

ISSN 2307-1664

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ
СТУДІЇ**

Випуск 5

2014

V I S N Y K B I C H N I K

OF THE LVIV ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY УНІВЕРСИТЕТУ

Philosophical
political studies

Філософсько-політологічні
студії

Issue 5 Випуск 5

Scientific journal Збірник наукових праць

Published since 2011 Видається з 2011 року

Ivan Franko Львівський національний
National University of Lviv університет імені Івана Франка

2014

Включено до переліку наукових фахових видань України з галузей науки філософські та політичні. Наказ МОН України №153 від 14.02.2014 року.

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Марія Альчук, д-р філос. н., доц.; *Іван Бідзюра*, д-р політ. наук, проф.; *Вавжинець Конарські*, д-р габ. політ. н., проф. (Польща, Варшава); *Іван Варзар*, д-р політ. наук, проф.; *Ігор Вдовичин*, д-р політ. наук; *Лешек Гавор*, д-р філос. н., проф. (Польща, Жешув); *Богдан Гаврилишин*, д-р філос.-екон. та права, проф., дійсний член Римського клубу (Швейцарія, Женева); *Оксана Гаман-Голутвіна*, д-р політ. н., проф. (РФ, Москва); *Надія Гапон*, д-р філос. наук, проф.; *Микола Гетьманчук*, д-р, істор. наук, проф.; *Василь Глухман*, д-р філос. наук, проф. (Словаччина, Пряшів); *Володимир Горбатенко*, д-р політ. н., проф.; *Валерій Денисенко*, д-р політ. наук, проф. (відп. ред.); *Марія Кашуба*, д-р філос. н., проф.; *Олена Квас*, д-р психол. н., доц.; *Антоніна Колодій*, д-р філос. наук, проф.; *Василь Лисий*, д. філос. н., проф.; *Маркіян Мальський*, д-р екон. наук, проф.; *Володимир Мельник*, д-р філос. наук, проф.; *Ігор Мельник*, д-р політ. наук; *Світлана Наумкіна*, д-р політ. наук, проф.; *Юрій Пачковський*, д-р соціолог. наук, проф.; *Віктор Петрушенко*, д-р філос. наук, проф.; *Анатолій Романюк*, д-р політ. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Алла Сіленко*, д-р політ. наук, проф.; *Олександр Старіш*, д-р політ. наук; *Ярина Турчин*, д-р політ. наук; *Леся Угрин*, канд. політ. наук, доц.; (відп. секр.); *Роман Цяпало*, д-р філософії, проф. (США, Дюбюк); *Олена Шерман*, д-р політ. наук.; *Леонід Шкляр*, д-р політ. н., проф.

Professor *V. Denysenko* – Editor-in-Chief

Professor *A. Romanuk* – Assistant Editor-in-Chief

Assistant Professor *L. Uhryn* – Editorial secretary

Відповідальний за випуск *Валерій Денисенко*

Адреса редколегії: Editorial office address:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Ivan Franko National
University of Lviv,
1, Universytetska Str., room 204,
79000, Lviv, Ukraine
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН

Редактор (англ. анотацій) О. СОРОКОПУД

Технічний редактор: О. КУПЧЕНКО

Коректор: Д. КАРПИН

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЯЮЧА:
Львівський національний університет
імені Івана Франка.

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВІДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 19,6.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2014

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

Ольга Голубович
СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОБУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.7

Ірина Остапець
СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ
КОНЦЕПЦІЇ Ж.-Ж. РУССО. 16

Андрій Наконечний
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ЧИННИК У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ
УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ М.
ДРАГОМАНОВА ТА І. ФРАНКА) 25

Ірина Гусір
МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ
ДИСКУРСІ34

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Валерій Денисенко
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ ТА ВЛАДИ 42

Анна Руднева
ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ. . 53

Сергій Орлов
КОРЕЛЯЦІЯ ПОЛІТИКИ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ У МЕЖАХ
ПОСТМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА. 62

Світлана Матвієнків, Валерій Штерн
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ НА СВІДОМІСТЬ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ72

Оксана Майор
СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ: ПОЛІТИКО ПРАВОВІ ТА
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ 79

Наталія Хома
ГРОМАДСЬКЕ ЛОБЮВАННЯ: ЗМІСТ, МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ, ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.86

<i>Леся Угрин</i> ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ.	95
<i>Тетяна Кремень</i> ПОЛІТИЧНА АПАТІЯ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ.	106
<i>Олександр Сорба</i> ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ НАСИЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.	111
<i>Зіновій Буричко</i> КОНЦЕПТ «МІНІМАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ»: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ У СУЧАСНИХ ТЕОРІЯХ ЛІБЕРАЛІЗМУ.	123
<i>Антоніна Колодій</i> ПРО ФЕНОМЕН РЕВОЛЮЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ.	133
<i>Наталія Шестак</i> ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ.	144
<i>Світлана Савойська</i> ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: МЕТОДИ, ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.	156
<i>Ганна Гиря</i> НОВІ ФОРМИ РЕВОЛЮЦІЙ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ	164
<i>Людмила Приймак</i> ПРИНЦИПИ КОНСОЛІДАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ	171
<i>Вікторія Бунь</i> ПОБУДОВА ІНТЕГРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ «ЛІЙКИ ПРИЧИНОВОСТІ»	177
<i>Андрій Гарбадин</i> КЛАСИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРАКТИК СУБ'ЄКТА В ПОЛІТИЦІ В НОВИЙ ЧАС	189
<i>Олег Цебенко, Богдан Федірко</i> УЧАСТЬ ГЕРБУРТІВ У РОЗБУДОВІ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.	200
<i>Вікторія Буник</i> УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ: СУТЬ І ГОЛОВНІ ОЗНАКИ	210

<i>Петро Параняк</i> ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА СПРОБА НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НОВОГО ЧАСУ...220	
<i>Євген Ланюк</i> ДІАЛОГІЧНІСТЬ ПОЛІТИКИ І ЕСТЕТИКИ У СВІТОГЛЯДНІЙ ПАРАДИГМІ ЦИВІЛІЗАЦІЙ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ 230	
<i>Соломія Кривенко</i> СЛОВО ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ 241	
<i>Ірина Хомин</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ МІЖПАРТІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В УКРАЇНІ .249	
<i>Тетяна Бессараб</i> ЧИННИКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ КРАЇН ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ 260	
<i>Оксана Кірієнко</i> ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХИ МОДЕРНУ ТА ПОСТМОДЕРНУ: ПІДХІД З. БАУМАНА 271	
<i>Юлія Мартиняк</i> ПОСТМАРКСИЗМ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО: ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ 279	
<i>Святослав Мотрен</i> НАУКОВА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ. . . 288	
<i>Тамара Козак</i> ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОСОЮЗУ: МУЛЬТИЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ 301	
<i>Марко Сорокопуд</i> ПРАГМАТИЗМ ЯК МЕТОД ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ 307	
<i>Olena Chaltseva</i> MODELS OF FORMATION OF PUBLIC POLICY 315	
<i>Андрій Ткачук</i> «РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ»: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 322	
<i>Геннадій Шипунов</i> АВТОРИТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ. 329	

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 130. 2: 316. 7. 063. 3

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ольга Голубович

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: olyafiles@ukr.net*

Досліджено особливості інтеграційних процесів, які відбуваються у межах функціонування ринкових відносин і поширення масової культури. Проаналізовано характерні ознаки інтеграції різних людей та суспільств, що відображається у формуванні сучасного соціокультурного середовища буття людини у добу глобалізації. Розглянуто аспекти процесів міграції, урбанізації й інформаційного суспільства, а також їхню роль в інтенсифікації процесів інтеграції.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, інформаційне суспільство, міграція, комунікація, ринкові відносини, місто, урбанізація, масова культура.

Інтеграційні процеси у добу глобалізації відбуваються завдяки комунікаційній, економічній, соціокультурній та іншій взаємодії людей, їхніх груп у світі. У широкому розумінні вони охоплюють суспільні зміни, які відбуваються між державами, різними організаціями, асоціаціями, суспільствами і спільнотами в їхній культурній, економічній, освітній взаємодії та ін. У вузькому розумінні вони описують індивідуальне буття людини у контексті глобальних трансформацій довкілля й суспільства, їхню взаємодію.

Дослідники аспектів суспільних і культурних процесів інтеграції у згаданий період – З. Бауман, У. Бек, Д. Белл, С. Бенхабіб, В. Кімлічка, Ч. Кукатас, Ю. Крістева, Г. Лефевр, Е. Тоффлер, Т. Фрідман та ін. Найпомітнішими серед них є наукові дослідження міжкультурної взаємодії людей, її етнічні, історичні, комунікативні, соціокультурні особливості у процесах інтеграції й урбанізації. Ми ж розглядаємо соціокультурний аспект інтеграції різних людей у добу глобалізації, що полягає в аналізі характерних ознак і тенденцій взаємодії людей в інформаційному, ринково-економічному, культурному, міському середовищах у добу глобалізації. Приділяємо також увагу особливостям перманентної природи інтеграційних процесів, що відбуваються у світі сьогодні (обмін, міграція, урбанізація, поширення масової культури).

Мета наукової статті – розкрити взаємозв'язок обмінних та інтеграційних процесів, масової культури, ринково-економічних відносин, інформаційного суспільства у зазначений період.

Інтеграційні процеси суспільства відбуваються через поєднання інтелектуальної та творчої діяльності людини, міграції, наявності науково-технічного прогресу, котрі трансформують різні суспільства і відносини між ними. У соціокультурній, економічній сферах відбувається сучасна інтерпретація традиції, відбуваються поширення масової культури, зміна особливостей комунікації людства внаслідок появи інформаційних мереж та глобальної мережі Інтернет. Ринкові відносини, інфраструктура міст, соціально-побутові умови перебування людини у світі тощо зазнають соціокультурної трансформації.

У добу глобалізації здійснення суб'єктивних відносин і зв'язків між предметно-матеріальною дійсністю та людиною реалізовується у різноманітних суспільних взаємовідносинах. Це залежить від культурних, суспільних, ринково-економічних умов буття людини, яка бере участь у процесах взаємодії різних сфер людської життєдіяльності й функціонуванні її складових. Сучасна людина постійно навчається, засвоює норми, правила й особливості культури суспільства, де перебуває. Однак швидкість змін у світі, їх прискорене подання, зміна й чергування в інформаційному просторі унеможливають отримання повного знання про навколишній світ. Це пов'язано зі селективним підходом пізнання людиною довкілля, що здійснює їхню градацію і розподіл відповідно до особливостей, значення, актуальності, важливості й ролі у суспільстві. Така вибірковість існує в сучасному світі як характерна ознака нашого сьогодення. Найпомітніше вона виявляється на прикладі масової культури. Її особливості – уніфікація, доступність, одноразовість, тимчасовість – простежуються у багатьох культурах світу. Крім того, поширенню масової культури сприяють ринкові відносини і явище консьюмеризму. Потреби людини постійно змінюються, а разом із ними – культура та суспільство. Американський соціолог Д. Белл зазначає: «Насправді, суспільство зробило більше, ніж пасивне сприйняття інновації; воно запровадило ринок, який з нетерпінням сприймає нове, оскільки вірить, що воно є ціннісно кращим, ніж усі старі форми. Отже, наша культура має безпрецедентну місію: вона є офіційним безперервним пошуком нового сприйняття» [4, с. 34]. Культуру й мистецтво репрезентують самовизначення стосовно пошуків нового, що здатне динамічно виявлятися, а також прагнення зробити інноваційне відмінним і незалежним від традиційного, відмежувавшись від нього. Масова культура та її особливості – невід'ємний елемент ринкових відносин, сфери послуг та інформаційних технологій. Інтеграція людей і різних суспільств відбувається у межах культурних трансформацій і завдяки появі інновацій, котрі полегшують та змінюють процеси й умови життєдіяльності кожного.

Сьогодні речі, що виготовляються і з'являються на ринку, створюються з найрізноманітнішою метою. Кожна з них є носієм визначеності й певної функціональності та використовується з певною ціллю. Предмети, котрі знаходяться у місці, де проживає людина, виконують символічну функцію, пов'язуючи її з цим місцем. Такі речі відокремлюють індивідуальний простір від суспільного. Людина бере участь у

ринкових відносинах, коли розв'язує питання облаштування свого помешкання, місця праці, відпочинку та ін. Адже ринок і масова культура продукують певні форми предметів, які оточують людину. Із появою інновацій на ринку її побутовий життєвий простір змінюється майже щоденно.

Інформаційне суспільство також бере участь у формуванні й поширенні особливостей масової культури та ринкових відносин у світі. Наприклад, це спостерігаємо у глобальній мережі Інтернет, на телебаченні, у сфері реклами. Людині важко опиратися тенденціям трансформації навколишнього середовища, оскільки, *par exemple*, технологічно досконаліші об'єкти комфортніші й зручніші у застосуванні за попередні аналоги. Дедалі частіше значення та роль речей визначається здатністю до їх використання, придатністю, естетичною роллю. Людина постійно перебуває у стані адаптації й інтеграції: культурної, економічної, інформаційної, суспільної. Вона зникає до появи інновації на ринку та особистому життєвому просторі, змінюючи їхню роль у суспільстві. Тому ринкові відносини й масова культура сприяють інтеграційним процесам, що відбуваються у світі.

Глобальні зміни торкаються багатьох сфер життєдіяльності людини – соціокультурної, економічної, науково-технологічної; і вони не можуть торкатися лише однієї країни або частини світу. Навіть, тоді коли людина намагається хоч якось відмежуватися від цих змін і тенденцій, то не може цього зробити повністю. Адже сьогодні вона народжується і перебуває у світі, наповненому технічними засобами пересування й комунікації, ринковими відносинами, урбаністичним міським простором та ін.

На межі ХХ–ХХІ ст. помітний вплив культури Заходу – музики, кіно, мистецтва, цінностей прагматизму й індивідуалізму. Однак з кожним роком відбувається тенденція чергування культурного взаємообміну Заходу і Сходу. Цьому сприяє поширення ринкових і міжнародних відносин. Наближення культур одна до одної відбувається унаслідок торгівлі, інвестицій, туризму, міграцій і под. Людство реалізувало, зберегло й удосконалило моделі співпраці. Тому, на нашу думку, процеси інтеграції стали можливими завдяки взаємному обміну, запозиченням і засвоєнню особливостей різних культур. Цей синтез покладено в основу формування масової культури. Вона є найпомітнішою демонстрацією інтеграції та наближення культур, людей і соціокультурних особливостей різних суспільств. Виокремлюючи певні елементи культури, масова культура їх популяризує й уніфікує, роблячи частиною ринку. Інтеграція виявляється у спільній колективній взаємодії через глобальну мережу комунікаційних зв'язків, інвестиційний клімат на ринку, взаємообмін культурними особливостями та науковими досягненнями. Відносини, котрі виникають між людьми, поступово трансформуються у самостійні системи, наприклад, засоби масової інформації, телебачення, рекламу, глобальну мережу Інтернет, економічний ринок.

У суспільних відносинах інтеграція постає через явище міграції, ринку й урбанізації міського середовища, у комунікаційних процесах – через поширення глобальної мережі Інтернет і вдосконалення інформаційної сфери. Переплітаючись,

культурні, мовні й мистецькі форми різних народів формують нове соціокультурне середовище. Масова культура засвоює ці особливості. Інтеграція й еkleктика мистецьких, літературних, наукових форм і суспільних відносин існують у ринкових, соціальних, економічних та інших сферах людської життєдіяльності. Ми вважаємо, що у добу глобалізації одночасно поєднуються і розділяються традиції та інновації, сьогодення й історії. Нині все частіше суспільство, звикле до ринкової регуляції відносин, постає як споживач. А відтак масова культура, що існує поряд із цими реаліями, спрямована на задоволення потреб споживача.

У розглядуваний період здійснюється інтеграція на міжкультурному рівні через міграційні процеси, які впливають на зміну культур суспільств одних держав, завдяки появі серед них представників інших культур. Відмінності, котрі існують, переплітаються, і культура продукує нові мистецькі, мовні чи літературні форми. Звісно, причини, що стимулюють виникнення міграційних потоків первинно стосуються економічних потреб людей. Туризм і подорожування людей із фаховою метою не часто мають характер взаємовпливу культур. Адже мобільність людей може бути тимчасовою або короткотривалою, коли тісний взаємовплив, імовірно, і не відбудеться.

Урешті-решт міграція, що здійснюється з професійних чи економічних міркувань, переростає у міграцію культурних особливостей певного суспільства, народу і под. Наприклад, якщо носії культур інших країн не взаємодіють із представниками основної культури, то культурного взаємовпливу не простежуємо. У такому випадку вони консервативно налаштовані й рідко схильні до взаємної комунікації та є відстороненими учасниками подій держави, де вони проживають чи перебувають. Звісно, молоді покоління, котрі формуються в інших життєвих обставинах, сприймають навколишнє середовище по-іншому. Вони відкриті новому й швидко пристосовуються до умов суспільства, в якому народжуються. Міграції, а також соціальні, економічні, інституційні, культурні, мовні питання, що виникають поряд із ними, становлять широке поле для дискусій різних суспільних сторін.

Міграційні процеси сприяють кращому взаємопроникненню особливостей культур, стимулюють розвиток ринкових відносин. В економічно розвинутих країнах ринок відіграє важливу роль у людській життєдіяльності. Він є одночасно продуктом та основою торгово-економічних процесів, як усередині країни, і за її межами. Цінності прагматизму ринкових відносин, ефективності людської праці, науково-технічний прогрес допомогли розвитку держав Заходу, а віднедавна вони стали зразком для наслідування в соціально-економічному житті багатьох народів світу. Успішність функціонування ринку зумовлена його особливостями. Ми виокремимо такі: ефективність і результативність ринкових відносин; інвестиційний клімат; міжнародна взаємодія; наявність масового споживача. Зазначимо, що функціонування ринку залежить від потреб багатьох людей, а тому його метою є кількість вироблених товарів. Забезпечення інтересів споживачів – важлива умова його життєздатності. Функціонування ринку, як й існування масової культури, залежить від процесів обміну і поширення. «Проте в кожному обміні місце якогось відчутного предмета може заступити певна діяльність», - зазначає Ф. Тьоніс. Вона надається та приймається у вигляді виконаної

праці чи послуги. Отримувачу вона може бути так само корисною чи приємною, як і річ» [3, с. 62]. Сьогодні ринок є місцем, де «виготовлення та споживання» відбуваються одночасно. Мислитель звертає увагу на те, що суспільні відносини регулюються угодою, яка визначає умови сторін, котрі беруть участь у процесі виробництва, обміну, купівлі й продажу того чи іншого виду товару або ж надання певних послуг.

Х. Ортега-і-Гасет, порівнюючи купівельну спроможність сучасного йому суспільства й суспільства XVIII ст., стверджує: «Кількість можливостей, що відкриваються перед сьогоdnішнім покупцем, стає фактично безмежною. Нелегко уявити й забажати якоїсь речі, що не існує на ринку, і навпаки: неможливо людині уявити й забажати всього, що є у продажу» [1, с. 35]. Ринок надає набагато більше можливостей у різних царинах людської життєдіяльності. Х. Ортега-і-Гасет розмірковує про зміну розуміння людиною світу, її життя, призначення і можливостей, котрі її оточують.

У добу глобалізації зміни торкаються багатьох сфер людського життя. Поширення масової культури та її особливостей у світі продукує явище консьюмеризму. Споживання як ознака глобальних змін різних суспільств існує у межах ринкових відносин. Ці процеси взаємопов'язані. Адже нині людина живе в умовах трансформації оточуючої її реальності. Масовість виробництва і збільшення його обсягів – мета сучасних економічних процесів. Інновації вдосконалюють технологію та допомагають ефективному функціонуванню ринку. Відбувається оновлення та заміна одних речей іншими, що також пришвидшує темпи змін навколишньої дійсності.

Отже, ринок, масова культура, цінності прагматизму й індивідуалізму, процеси урбанізації в містах, міграції, потреба у пересуванні – все це ознаки суспільних трансформацій у добу глобалізації, котрі зумовлюють інтеграцію людей і культур, носіями яких вони є. Так, до появи технічних засобів наприкінці XIX ст. пересування було складним і довготривалим процесом. І хоч у суспільствах постійно відбувались трансформаційні процеси різного соціокультурного, економічного й іншого характеру, інновації виникали й запроваджувались поступово та повільно. Швидкість пересування і зв'язок між різними людьми й народами відкривають нові можливості перед ними. Це стимулює розвиток та зміну міського середовища як такого. Наприклад, у великих містах і мегаполісах процеси урбанізації репрезентують на культурному й ментальному рівнях відмінності їхніх мешканців. Певною мірою це означає появу індивідуалізму та фрагментації суспільства, що посилюється консервуванням свідомості різних людей у межах урбаністичного міського середовища. Воно, у зв'язку з однорідністю потреб жителів міст і причин свого виникнення – приклад дійсного втілення багатоманітного й різноманітного суспільства. Адже в ньому живуть поряд представники різних професій, народів і культур. Дослідник урбаністики, Г. Лефевр зауважує: «Місто є посередництвом серед посередництв. Уміщаючи новий порядок, воно його підтримує; воно утримує відносини виробництва та власності; воно є місцем їхньої репродуктивності» [5, с. 101]. Міське середовище – втілення праці різних груп людей та їхніх різноманітних видів діяльності у певних історичних умовах. Сьогодні воно формується під впливом інтеграційних процесів: міграції та пересування людей. Однак причини, що сприяли

виникненню явища урбанізації, є прагматичними, оскільки стосувалися пошуку нового місця праці чи життя, а в добу глобалізації вони перетворюються на міжкультурну взаємодію представників різних народів.

М. Вебер характеризує поняття міста таким способом: «Про «місто» в економічному сенсі ми будемо говорити лише тоді, коли місцеве населення задовольняє більшу частину своїх щоденних економічних потреб на місцевому ринку, причому в значній мірі предметами, виробленими чи набутими для збуту місцевим населенням або з навколишніх місць» [3, с. 336]. Отже, ринок постає центром товарообігу, де існує можливість займатися економічною діяльністю і товаровиробникам, і споживачам та покупцям, а також є осередком формування урбаністичного способу життя.

Мегаполіси й великі міста створюють умови для існування плюралізму думок та ідей, вони акумулюють індустріальні й технологічні потужності, інфраструктуру в межах міського середовища. Компактно проживаючи у міських районах в урбанізованих центрах, люди стають учасниками наближення різних культур й ментальностей, носіями котрих вони є. У локальних, менш населених пунктах, де немає великих і чисельних виробничих індустріальних потужностей, розвинутої інфраструктури, зберігаються культурні особливості народу та його історичні традиції. Вони репрезентують стійку резистентність до інновацій або їхнє повільне засвоєння. У такий спосіб, процеси інтеграції відбуваються переважно саме у містах із науково-технічним потенціалом, інституціями, регуляцією адміністративних, економічних та соціальних відносин.

Міста – центри концентрації й інтеграції людських ресурсів, ринку та капіталу. У їх межах людина створює індивідуальний життєвий простір, взаємодіючи з багатьма іншими людьми. Тут колективне й індивідуальне постійно взаємодіють. Розвинуті міські інфраструктура й громадське життя впливають на ринкові відносини і стимулюють науково-технічний прогрес. Місто є не лише суспільним продуктом колективного співжиття, а й продуктом індивідуальної діяльності. Адже тут відбуваються наукові відкриття, технологічні й мистецькі інновації, котрі змінюють соціокультурне середовище життєдіяльності людини. Місто – центр суспільної, культурної, наукової, економічної, міжнародної інтеграції. Прикладом може слугувати процес урбанізації та поширення масової культури як найяскравіші вираження сучасної дійсності й інтеграційних процесів.

Процеси інтеграції також виражаються і через комунікаційну складову. Це проявляється в інформаційній сфері – пресі, телебаченні, рекламі, глобальній мережі Інтернет. Зазначимо, що культура вербалізує, візуалізує, репрезентує особливості ментальності, історії, життєдіяльності того чи іншого народу в добу глобалізації виразніше, ніж раніше. Телебачення, реклама, Інтернет посилюють ці тенденції. Передусім така виразність культурних процесів, котрі відбуваються у світі сьогодні, можлива завдяки швидкості й повноті передачі інформації, що змінюється з кожним днем. Це посилює обмінні тенденції у світі, впливає на формування нових типів відносин і стосунків між людьми. Вони мають спрощеніший, уніфікований характер, притаманний тій чи іншій сфері діяльності кожного. Суспільній інтеграції сприяє також постійне вдосконалення технічних носіїв. Компактність, багатофункціональність у використанні,

відповідність вимогам користувача є характеристиками техніки сьогодні. Приклад, який сьогодні це демонструє найкраще – Інтернет. Основу функціонування глобальної мережі становлять комунікаційний та обмінний процеси. Вдосконалення технічних носіїв і розмаїття програмного забезпечення розширюють мережу та її можливості, збільшують чисельність користувачів. Отже, процеси інтеграції, що відбувається у віртуальному просторі, здійснюються швидше й ефективніше, бо кожна людина має змогу спілкуватися, знайомитися, працювати з різними людьми, взаємодіяти з ними, об'єднуватися з певною метою.

Поряд із розвитком науково-технічних досягнень людства трансформуються виробнича, соціальна, культурна, економічна сфери життєдіяльності людини. У добу глобалізації інтеграційні процеси посилюються з огляду на ефективну систему ринкових відносин, котрі постійно вдосконалюються, розвиток інфраструктури міст, поглиблення міжнародних контактів, поширення всесвітньої мережі Інтернет, інформаційних технологій і под. Тому наближення різних людей, культур і суспільств під час трансформації соціокультурного середовища, відбувається передусім у міжнародній, культурній, виробничій та науковій сферах діяльності людини. Ринок, виробничі потужності, економіко-політичні форми управління, освітні й культурні заклади відіграють роль об'єднання людей з певною метою. Відбуваються інтеграційні процеси, у культурній, науково-технічній, ринковій та інших сферах життєдіяльності кожної особи. Поступово формуються нові міжкультурні й міжнародні відносини. Це виявляється у суспільному бутті людства, де різні культури постійно зближуються.

На нашу думку, інтеграційні процеси стали наслідком поширення глобальних трансформацій життєдіяльності людини у модерному (сучасному) світі. Перманентний характер цих змін зумовлений потребами людини у пошуку місця праці, навчання, проживання. Звісно, на такий стан справ впливає також відмінність у ринково-економічних і соціальних стандартах життя різних країн. Окрім того, виробничий, науково-інноваційний комплекс в одних країнах (скажімо, у країнах Заходу) технічно розвинутіший, відповідні комплекси в інших державах. Це також створює сприятливі умови для міграційних потоків, котрі стимулюють розширення меж міст через процеси урбанізації. У мегаполісах відбувається синтез, поєднання етнічних, мовних і ментальних відмінностей різних культур завдяки компактному проживанню їх представників. Сам характер інтеграційних процесів був би неможливий без відмінностей на різних рівнях суспільної життєдіяльності. Ринкові відносини, масова культура, процеси міграції здійснюються безпосередньо через обмін. Обмін – характерна ознака інтеграції, що регулює відносини між людьми у професійних, виробничих, культурних відносинах, стимулює взаємодію між людьми і сприяє виникненню інновацій, котрі засвідчують глобальні зміни людської життєдіяльності в світі. Отже, сьогодні інтеграція є необхідним та стрімким процесом взаємодії людей у добу глобалізації.

Список використаної літератури

1. Вебер М. История хозяйства. Город / М. Вебер. – М.: «КАНОН-пресс-Ц»; «Кучково поле», 2001. – 576 с.
2. Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-и-Гасет. – К.: Основи, 1994. – 424 с.
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Ф. Тьоніс. – К.: Дух і літера, 2005. – 262 с.
4. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism / D. Bell. — New York: Basic Books, Inc., Publishers, 1998. – 363 p.
5. Lefebvre H. Writings on Cities / H. Lefebvre. – London: Blackwell publishers, 2000. – 250 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE INTEGRATION PROCESS IN THE ERA OF GLOBALIZATION**Olga Golubovych**

*Lviv National University named after Ivan Franko
Institute of Philosophy, Department of theory and history of culture
Str. Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: olyafilos@ukr.net*

The peculiarities of processes of integration which happen within the market relations functioning and the mass culture spread are researched. The specific features of integration of different people and societies which reflects in the current socio-cultural environment of human being formation in the era of globalization are analyzed. The aspects of the migration, the urbanization and the information society and theirs role in the integration processes intensification are considered.

Key words: the globalization, the integration, the information society, the migration, the communication, the market relationships, the city, the urbanization, the mass culture.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**Ольга Голубович**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: olyafilos@ukr.net*

Исследуются особенности интеграционных процессов, происходящих в пределах функционирования рыночных отношений и распространения массовой культуры. Анализируются характерные прикметы интеграции разных людей и сообществ, которые отображаются в формировании современной социокультурной среды бытия человека в эпоху глобализации. Рассматриваются аспекты процессов миграции, урбанизации информационного общества, а также их роль в интенсификации процессов интеграции.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, информационное общество, миграция, коммуникация, рыночные отношения, город, урбанизация, массовая культура.

УДК 32.019.51.930

СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ж.-Ж. РУССО**Ірина Остапець**

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра філософії,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: ostapets@rambler.ru*

Охарактеризовано суспільно-політичну концепцію Ж.-Ж. Руссо, своєрідність і неординарність його поглядів на реалізацію свободи людини. Досліджено теорію мислителя, що ґрунтується на вченні про природні права людини і суспільний договір. Стверджено висновок стосовно неможливості побудови ідеального суспільного устрою, оскільки Руссо ідеалізує пряме античне народоправство. Акцентовано на важливості ідей ученого про народний суверенітет, верховенство влади народу.

Ключові слова: свобода, суспільний договір, загальна воля, народний суверенітет, природний стан, громадянське суспільство, держава.

Світоглядна система Ж.-Ж. Руссо завоювала величезну популярність ще за його життя, будучи визнаною володаркою дум більшості французів другої половини XVIII ст. За часів Великої французької революції якобінці проголосили мислителя своїм ідейним натхненником. Через декілька років після перенесення праху до Пантеону Наполеон, відвідавши колишню могилу Руссо, сказав: «Для спокою Франції було б краще, якби ця людина не народжувалася на світ; вона підготувала революцію» [9, с. 43].

Поглядам Ж.-Ж. Руссо притаманна своєрідність і неординарність, оскільки він не погоджувався з іншими просвітителями практично з кожним пунктом їхньої програми. До найближчих попередників мислителя у сфері суспільно-політичної думки можна зарахувати Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є. Погоджуючись з окремими висновками Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо водночас критикував його вчення про походження верховної влади, наголошуючи на його ворожості до інтересів народу. В "Суспільному договорі" мислитель часто згадує політичні концепції Т. Гоббса, виступаючи проти його "антидемократичних тенденцій", "презирства до волі й рівності" [8, с. 250].

Мета статті – охарактеризувати теорію свободи Ж.-Ж. Руссо. Для реалізації мети необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати суспільний договір вченого; 2) дослідити особливості механізму реалізації свободи у поглядах мислителя.

Ідеєю, з якої Ж. Ж. Руссо розвиває теорію суспільного договору та суверенної політичної влади, є та, що в природному стані людина не була ні злою, ні доброю, не маючи ані відваги, ані вад. Зауважимо: подібну ідею простежуємо в І. Канта: частково людина – добра, а частково – зла. Самій людині надана вроджена здатність свідомо здійснювати сам акт вибору між добром і злом, а не через природну схильність, потяг до

першого або другого. Добра чи зла людина не тому, що ці два почуття вроджені й не тому, що відчуває зовнішній тиск нав'язування однієї зі сторін; вона "сама себе мусить робити такою". У зв'язку з цим "друге повинно бути... повністю віддане в розпорядження його вільного вибору" [6, с. 48].

Така уподібнена до екзистенціональної ідеї позиція І. Канта про місце людини у визначенні її позиції самого творення через свободу вибору суттєво відрізняється від твердження Ж.Ж. Руссо стосовно однозначної детермінованості людської свободи, добра системою природи як своєрідного замінення Бога, а тому можливість вибору зникає.

Людина, за Ж.Ж. Руссо, "народжується вільною", але, потрапивши в орбіту приватновласницьких інтересів, постає такою, що "скрізь вона в путах" [8, с. 152]. Передусім, на думку мислителя, це відбувається через двовимірну систему залежності людини. Особа за межами природи стає насамперед залежною від світу речей, споживаючи, створюючи їх, оточуючи ними себе. Проте вони ніколи не підпорядкують собі людину, бо в них, по-перше, природа ще «знята» безпосередньо; по-друге (і це головне), вони не містять жодних елементів моральності, відтак не руйнують свободу та не породжують у людині вад. Речі – це те, що є останнім нагадуванням про природний стан, а основним виміром, від якого узалежнюється людина в позаприродному (однак ще переддоговірному) стані, є інша людина. Залежність від інших – не упорядкована (це й неможливо зробити у суспільному стані стосовно певної приватної волі), та вона породжує всі суперечності в суспільстві, котрі відбуваються саме тому, що кожне політичне суспільство складається з інших, менших суспільств із власними інтересами та правилами. Однак такі суспільства мають зовнішню форму, причому узаконену, і не є насправді єдиними, існуючими в державі суспільствами; всі приватні особи, котрих об'єднує загальний інтерес, створюють таку саму кількість постійних або недовготривалих спільностей, скільки існує цих загальних інтересів [7, с.114].

Нашарування і переплетення різнорівневих інтересів макро- та мікросоціальних груп, приватних осіб, відносини між якими пронизані мораллю власницької користі, унеможливають реальне здійснення свободи не лише на рівні конкретної особи, а й на рівні всіх можливих соціальних груп, котрі існують у позаприродному стані. Урешті-решт, уважно досліджуючи погляди Ж.Ж.Руссо, можна дійти висновку: і в позаприродному стані (знову-таки, ще не договірному) розум, що стає чинником створення індивідуалізовано-егоїстичного поля ніби одномірної (індивід – як єдина міра) мозаїчної картини громадянської дійсності, зіштовхується зі своєю неспроможністю постати над ірраціональністю морально-відчуттєвих засад, котрі домінують у складній системі розмежованої соціальної структури і руйнують розумом започатковану одновимірну індивідуалістичну картину штучно створеного світу позаприродного буття. Людина стає закутою не тільки в ланцюги безпосередньої залежності від іншої особи, – на неї накладаються ще й пута ієрархічно надбудованих соціальних утворень громадянського суспільства, над якими вже не владний індивідуальний егоїстичний розум.

Нерівність, виникнувши раз, перетворила життя у цьому другому проміжному етапі людської історії на стан його інституювання – на можливість і навіть необхідність формування держави та системи політичної влади. Перший стан держави детермінований негативними надлишками у суспільстві (егоїзм, нерівність, підпорядкування, несправедливість), тому сутність її адекватна цим вадам. Початковим кроком у становленні такого типу держави був процес утворення законів і права, що закріплювало власність. Другий етап – становлення "магістратури", тобто самої влади. І третій, останній крок інституційного самоствердження позаприродного стану людського буття, – трансформація правомірної влади у владу, ґрунтовану на сваволі. Тобто першим кроком у становленні держави є узаконення меж і відмінності між багатими й бідними; другим – утвердження різниці між сильним і слабким шляхом конституювання їхніх функціональних можливостей, передусім у реалізації владних дій; третім – установлення різниці (сваволя конститує останню як абсолютну) між володарем та рабом [7, с. 155–158].

Насилля, породжене нерівністю та втратою природних моральних принципів, на котрих ґрунтуються відносини, не може бути джерелом влади. Правомірність влади, за Ж.-Ж. Руссо, засновується лише на двох засадах: 1) коли вона виражає волю народу ("загальну волю"); 2) у випадку її творення через укладання суспільного договору. Саме останній слугує початком відліку третього етапу людської історії як синтезу тези (природний стан) і антитези (позаприродний стан антагонізмів, ґрунтованих на рабстві), але синтезу специфічного.

Суспільний договір може засновуватися лише на волі народу, створюючи у такий спосіб політичний організм, що на погляд Ж.-Ж. Руссо, є умовною істотою, яка має волю. Ця загальна воля завжди спрямовна на збереження і забезпечення добробуту цілого та кожної його частини й становить джерело законів, а стосовно всіх членів держави і самої держави – міру справедливого та несправедливого [8, с. 113]. Тоді, коли устрій громадянських суспільств виявився необхідним через існуюче неприродне різноспрямування приватних інтересів і саме в такому стані почав зароджуватися, як уже зазначалося, то можливим і розвинутим він став унаслідок добровільної угоди людей. Адже вони усвідомили переваги спільного життя, наперекір їхній, уже сформованій, системі відносин, завдяки приватній власності, націленості на життя у стані відокремленості одне від одного та взаємопідпорядкуванні. Хоча, на нашу думку, таке усвідомлення в процесі конструювання суспільної угоди є не просвітлено раціональною дією, а виявом на новому, вищому рівні синтезу природного потягу до рівності, справедливості, співчуття. І "загальна воля" у Ж.-Ж. Руссо радше підпадає під визначення інстинктивності дій, аніж їхньої розумності.

Зауважимо, однак: від суспільства як юридичної особи "життя та свобода" індивіда, згідно з Ж.-Ж. Руссо, ніби й незалежні, оскільки, "природну свободу і необмежене право на те, що його спокушає і чим він може заволодіти", людина за умовою суспільного договору втрачає, а отримує "громадянську свободу та право власності на те, чим володіє"[8, с.164]. Проте мислитель одразу ж декларує: єдиний абсолютний володар – держава, адже вона "є стосовно до своїх членів господарем усього

їхнього майна, виходячи з чинності суспільного договору", який слугує у державі основою всіх прав. Навіть життя людини стає підвладним волі держави, бо "коли володар говорить їй: "Державі необхідно, щоб ти вмерла", – то вона мусить померти, бо тільки за такої умови вона жила до цього часу в безпеці й тому, що її життя – не лише добродійність природи, а й подарунок, отриманий нею за певних умов від Держави" [8, с.175].

Автономія особи (в її позаполітичному статусі власності на себе та речі) розчиняється в субстанції "загальної волі", котра стає трансцендентною (як суверен у Т. Гоббса) стосовно індивіда. Адже "загальна воля не може висловлюватися з приводу окремих предметів", оскільки вони "становлять частину Держави". І лише тоді значущість держави та її законодавчих функцій досягає найвищого рівня зрілості, коли, за Ж-Ж. Руссо, кожен громадянин є нічим і нічого не може без участі всіх інших. Тому колективність становить основу буття такого суспільства, сенс самоствердження "загальної волі" – народовладдя. Народний суверенітет невідчужуваний, і він у Ж-Ж. Руссо – радше не правління від імені народу через делеговані права, а правління самого народу через введення кожною людиною себе й усіх в єдиний організм політичного тіла.

У зв'язку з такою концепцією, на наш погляд, уся система теорії мислителя сплавлює воедино (завдяки поняттю "суверен") громадянське суспільство і державу. Такий процес "вростання" одне в інше у вигляді єдиного неподільного відбувається завдяки такому важливому інструменту, як закон. Саме він надає суспільному договору життя, а головне – волю. "Завдяки суспільному договору, – констатував Ж-Ж. Руссо, – ми дали Політичному організмові існування та життя; нині йдеться про те, щоб за допомогою законодавства надати йому рухливості та наділити його волею" [8, с.176]. Укладання договору – це означення (окреслення) політичного організму знизу доверху (за рахунок руху (передання) прав), коли він ще визначає ряд "індивід – громадянське суспільство – держава" і є "волею всіх", поєднаною та диференційованою. Оживлення такого політичного організму, надання йому руху, вольових дій через законодавство – це вже зворотний рух – зверху донизу, який репрезентує неструктуровану систему.

Ми вважаємо, що автономії особи та громадянського суспільства на другому – проміжному етапі (між природним станом і станом договірної держави) у Ж-Ж. Руссо "більше", незважаючи на антагонізми, котрі там є, аніж, власне, у тій системі відносин (на третьому етапі), де вони мусили б визначати сутність самого буття людини. Тим паче, що подальший стабільний стан буття у державі забезпечується у Ж-Ж. Руссо, на відміну від Т. Гоббса, не одноразовим невідтворюваним і безперечним суспільним договором, а постійною активністю загальної волі. Остання є суверенною не лише внаслідок свого покликання бути такою, яка концентрує, узагальнює інтереси, цілі всього суспільства, а й тому, що становить єдино активну силу, котра задає динамізм, рух, спрямування розвитку держави, відносин, політичних інституцій та ін. Завдяки активному полю буття суверена, суспільний договір не забувається як акт, що завершився, від котрого вже зробила крок держава і стала самостійним суб'єктом, а як процес, що повсякчас актуалізується,

конституюється, безперервний процес творення суспільством самого себе, як постійне і ніколи не завершене утвердження суб'єктності держави, інститутів політичної системи. У цьому, ніби достатньому діалектичному процесі, виявляється раціональний сенс соціально-політичного прогресування [3, с. 120].

Однак загальна воля Ж-Ж. Руссо, у вигляді самостверджуючої, активної основи творення політичного поля буття й істинного суверена, стає в такому незгасаючому процесі конституювання сама для себе метою. І тут насправді починає зникати людина як мета й саме громадянське суспільство як позаполітична сфера утвердження цієї мети. І скільки б Ж-Ж. Руссо не констатував, що свобода та рівність становить мету всякої системи законів і дій держави, але в дійсності в сконструйованій ним державі це реалізувати набагато складніше. Розгортання, розбудова, урешті-решт, збільшення держави призводить до "скорочення свобод", оскільки збільшується, спричинена такими зовнішніми обставинами, динаміка самонацілених дій самовпорядковуючого характеру загальної волі. Тому дії суверена ніби "не надходять" до кожного громадянина; загальна воля не може висловитися з приводу предмета особливого. У всякому законі міститься загальна воля, а виявом останньої є всезагальний закон як бажання власного збереження, Адже "закон розглядає підданих як ціле, а дії – як абстрактні, але ніколи не розглядає людину як індивідуума"; у "законі мусять поєднуватися всезагальний характер волі й такий самий (усезагальний характер. – *I.O.*) її предмета" [8, с.177].

У Дж. Локка в суспільному договорі і держава, і закони весь час отримують імпульси відновлення, нову енергію до життя. Проте це відбувається не через самонацілену загальну волю суверена (як руху зверху донизу) на постійне самовідтворення, самоствердження, а внаслідок того, що кожна новонароджена особа, свідомо входячи у політико-громадянське життя, мусить заново підтверджувати, підписувати суспільну угоду (як постійно відтворюваний ініціативний рух знизу доверху), де були би враховані її конкретні права. Безсумнівно, суто функціонально, як це уявляв Дж. Локк, така дія неможлива, але він акцентував на самому принципі першості особи, її правах у визначенні громадянського стану буття, сенсі існування самої держави, влади. За таких умов загальна воля отримує інтегральне визначення лише через індивіда, а не через спільність. Натомість у Ж-Ж. Руссо і з політичного, і з етичного погляду особі відмовлено у свободі, адже в зіткненні її волі зі загальною волею стан суперечності завжди вирішується на користь вищої волі. Отже, закони в державі, за Ж-Ж. Руссо, спрямовані передусім на незаперечне утвердження загальної волі, а вже у цьому закладається сенс тотального характеру інтересів і дій держави. Таку тотальність простежуємо навіть у твердженні вченого: "Є один тільки закон, який за самою своєю природою потребує одноголосного визначення, – це суспільна угода" [4, с. 134].

Народний суверенітет, згідно з Ж-Ж. Руссо, – невідчужуваний і неподільний, тому не зумовлює можливості поділу влад. Саме в такому цілісному стані можлива врівноваженість існування політичної влади, і це водночас є завершенням утвердження егалітаризму в усіх ланках "Політичного організму". Свобода тоді не зіштовхується з примхами складових структурованого суспільства, відносин, системи влади тощо, а, як стверджує мислитель у праці "Еміль, або про виховання", стає "добре впорядкованою".

Саме у подібній системі реальних відносин елімінується автономний стан буття особи і стан її громадянськості, перетворюючи суверена на суб'єкт усезагальної системи політичних дій, котрі собою ніби ще й не відтворюють, але весь час мають спрямованість до диктату. Можливою формою політичної влади за таких дій є диктатура. Адже, за Ж-Ж. Руссо, людину, навіть тоді, коли вона цього не хоче, можна заставити бути вільною [8, с.231]. На відміну, скажімо, від позиції Т. Гоббса та Дж. Локка стосовно інтерпретації сутності політичної влади та відносин в державі, концепція Ж-Ж. Руссо вирізняється тим, що "Політичне тіло" держави стає в собі завершеним космосом, яке ввїбрало в себе і те, що Т. Гоббс називає економічним космосом громадянського суспільства. Соціальність, у трактуванні Ж-Ж. Руссо, втрачає у такий спосіб свою дискретність, автономність. Унаслідок цього кожна окремо колективна особа не звільняється від існування в державі політичної відповідальності як вияву загальної волі суверена. Вона відповідальна за все. Для порівняння нагадаємо: у Т. Гоббса член громадянського суспільства звільняється від політичної відповідальності за винятком двох випадків: йому загрожувала подвійна вина – у зовнішніх відносинах, коли він виступав проти інтересів свого суверена, а у внутрішніх відносинах це була вина того, хто емігрував у анонімність [5, с. 15].

Економіка перестає (точніше, ще не стає такою) бути суверенною сферою, що визначає громадянський стан суспільства. У зв'язку з цим держава, за Ж.-Ж. Руссо (знову ж таки – на відміну від його попередників, розглянутих нами), зміщується від периферії соціальності до центру, ніби перекриваючи її своїм обсягом. Отже, і сама мораль уже не має утилітарного характеру як така, що регулює відносини власності, користі, рівності буржуазного типу. З нашого погляду, така низка чинників, а головне – перманентно тотальний стан самовідтворюваної, самодостатньої загальної волі суверена – стають основою постійного революціонування соціально-політичних відносин у державі, де складовими сторонами суверенності є радикальна соціалізація особи як повна її колективізація та приватний інтерес, що постійно актуалізується, детермінуючись системою власності.

Підсумовуючи розглянуті питання, доходимо таких висновків. Ж-Ж. Руссо висував завдання утримати в цілісності, рівновазі два особливі вияви свободи: 1) у сфері юридичних відносин кожна особа змушена підпорядковуватися суспільству загалом, причому таке підпорядкування повинно мати безумовну й абсолютно обов'язкову силу; 2) людині необхідно зберегти цілісність і недоторканість особистих свобод. Поєднати їх знизу через систему лише особистих прав неможливо, бо тоді держава "помирає" в поглинаючому її просторі громадянського суспільства. Поєднати ж їх через систему прав, де всі перетворюються на відчужувані особи, також неможливо. Адже в такому випадку попередньо ніби обумовлюється абсолютна несвобода індивіда у формуванні відносин у державі та й у контролі за діями його самого. У зв'язку з цим Ж-Ж. Руссо вдається до цікавого раціонального прийому: він особисті права юридичного характеру перетворює на політичні як можливість особи брати участь у розробленні й прийнятті всіх загальних

рішень. Саме цей чинник політичного права, на нашу думку, зруйнував гіпотетичну рівновагу, оскільки загальна воля як колективна ірраціональна сила стає самостійною й абсолютною. Громадянське суспільство розрослося до держави і перетворилося на тотожне (тому й тотальне) їй, що знівелоувало приватну сферу життя, відтак – і приватне право. У цьому поєднанні раціонального й ірраціонального (з однією стороною спрямування руху першого до другого) і вбачав мислитель синтез природного стану буття людини та проміжного, позаприродного (ще недоговірного) раціонально-егоїстичного, коли основою буття людини ставала приватна власність та відносини, ґрунтовані на підпорядкуванні однієї особи іншій.

З нашого погляду, тут не простежується утопізму, адже він утримується на дещо інших засадах. Політична концепція Руссо – теорія, де раціоналізм, підтверджуючи себе в кожному кроці, утримує в собі ірраціональне. Перефразовуючи слова Т. Гоббса, це загалом можна виразити так: що більше раціональних надлишків, то більше у Ж-Ж. Руссо вони трансформуються в ірраціоналізм. Тому його політико-правова доктрина – не свідомий "протест проти раціоналізму", як стверджує В. Асмус [2, с. 135], і не "повстання проти раціоналізму", що проголошує В. Алексєєв-Попов [1, с. 506], а радше, на нашу думку, спроба помістити в єдине раціональне поле колективізм народоладдя й індивідуалізм приватновласницьких відносин Нового часу. Від спроби утримати їх разом, урешті-решт, найбільше втратила не якась із цих сторін, а саме раціоналізм, спрямувавши свій трансформаційний вектор до теорій ірраціонально-романтичного зразка. Прагнучи вибудувати насправді природне суспільство, здатне відтворити споконвічні якості людської природи, але вже відповідно до потреб розуму, Ж-Ж. Руссо, згідно з універсальністю самого феномену свободи, намагався сконструювати універсальний тип держави, де навіть монархія є республікою. "Я, – акцентував учений, – називаю Республікою всяку державу, що управляється за допомогою законів, яким би не був при цьому спосіб управління нею" [8, с.178].

Попри всі суперечності, котрі простежуємо у логіці самої теорії Ж-Ж. Руссо, його беззаперечна заслуга полягає в обґрунтуванні з нових позицій суспільного договору як об'єктивно обумовленого руху людини до демократичних засад політичного життя (щоправда, ми пересвідчилися: цей рух отримав якісно інше кінцеве визначення), де реального суверена репрезентувати може лише вона сама від самої себе. Політико-правової ідеї мислителя, які вже виокремилися у дві гілки – раціональну й ірраціональну, суттєво визначили за своїми межами подальший історичний розвиток цих напрямів. Один з них продовжить у раціоналістичній традиції І. Кант, а інший, що визначить ірраціональну гілку соціально-політичної теорії пізньої доби новоєвропейської історії, буде рухом від романтизму до утопізму та марксизму.

Список використаної літератури

1. *Алексєєв-Попов В.С.* О социальных и политических идеях Руссо / В.С. Алексєєв-Попов // Ж.-Ж.Руссо. Трактаты. – М.: Наука, 1963. – 703 с.

2. *Асмус В.Ф.* Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля / В. Асмус // *Вопр. философии.* – 1995. – № 1. – С. 52–70.
3. *Бернардинер Б.М.* Социально-политическая философия Жан-Жака Руссо // Б. М. Бернардинер – Воронеж, 1940. – 247с.
4. *Длугач Т.Б.* Три портрета эпохи Просвещения: Монтескье, Вольтер, Руссо (от концепции просвещенного абсолютизма к теориям гражданского общества) / Т. Б. Длугач – М.: ИФРАН, 2005. – 251с.
5. *Занин С.В.* Общественный идеал Жан-Жака Руссо и французское Просвещение XVIII века / С. В. Занин. – М., 2007.– 536 с.
6. *Кант И.* Об изначально злом в человеческой природе / И. Кант // *Сочинения* : в 6 т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – С. 5–59.
7. *Нарский И.С.* Западноевропейская философия XIX века / И. С. Нарский. – М.: Высшая шк., 1976. — 584 с.
8. *Руссо Ж-Ж.* Об общественном договоре. Трактаты / Ж-Ж. Руссо; пер. с франц. – М.: «КАНОН-пресс», 1998. – 416 с.
9. *Фейтхвангер Л.* Мудрость чудака или Смерть и переображение Жан-Жака Руссо: роман / Л. Фейтхвангер. – М.: Изд-во иностр. л-ры 1956. – 446с.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

THE ESSENCE AND IMPLEMENTATION MEXANISM OF THE FREEDOM IN SOCIO-PHILOSOPHIC CONCEPT OF J.-J. ROUSSEAU

Iryna Ostapets

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences , Department of Philosophy ,
Str. University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: ostapec@rambler.ru*

The article is devoted to the socio – political theory of JJ Rousseau. The originality and eccentricity of the thinker's views on implementation of human freedom is highlighted.

The theory of Rousseau, which is based on the doctrine of the natural state of mankind, natural human rights and the social contract, has been analyzed. A new social system of the thinker, where everybody is connected to each other and is as free as in the natural state, has been described.

The author argues that ideal social order, based on idealizes antique direct people's rule is impossible. The importance of Rousseau ideas about people's sovereignty and the rule people has been stressed.

Key words : freedom, social contract, the general will, people's sovereignty, natural state, civil society and the state.

СУЩНОСТЬ И МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ СВОБОДЫ В СОЦИАЛЬНО - ФИЛОСОФСКОЙ КОНЦЕПЦИИ Ж.-Ж. РУССО

Ирина Остапец

*Ужгородский национальный университет,
Факультет общественных наук, кафедра философии,
ул. Университетская 14, 88000, Ужгород, Украина
e-mail: ostapets@rambler.ru*

Характеризуется общественно-политическая концепция Ж.-Ж. Руссо, своеобразие и неординарность его взглядов на реализацию свободы человека. Исследуется теория мыслителя, которая базируется на учении о естественных правах человека и общественном договоре. Делается вывод о невозможности построения идеального общественного устройства, поскольку Руссо идеализирует прямое античное народоправство. Акцентируется на важности идей ученого о народном суверенитете, верховенстве власти народа.

Ключевые слова: свобода, общественный договор, общая воля, народный суверенитет, естественное состояние, гражданское общество, государство.

УДК 141 (477):316.75 «18/18»

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ЧИННИК У ФІЛОСОФСЬКІЙ
ДУМЦІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ
М. ДРАГОМАНОВА ТА І. ФРАНКА)**

Андрій Наконечний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: dfiles@franko.lviv.ua*

Розглянуто процес розвитку національної ідеї в творчості та громадсько-політичній діяльності видатних представників суспільно-політичної та філософської думки другої половини ХІХ ст., зокрема, М. Драгоманова й І. Франка. Проаналізовано творчу діяльність мислителів, які на теоретичному і політичному рівнях визначали головні ознаки українського етносу та найбільше сприяли піднесенню й обороні національної свідомості українців, а, отже – національної ідеї. Доведено, що національна ідея того часу ґрунтувалася на нових політичних реаліях України.

Ключові слова: національна ідея, свобода, незалежність, нація, інтелігенція, інтеграція, мова.

У сучасних дослідженнях ще немає спеціальних наукових праць, які безпосередньо торкаються зазначеної теми. Однак багато авторів, котрі вивчали цю проблематику, так чи інакше торкалися питання національної ідеї. Тема розвитку та відображення української національної ідеї в творчості провідних мислителів другої половини ХІХ ст. посідає чільне місце в працях українських науковців у період між двома війнами – В. Гнатюка, М. Забаревського (Д. Дорошенка), Ю. Охрімовича, В. Старосольського, М. Сціборського, а також відомих іноземних та українських науковців у еміграції в період після Другої світової війни – Дж. Армстронга, Ю. Бойка, С. Величенка, С. Єкельчика, І. Лисяка-Рудницького, П. Мірчука, О. Прицака та Дж. Решетара, М. Сосновського, П. Феденка, М. Шкільняка, В. Яніва. Тією проблематикою займалися також сучасні українські вчені А. Астаф'єв, А. Брагінець, С. Возняк, М. Горелов, Я. Грицак, В. Гудзь, М. Жулинський, В. Жмир, О. Забужко, М. Кармазіна, Г. Касьянов, Р. Кісь, І. Кресіна, О. Куць та Ю. Куць, В. Лісовий, Т. Панько, А. Пашук, С. Приходько, М. Розумний, О. Семків, М. Сосновський, Д. Соловей, О. Сухий, Б. Червак, А. Фартушний, Б. Якимович та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів проблеми, ще недостатньо філософських досліджень, котрі дали б змогу детальніше осмислити етапи формування національної ідеї, її зміст, динаміку і трансформацію, тому наша мета

полягає в необхідності простежити періоди формування національної ідеї, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті й філософській думці України другої половини XIX ст., охарактеризувати розуміння національної ідеї тогочасними провідними українськими мислителями, обґрунтувати значення і роль національної ідеї в консолідації українського суспільства у процесі утвердження суверенної держави на сучасному етапі.

Національна ідея, як необхідна передумова життя і розвитку нації особливо виявляється у філософській думці й суспільно-духовному житті України, тим самим засвідчивши свій безперервний розвиток упродовж усього історичного розвитку України.

Особливу увагу національній ідеї приділяв у своїй творчості М. Драгоманов (1841 – 1895), невідступно захищаючи національні права українського народу, його мову та звичаї та розкриваючи внутрішні творчі можливості української національної культури.

Однією з необхідних передумов утвердження національної ідеї є, на думку М. Драгоманова, функціонування української мови у всіх сферах суспільно-політичного життя України. До вагомих чинників мови, згідно з мислителем, належить всеукраїнський характер програми вироблення публіцистичного стилю. Своєю концепцією вчений охоплював і мову Наддніпрянщини, і мову Галичини як одне ціле, засвідчивши своє прагнення до мовного, а відтак – і національного єднання України. Проте він усвідомлював, що функціональний статус української мови не може розвиватися нормально до тих пір, доки нація позбавлена політичної свободи. Від самих українців залежить тенденція українського визвольного руху, чи вистоять вони "як щось самостійне, яке безпосередньо йде до великої мети прогресу європейських громад", чи залишиться "провінціальним родичем, прихвоснем" [4, с.157].

Акцентуючи на конечній необхідності національно-культурної, духовної, мовної єдності східних і західних українців, М. Драгоманов чітко визначає орієнтири цього єднання, а отже, національній ідеї: "Все, що може виходити в громадських справах з етнографічно-національного почуття – се змагання до національної незалежності. Та й то для того, щоб воно стало будуючим фактором у народному житті, треба, щоб і воно ускладнилось свідомістю певних матеріальних і моральних інтересів. А без того напр. Українці в однім місці будуть сваритися з Татарами, в другім з Мадярами, в четвертім з Москалями і т.д., а все-таки до думки про національну солідарність не дійдуть, як се по части ми бачимо і в історії і навіть в сучасності нашого народу, в котрім свідомість національної солідарності ще виробляється дуже важким процесом" [1, с.26].

З позиції М. Драгоманова, для національного єднання всіх українців велике значення мають такі речі, в котрих, на перший погляд, нема нічого спільного з національністю. Йдеться про залізницю, які на той час (кінець XIX ст.) активно прокладали Росія і Австрія заради своїх економічних інтересів і які слугували своєрідним мостом між правобережними і лівобережними українцями, тобто "давали людям нашої нації спосіб познайомитись проміж себе". Мислитель переконаний: що взаємні подорожі залізницею допомогли б отримати значно більше відомостей про єдинокровних братів на Заході й Сході України. Його здивуванню не було меж, коли він дізнався: багато освічених людей на Полтавщині не знали, що на Волині живуть такі ж самі люди, з такою ж культурою, традиціями, побутом, як і на Полтавщині. Отже, на думку М. Драгоманова,

“...дороги з лівого берега на правий, а звідти через Галичину й Угорщину більше зробили, щоб звести до купи Русинів-Українців, ніж книги” [1, с.27].

Для досягнення національної єдності українців, учений закликав земляків і в Галичині, а особливо в Російській імперії, де національно-культурний рух систематично і жорстоко придушувався, до активної боротьби з політичним режимом. “Ми знаємо, – зазначав М. Драгоманов, – що се праця нелегка і ризикована. Тільки ж з цього не виходить, щоб наші земляки змушені були тримати в тумані і свої голови. Треба раз назавше признати, що серйозна праця для маси української неможлива, поки не буде в Росії політичної волі, а значить, що й український рух не може мати серйозної громадської ваги, поки не стане на політичний ґрунт” [1, с.90]. Він також рішуче відкидав будь-який натяк на слово “філ”, оскільки, за його переконанням, кожен український мислитель, науковець чи дослідник повинен бути “ні українофіл, ні славянофіл, а просто Українець із загальнолюдськими тенденціями, або людина української нації (*homo nationis ukrainicae*...), а до того така людина, котрій доля судила познайомитись не в книгах тільки, а в життю з земляками австрійськими, зблизитись з ними, поділитись з ними радістю і горем... і нарешті працею” [1, с.149].

Національна ідея виявляється у баченні М. Драгомановим суспільно-політичного устрою України, його запереченні всякого національного гноблення і пов’язаних з ним централізму, шовінізму та імперіалізму. Ідеалом національної політики демократії, формою реалізації ідей свободи особистості та народів мислитель вважає федеративний союз громад (общин), країв та областей, де кожна нація, в тому числі й українська, була б самостійною одиницею і де найповніше може визначитися національна автономія. Саме федеративну організацію суспільства він вважав можливістю реалізації національної свободи, навіть політична свобода в Російській імперії була для нього вторинною, як “немислима без визнання рівноправ’я та самоврядування всіх її народів...” [2, с.520] Зауважимо, однак, що М. Драгоманов не відкидав узагалі ідеалу національної незалежності й державної самостійності, адже “без політичної самостійності чи автономії не може бути автономії національної” [1, с.77].

Одним із шляхів розвитку українського суспільно-політичного життя вчений називав наслідування передових західноєвропейських наукових, освітньо-культурних традицій, ідеалів свободи та демократії. За його словами, він ніколи не пропускав нагоди пояснювати молодим українцям, що “вони не можуть уважати себе навіть освіченими, доки не вивчать по крайній мірі двох-трьох західноєвропейських мов... Не раз усно і друковано говорив я, що українське письменство доти не стане на міцні, свої ноги, доки українські письменники не будуть діставати всесвітні освічені думки й почуття просто з західної Європи, а не через Петербург і Москву, через російське письменство...” [3, с.24–25].

Отже, національна ідея набувала в М. Драгоманова принципово нового значення. Насамперед зазначимо головну характерну ознаку його національно-патріотичного світогляду – безсумнівне все українство. Воно полягало в ідеї української нації як чогось окремого і одноцільного, без огляду на державні кордони. Мислитель визначав поняття

України, як одноцільну територію, заселену українським народом, незважаючи на офіційні назви поодиноких частин цієї території: “Українцям треба товариства до товариства, праці та праці скрізь од Кубані до Тиси!...” [4, с.153]. Точним означуванням етнографічних меж української землі й постійним акцентуванням на тому, що Україна – це земля, заселена українським народом, весь географічний простір від Карпат до Десни, від Лемківщини і Холмщини до Дону і Кубані, від Полісся до Чорного моря, він укорінив у психіці української інтелігенції чітку свідомість і почуття єдності української нації.

На новаторському характері бачення М. Драгомановим української справи наголошує сучасна зарубіжна історіографія. Так, О. Пріцак і Дж. Решетар констатують: що “Внеском Драгоманова було його настійливе твердження, що український рух не може залишатись аполітичним і суто культурницьким, він перший свідомо спрямував українське відродження у сферу політичної діяльності” [13, с.252–253]. Вплив М. Драгоманова значною мірою підтримував федералізм як ідеологію українського руху й один з проявів української національної ідеї, адже, навіть “самостійники не висунули теоретика, – вважає І. Лисяк-Рудницький, – котрий би міг сягнути рівня Драгоманова в інтелектуальному відношенні” [13, с.253].

Серед прогресивних діячів минулого, котрі проклали шлях українській нації до національного, соціального, економічного, політичного, духовного визволення, одне з почесних місць посідає український мислитель, філософ і поет І. Франко (1856–1916). Йому належить провідна роль у розвитку суспільно-політичної та філософської думки України, а особливо – у розвитку й утвердженні національної ідеї, ідеї свободи.

Національна свідомість як усвідомлення буття народу на базі основоположної національної ідеї – це духовний координатор державотворчих зусиль народу та його провідної верстви. Дуже добре розуміючи таку роль і функцію національної свідомості, І. Франко висуває перед українською елітою завдання її розвитку й утвердження. Але чи готова вона уже повністю виконати це історичне завдання? Не варто забувати, що кращі представники українського народу виховувалися та формувалися впродовж століть в умовах іноземного поневолення, зазнаючи полонізації, румунізації, мадяризації, а найбільше – русифікації. Тому комплекс національної неповноцінності, нехтування рідною мовою, культурою, історією – це ті чинники, котрі спустошували національну сутність українського народу, визначали зміст його духовної убогості.

На основі широких спостережень і досліджень, здійснених у Галичині, І. Франко дійшов висновку, що значна частина нашої еліти взагалі не визнає існування української нації, української літератури, не читає українських книг, “задовольняючи свої духовні потреби німецькими чи польськими творами, або прикриває своїми всеросійськими поглядами цілковитий духовний нігілізм” [11, с.10]. Безсумнівно, Каменяр дуже добре розуміє, що трапилося з цими людьми, які в умовах різних колоніальних режимів зазнали продуманого опрацьовування за методом “батога і пряника”: “Ми не думаємо звинувачувати за те наших так званих інтелігентних людей. Вони не самі своєю волею зробились такими. Вони витвір виховання, школи, оточуючих обставин, і силою приноровлення до тих обставин мусили втиснутися в ту мертвлячу форму, котру найшли вже готовою. Ми ж і самі вийшли з тої самої школи і добре знаємо, скільки-то важкої,

довголітньої внутрішньої боротьби стоїло нам – вирватися з тої форми і переродитися духом до праці для народу” [12, с.150].

Увесь трагізм галицького москвофільства – у його відірваності від рідного народу, рідного ґрунту, його чужості навіть російському народові, з яким воно нічим не було пов’язане. На цій основі у москвофільства з’явилася внутрішня роздвоєність, що переросла, на думку Каменяра, у “дволичність і двоєдушність” [8, с.413].

“Внутрішнє роздвоєння” як трагедію людини чи певної суспільної течії простежуємо на прикладі “двох геніальних українців” – Гоголя і Шевченка, кожен з котрих „мав свій власний життєвий і творчий шлях – зазначає А. Пашук, – свою історію, свою долю” [5, с.11]. Порівнюючи творчість Гоголя і Шевченка, І.Франко констатував, що обставини, в яких формувалась творчість Гоголя, були значно кращими порівняно з “бурлацьким” і “невільницьким” життям Шевченка. Проте, у Гоголя чітко простежується “прудий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви... а у Шевченка – рівну, ясну дорогу все в гору та в гору, все на висоти, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної евангелії, як “Марія”. Які були причини такого кінця Гоголевої кар’єри різно пояснювали, та все таки серед тих причин важне місце займає відчуження геніального українця (тобто Гоголя. – А.Н.) від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія...” [6, с.233].

Були звісно, й такі діячі, котрі все ж зберігали почуття любові до рідного народу, його національного буття, намагаючись, хоч якось придбати для своєї національної культури духовні цінності у літературі, мистецтві, науці, врятувати мову, традиції та ін. Про цих національно-свідомих діячів, які піднесли хвилю національної ідеї, національного розвитку і до яких Каменяр зараховує Драгоманова, Барвінського, Вовка, Романчука та ін., він писав: “Ся генерація звіяла бурю в нашім національнім життю, рівночасно прочистила повітря, проклала не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутини, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення” [7, с.476].

Отже, наявність національної свідомості серед широких верств української нації – вкрай необхідна передумова життєздатності національної ідеї, її практичного втілення у суспільно-політичне життя України.

Величезне значення процесу об’єднання нації чітко усвідомив І. Франко, вказуючи галичанам шлях на Наддніпрянщину – колыску всіх великих національних та історичних традицій. Відсутність усвідомлення галицькими українцями духовної, національної, мовної єдності з наддніпрянцями призведе, на його думку, до сумнівів, чи втримається навіть у Галичині формально національний рух і чи не “вилетється”, взагалі, у “мертве рутенство”. Каменяр роздумує про майбутнє української нації, залежність її долі від порозуміння саме галичан з наддніпрянцями: “Певна річ, перемога тої течії (розмежування східних і західних українців. – А.Н.) була б початком смерті українсько-руської нації” [7, с.475]. Тобто мислитель переконаний, що без взаємної допомоги та єдності українська нація приречена на загибель, адже у новій добі Наддніпрянська

Україна опинилась у дуже важкому національному становищі: без власних шкіл і без популярного та вищого письменства, без преси й без надії на міцну шеренгу свідомих і освічених інтелігентів, без міцної опори в масах народу. Коли такий стан триватиме й надалі, то, за І. Франком “наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі кролика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів” [10, с.404]. Щоб цього не трапилося, потрібна допомога, передусім з Галичини, переконаний Каменярь, бо тільки Галичина, як маленька частина нації, маючи певну свободу слова, руху, діяння, здатна протидіяти національному крахові українців, їхньому “винародовленню” і денационалізації.

Галицькі українці, стверджує І. Франко, тривалий час “жили з національного погляду крайнє ненормальним життям”. Чим же аргументує свою думку Каменярь? Річ у тому, що, оскільки лише в Галичині відчувалася певна свобода в національно-культурному житті, галичанам іноді здавалося: вони є передовими рядами нації або й всією українською нацією, її “репрезентантами” перед світом. Мислитель же закликає галицьких українців навчитися відчувати себе не “піонерами”, а “рядовими” української нації, не подаючи свої локальні західноукраїнські справи як всенародні, як передову лінію загального інтересу. Важливі національні питання повинні вирішуватися не лише у Львові та Чернівцях, а й у Києві, Житомирі чи Кам’янці-Подільському: “...тісніші, частіші, ближчі зносини з закордонними українцями мусять виробити у нас ширший, вільніший світогляд, щиріші і вільніші товариські форми...” [10, с.406]. На переконання Каменяря, для досягнення цієї єдності галицькій творчій та політичній еліті доведеться “змобілізувати всі свої сили”, з головою поринути у працю: здобувати знання – теоретичні й практичні, гартувати волю, “виробляти себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу”, здатних проявити цю любов не “потокми шумних фраз”, а невтомною, тяжкою працею. “Чи і наскільки ми почуємося до того обов’язку, – доходить висновку І. Франко, – чи і наскільки совісно, розумно, обдуманно візьмемося до його сповнення, від того буде залежати в дуже великій мірі наше майбутнє як нації, здібної зайняти місце в хорі інших культурних націй” [10, с.404].

Отже, головне місце у справі єдності, консолідації нації Каменярь відводить інтелігенції, як носію ідеї свободи. Водночас він звертає увагу на важливий елемент у консолідації та єдності нації – мову, що становить сутнісний компонент національно-духовної ментальності кожного народу. Мова для Франка є ферментом, який цементує, об’єднує націю, консолідуючим чинником, покликаним якнайкраще виявити внутрішню своєрідність психофізичної культури українського народу. Мислитель досліджував українську мову в перспективі бачення її єдиною мовою всіх, без винятку, українців. Його відчуття і наукове обґрунтування спільного генезису мови роз’єднаних територій України, позбавленої державності, сприяли доланню мовно-етнічних бар’єрів між галицькими та наддніпрянськими українцями. Передові українські суспільно-політичні й інтелектуальні діячі “переконалися, що економічні і соціальні відносини народу переробити чи перевернути – діло нелегке, і переходить сили не то кількох одиниць чи груп, але цілих поколінь... Ми не могли дати мільйонам у руки хліба, не могли тисяч і

соток тисяч охоронити від нужди, від еміграції, від визиску, від змарнування сил. У нас був тільки один заряд – живе рідне слово. І можемо сказати собі, що ми не змарнували його, не закопали в землю, але чесно і совісно вжили на велике діло. І коли сьогодні те наше рідне слово блискотить багатством, красою й силою і знаходить відгомін у серцях соток тисяч синів України-Русі, розсипаних капризами долі по обох півкулях землі, тоді воно здобуває собі, а разом із тим і цілій нашій нації право горожанства серед цивілізованих народів...” [7, с.527].

Українськомовна культура, формуючись в умовах роз'єднання історично єдиного українського народу, відображала його розуміння мовно-етнічної спільноти. Україна, або “Полуднева Русь”, з давніх-давен перестала бути, на превеликий жаль, суцільним державним організмом, входячи до складу різних держав. Лише невеликий проміжок часу – від 1569 р. до 1648 р. – можна вважати такою історичною добою, коли практично всі українські землі (за винятком угорської частини України та північно-буковинських земель) були об'єднані в один національно-культурний, державний організм. Розмотуючи клубок історичних подій, на які такою багатою, але не завжди щасливою була Україна, Каменяр зауважує: “Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, то все-таки заселяючий її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцільність. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті, мова – при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів, – в основних обрисах такі однакові, що руснак з-над горішнього Сяну без труду порозуміється з українцем з-над Десни, Сули, або й від Харкова, признає його звичаї, його спосіб життя і думання, його “поведінку” за свої, за рідні...” [9, с.41].

Мислитель з болем і сумом звертає також увагу на трагедію окремих представників української еліти, котрі зреклися рідної мови, натомість прийняли для спілкування чужу. На думку Франка, високоосвічена, глибоко духовна людина, справжній патріот свого краю ніколи не зрадить своєї мови, бо це може спричинити покаління людської душі: “...В якій мові вродився і виховався, тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою. І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна” [6, с.233].

Такий погляд на об'єднання української нації в єдиний національний, духовно-культурний, мовний організм у Франка – головна передумова утвердження свободи, один з вагомих стрижнів його національно-політичної філософії. Неусвідомлення та невиконання цього вкрай важливого завдання унеможливить здобуття державної самостійності й національної незалежності.

Отже, для Франка ідея свободи стає найвищим авторитетом і основним духовним двигуном суспільних та політичних рухів. Каменяр усвідомив, що всі політичні змагання, всі аспекти життя суспільства, всі напрями діяльності інтелігенції повинні бути просякнуті національною ідеєю і необхідною вимогою – боротьби за державну самостійність і національну незалежність. Іншого шляху не існує.

Ідеї І. Франка сприяють виробленню нового типу політичної свідомості, що ґрунтується на сучасних політичних реаліях України. Сьогодні підтверджує значення української ідеї для життя і повноцінного розвитку нації, яка власне, тим і відрізняється від аморфного скупчення людей, що має певну систему оцінок власного минулого і на цій основі виробляє уявлення про своє місце в часі й русі – від минулого через сучасне до майбутнього.

Список використаної літератури

1. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / М. Драгоманов. – Коломия: Друкарня М. Білоуса, 1984. – 199 с.
2. Драгоманов М. Русский кулак и болгарская свобода / М. Драгоманов // Собрание политических сочинений: в 2 т. – Париж: [б. в.] – 1906. – Т. 2. – С. 513–520.
3. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу, 1915 // М. Драгоманов. – [б. в.] – 121 с.
4. Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов. – Львів, 1906. – [б. в.] – 157 с.
5. Пашук А. Деякі питання державотворення в Україні / А. Пашук // Республіканець. [б. в.] – 1995. – №3. – С. 3–14.
6. Франко І. Двоязычність і дволичність / І. Франко // Літературно-наук. вісн. / За ред. М. Грушевського, В. Гнатюка, І. Франка. – Львів: НТШ, 1905. – Т.30. – Кн.6. – С. 231–244.
7. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41. – С. 471–529.
8. Франко І. “Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молодіжі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С. 410–422.
9. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т.29. – С. 40–50.
10. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С. 401–409.
11. Франко І. Українська література за 1898 р. / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т.32. – С. 7–13.
12. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С. 140–150.
13. Pritsak O. Reshetar J. The Ukraine and the Dialectics of Nation-Building / O. Pritsak // Slavic Review. Vol. XXII, № 2. – Washington, 1963. – P. 224–255.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

**NATIONAL IDEA AS AN INTEGRATING FACTOR IN UKRAINIAN
PHILOSOPHICAL THOUGHT
OF THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY (EXEMPLIFIED BY WORKS OF
M. DRAGOMANOV AND I. FRANKO)**

Andriy Nakonechnyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of philosophy, department of philosophy
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

The process of the development of national idea in works as well as social and political activities of prominent representatives of socio-political and philosophical thought of the second half of the 19th century, namely, M. Dragomanov and I. Franko is analysed. Creative activity of thinkers, who determined the main features of Ukrainian ethnos both on theoretical and political levels, contributed the most through their literary, scientific and practical activity to the rise and protection of national, legal, and religious consciousness of Ukrainians and thus contributed to the growth of national self-consciousness and national idea is researched.

Key words: national idea, freedom, independence, nation, intelligencia, integration, language.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ КАК ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ФАКТОР
В ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX СТ.
(НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА М. ДРАГОМАНОВА И И. ФРАНКО)**

Андрей Наконечный

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
философский факультет, кафедра философии
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Рассматривается процесс развития национальной идеи в творчестве и общественно-политической деятельности известных представителей социально-политической и философской мысли второй половины XIX в., в частности, М. Драгоманова и И. Франко. Анализируется творческая деятельность мыслителей, которые на теоретическом и политическом уровнях определяли главные признаки украинского этноса, больше всего способствовали подъему и обороне национального самосознания украинцев, а следовательно – национальной идеи. Доказано, что национальная идея того времени основывается на новых политических реалиях Украины.

Ключевые слова: национальная идея, свобода, независимость, нация, интеллигенция, интеграция, язык.

УДК 316.3-044.372:[17.034.3-043.865]"20"

МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина Гусір

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: irynagusir@gmail.com*

Проаналізовано характерні особливості модерного суспільства. Розглянуто поняття «відповідальність» і зміну його розуміння у сьогоденні. Розкрито зміст моральної оцінки людських вчинків і акцентовано на понятті страху як принципу, здатного установити межі безконтрольної сваволі, що простежуємо у стані сучасного соціуму. Наголошено на необхідності етики відповідальності, яка повинна об'єднати всі сфери діяльності людини й суспільства для ефективної боротьби проти кризових явищ сучасності.

Ключові слова: модерне суспільство, відповідальність, моральна оцінка, страх, байдужість, справедливість, честь, гідність.

У суспільстві ХХ–ХХІ ст. відбувалися й відбуваються зміни в усіх його системах та підсистемах. Науково-технічний прогрес, процес глобалізації, формальна система регулювання відносин та низка інших поступів стали характерними особливостями модерного суспільства, яке тут розуміється як сучасне, сьогоденне суспільство.

Політичні парадокси, глибокі соціальні розлами, економічна нестабільність, духовно-культурне збентеження, нездорове зростання егоїзму, домінування консьюмеризму, прагматизму, поширення нігілізму – ось реальна нинішня картина. Сучасне життя становить арену безперервних подій, котрі створюють для людини ситуації ускладненого вибору. Світ новин збагачує суспільство новим потоком інформації, що істотно різниться. Такі протилежності як «багатство – бідність», «добро – зло», «відповідальність – безвідповідальність», «любов – ненависть» у наш час настільки «зжились», що важко виокремити між ними певну проміжну ланку. На тлі загальної бідності гостро кидається у вічі частка надмірного багатства, яка створює економічну прірву між провладними мужами, олігархами та зубожілим населенням у сучасному, зокрема, вітчизняному соціумі. Тому розмови на відповідні теми засвідчують розмаїття нинішніх питань, котрі постають перед релігієзнавцями, політиками, істориками, філософами, етиками в процесі розв'язання суспільних і життєвих проблем кожної людини та світу.

Спільний досвід останніх десятиліть, зі всією строкатістю життєвих перипетій, потребує від усіх сфер людської життєдіяльності, зрештою, і від самої людини, виявлення відповідальності. Відсутність уміння відповідати за свої вчинки, притуплене почуття обов'язку й необхідності дбати про іншого й усе суще, про існування як таке, – саме ці

© Гусір І., 2014

властивості негативно позначають образ сучасника нашої доби. Представники комунікативної філософії та філософського постмодерну – Г. Йонас, Ю. Габермас, М. Рідель, К.-О. Апель, Ж.-Л. Нансі, Е. Левінас, Ж. Дельоз особливу увагу звертали на проблему фундаментальності етики відповідальності в час технократичного суспільства. Наслідки екологічної експансії зауважені в працях українських науковців С. Кримського, В. Єрмоленка, В. Андрущенко, М. Кисельова, які звертають увагу на негідне використання людиною природних ресурсів. У дослідженнях В. Вернадського, Л. Великої, О. Сичивиці наголошується на відповідальності вчених у науці й техніці, котрі констатують обдуманість і обережність науковців у сфері їхньої діяльності, прогностичність результатів їхніх доробків, адже від них залежить доля людства. Дослідники Т. Гурлева, О. Лазорко, Г. Ложкін розглядають відповідальність як якісну характеристику особистості. Етичний аспект цієї проблематики, коли поняття відповідальності підносилося на рівень морально зрілої особистості як особлива форма саморегуляції, самоідентифікації та контролю вчинків людини, аналізували українські філософи В. Малахов, В. Єрмоленко, В. Жадан, Г. Петрова, Т. Василевська, Н. Головка акцентують на духовно понівеченій соціокультурній цілісності суспільства, необхідності змін у сучасності й потребі пристосування моральних норм і цінностей до модерного суспільства. Тому мета статті – окреслити роль та визначити зміст моральної відповідальності у дискурсі сучасних соціокультурних реалій. Одне з головних завдань – з'ясувати причини людської безвідповідальності, нехтування нею моральних обов'язків.

Особа сучасності живе за новими правилами, зобов'язаннями й орієнтирами, визначеними суспільством, новочасними тенденціями завдяки безпосередній ініціативності самої ж людини. Перед нею постає низка проблем, котрі підривають її нормальне життя у світі.

Зараз все частіше йдеться мова про надмірність можливостей, що пропонує нам суспільство. З одного боку, саме цей стрімкий розвиток новітніх технологій полегшує життя сучасної людини, сприяє ефективніше виконувати певну роботу. Вона стає і творцем-ініціатором, і споживачем власних ідей. Сьогодні ж мобільний, скайповий, інтернетний зв'язок доступний більшості людей, який дає змогу творити широку або й глобальну мережу особистісного спілкування. З'явилась можливість мандрувати, роблячи це значно простіше та швидше. На наших дорогах у десятки разів зросла кількість машин, що засвідчує матеріальний добробут, свободу пересування, мобільність сучасної людини. Практично кожного дня з'являється новий винахід, створений для вдосконалення та полегшення нашого життя. Медицина рясніє новими пігулками, засобами, методиками, котрі сприяють ефективнішому лікуванню. Споживацькі апетити задовольняються широкою гамою комерційних пропозицій та послуг (навіть коли це – дороге задоволення, і не кожен може собі його дозволити). Зникають штучно нав'язані авторитети, табу, а також різні надумані соціальні, гендерні, статеві обмеження.

Попри позитивні зміни, що привнесли науковці, з'явилися і небезпеки для сучасника доби. До них належать проблема інформаційної перенасиченості. Людина, перебуваючи в «інформаційному вакуумі», не лише не встигає переосмислювати та

запам'ятовувати відомості, новини, з метою подальшого застосування на практиці, а й не здатна навіть все до кінця розглянути, оскільки інформація за об'ємом і змістом – колосальна. Проблемою стає також Інтернет-залежність. Маючи доступ до різноманітних засобів комунікації, людина втрачає здатність спілкуватись наживо, оскільки поринає у віртуальний світ, і саме він перетворюється на єдину реальність: там можна висловлювати думки, ділитись ідеями чи мріями; будувати і дружні, й особисті відносини; навчатись та навчати; працювати чи просто проводити дозвілля. Однак найприкріше, що в такому світі можна не обтяжувати себе поняттям відповідальності, адже як такого покарання за це не існує.

Вагома проблема – надмірна безвідповідальна експлуатація природних запасів землі, що спричиняє катастрофічні кліматичні зміни й екологічні кризи у всесвітніх масштабах. Швидка поява нових медичних засобів чи продуктів харчування призводить до невиконання необхідних стандартів, бо це стає фінансово невигідно. Як наслідок – незадовільний стан здоров'я й економічна нестабільність тих, хто залежний від цього. Поширеною стає ситуація, коли недобросовісні люди починають спекулювати на людському горі з метою матеріального збагачення. У цьому контексті безпрецедентних можливостей людина часто перебуває під тягарем потенціалу, що насправді її паралізує: нібито усе можна, але невідомо, за яким критерієм визначати власний вибір у житті. От тут і постає ще одна проблема – невміння або ж небажання обирати. Перебуваючи в час історичних, культурних, соціально-політичних зрушень, та й, узагалі, в період глобалізаційних процесів, людині все важче дається вміння здійснювати вибір. Це призводить до втрати здатності аналізувати та прогнозувати наслідки від того, що вона обирає.

Сьогодні людина практично не отримує «духовної поживи», адже збагачення духовного світу, внаслідок читання книг, відвідування храмів, театрів, музеїв, вивчення історії своєї держави пропагується лише у вузьких колах. Це і є той стан сучасної культури, який, по суті, й задає суспільство, а людина стала споживачем усього, що їй пропонується. Постійний процес вдосконалення зовнішнім практично повністю витіснив вдосконалення внутрішнє. Внутрішній світ людини, її душа, взаємини з іншими, альтруїзм – усе це зараз відійшло на другий план. Людство ж натомість зорієнтоване на матеріальний світ і постійні перспективи, на індивідуальний успіх. У світі стає неважливо бути людяним, гуманним, щирим, справедливим, відповідальним. Прояв доброти та поступливості сприймається як ознака слабохарактерності, а грубість і черствість, цинізм – цілком «нормальним», «здоровим» виявленням сили. Людина, по суті, стала ворогом для самої себе, оскільки проблема полягає у відсутності почуття власної гідності, що може провокувати також і до втрати честі.

Гідність – це внутрішня повага людини до самої себе, оцінка власної моральної цінності, усвідомлення себе самостійним суб'єктом моральної діяльності, відчуття відповідальності за своє життя та життя близьких. Поняття гідності й честі дуже тісно взаємопов'язані, тому інколи складно чітко визначити відмінності. Ці два поняття виражають моральну оцінку особистості, але між ними існує різниця, яка полягає в тому, що гідність – моральне ставлення до себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь

означає зовнішнє визнання, оцінку дій загалом діяльності особистості іншими. Розуміння честі людини пов'язується з її залежністю від соціального стану, але зауважуються насамперед особисті заслуги, праця, міра людяності, гідність. Це й визначає оцінку соціумом міри пошани й поваги до такої людини. Тому збереження та плекання таких почуттів у модерному суспільстві є особливо важливим.

Нашу епоху можна назвати періодом постійного навчання. Перебуваючи у цьому стані, ми завжди вчимося «йти в ногу з часом», аби не бути відкинутими у суспільстві. Навіть більше – вчимося гідно жити у стані кризи, коли ритм життя, з докладанням відповідних сил, не виправдовує якості цього життя. Але парадокс: у процесі навчання ми не вчимося вдосконалювати нашу людську природу.

Чи не найгірше, що може бути, – байдужість. Саме ця риса здатна повністю «вбити» у людині Людину, оскільки з байдужості народжується безвідповідальність. Друга християнська заповідь любові вчить «возлюбити ближнього, як самого себе». Однак зараз ми часто стикаємось із тим, що людина навіть не здатна розуміти себе, не говорячи вже про інших. Коли людині байдуже до всього, що має відношення і до її власного життя, і до життя інших осіб, то вона і діє без найменшого почуття відповідальності. Депресії, відчуття апатії здатні «нав'язати» думку про безсенсовість людського життя, а відтак, – ставати причинами позбавлення його, тобто чинити суїцид, вбивства, різноманітні злочини, котрі унеможливають краще майбутнє. Всесвітня організація охорони здоров'я ООН опублікувала доповідь, в якій повідомлялось: щорічно на планеті фіксується близько 1 млн самогубств, тобто кожні 40 сек у світі хтось зводить рахунок з власним життям. В Україні ж зараз, за даними МНС, здійснюється приблизно 20 суїцидів на кожні 100 тис. осіб [5]. Думається, це відбувається тому, що люди, не знаючи, як розв'язати власні життєві проблеми або не бажаючи відповідати за все, що чинять, – позбавляють себе життя.

У ХХ ст. розпочалося активне обговорення фахової та правової відповідальності вчених, винахідників й інженерів за реальні або потенційні негативні наслідки технічних інновацій, політиків і представників бізнесу – за використання цих інновацій, адже моральна відповідальність не обов'язково збігається з юридичною. Уже зі середини ХХ ст. особливого значення в науково-технічній сфері набуло поняття моральної відповідальності. Це стало реакцією на результати застосування новітніх технологій у військових цілях і негативні наслідки техногенного впливу на довкілля. Українська вчена Т. Василевська велику увагу приділяє етиці держслужбовця. Розглядаючи проблеми у сучасному державному управлінні, вона наголошує на морально-етичних особливостях поняття «відповідальність», визначаючи його як необхідність відповідати за власні наміри, вчинки та їхні результати. На її думку, відповідальність поділяється на об'єктивну – приписування її відбувається за результатами вчинку, враховуючи лише відповідальність вчинку певним нормам, та суб'єктивну – інтеріоризовану відповідальність перед совістю, близькими людьми, яка встановлюється на основі абсолютного морального закону [2]. Неможливо визначити для нашого сьогодення найважливіший вид відповідальності. Людина – істота соціальна. Тому, перебуваючи у

середовищі таких індивідів, як вона, повинна нести відповідальність за свої дії та дії спільноти, нації, людства загалом.

Роль моральної відповідальності людини значна в усі часи, але особливого сенсу набуває це явище в умовах кризи соціальних структур, істотних трансформацій суспільства. Перехідні періоди зміни, коли старі закони вже неактуальні, а нові ще не виконуються, можуть спричинити хаос, який необхідно одразу упорядкувати. Для людини у такий час важливо зорганізувати себе, контролювати власні думки, поведінку, керуватись почуттям відповідальності, з метою розв'язання проблем, налагодження життя.

Поведінка індивіда завжди має моральну оцінку (й окремого вчинку, і діяльності взагалі). Моральна оцінка має бути конкретною, ґрунтованою на аналізі умов, у межах котрих зроблено вчинок, що його оцінюють. Окрім того, потрібно оцінювати вчинок не як ізольований, а в контексті всієї попередньої моральної діяльності. У зв'язку з цим доцільно розглядати комплексні «моральні параметри» – оцінки. Моральна поведінка супроводжується почуттям відповідальності, що може проявлятися і у відчутті своєї вагомості, здатності впливати на певні події, котрі відбуваються, і в почутті невпевненості в можливості досягнення позитивних результатів, у відчутті тривожності, боязні.

У класичній етиці тривожність трактувалась як афект, породжений очікуванням чогось невідомого. Звільнити людину від такого страху намагалися ще давні філософи. Вони писали про деструктивне та позитивне значення страху. Страх набував негативного значення, коли йшлося про здатність руйнувати усталену душевну гармонію особистості. У такі моменти людина внутрішньо блокується, не має змоги розв'язувати різні проблеми і не здатна приборкати це почуття. Хоча страх може стати рушієм, що допомагає людині опанувати себе, акумулювати сили для здійснення правильного вибору та протистояння труднощам. Результатом цього звільнення виявилася усе активніша діяльність людини. Однак зауважимо: впродовж тривалого часу в свідомості зберігалася своєрідна межа. Наприклад, у релігійній етиці переступати таку межу людина не наважувалася. Боячись занапастити душу гріхом, вона намагалась покірно виконувати Закон Божий, не порушувати його приписів, навіть постійно прагнула вдосконалити свою природу.

Людина стала могутнім, але безвідповідальним творцем, коли почала руйнувати споконвічні моральні межі, як то: не вбий, не вкради, не лжесвідчи, котрі установлені категорією святого, з огляду релігійного мислення. Це породило страх нового типу. Наслідком цього страху стало формування прикладної етики, де відбився страх перед наукою і технікою, страх втрати над ними контроль. Відродження колишнього пістету перед сакральним неможливо. Отже, і та межа, що не давала змоги людині зробити незворотні дії, зникла. Тому, на думку Г. Йонаса, необхідний новий страх, вироблений свідомо, як результат життєвої позиції [3, с.37]. Це означає: коли є найменший сумнів, що новий технічний винахід або наукове відкриття може мати негативні наслідки для людини або її життєвого середовища, то від нього необхідно відмовитися. Збільшення обсягу знань людини сприятиме зростанню її могутності й одночасно становитиме загрозу для неї самої, бо невідомо, коли у людини прокинеться бажання не лише мати і

користуватися, а й володіти та управляти. Якщо ж така тенденція стане спільною для людей, це може виявитися початком великих протистоянь, війн, тобто тотальною розрухою у внутрішньому світі кожної конкретної особи та світі загалом.

Особливості відповідальності – її комунікативний та інтерсуб'єктивний характер. Дослідник Е. Левінас зазначав: ми відповідальні не лише перед собою, а й поза межами свого «Я», перед іншими [4, с.148]. На його думку, відповідальність стосовно інших приховується у суті соціального і конкретизується у суспільному ідеалі справедливості. Подібно до обов'язковості, вона має бути передумовою та передбаченням обставин, первинною щодо будь-яких раціональних рішень, допомагаючи наблизити нас до розумової «близькості ближнього», що підлягає раціональному осмисленню буття іншого. Тому доречно наголосити: метою життя кожної морально відповідальної особистості стає досягнення можливості діяти безкорисливо, невимушено заради іншого, не вимагаючи взаємності, долаючи в цьому суто логічний характер іншості сторонньої людини. Тоді чутливість до іншого, втілювана у прагненні альтруїстично щось робити для іншого, з позиції філософа, «проявляється «позначувальною відповідальністю» й передує інтенційно орієнтованому особистісному буттю у світі» [4, с. 149].

Етика відповідальності – це етика практична, спрямована на об'єктивні результати діяльності, тому вона актуальна у всіх сферах: політичній, культурній, економічній. Оскільки відповідальність – усвідомлення відповідності (або невідповідності) моральних норм дій людини і результатів, наслідків її вчинків, то етика повинна бути вказівником для людської поведінки. Про необхідність етики солідарної відповідальності в умовах науково-технічної цивілізації наголошує також К.-О. Апель. Він застерігає: «Технологічний потенціал призводить до того, що ефект, а разом з ним і ризик людської активності набувають сьогодні загрозливого масштабу» [1, с. 16], адже людина певною мірою стає рабом, виконавцем власних ідей. Спочатку, захопившись ідеєю чогось нового, кращого, вона намагається досягти найвищого результату, однак згодом цей процес постійного «ще і ще» змінює її, відводячи роль заручника власних амбіцій.

Підсумовуючи, можемо констатувати: сучасне суспільство є місцем постійних змін, де розумово-творча активність особи є визначальною і в науково-технічному прогресі, й у всезагальному вдосконаленні. З одного боку, це допомагає людині в її житті, зводячи до мінімуму затрати власних сил, а з іншого – «визозмінює» погляди та переконання людини і до себе, і до інших, і загалом світу. Отже, однією з центральних проблем перед сьогочасною людиною є забезпечення гідного життя у стрімко мінливих умовах сучасності. У невблаганній швидкоплинності часу людина забуває не лише про світ і оточуючих, а й про саму себе, точніше – своє призначення на Землі. Необхідно, щоб кожна людина завдяки власному поступу завжди розмірковувала над своїми діями, вдавалася до суджень та оцінок власної поведінки. І це, звісно, не задля власних інтересів, а й задля всього нашого людського оточення, бо лише усвідомлюючи власну місію, людина виховує й удосконалює у собі рису відповідальність.

Моральна відповідальність – явище складне, яке очікує на людину зсередини та зовні, від неї неможливо ухилитися, сховатися й утекти. Вона означає гідну поведінку особи до себе, інших людей, світу, зокрема тоді, коли сумління внаслідок самоконтролю, внутрішніх переконань і дій визначає вектори поведінки людини у житті. Значення поняття відповідальності сьогодні полягає у тому, що воно претендує не лише на місце важливого принципу мислення та дії людини, а й на ствердженні як фундаментальної передумови існування багатоманітності соціокультурних форм буття соціуму. Вона покладається у вигляді онтологічної основи розвитку історичного, культурного, релігійного й етичного, естетичного та соціального, політичного й економічного, природно-екологічного і антропологічного аспектів життєдіяльності, котрі мають відродити втрачений у процесі перетворення культури дух відповідальності. Відповідальність має, врешті-решт, усвідомитися найважливішою добродієністю сучасного світу, яка б ставилася вище за думку про обов'язок.

Список використаної літератури

1. *Апель К.-О.* Обґрунтування етики відповідальності / К.-О. Апель // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 46–60.
2. *Василевська Т.* Особистісні виміри професійної етики державного службовця: автореф. дис. д-ра наук з держ. управління / Т. Е. Василевська. – К.: 2010. – 36 с.
3. *Йонас Г.* Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480с.
4. *Левинас* Диахрония и репрезентация / Э. Левинас // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск: Водолей, 1998. – С. 141–162.
5. Українська молодь все частіше зводить рахунки з життям// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://tsn.ua/ukrayina/epidemiya-samogubstv-ukrayinska-molod-vse-chastishe-zvodit-rahunki-z-zhittyam.html>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

MORAL RESPONSIBILITY IN CONTEMPORARY SOCIOCULTURAL DISCOURSE

Iryna Gusir

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of culture*

*Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: irynagusir@gmail.com*

Made the analysis of the characteristics of modern society in which lives human. Examined the notion of responsibility and analyzed the its change in understanding of our present. Disclosed the content of moral evaluation of human actions and accentuated concept of fear as a principle that is capable to set boundaries uncontrolled arbitrariness, which is traced in the state of modern society. Emphasized the necessity ethics of responsibility that should unite all spheres of human activity and society for effectively deal with the crisis phenomenons of modernity.

Key words: modern society, responsibility, moral evaluation, fear, indifference, justice, honor, dignity.

МОРАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ДИСКУРСЕ

Ирина Гусир

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: irynagusir@gmail.com*

Анализируются характерные особенности модернизированного общества. Рассмотрено понятие «ответственность» и изменение его понимания в настоящем. Раскрыта сущность моральной оценки человеческих поступков и акцентируется на понятии страха как принципа, способного установить границы бесконтрольного своеволия, которое прослеживается в состоянии современного социума. Подчёркивается необходимость этики ответственности, что должна объединить все сферы деятельности человека и общества для эффективной борьбы против кризисных явлений современности.

Ключевые слова: модернизированное общество, ответственность, моральная оценка, страх, равнодушие, справедливость, честь, достоинство.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК: 66.0.03

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ ТА ВЛАДИ

Валерій Денисенко

*Львівський національний Університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: denyvale@gmail.com*

Проаналізовано основні принципи розвитку політики через форми змін та особливості історичних виявів морально-етичних норм буття як сталих системостворюючих основ владних відносин їхніх інституційних засад. Визначено методологічний спектр дослідження цієї проблеми, система кореляційних трансформацій.

Ключові слова: політика, політичний процес, політичні інститути, етичні принципи владних відносин, моральні основи політичної діяльності.

Політика як явище людського буття за сутністю достатньо складний і суперечливий феномен. Адже в її основу покладено людські інтереси, переконання, дії, культура, психологія поведінки тощо, котрі об'єктивуються у формах і типах політичних інститутів та інституцій. Особливе місце в функціонуванні феномену політичного морально-етичні норми як регулятивне. Сама онтологія моралі суперечлива за суттю. Важко примусити людину підкорятися загальновизнаним етичним нормам, але можна на підставі доказів релевантності цих норм сприяти побудові індивідуально-одиночної моралі, максимально близькою до ідеалу. Коли мораль людини детермінована бажаннями благого життя, тоді вона буде варіюватися відповідно до різниці в індивідуальному визначенні блага. У цьому контексті задля регулювання соціальних процесів на засадах всезагально визнаного блага актуалізується імперативність етичних норм. П. Рікер наголошує: у контексті визначення суті цих двох понять, “етика не може обійтися без моралі; бажаність не звільняє від імперативності з тієї причини, що існує насильство, яке один агент може здійснити стосовно іншого, перетворюючи останнього із потенційної жертви на жертву реальну” [9, с. 46].

В умовах нинішнього постмодерного суспільства продовжується відхід від загальновизнаного задля ствердження постконвенційної моралі, плюралізму етичних концепцій. Соціальний агент уже не визначений у своїх вчинках виконанням Божої волі або ж, певною расовою чи національною етикою більше, ніж його власним соціальним положенням та тією роллю яку він, згідно зі своїм положенням, повинен сповідувати. Здійснюється перехід від “категоричного імперативу” – морального закону в Канта (у

дечому він міг утілюватися в етичних принципах релігійної доктрини) до категоричного функціоналізму – визначеності системою та її зв'язками, на чому наголошує концепція постструктуралізму. Проте зазначимо відносно такої однозначної детермінованості буття соціальної істоти як тоді, так і тепер. Отже, логічно у цьому контексті розглянути певні аспекти еволюції поглядів на роль та місце моралі й етики у регулюванні соціальних відносин, а відтак – і політичної сфери буття.

Ще Арістотель акцентував на визначеності етики категоріями “благі життя” та “добродійність”. Етичною могла бути лише людина, яка добродійністю виявляла інтенцію до благого життя. Натомість, коли Арістотель зауважує інтенційність, тоді на перший план висувається лише бажаність, а не імперативність, на чому, подібно до грека, наголошували Б. Спіноза, Г.В. Гегель та ін. Відповідно суть зв'язку політики з етикою, констатує П. Рікер, підтверджується лише у випадку, “якби вдалося довести, що людина визначається переважно своїми можливостями, котрі досягають повної реалізації тільки в умовах політичного співіснування, інакше кажучи, в умовах суспільного стану ” [9, с. 93].

Модель, запропоновану Арістотелем можна виразити так: добродійність, що матеріалізується у вище благо індивіда – вчинок, який виражає всезагальне благо поліса (держави). Цікаво, що, відповідно до свого принципу золотієї середини, Арістотель об'єктивує моральний (добродійний) вчинок у вигляді необхідного у відносинах між людьми, а відтак політичних відносинах, як такий, що визначається поєднанням розумності й афективності, котрі в певний спосіб зумовлюють ту чи іншу дію. У подальшому в політичній науці дискусії з приводу кореляції моралі, етики, політики та проблеми конструювання дії у сфері політичного поля як такої, що визначена етично, ґрунтувалися на визнанні домінації однієї із цих крайностей характеристики соціальної дії.

Підсумувати філософську рефлексію грека можна за допомогою позиції А. Гусейнова. Він наголошував: у концепції Арістотеля “політика існує як публічний простір або простір свободи, який складається між людьми, оскільки вони прагнуть до вищого блага і це прагнення не може реалізуватися інакше, ніж у *здійснених* (курсив наш. – В. Д.) (само оцінених) учинках. Вище благо для того, щоб стати основою спілкування повинно перетворитися на благо загальне. Саме таке перетворення відбувається в процесі переходу від етики до політики” [2, с.15].

Отже, за концепцією Арістотеля, політику абсурдно визнавати позаморальною, адже вона передусім виявляє себе як вища мораль. Політика та мораль у Арістотеля збігаються, коли можна сказати: все – політика, а рівно ж, усе – мораль. У Сократа ж подібна сентенція звучала по-іншому: політика – це тільки мораль і зрештою, все – лише мораль, а отже, політики самої собою немає.

Своєрідною опозицією до Арістотеля у цьому контексті постає праця Н. Макіавеллі “Державець”, де автор звертає увагу на конструюванні політичної сфери буття позаморальною, що детермінується переважно ситуативною, логікою. Власне, Н. Макіавеллі був першим, хто свідомо переводив моральні принципи регулювання

суспільних відносин та поведінки в площину прагматичну. І детермінантою такого експерименту стала безпосередньо сама політика, адже вона перетворилася на універсальну, всезагальну сферу життя. Прагматизм моральних норм полягає не лише в принципі вигідності-невигідності їх “прикладання” до політики, а насамперед у відповідності чи невідповідності таких норм внутрішній логіці природи змін того, що називається системою політики в державі. Формуючи свою теорію політики не дискурсивною, як у Арістотеля, а прагматично означеною волею володаря, Макіавеллі водночас позбавляє її суб’єкта, який розчиняється у цілерациональній діяльності, й попереднього означення як “спілкування вільних людей”. Ми не будемо надавати широкого розгляду надто традиційному визначенню взаємодії політики та моралі у Макіавеллі. Натомість у цьому контексті доречно згадати слова М. Вебера – продовжувача макіавеллівської традиції: “Хто прагне займатися політикою взагалі й зробити її своєю єдиною професією, той мусить усвідомлювати її етичні парадокси і свою відповідальність за те, що під їхнім впливом станеться з *ним самим*” [1, с.186]. Висхідною “клітинкою” його аналізу, власне, не є людина як така. Суб’єкт політичної дії – це *функція*, що передусім реалізує владну дію, а потім людину. Це вже не знання, не титул (тому вважаємо неправильним переклад “Князь”), а історично та соціально визначена функція покликання, що поміж інших стала найважливішою. Однак, якщо уважно читаючи текст, прослідкуємо наскільки це можливо, що за найглибших випробуваннях свого героя, Н. Макіавеллі не репрезентує його у вигляді особи зі сутнісними ознаками. Рефлексія як така загалом відсутня, точніше – вона зі знаком мінус, повернена на зовні. У прагматизмі (він доведений до абсолюту, культу) політичної дії людина завжди ззовні – як вияв, що стає її сутністю – тінню. Абсолютно неймовірно, але у Н. Макіавеллі це так. Тим паче, Відродження реанімує титанізм або універсальність людини. У Н. Макіавеллі такий універсалізм, власне, нетипово ренесансний, адже всебічність, універсальність його Володаря вбачається (та він себе так і стверджує) в жорстких (визначених інструктивними правилами, обставинами й інтересами влади) межах того, що потрібно для політичного успіху – і не більше, і не ширше. Це особа маргінального типу: її випробування завжди на межі, не вона себе випробовує (як починає експериментувати зі собою в “Есе” М. Монтень чи Р. Декарт у “Міркуваннях про метод”), а експеримент відбувається насамперед зі світом, у цьому випадку – в політичній сфері буття. Отже, попередньо мусить бути зумовлена здатність універсальної функції щодо можливості вільно оперувати світом, хоча рефлексія як така – нездійсненна (свідомість лише одномірна, функціональна), тому у визначенні універсальності людини переважає зовнішня складова – якості ззовні змінюваного світу. У такий спосіб, людина епохи Відродження – універсально без’якісна або ж без властивостей. І тому в Н. Макіавеллі Володар і обережний, і повільний, і сміливий, і наполегливий та ін. [7, с.75] лише настільки, наскільки цього потребують від нього обставини. Він і моральний настільки, наскільки цього вимагає політична дійсність. Не більше, але й не менше. І тільки така відстороненість якостей від самої людини породжує титанізм. Тоді й проблема моральності у своїй поведінці, діях не постає, не актуалізується, бо індивід увесь ззовні (в собі боротьби нема), а моральність – це, передусім, здатність співвідносити свої дії зі

ззовні узгодженими й історично конституційними принципами. Ось так і з'являється та попередня зумовленість, про яку вже йшлося, щодо здатності до універсальної функції, завдяки котрій світ увесь час новий, бо перетворюється на поле випробувань. Лише мета стає визначальною в діяльності людини, абсолютною цінністю й умовою такої діяльності, бо вона постає в чистому вигляді, в ній не знімаються моральні сумніви, перепони, пошуки, боротьба за вибір, адже попередньо вони елімінуються. Тоді мета як безумовна сила підкоряє собі засоби та й узагалі все, що входить у структуру та зміст вчинку. “Які б засоби для цього (*збереження влади та отримання перемоги*. – В.Д.) не використовувалися, їх завжди сприймуть як гідні та схвалять” [7, с.54]. Тому ж, хто “прямує шляхом відваги”, важко завоювати владу [7, с. 17], бо “Володар, коли він хоче зберегти владу, мусить навчитися відступати від добра” [7, с. 46] і “не повинен рахуватися зі звинуваченнями в жорстокості” [7, с.49]. Отже, макіавеллівський Володар повсякчас змушений усвідомлено та неусвідомлено втримувати в цілісності свою функціонально-владну універсальність як фахову компетентність (він усе вміє завдяки мудрості, практиці, досвідові, професійним навичкам, звичайній прагматичній розсудливості, вмінню доходити висновків з історичних порівнянь) та інший бік цієї ж функції, що має єдино можливий статус існування та утвердження стосовно зовнішньої сутності людини, М.Вебер визначає й аналізує чотири види дії – цілераціональну, цінніснораціональну, афектну та традиційну.

Соціальна дія, визначена цілераціонально, означає, що вона сформована на підставі очікування певної поведінки предметів зовнішнього світу, а також людей як умови або ж засобу для раціонально спрямованих та регульованих цілей (критерієм раціональності тут є успіх). До речі, такі ж засади визначення цього виду соціальної дії покладені в обґрунтування сутності політичної влади в її раціональному сенсі як шансу знайти адекватну відповідність підпорядкування можливому наказу. Отже, в раціональному трактуванні демократизм влади – це зустрічний рух, готовність прийняти її, постійна з боку людини розпредмечувальна дія. Адже цілі, інтереси, засоби, механізми дії владних інституцій держави рефлексують єдине – інтереси свободи людини (в іншому сенсі вони просто не потрібні), тому ніби наперед передбачувані людиною. Унаслідок цього і виникає реальний шанс натрапити на необхідне для самої людини (її свободи) підпорядкування можливому наказу. Подібний сенс у поняття влади закладав ще Т. Гоббс, який проповідував ідею, що збільшення свободи веде до збільшення абсолюту влади.

У випадку, коли цілі, що визначаються через суб'єкт дії, мають альтернативний характер (як такі, котрі не можуть реалізуватися водночас), об'єкт дії може вчинити двояко:

1. Здійснити вибір мети з огляду на певні абсолютні цінності – політичні, етичні чи якісь інші. Тоді цілераціональна дія наблизиться до цінніснораціональної, але не стане ірраціональною, оскільки вибір засобів відбуватиметься в цілераціональний спосіб, тобто з огляду на знання про дієвість певних засобів реалізації мети. Цінності не стануть самодостатніми, бо їхню можливу неадекватність корелюватимуть засоби, дії людини, що “знаються” в таких цінностях.

2. Упорядкувати цілі відповідно до шкали свідомо встановлених потреб (принцип крайньої корисності або прагматичності раціональної), а тоді приступити до цілераціонального вибору засобів реалізації.

Ціннісна раціональністю є така соціальна дія, яка визначається на підставі свідомої віри в етичну, естетичну, релігійну, ідеологічну або в інший спосіб чином інтерпретовану безумовну власну вартість (самоцінність) відповідної поведінки, явно незацікавленої та безвідносної до успіху.

Отже, Н. Макіавеллі здійснює своєрідну революцію в осмисленні співвідношення політики та моралі, переводячи останню в своєрідний ранг засобів, що допомагає політиці більше-менше несуперечливо розвиватися. Сама політика і є мораллю для Н. Макіавеллі.

Зі своєрідною ідеєю прагматизму в застосуванні морально-етичних норм виступав і знаний філософ XVIII ст. І. Бентам. Але цей прагматизм зовсім не подібний до того, який пропонував Н. Макіавеллі. Суть ідеї І. Бентама полягає в тому, що політику та всяку політичну спільноту він розумів як систему, що утверджує собою не свободу, а виключно підпорядкування. За І. Бентамом, визначенням політики є підпорядкування. У цьому випадку мораль не може стати повноцінною основою для регулювання відносин підпорядкування. Таким засобом може бути право. Водночас пріоритетна дія моралі – сфера здійснення людської свободи. А так як підпорядкування стоїть над свободою, то і право стає первинним стосовно свободи. А тому мораль завжди детермінована правом. Морально-етичні норми є лише дотичними до всієї системи політичних дій, а право – безпосереднім засобом їх нормативного впорядкування.

Вважаємо за необхідне звернутися до розуміння цих проблем німецьким філософом І. Кантом. Він увійшов у історію як один зі засновників розуміння етики категоріями імперативності, чого, як уже зазначалося, не містилося у позитивному означенні кореляції між етикою та політикою, пропонованому Арістотелем трактаті “До вічного миру” Кант зазначає: ”Необхідно так розподілити певну кількість розумних істот, котрі у сукупності для підтримання життя потребують добрих законів, проте кожна із котрих відхиляється від них; так організувати їх устрій, щоб, незважаючи на протилежність їх особистих переконань, останні настільки б паралізували один одного, що в публічній поведінці людей результат був би приблизно таким, ніби вони не мали цих прагнень” [4, с. 33].

Отже, система благоустрою, запропонована філософом орієнтована морально, тобто слугує вищій моральній цілі, яка об’єктивується у максимальному добробуті кожного окремого громадянина. Проте сутність такої організації, що ґрунтована на культурі категоричного імперативу, відкидає самі моральні мотивації кожного раціонально-означуваного суб’єкта соціальної дії. В цій ідеальній моделі моральний вимір соціального та політичного життя настільки автономізувався від індивідуальної моральної психології, що моральні концепти і переживання присутні тільки на рівні проектування суспільних інститутів, а не в житті залучених до роботи індивідів. Відтак моральні аргументи в цьому випадку: а) перенесені на особливий рівень – рівень установи або інституту; б) не торкаються моральної самоідентифікації особи; в) не розмежовують між собою

різноманітні образи життя як більш чи менш цінні; в) сконцентровані виключно на безпеці й благоустрою громадян.

На відмінну від середньовічної синкретичності індивіда, що всі свої якості "заховав" у єдиному Богові, а тому сам хоча б уявно, ідеально, але цілісний, індивід Кантової доби стає масштабом буття суспільства. При чому він настільки ускладнив власні виміри, відносини, значущість, сенс існування, що зруйнувалася попередня лінійно-однозначна взаємодетермінованість у системі "індивід – суспільство" і, як потім скаже Е. Дюркгейм, вже стало неможливо "виводити суспільство з індивіда, ціле – з частини" [3, с. 218]. Індивід – не просто рівновелика серед інших складова частина цілого, а своєрідна інтегральна величина. Однак, попри своє визначення як "людини всесвіту", люди в умовах формування раціонально-правових засад буття, за словами вже іншого філософа того часу Д. Юма, мають дві переваги, котрі визначають їх місце і роль у соціально-політичному бутті загалом – це можливість "здійснювати справедливість і приймати відповідні рішення" [10, с. 696].

Існуюче подвійне аксіологічне визначення сутності людини підсилює те "одне-єдине", за І. Кантом, природне право – *свободу*, яка отримує своє природне ("оскільки вона сумісна зі свободою кожного... І це є єдине первісне право, притаманне кожній людині у зв'язку з приналежністю її до людського роду") та соціальне конституювання. Підтверджуючи через себе цінність іншої людини, індивід стає господарем самого себе й отримує насправді свободу, не потребуючи жодної зовнішньої опіки в процесі здійснення нормативного чи ціннісного вибору. В тому ж випадку, коли автономія волі особи стає абсолютною, майже тотожною Гоббсовому "егоїзму", такою, за якою свобода не реалізує категоричного імперативу, дуже часто, стверджує І. Кант, вона може перетворитися в *сваволу*. Зовнішнім інститутом, що, з одного боку, може обмежити сваволу, а з іншого – збільшити простір свободи для самоствердження особи через її ціннісні орієнтації на інших людей, на суспільство загалом, є *право*. Чинником формування такої зовні регулятивної сили (адже право може бути реалізоване тільки в тому випадку, коли воно (загальнообов'язкове) стає те, *що* впорядковує людські переживання, суб'єктивні думки, мотиви, – *мораль*. У такий спосіб право в І. Канта виконує не лише роль гаранта забезпечення моралі соціально-політичного поля, де б вона могла найоптимальніше реалізувати і себе, і людські свободи загалом, а тієї сили, яка намагається в собі втримати ознаки моралі. "Несправедливі всі дії, що торкаються права інших людей, максимум котрих не збігається з публічністю" [5, с. 302]. Тому, з нашого погляду, в І. Канта (на відміну від Г.В. Гегеля) право отримує ніби подвійне раціональне визначення: через форму (в своєму неявному виразі) морального закону, де закон постає як знак всезагальності: мусить, тому що мусить; і через зміст "державних законів", котрі окреслюють у своїх розпорядженнях не наміри, не як робити, а конкретну вказівку, *що* людина мусить робити. Цей аспект раціоналізації юридичного права стає домінуючим над першим і має прагматично-утилітарну спрямованість. Знову ж таки нагадаємо, що, характеризуючи моральний закон, І. Кант зауважує: аби він був усезагальним та необхідним, то має визначати волю не за "матерією", а тільки за формою, тобто наперекір

відчуттю задоволення й незадоволення, незалежно від щастя та нещастя. Власне саме цим право відрізняється від морального закону і втримати їх в цілісності неможливо, коли розглядаються вони через суспільну практику. Тому в І. Канта вони “поєднуються” радше у *логіці*, як становленні першого (права) на засадах другого (моралі), логічне слідування одного з іншого, а також у забезпеченні правом можливого простору моралі утвердити себе.

Саме таку спробу втримати право та мораль у *цілісній системі* покликана *держава*. Тільки держава забезпечує можливість праву виконувати повноцінну функцію, оскільки перетворює право на загальнообов'язкове, що має примусову силу. Примусовість дій держави репрезентується та нормується примусом права. Ще Т. Гоббс простежував: усезагальна війна всіх проти всіх у природному стані – як тотальне насилля – один із чинників, котрі вносять нередуковану ірраціональність у історичний процес. Єдиною умовою позбутися такого типу ірраціонального – укладання суспільної угоди як усезагальної раціональної дії (що правда вона може редукуватися в ірраціональне). І. Кант, вводячи поняття “сила примусу” (а це – вже насилля) до системи цивілізованих буржуазних політико-правових відносин, намагається на противагу стану природи вбачати в ньому саме той фактор, який вносить нередуковану раціональність у логіку історичного прогресування, зумовивши цю “силу примусу” моральними та правовими межами. Тому, виходячи з основного морального закону буття, котрий стверджує, що людина становить основну цінність, мета якої – самоутвердження своїх покликань, здібностей і життєвих сил, інтересами примусових дій права постає не держава як самодостатній та самоцінний інститут політичної системи, а свобода особи й суспільства в сенсі її захисту та розбудови. Адже, за І. Кантом, *“величезна проблема для людського роду, вирішити яку його примує природа, – досягнення всезагального правового громадянського суспільства”* [6, с. 12.], де всезагальний правовий (а не політичний) примус поєднується з найможливішими виявами різних форм свободи. Автономія ж особи виявляється у здатності поєднувати свободу однієї людини зі свободою іншої. І лише в таких кооперованих відносинах, як реальність суспільної практики, конституують себе природою накреслені можливості індивіда, його покликання, здібності. Адже *“природні задатки людини (як єдиної розумної істоти на землі) націлені на використання її розуму, розвиваються повністю не в індивіді, а в роді”* [6, с. 13]. Отже, тільки внаслідок правового забезпечення стає можливим існування системи *“індивід – громадянське суспільство – держава”*, в якій кожен член зберігає відносну автономність, а визначенням історії, згідно з І. Кантом, є не держава, а *людина* в просторі громадянських стосунків. У такий спосіб реальною стає можливість утвердити політичний устрій, *“де максимальна свобода під зовнішніми законами поєднується з неперервним примусом, тобто абсолютно справедливий громадянський устрій”* [6, с. 9]. Держава може бути тільки необхідним засобом організації людського життя. Проте коли вона стає головною метою, це означає, що індивід елементарно обдурений стосовно свого призначення. Людська свідомість замість того, аби розширюватися, проектує можливості самоствердження особи, звужується, бо суспільство, що є загалом простою умовою людського існування, покладається як його мета. Саме таку особливу логіку

розуміння становлення політичного поля відносин вибудовує І. Кант. Її загалом можна виразити: “мораль – право – держава – громадянське суспільство”. Так само мораль мусить становити початок відліку в раціональному ряді утвердження цієї системозапочатковуючої основи і найскладнішим процесом. Адже, на думку І. Канта, “кожний, наділений владою, буде зловживати своєю свободою, коли над ним немає нікого, хто б порядкував над ним відповідно до закону. Верховний глава сам мусить бути справедливим і водночас людиною” [6, с. 14]. Отже, тоді і причинами становлення держави стають не утилітарні потреби раціонально діючої особи, а передусім необхідність (наприклад, організувати у суспільстві тотальну систему; як пропонували утопісти – мати єдину всезагальну інституцію, призначення якої – формування своєрідних *засобів* – права та відносин, вибудованих на моральних принципах як підстави для сповідування цього праву. У такому стані інституційно визначеного буття природно-іраціональна стихія свободи, що допускала і зло, і нерозумність, раціоналізується і мораллю (бо у І. Канта вона має раціональні ознаки), і правом. Саме у такий спосіб свобода може бути усвідомлена у вигляді необхідності. Тільки в державі як своїй зовнішній формі, зазначав І. Кант, природа здатна “повністю розвинути всі задатки, що вкладені нею в людство” [6, с. 19]. Шлях історичного розвитку соціально-політичних форм буття загалом можна визначити через вектори прогресування морально-правових засад, на котрих формуються відносини і самі інституції, а головне – раціональна емансипація людини.

Такий історичний шлях створює автохтонний простір неповторності (за всіх універсальних якостей природи, з ґрунту якого вона виростає). Що далі з природи людина виходить, то більше актуалізується така унікальність і самої людини, і тієї системи політичного організму, свідомо організованої завдяки суспільній угоді, яка нею вибудовується, але у безпосередню власність їй не потрапляє, бо є неречовим виявом дійсності. “Річ у тому, – зауважував І. Кант, – що держава, (на відміну, скажімо, від землі, на якій вона розташована) не є власністю (*patrimonium*). Держава – це спільність людей, підпорядковувати та розпоряджатися котрими не мусить ніхто, окрім неї самої. Тому всяка спроба прищепити, мов гілку, державу, що має, подібно до стовбура, власне коріння, до іншої держави, означала б знищення її як моральної особи та перетворення моральної особи на річ і суперечила б ідеї початкової угоди, без якої не можна уявляти жодного права, на основі котрого можна було б управляти суспільством” [6, с. 20].

Отже, І. Кант, з нашого погляду, був одним із перших мислителів Нового часу, який звернув увагу на те, що покликанням буржуазної доби стає не алгоритмізація всіх форм соціального, політичного, економічного, культурного буття і в межах однієї держави, і на всьому європейському просторі, а завершення вибудови природної унікальності людини, її розуму в політичному тілі держави та громадянського суспільства (обернених сторін природи та роду), котрі отримують статус суб’єкта моральної дії “моральної особи”. Така унікальність кожної держави створюється не лише завдяки власній генезі в історичному вимірі, а ще й через тому, що формується через поєднання величезної кількості індивідуальних світів у єдиній суспільній угоді про заснування

держави. Суспільний договір І. Кант розуміє по-особливому. Це не просто раціонально-вольовий “розрив” своїх стосунків із природним станом, як було у Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Гроція та ін., а ніби усвідомлення людиною і раціональне “вживання” в логіку становлення держави, прямування, згідно з цією логікою, але з незгубним відчуттям особою дистанції стосовно держави, політичних інституцій влади, де вона не повинна “розчинитися”. Сенс угоди ліберально-демократичного спрямування – не знищення чи обмеження значущості кожної особи, а засвідчення самоствердження у наслідок забезпечення права на свободу. “Дефініція моєї зовнішньої (правової) свободи, – стверджував І. Кант, – мусить, радше, проголошувати таке: ця свобода є правосиллям не підпорядковуватися жодним зовнішнім законам, окрім тих, на котрі б я міг дати свою згоду” [6, с. 26]. Відповідно до такого розуміння свободи, у суспільстві з узгодженими принципами його функціонування, проблема рівності не може бути жодною іншою, ніж правовою (знову ж таки – рівність не за конкретністю *змісту* людського буття, а за *формою* такого). “Рівність у державі є таким станом відносин його громадян, коли кожний може зобов’язати до чого-небудь *юридично* (курсив наш – В.Д.), тільки якщо він сам підпорядковується законові, який вимагає, аби і його могли зобов’язати у такий самий спосіб” [6, с. 27]. Таке розуміння свободи та рівності нівелює можливість *зрівнювання* статусу буття особи безпосередньо в суспільстві (як прирівнювання одного до іншого). Бо міра рівності, власне, в І. Канта, перебуває за межами живого соціального організму – в праві, ніби цим самим знімаючи проблему всезагальної підозри, задрозців однієї особи до іншої: кожен “приміряє” себе лише до права, а не до іншої особи, оберігаючи соціальну нішу автономії свого буття. Це становить сенс демократичності правового правління в державі, що за устроєм може бути республікою. Під цим розуміється устрій, який встановлюється, “по-перше, згідно з принципами *свободи* членів суспільства (як людей), по-друге, згідно з вихідним положенням про *залежність* усіх (як підлеглих) від одного загального законодавства, і, по-третє, згідно зі законом *рівності* всіх (як *громадян* держави)” [6, с. 28]. Лише за таких умов, констатує І. Кант, уряд сприймає суспільство не в його універсальному цілісному, монолітному вияві, а як структуроване завдяки визначенню своєї свободи та рівності й тому вважає для самого себе “корисним поводитися з людиною, яка є *дещо більше, аніж машина*, відповідно до її власної гідності” [6, с. 35].

Отже, будучи ґрунтованою на категорії апіоризму, кантівська ідеальна модель соціального устрою, яка відкидає чинник суб’єктивної афективності дії, гіперболізуючи об’єктивність визнання раціональної моралі, постає лише як теоретична модель, що в принципі не може бути втілена емпірично. У цьому аспекті не можна не погодитися із Ф. Ніцше, який, різко критикуючи моралізм Канта (“шлях до *decadence*’у”) зауважує: “Чеснота – це все-таки наш винахід... чеснота з самого лише схиляння перед поняттям “чеснота”, як того хотів Кант, тільки зашкоджує. “Чеснота”, ”обов’язок”, ”добро в собі”, загальне та знеособлене добро – все це вигадки...” [8, с. 79].

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранные произведения /М.Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 750с.
2. Гусейнов А. А. Мораль и политика: уроки Аристотеля /А.А.Гусейнов // Ведомости. – Тюмень: НИИ ПЭ, 2004. – Вып. 24: Политическая этика: социокультурный контекст. – С.97–131.
3. Дюркгейм Э. Социология и теория познания /Э.Дюркгейм// Хрестоматия по истории психологии. – М., 1980. – 382 с.
4. Кант И. К вечному миру. Философский проект / И. Кант// Соч.: в 8 т. – М.: Чоро, 1994, – Т. 7. – 495 с.
5. Кант И. Критика практического разума /И. Кант// Соч.: в 6 т. – М.: Мысль, 1965. – Т.4. – Ч.1. – 347 с.
6. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане /И. Кант// Соч.: в 6 т. – М.: Мысль, 1965. – Т.6. – Ч.1. – 365 с.
7. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М.: Планета, 1990. – 80 с.
8. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше. – К.: Основи, 1993. – 415 с.
9. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика (Московские лекции и интервью) [Электронный ресурс] /П. Рикер. – М.: Изд. центр «Academia», 1995.– Режим доступа: <http://www.ihtik.lib.ru>
10. Юм Д. Трактат о человеческой природе /Д. Юм// Соч.: в 2 т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 1. – 655 с.

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014*

**MORAL AND ETHICAL PROBLEMS OF RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS
AND POWER**

Valery Denisenko

*Lviv National University named after Ivan Franko
Faculty of Philosophy, Department of History theory of Political Science
Str. Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: denyvale@gmail.com*

The article deals with the basic principles of policy through the shape change and the historical manifestations of the moral and ethical standards of life, as constant systematic bases of power relations in their institutional framework. The range is determined of methodological study of this problem, the system correlation transformations.

Key words: politics, political process, political institutions, the ethics of power relations, the moral foundations of politics.

МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СООТНОШЕНИЕ ПОЛИТИКИ И ВЛАСТИ

Валерий Денисенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: denyvale@gmail.com*

Исследуются основные принципы развития политики через формы изменений и особенности исторических проявлений морально-этических норм бытия как постоянных системообразующих основ властных отношений их институциональных основ. Определяются методологический спектр исследования этой проблемы, система корреляционных трансформаций.

Ключевые слова: политика, политический процесс, политические институты, этические принципы властных отношений, нравственные основы политической деятельности.

УДК: 316.77 : 355.43(477)

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ**Анна Руднева**

*Запорізький національний університет, кафедра політології
вул. Жуковського 66, м. Запоріжжя, Україна
e-mail: fisun2009@yandex.ru*

Осмилено сутність формування стратегії державної інформаційної війни. Виокремлено рівні інформаційної політики в умовах розв'язання інформаційної війни. Сформовано принципи «інформаційної гігієни» для кожної людини. Визначено нагальність створення й окреслено коло завдань органу з питань ведення інформаційної війни України.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційна політика, інформаційна безпека, державна інформаційна стратегія, інформація.

Динамічна природа сучасної інформаційної цивілізації сприяє формуванню багатополосного світу, який характеризується появою кількох центрів тяжіння й одночасним посиленням конфлікту інтересів. В умовах щільності світового життєвого та інформаційного простору підвищуються вимоги до мирного співіснування, ускладнюються процеси вирішення протиріч між глобальними акторами, що особливо відображається на геополітичних амбіціях й пов'язуються із поширенням феномену інформаційної війни. За таких умов актуалізується питання захисту від інформаційної агресії, необхідності пошуку ефективних механізмів геополітичного розвитку і мирного співіснування.

Питання інформаційної війни досліджують видатні українські вчені В. Ліпкан, О. Литвиненко, Г. Ложкін, Т. Ніколаєва, Ю. Ноєв, В. Остроухов, Г. Почепцов, М. Сенченко, М. Требін, В. Фомін та ін. Однак нагальною залишається проблема вироблення практичних рекомендацій із розроблення державної стратегії інформаційної війни Українською державою. Відповідно до проблемної ситуації ми маємо на меті проаналізувати державну стратегію оборонної та наступальної інформаційної війни України.

Стратегія інформаційної війни Української держави повинна містити оборонну і наступальну складові. Перша спрямована на фізичний та психологічний захист населення, військ, органів влади, інформаційної інфраструктури й інформаційно-політичного простору. Вона повинна охоплювати: організацію діяльності з формування системи оборони у випадку розв'язання іноземними державами інформаційної війни; протидію акціям і заходам інформаційно-політичної агресії, операціям інформаційно-психологічної війни; залучення ЗМІ та віртуальних соціальних спільнот до інформаційного протистояння. У зв'язку з розв'язанням проти Української держави

відкритої інформаційної агресії та війни, котрі ми маємо у відносинах із Російською Федерацією з кінця 2013 р., актуалізуються оперативність і швидкість реагування на всілякі виклики та загрози. Дії держави у зазначених умовах можна розподілити на три рівні: перший, геополітичний, сприяє викриттю інформаційного агресора й обмеження інтенсивності та сили його нападу; другий, державний, містить захист цілісності й дієздатності системи управління, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів; третій, суспільний, спрямований на захист стабільності та безперервності розвитку суспільно-політичних відносин, свідомості громадян, цілісності кожного індивіда.

Інструменти інформаційної політики, пов'язані з першим рівнем, містять:

- залучення світової спільноти і світової суспільної думки з метою викриття інформаційного агресора, його деструктивних впливів;

- інформування світової громади про напади й об'єктивний стан речей у власній країні, що є ефективним механізмом збереження власного статус-кво, цілісності іміджу та бренду країни, котрі агресивна сторона має на меті дискредитувати; крім того, названий механізм знизить ризик успішної реалізації протиборчою стороною дезінформаційних приводів, які виправдовують ті чи інші її експансіоністські наміри і дії; яскравий приклад – провокації РФ стосовно вбивств і дискримінації російських громадян «бандерівцями» на Кримському півострові в лютому – березні 2014 р. з використанням відверто сфабрикованих відеороликів та репортажів;

- посилення контрпропагандистської та розвідувальної діяльності; комплексний стратегічний аналіз світового й національного просторів, формування оперативних центрів інформації;

- заборона на власній території ЗМІ, що належать інформаційному агресорові, з метою уникнення пропаганди і деструктивного впливу на громадян;

- збереження статусу стабільності, підтримання позитивного конструктивного іміджу України й образу могутньої держави;

- взаємодія й обмін досвідом із міжнародними організаціями протидії кібератакам та інформаційним нападам на державні інформаційні ресурси.

Другий рівень поєднує і систему державного управління, і національну інформаційну інфраструктуру, від ефективності функціонування котрих залежить загальний стан обороноздатності країни, її здатності протистояти агресивним нападам і зберігати інформаційну, територіальну, економічну, соціально-політичну, культурну цілісність. До основних методів інформаційної політики на зазначеному рівні ми зараховуємо:

- створення єдиного координаційного органу, центру прийняття рішень і керування державною інформаційною політикою та безпекою, однієї ефективної системи, міцної вертикалі органів та інститутів;

- підготовка фахівців з питань ведення інформаційної війни та реалізації державної інформаційної стратегії – політологів, аналітиків і прогнозистів, спеціалістів з інформаційних технологій, кібербезпеки, інформаційно-психологічної безпеки,

управління ризиками, практичних психологів з питань допомоги жертвам інформаційної агресії та ін.;

- навчання держслужбовців принципам, методам захисту інформації, так званої інформаційної грамотності й основам інформаційної безпеки, психологічний захист свідомості та зміцнення «інформаційного імунітету»;

- формування спеціалізованого органу кібербезпеки і протидії хакерських атак із залученням ІТ-спеціалістів. В даному випадку можемо говорити про створення спеціалізованих інформаційних військ;

- контролювання внутрішнього і постійний аналіз зовнішніх інформаційних полів. Вдосконалення інституційної складової моніторингу інформації та законодавче закріплення відповідної діяльності, відповідальності за протиправні дії в цій сфері;

- вироблення єдиного інформаційного центру опрацювання новин за певний період з метою виявлення джерел дезінформації; розвиток ринку новин і громадських медіа; посилення новинних ресурсів політичних організацій;

- ефективне використання державних інформаційних ресурсів і гарантування безпеки функціонування національної інформаційної інфраструктури через залучення фахових кадрів, інноваційних технологій з одержання, поширення та використання інформації; шифрування інформації та посилений контроль до її доступу; надійне технічне і програмне забезпечення, максимально національного виробника, а також антивірусна підтримка;

- заборона володіння національними медіа закордонним власникам. Посилення юридичної відповідальності ЗМІ за поширення деструктивної інформації, агресивних закликів, стану ворожнечі, нетерпимості та ін.;

- інформаційно-психологічний захист військового командування й армії від деморалізуючої пропаганди; навчання методам інформаційного захисту, принципам активної та оборонної інформаційної війни, особливостям реалізації інформаційної зброї.

Для третього рівня – суспільного – вагома діяльність, спрямована на підтримку стабільності соціально-політичного розвитку, консолідації та психологічної безпеки індивідуальної, масової свідомості. Тому серед принципів інформаційної політики ми вирізняємо:

- забезпечення громадян суспільно значущою інформацією, повідомлення громадськості про інформаційну небезпеку та зброю інформаційної війни і технічного і психологічного характеру;

- розвиток незалежних, соціально орієнтованих ЗМІ. Трансляція позитивно орієнтуючих програм, національного здобутку, героїчного минулого, перспектив і переваг розвитку країни з метою зміцнення національної гідності, патріотизму, пошани до власної Вітчизни;

- залучення віртуальних соціальних спільнот і ЗМІ до захисту національного інформаційного простору, так званої віртуальної колективної системи безпеки, зниження загального стану соціальної напруженості;

- захист духовного потенціалу суспільства від нав'язування ворожих цінностей, посилений захист свідомості дітей і молоді;
- вироблення консолідуючої символіки та єдиної консолідуючої ідеології, ґрунтованої на принципах поваги, єдності, компромісу, солідарності; створення соціальних роликів, реклами, мемів, суть котрих повинна бути спрямована на психологічний захист громадян;
- виховання політичної нації зі сформованою громадянською політичною культурою.

Хоча зауважимо: кожна людина є захисником власної свідомості від негативних наслідків інформаційної війни. Для цього сформуємо рекомендації стосовно здатності самостійно протистояти або хоча б зменшувати негативні наслідки інформаційних впливів. Безсумнівно, для інформаційної агресії характерним є виникнення сильної емоційної напруженості, збудженості, тому від людини вимагається докладання значних зусиль, щоб не піддаватися емоційним викликам та спрямовувати дії в раціональному напрямі. Серед основних принципів дій «інформаційної гігієни» ми вирізняємо:

1. Альтернативність джерел отримання інформації – намагатися отримувати її в об'єктивнішому стані, для чого потрібно звертатись до різних медіа, порівнювати характер отриманої інформації.

2. Авторитетність і надійність медіа – намагатися обирати найоб'єктивніші й достовірні ЗМІ, проте все одно перевіряти подані факти й висвітлювані події.

3. Використання офіційних документів, законів та нормативних актів.

4. Виокремлювати й уникати «фейкових» джерел інформації, які неприкрито поширюють деструктивну інформацію. Зазвичай вони використовують емоційно-забарвлені заголовки (наприклад, «шок», «ти не повіриш»), нерідко сфабриковані світлини, маскуються під відомі аналітичні чи новинні медіа з метою привернути максимальну увагу. Це стосується також фото- і відео- сенсацій, котрі можуть не мати нічного спільного зі зображеними подіями. Прикладів достатньо, наприклад, коли російські медіа в репортажі про затори на українсько-російському кордоні внаслідок масової втечі українських громадян у Росію, трансливали, насправді, кордон «Шегині» у Львівській області.

5. Недовіра до чуток – перевіряти поширену інформацію, не піддаватися емоційному оцінюванню інформації. Стати «самому собі журналістом», розвивати критичне мислення і рефлексію.

6. Вирізнення фактів від емоційних оцінок журналістів, політиків, лідерів думок – уникати нав'язування певних емоцій і поглядів. Кожна ситуація може висвітлюватись по-різному. Наприклад, факт жорстокого знущання силовиків «Беркута» над мітингуючим чоловіком [2] та факт урятування «Беркутом» майдану того ж чоловіка від самоспалення [1] – дві різні думки про одну й ту ж саму подію.

7. Непіддавання суспільній паніці, ескалації емоційного напруження. Зберігати емоційну стабільність до новин сенсаційного характеру, так званих інформаційних блискавок, котрі мають гіперболізований характер і спрямовані переважно на спричинення емоцій.

8. Власне підсумовування явищ, ситуацій, рішень – аналітично і критично мислити, уникаючи побутово-забарвлених висновків.

9. Відлучення від інформаційних потоків – давати мозку відпочити аби уникнути забруднення інформаційним шумом, поновлювати здатність раціонально й аналітично мислити; зосередитись на позитивних враженнях, емоціях, фізичному та духовному відпочинку. Позитивно мислити, що допомагає уникнути панічного стану, страху, невизначеності, розчарування та інших негативних соціально-психологічних наслідків.

На окрему увагу заслуговують соціальні мережі, які, починаючи з «арабської весни», стають все могутнішим інструментом інформаційної війни та полем інформаційних баталій. У цьому сенсі, важлива підтримка певного балансу між виявами свободи слова, що соціальні мережі максимально репрезентують, і різними провокаціями, дестабілізацією соціально-політичного порядку, сепаратизму. Ввести державну цензуру в цій сфері – фактично, порушити цілісність принципу свободи слова і думок. Залишити все на саморегулювання – виникає серйозна погроза суспільної нестабільності в реальному світі й соціально-психологічному здоров'ю громадян, особливо молоді.

Вважаємо за необхідне сформулювати певні рекомендації для кожної людини, так звані принципи інформаційної гігієни стосовно поведінки у соціальних мережах, одного з головних просторів інформаційної війни. По-перше, треба зрозуміти їхню сутність, як засобу комунікацій, а не як авторитетного джерела інформації, що дає змогу кожному учасникові висловлювати свої думки незалежно від адекватності безвідповідальності за наслідки. По-друге, небажано поширювати інформацію (репост) без її осмислення та перевірки на достовірність. Наскільки ця інформація вагома? Яку користь суспільству чи конкретній людині вона принесе? Чи можна довіряти такій інформації? Обов'язково необхідно дати на ці питання. По-третє, не варто довіряти фактам, у котрих порушено причинно-наслідкові зв'язки. По-четверте, не можна залишати детальну інформацію про факти свого життя. По-п'яте, батьки повинні навчити дітей правилам безпеки користування ресурсом, повідомляти про небезпеки і ризики, які їх можуть очікувати у соціальних мережах.

Наступальна складова інформаційної війни спрямована на розроблення превентивних заходів захисту від небезпеки негативних наслідків інформаційних впливів і дієвого механізму ведення власної інформаційної війни, що стає сьогодні природним засобом комунікації на геополітичному рівні. Головна мета – формування єдиної системи інформаційної політики на всіх рівнях: від національного до місцевого. Це передбачає, по-перше, формування єдиної системи законодавства, механізму створення, опрацювання та збереження інформаційних ресурсів; по-друге – створення державного органу, відповідального за ведення інформаційної війни на всіх етапах.

Інформаційна війна, в загальному має дві глобальні складові – матеріальну, яка містить технічні засоби, в тому числі реальну зброю, та психологічну – свідомість і підсвідомість людини та суспільства, зокрема військової сили, армії. У стратегіях США та Китаю простежуємо багато інструментів впливу на духовно-психологічний стан армії супротивника, в основу чого покладено пропагандистські дії. Деморалізація людського

складової може завдавати більшої шкоди, ніж важка зброя. У цьому ми неодноразово переконувались під час проведення більшості кампаній НАТО на чолі зі США. Хоча також акцентується й на інформаційно-психологічному захисті власних армій, підняті духу патріотизму, відваги та мужності.

Отже, враховуючи усе зазначене, вважаємо за необхідне окреслити коло завдань Органу з питань ведення інформаційної війни України, який має стратегічний характер діяльності:

1. Створення єдиного центру, але розширеної спеціалізованої структури Органу, що має фахівців з питань ведення інформаційної війни; відповідних підрозділів – пропаганди і контрпропаганди, розвідки, планування, спеціалістів соціальних мереж і под.

2. Визначення і класифікації інформаційних погроз та їхніх проявів, моніторинг; Розроблення методичних рекомендацій з виявлення ризиків і відстеження розвитку загрозливих ситуацій з метою підвищення ефективності роботи структур, котрі займаються гарантуванням інформаційної безпеки.

3. Здійснення інноваційної діяльності, пов'язаної з дослідженням інформаційно-психологічної зброї. Захист складу військ та підвищення його моральної стійкості, здатності протистояти деструктивним інформаційно-психологічним впливам; інновація методів інформаційного управління.

4. Захист військ і суспільства від деморалізуючої пропаганди іноземних суб'єктів; контрпропагандистська діяльність; інформування про особливості інформаційної війни, методів та засобів інформаційної зброї; освоєння тактик протидії зазначеним явищам і використання їх у реалізації висунутого завдання.

5. Організування розвідувальної діяльності, використання тактик китайської інформаційної війни, пов'язаних із проникненням в органи влади і впливові структури інших країн з метою просування інтересів Української держави.

6. Діяльність представництва національних інтересів України в інформаційному, віртуальному просторі; поширення позитивної інформації про державу, створення сприятливого підґрунтя для співпраці з іншими країнами.

7. Формування і захист сприятливого образу нашої країни за допомогою інформаційних технологій, що охоплює, з одного боку, рекламу, просвітницьку, пропагандистську діяльність, створення та підтримку національного бренду, з іншого – моніторинг міжнародного інформаційного простору відносно формування іміджу країни іноземними ЗМІ, нейтралізацію інформаційних викликів, загроз і диверсій, іміджмейкерство.

8. Участь у світових інформаційних процесах, формування інформаційної стратегії у війсьній і соціальній сферах, загальнодержавної системи інформаційного протиборства.

9. Стимулювання наукових досліджень і розроблень у сфері оптимізації ефективності державної інформаційної політики та безпеки.

10. Міжнародне співробітництво у сфері протидії розвитку кіберзлочинності, створення колективної системи інформаційної безпеки; пошук шляхів інформаційно-технічного й інформаційно-психологічного захисту держави та суспільства.

На нашу думку, чільне місце в діяльності державного органу з питань ведення інформаційної війни України має посідати прогностична діяльність як передбачення і прогнозування розвитку подій на глобальному рівні, їхнього впливу на стан нашої країни. Ми вважаємо, що у наступальній інформаційній війні необхідно дотримуватися поміркованого характеру дій і виваженої стратегії. Антиподом цього є приклад російської інформаційної війни проти України, свідками якої ми стали. Відверта брехня та гіперболізований характер декотрих інформаційних атак спричинили зворотній ефект – вразили саму країну, знизили світові рейтинги, призвели до резонансу світової спільноти. Можемо казати про розумну інформаційну війну, яка повинна бути непомітною.

У цьому ж контексті постає питання і про ефективність інформаційної політики у сфері ведення інформаційної війни. Визначити ефективність достатньо важко, але можемо вивести певні її критерії:

- відсоток зростання/падіння іміджу країни на світовому рівні за показниками привабливості загального бренду, її торговельної та партнерської привабливості, військової могутності;
- відсоток співвідношення реалізації запланованих національних інтересів і цілей до відсотка нереалізованих;
- загальний відсоток частоти (зростання/падіння) інформаційних провокацій, нападів, атак порівняно з певним підзвітним періодом (місяць, рік);
- відсоток співвідношення відсічених/пропущених інформаційних провокацій, нападів, атак за певний підзвітний період (місяць, півроку, рік);
- ступінь суспільного резонансу, тобто здатності зовнішніх впливів розбалансувати суспільство і призвести до суспільних хвилювань (за шкалою від 1 до 5);
- ступінь захищеності інформаційних ресурсів органів державної влади від зовнішніх нападів (за шкалою від 1 до 5) – відсоток відсічених/ефективно реалізованих інформаційних операцій;
- відсоток зростання/зменшення ризиків у інформаційно-політичному просторі держави та в її геополітичному положенні;
- відсоток успішно реалізованих інформаційних кампаній та операцій.

Отже, формула ефективності державної інформаційної війни у загальному сенсі дорівнює % росту іміджу + % реалізації національного інтересу + % частоти інформаційних нападів + % інформаційних провокацій + ступінь суспільного резонансу + ступінь захищеності інформаційних ресурсів + % ризиків у інформаційно-політичному просторі + % успішності інформаційних кампаній. Окрім того, показниками ефективності є безперервність процесу розвитку соціально-політичних процесів у суспільстві та їхня стійкість незалежно від зовнішніх деструктивних впливів; відповідність системи соціально-політичних відносин держави до розвитку інформаційної цивілізації, набуття нових якостей, демократизація суспільних процесів.

У підсумку, зазначимо, що ведення інформаційної війни в сучасному світі – природний закономірний процес комунікації, запорука геополітичної безпеки держави, а стосовно України – механізм національного захисту в умовах ескалації інформаційної експансії лідерів інформаційної цивілізації. Основною аксіомою XXI ст. стала давно відома істина: «Володієш інформацією – володієш світом».

Список використаної літератури

1. Беркут спас майдан от самосожжения [Электронный ресурс] // Укр. новости. – Режим доступа : <http://ukrnovosti.net/?p=1683>
2. В интернете появилось видео жестоких издевательств «Беркута» над митингующим [Электронный ресурс] // Сегодня. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/v-internete-poyavilos-video-zhestokih-izdevatelstv-berkuta-nad-mitinguyushchim-490833.html>
3. *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції: теоретико-аналіт. нариси / О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2003. – 240 с.
4. *Ліпкан В. А.* Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.
5. *Манойло А. В.* Государственная информационная политика в особых условиях / А. В. Манойло. – М. : МИФИ, 2003. – 388 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

FORMING OF STATE STRATEGY OF INFORMATION WARFARE OF UKRAINE

Anna Rudnieva

*Zaporizhzhya national university, Department of political science
Zhukovsky street 66, Zaporizhzhya, Ukraine
e-mail: fisun2009@yandex.ru*

Essence of forming of strategy of state information war is intelligent. The levels of informative politics are distinguished in the conditions of offensive of information warfare. Principles of «informative hygiene» are formed for everybody. Urgency of creation is certain and the circle of tasks of Organ is outlined on questions of prosecution of informative war of Ukraine.

Key words: information warfare, informative politics, informative safety, state informative strategy, information.

ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СТРАТЕГИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ УКРАИНЫ

Анна Руднева

*Запорожский национальный университет, кафедра политологии
ул. Жуковского 66, г. Запорожье, Украина
e-mail: fisun2009@yandex.ru*

Осмыслено сущность формирования стратегии государственной информационной войны. Выделены уровни информационной политики в условиях наступления информационной войны. Сформированы принципы «информационной гигиены» для каждого человека. Определена неотложность создания и очерчен круг заданий органа по вопросам ведения информационной войны Украины.

Ключевые слова: информационная война, информационная политика, информационная безопасность, государственная информационная стратегия, информация.

УДК 323(477)

КОРЕЛЯЦІЯ ПОЛІТИКИ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ У МЕЖАХ ПОСТМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сергій Орлов

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії, політології та юридичної логіки
вул. Городоцька, 26, 79007, Львів, Україна,
e-mail: filosof@lvduvs.edu.ua*

Досліджено процес формування морально-етичних принципів та їхній вплив на соціальні дії політичних агентів. Визначено межі кореляції політики і морально-етичних норм. Проаналізовано зміни впливу етики й суспільної моралі на політичну сферу в межах постмодерного суспільства.

Ключові слова: постмодерне суспільство, етика, мораль, нейтралізм, перфекціонізм, теорія справедливості, дискурсивна теорія.

Якщо констатація лише раціональних основ динаміки політичних процесів фактично знімає питання про кореляцію етики та політики, то реальна ситуація змушує нас дедалі частіше звертатися до розв'язання проблем про межі їхньої взаємодії. Так, одним з головних питань політичної науки є те, наскільки політики можуть керуватися морально-етичними принципами як найвпливовішими детермінантами соціальної дії в політичному полі буття.

Традиційно моральна філософія розвивалася як метафізика моралі й як метаетика, тобто як аналіз принципових умов можливості моралі, її сутності та як «етика особистості» – аналіз моральних процесів на рівні вибору й ухвалення рішень, дій, оцінок, суб'єкт котрих становить особистість. Моральна філософія традиційно звернена на вивчення ідеальних моральних форм і актуалізації в особистісних завдань і лише за певних умов є етикою ідеальних форм (у крайній формі – етикою абсолюту) й етикою особистості. Суспільство також можна розглядати у вигляді можливого проекту філософсько-етичного аналізу, але реально «етика суспільства» розкривається мовою етики особистості й характеризується у формах, поєднаних із буттям особистості. Ситуація значно змінюється в посткласичній філософії. Упродовж ХХ ст. соціально-етична проблематика щораз більше стає предметом наукових зацікавлень й дослідницької уваги. Поворот у моральній філософії трапився тоді, коли вийшла фундаментальна монографія Дж. Ролза «Теорія справедливості», де проблему співвідношення моралі й політики розглянуто в контексті історичних особливостей соціального руху за ствердження справедливості як критерію та чинника здійснення реальних форм людської свободи [5]. Однак, не можна однозначно стверджувати, що цей поворот виявився системним і вплинув на морально-філософський дискурс. Відстоювання ідеї цінності морально-етичних норм як особливого прагматичного феномену властиве для багатьох

© Орлов С., 2014

сучасних авторів, зокрема футурологічного спрямування – Р. Райха, Т. Сакая, Ф. Фукуяма, А. Турена, Г. Стюарта, Е. Тоффлера, Р. Інглегарта та ін. Для прикладу, Г. Колодко пропонує універсальну цінність, що репрезентує сучасну складну трансформацію світової системи і мала б дотримуватися моральних принципів буття – цінності цілорациональності розвитку. Моральні принципи тут постають своєрідними зобов'язаннями об'єктивно сформованими та свідомо сприйнятими. «Сучасні процеси, – констатує автор, – заміни одного суспільно-економічного устрою іншим докорінно відрізняються від спонтанного народження капіталізму з феодальної безодні. На нинішньому шаблі науково-технічної революції вони полягають у свідомому формуванні нової економічної, соціальної дійсності, яку із задоволенням має сприйняти переважна більшість людей, а не тільки нечисленні групи співвітчизників та чужоземців, що матимуть зиск з проведених реформ і невідомо чому називаються «елітою» [4].

Загалом проблема наукового оцінювання та концептуально-методологічного підходу до формування нової аксіологічної системи морально-етичних принципів дещо змінилася. Ці зміни, на нашу думку, стосуються передусім спроб: 1) вибудувати універсальну аксіологічну систему (на відміну від класифікаційних, які пропонували на початку ХХ ст. Г. Мюнстерберг, В. Урбан та ін.); 2) сформувати аксіологічну систему з універсальною, але одночленною компонентою, звідки «вимиваються» класичні морально-етичні принципи, замішуючись технократичними (зазначені підходи Е. Тоффлера, Ф. Фукуяма, Г. Колодко і под.); 3) напрацювати нову систему морально-етичних цінностей прагматичного, прикладного змісту, котрі одночасно б виконували функції універсальних засобів дій людини, а не ідеалів (Р. Перрі, Ч. Морріс, Р. Кеннет, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма). Зауважимо також: коли ми виокремлюємо цінності та формуємо їхню систему, адекватною є система, що об'єднує способи функціонування, ідеали розвитку тріадичної структури «нація – політична система – громадянське суспільство», матрицею яким слугують, власне, морально-етичні принципи, напрацьовані історією людства.

Загалом аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати: хоча проблемою суті співвідношення системи моральних цінностей, їхнього місця та ролі у всіх сферах життя серйозно зацікавлені науковці, все-таки ще мало досліджено проблему системи цінностей політичної сфери людського життя та сфери громадянського суспільства. І головне – немає порівняльно-функціонального аналізу цінностей визначальних систем, котрі б не протистояли, а доповнювали, визначали одна одну, формуючи спільні й виокремлені ознаки, створюючи складну матрицю ціннісних ідеалів суспільства. Подолання цієї мета теоретичної ситуації можливе через безпосереднє розв'язання питань щодо принципової неоднорідності моралі за змістом і в способах функціонування її компонентів.

Мораль, або моральнісність, – відносно цілісний, але внутрішньо неоднорідний феномен; в існуванні або соціокультурному функціонуванні мораль по-різному об'єктивується як, по-перше, цінності й уявлення, котрі виражають моральний ідеал, абсолютний ідеал, по-друге – цінності й уявлення, пов'язані з життям людини,

самовизначенням та самоствердженням особистості; по-третє – цінності й уявлення, пов'язані з життям суспільства, його владою, політиками, а також як відповідні цінностям вимоги і практики, що здійснюється відповідно до них. Розуміння відмінностей між ідеальною (абсолютною чи хоча б відмінною) мораллю, мораллю особистості й мораллю суспільства потрібне, аби зберегти логічність морально-філософського аналізу й етичних суджень і пояснити принципи ухвалення рішень та критеріїв оцінювання того, що відбувається у соціальній сфері. Для визначення кореляції між політикою й етикою, політикою і мораллю потрібно спершу витлумачити основні терміни. З античних часів нам відомо, що належить до сфери благ, натомість мораль стосується сфери обов'язку. Вважають, що власне термін «етика» ще стародавні греки (зокрема у «Великій етиці» Арістотеля) застосовували на позначення особливої спеціалізованої, раціонально-рефлексивної, розумової діяльності всередині (та з приводу) чинного «етосу», причому ця діяльність була не просто пізнавальна, а й критично-повчальна, або ціннісно-орієнтована. У процесі такої рефлексії об'єктивно застосовували дихотомії ««добре – погане», «справедливість – несправедливість» та ін. Відповідно і «мораль» початково асоціювалася з нормами, оцінками, принципами, максимами, вираженими у наведених поняттях [3]. Важливим тут є те, що, власне, грецька філософсько-політична думка сформулювала початки чотирьох найвагоміших концептів співвідношення, а головне – взаємовизначення політики й моралі: а) мораль → політика; б) політика → мораль; в) право → мораль → політика; г) мораль → право → політика.

Сьогодні ситуація тотально змінюється: в умовах постмодерного суспільства триває відхід від загально визнаного задія ствердження постконвенційної моралі плюралізму етичних концепцій. Соціальний агент уже не визначений у своїх вчинках виконанням Божої волі або ж расовою чи національною етикою більше, ніж власним соціальним положенням, і тією роллю, яку він, відповідно до свого положення, повинен сповідувати. Відбувається перехід від «категоричного імперативу» – морального закону в Канта (що в дечому міг втілюватися в етичних принципах релігійної доктрини) до категоричного функціоналізму – визначеності системою та її зв'язками, на чому наголошує концепція постструктуралізму. Має місце також модель пояснення цієї проблеми з позиції політичного перфекціонізму. Вона допускає використання в публічній сфері аргументів, котрі запозичені зі сфери приватної етики і пов'язані з особливим розумінням смислу, цінності людського життя. Вочевидь, за такого розуміння слово «перфекціонізм» не вказує на той набір нормативів і аксіологічних установок, які називаються моральним перфекціонізмом. Йдеться не лише про те, чи може державна політика мотивуватися прагненням збільшити взаємний благоустрій або альтруїстичну взаємодопомогу між громадянами. Перфекціоністська парадигма в політичній філософії пропонує обговорення ширшого питання – про те, як можуть втілюватися в політичній практиці ті чи інші переконання, що дають змогу співвідносити різноманітні образи життя відповідно до їх внутрішньої цінності. Ці переконання ширші не тільки від моральних цінностей і норм, а й від арістотелівської етичної добродієвності, оскільки вони охоплюють релігійні, естетичні й інші цінності. Відповідно до цього існує низка питань, за котрими апеляції до благого людського співжиття створюють інакше бачення

обов'язків, які потребують виконання владними структурами суспільства. Сюди можуть належати питання освітньої політики, підтримки сім'ї, регулювання сімейних відносин, взаємодії влади та локальних груп; проблеми регулювання морально недопустимих практик, а також практик, у процесі котрих громадяни шкодять власному здоров'ю; проблеми охорони довкілля; проблеми матеріального забезпечення наукових досліджень і под. Загалом для більшості вчених реальна альтернатива політичної етики є бінарною – нейтралізм або перфекціонізм. Незалежно від того, чи ми живемо в суспільстві, що сповідує ідеал етичного перфекціонізму чи нейтралізму, або ж взагалі тотальної аксіологічної визначеності, форми об'єктивації етичних принципів та їх впливи на наше життя будуть сутнісно подібними.

Етичні принципи актуалізуються у трьох можливих іпостасях: етика як традиція; етика як право; етика як новостворене – концептуально означена відповідь різноманітних соціальних груп на соціальні трансформації. Відповідно до такої стратифікації ми схильні розрізняти апіорні, раціональні й альтернативні форми втілення етичних норм. У цьому контексті типовим є поділ на маси й еліти, детермінований залученістю названих груп до системи керування динамікою політичної цілісності. Цей поділ актуальний у межах кордонів окремої держави та системних процесів у ній, що відрізнятиметься від поділу на народи й нації, котрі переважно актуалізують себе у вигляді учасників політичного процесу на рівні міжнародної політичної системи. Морально-етичні принципи політичної еліти як певної соціальної групи, найбільш політично активної групи, об'єктивно детерміновані передусім етосом групи мас. Об'єктивація етичних принципів цієї групи залежатиме від загального рівня політичної культури суспільства загалом, певних аспектів масової свідомості, ментальності нації, рівня системної стабільності. Визначення елітного етосу ґрунтуватиметься також на тому, яку зі зазначених форм актуалізації етичних принципів обере еліта комплексом диспозицій дії в політичному полі. Тут можливі варіанти: етика як право – політична дія еліти; етика як традиція – політична дія еліти; етика як новостворена етика – політична дія еліти. Перший варіант властивий суспільствам із відносно стійкою політичною системою, високим рівнем політичної культури та масової свідомості. В ідеалі це – правова держава з надраціоналізованою процедурою регулювання соціальної поведінки агентів. Другий варіант характерний для суспільств, у котрих роль права знівельована на користь традиції. Еліти легітимуються тут відповідно до архаїчної культурної традиції що домінує, та вміщеної у ній моралі. Це переважно арабські й африканські країни авторитарного режиму з низькою масовою політичною культурою і залученістю до участі в політичних процесах лише незначних верств. Авторитаризм таких систем детермінований консервативністю ідеологічних правил еліти, яка не визнає жодної альтернативи у вигляді інших ідеологічних проєктів. Суспільство, де політична еліта в своїх політичних позиціях та діях визначається альтернативними, несистемними етичними принципами, заснованими на неформальних владних кодах, – це переважно еліти перехідних суспільств і альтернативні еліти західних демократичних суспільств, що опинилися в ситуації постмодерної невизначеності. Ця елітна група складається з осіб,

котрі динамічно реагують на суспільні зміни, формуючи альтернативні шляхи виходу з криз, ґрунтуючись на неконвенційній моралі. В Європі це переважно антиглобалістські, пацифістські рухи, партії зелених. Інші учасники політичного процесу, що характеризуються груповим етосом, – групи, інтеграція яких відбулася на базі змін у постмодерному суспільстві. Популярними є дослідження гендеру та гендерної парадигми в політичній науці. Відповідно у контексті цих досліджень аналізується символічне переважання владного суб'єкта політичного дискурсу, що зумовлено статевою відмінністю.

Найважливіша в межах нашого дослідження – дискурсивна теорія, реалізована у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та ін. Ми наголошували на процедурному баченні втілення справедливості й поєднання її зі свободою, яка була запропонована Дж. Ролзом. Натомість Ю. Габермас пропонує власне розуміння процедурної (й не тільки) справедливості, котра досягається головню за допомогою соціального дискурсу та комунікації. Дотримуючись того, що «політичний лібералізм світоглядно нейтральний, оскільки представляє собою розумну конструкцію, при чому сам не претендує на істинність» [6], він намагається дещо відійти від пропонуваного цим самим лібералізмом схем, залишаючись, однак, у межах його дискурсу. Розглядаючи концепцію Дж. Ролза, дослідник зазначає: намагаючись поєднати два принципи (свобод і розподілу), Дж. Ролз, віддаючи перевагу основним правам (свободам), зазнає труднощів за умови їх сумісності із парадигмою розподілу. «Правами можна користуватися, лише здійснивши їх. Їх не можна уподібнити тим благам, котрі підлягають розподіленню, не відмовившись від їх деонтологічного смислу. Рівномірний розподіл прав виникає тільки з того, що їх носії взаємно визнають один одного свободними та рівними» [6]. А звідси – і морально-етичні принципи є, по-перше, такими, що в рівній спосіб розподілені у суспільстві, а по-друге, вони стають реальними та рівними лише за умов їхнього здійснення, а не постають своєрідним матеріалом дидактичного спрямування. Тобто йдеться про вимушену необхідність розгляду основних свобод як головних прав з попередньою їхньою інтерпретацією у вигляді значних благ. За Ю. Габермасом, визнання норми зобов'язує своїх адресатів, без усіляких винятків, і рівною мірою, цінності виражають перевагу тих або інших благ, до котрих варто прагнути в умовах певних колективів. Учений стверджує: «Тільки між правовою здатністю, з одного боку, та наявними шансами на використання прав – з іншого, може виникнути сумнівний перепад; між фактичним володінням благами та фактичним використанням благ такого перепаду немає» [6]. Ю. Габермас наголошує на чиннику когнітивної змістовності суспільної моралі, тим самим відходячи від позицій категоричного імперативу Канта. Тобто, коли Дж. Ролз, наслідуючи Канта, говорить про неможливість публічної оцінки наявних норм, котрі слугують механізмом закріплення існуючого політичного та соціального порядку, дискурсивна етика акцентує на принциповій інтерсуб'єктивності когнітивних процесів, пов'язаних із ціннісними аспектами динаміки соціальної системи загалом. «Такий «моральний погляд» знаходить операційне застосування за допомогою різних принципів і процедур – чи це йдеться про категоричний імператив, чи, як у Міда, про ідеальний обмін ролями, про правило аргументування, як у Скенлона, або ж, як у Ролза, про конструювання вихідного стану,

який встановлює належні обмеження для раціонального вибору партій. Ці різноманітні задуми мають одну-єдину мету: сприяти домовленості або такому взаєморозумінню, щоб його результати задовольняли нашій інтуїції рівної поваги та солідарної відповідальності за кожного» [6].

Розмежування в цьому контексті морального й політичного полягає ось у чому: незважаючи на те, що як та, так й інша у свій спосіб навчають і налаштовують людей жити разом, – отже, у просторі безпосереднього людського спілкування, спілкування у політичній сфері актуалізує себе як таке, що зосереджене навколо утвердження або обстоювання певного особливого групового чи індивідуального інтересу. Відповідно до сказаного, логічно впливає певна залежність між рівнем розвитку політичної культури, свідомості, функціонування соціальних інститутів, тобто характеристикою динаміки політичних процесів і рівнем етичної автономності сфери політичного. У системах, котрі трансформуються та характеризуються структурною нестійкістю, рівень злиття соціального з політичним буде значно вищий порівняно із країнами, скажімо, Західної Європи, що відтак і детермінує зв'язок політики та суспільної етики. Цікаве у такому контексті дослідження ролі морально-етичних принципів у легітимації політичного режиму тоталітаризму СРСР. Це певною мірою детермінує кореляцію між політикою й етикою сучасної України.

Громадський дискурс у межах концепцій Ю. Габермаса, К.-О. Апеля й інших постає гарантією моральної орієнтації в прийнятті політичних рішень і консенсусного врегулювання соціальних конфліктів. Ця теорія, яка превалюючу роль у політиці надає власне дискурсивним практикам, прагне подолати обмеженість підходу до визначення політики як позаморальної сфери, що у багатьох випадках на практиці має наслідком торжество аморальності політичних діячів, особливо тоді, коли це стосується перехідних суспільств. Тут проблема етики й політики безпосередньо корелюються з проблемами легітимації політичного панування, яке здійснюється на основі дискурсивної постконвенційної моралі. У контексті дискурсивної теорії підхід, що обґрунтовує легітимацію політичних інститутів на основі раціонально-легального чинника, тобто засновується на рівні їх функціональності, визнається недостатнім, адже, як уже зазначалося, політична сфера – це сфера реалізації певного інтересу окремих суспільних груп, із чим пов'язана проблема застосування окремими групами владного ресурсу відповідно до їх етосу. В такому контексті можна стверджувати: поєднання етики та політики можливе лише тоді, коли буде подолано редуцію етичної раціональності до стратегічної, досягнення компромісу між конкурентами поступиться місцем дискурсивно-консенсуальному засобу врегулювання конфліктів.

«Моральність наперед задана можливості людського існування; до всіляких авторитетних пояснень, що є добро, а що зло, ми вже постаємо перед вибором, відповідальність за який не вичерпується жодним статутом правил; моральне життя – постійний вибір навгад до будь-яких правил» [2]. Зауважимо: колись релігія полегшувала вибір, але не обіцяла безгрішного життя, а в умовах модерну світські проекти вбачали можливість свободи від гріха та грішників, неправильного вибору в підкоренні писаним

законам і перенесенні відповідальності на надіндивідуальний рівень. Замість вибору та гріха вони дали список обов'язків. У індустріальну «епоху етики» мораль виводилася із кодексу універсальних правил поведінки, вважалася продуктом етики, етичні принципи були «засобом виробництва» в руках «експертів» «етичної філософії – «технологією», добро – «плановою продукцією», а зло – «відходами виробництва» [2]. Сьогодні в епоху постмодерну до смерті Бога приєдналася й держава, яка відмовилася задавати етичні стандарти. Виникає така ситуація, коли авторитети з'являються нізвідки так само, як і зникають у нікуди. Немає суверенних, універсальних інстанцій; на моральний інстинкт від природи не можна покластися. Маса, що не довіряє експертам, не в змозі акумулювати власний кодекс універсальних принципів етики, вона лише спроможна формулювати «етику» в термінах необхідності, адже людина маси завжди, замість свободи вибору, обере «я змушений». Суспільство постмодерну опинилось у ситуації констатації «моралі без етики». Мораль у ситуації хаосу виникає всередині плінних солідарностей; моральні Я не шукають собі етичних підстав, не створюють їх у процесі самотворення за умов усвідомлення моральної відповідальності за вибір. Сьогодні ми опинилися в ситуації зміни раціональної моралі модерну «постраціональною» мораллю постмодерну. Так, З. Бауман вважає, що на зміну людині модерну, позбавленої вибору між героїзмом і святістю, яка намагалася осмислити пройдений шлях з огляду призначення, духовної місії та ін., приходять людина постсучасності, котра мислить та відчуває інакше. Суть її життєвої програми – не побудова, розкриття, винайдення ідентичності, а уникнення всілякої фіксації соціального місця, часу, позиції. Метафорою її стратегії слугує турист, гравець, бродяга. Людина модерну вирізняється схильністю або перекладати моральні обов'язки з особистості на конструйовані й керовані суспільством організації, або розсіювати відповідальність у глибині бюрократичної системи. Людина постмодерну взагалі відмовляється від стійких взаємних обов'язків і зобов'язань.

«Постраціональна» мораль уже не регламентує принциповості вибору в межах бінарних опозицій; у соціальній системі вже не превалює боротьба між, скажімо, консервативними та ліберальними, соціалістичними проектами суспільного благоустрою. У рамках «постраціональної» моралі виникають нові доміанти – екологічні, неоаскетичні, неогалітаристські, коммуналістські, котрі роблять аксіологічну сферу ще хаотичнішою та різнобарвнішою. В силовому полі детермінант діяльності перестають бути конфронтаційними традиційна та модерністська ціннісні системи. Сьогоднішня мораль характеризується специфічним набором цінностей, власною стилістикою моральної практики, обслуговуючою її риторикою та мовою. Якщо мораль епохи модерну постійно співвідносила основні цілі й практики зі системами цінностей консервативного устрою, то стосовно постраціональної моралі вже сьогодні можна стверджувати про радикальну відмову від ідеологічного санкціонування моральної практики та пов'язаної із нею мови.

Ідеологічні конструкти фактично знаменують аксіологічне ядро підсистем, однак постраціональна мораль явно не співвідноситься із тим чи іншим ідеологічним проектом і санкціями, не відчуває актуальної потреби у пафосному пошуку відповідної ідеологічної ідентичності. Надзвичайно легко вона також сприймає ідеологічні поєднання

(ліберальний консерватизм, консервативний лібералізм, соціальний лібералізм і под.), відмовляється від «кореневих гранднарративів» (апеляції до Божественної волі, законів історії, історичної необхідності, моделей реалізації вищого блага й інших трансцендентних мотивацій), і наперед визначених цільових проєктів та функціональних обов'язків, у котрих зливаються політичні ігри та моральні установки, які виправдовують життєву активність. Постраціональна мораль намагається позбавити страху перед непередбачуваністю результатів різноманітної соціальної активності людини, в тому числі й активності маргінальної: найголовніше зберегти свободу вибору із великої кількості нових найефективніших альтернатив, не відхиляючись при цьому від морально-політичної відповідальності за акт вибору, рішення та його наслідки, зберігаючи можливість постійного коригування цілей і маршрутів руху.

Моральний вибір у макро- та мікроформаті, будучи серцевиною всілякої вільної діяльності особи й суспільства, що піддається процесам глобалізації, є не лише ядром сукупності прав людини, а й може розглядатися одночасно як культурна домінанта такої особистості. Ця домінанта виникає та стверджується завдяки надзвичайно трансформованому ставленню особи і до соціуму, і до самої себе, власних життєвих ресурсів і поведінкових стратегій. Це має місце, зокрема, тоді, коли культура, набута під час первинної соціалізації, в життєвому процесі глобального мегасоціуму піддається ревізії повторних соціалізацій – територіальних, фахових і под. У ситуації підвищеної соціальної мобільності, коли не вимагається єдиної відповіді на життєві виклики, культура особистості переноситься у простір вільного вибору багатьох різноманітних субкультур. Унаслідок особистість здатна до багаторазових переходів із однієї субкультури в іншу, а кожна субкультура робить свій внесок у ціннісний світ особистості, що стала соціально пластичним, екстравертним і вже не прив'язаним до «місця» суб'єктом, як це було донедавна. Такі зміни впливають на характер морального вибору людини, все більш схожої на вічного «соціального туриста».

Специфіка соціального в умовах постмодерну полягає не лише у появі багатьох альтернативних форм, шляхів розвитку, можливостей дії, видів впливу, а й у небаченому раніше тотальному поєднанні непокданого, злитті принципово відмінних сфер буття людини, наданні одним якостей інших, причому тих якостей, котрі змінюють іманентну сутність аналізованої площини соціального так, що вона стає симулякром.

Унаслідок цієї інтеграції ми сьогодні ніби повертаємося до моделі давньогрецького суспільства, де все було політичним, а соціальне – тотожне державі, – нібито приватна етика створена бути публічною, сформована для трансляції соціальними інститутами, нав'язування мас-медіа, а відтак – перекручення і трансформації відповідно до соціальних реалій цілого суспільного організму. Проте це – лише один із імовірних варіантів пояснення; можливо, політика взагалі ніколи не була і не буде функціональною сферою, а її відокремлення від афективності соціально можливе лише в ідеалі надраціоналізованої політичної теорії. Тому в контексті аналізу власне політичної проблематики нам необхідно зважати на методологію соціально-етичного аналізу, яка

становить важливу умову адекватного вивчення реальних проблем суспільства й окреслення ефективних і правильних підходів до їхнього правильного вирішення.

Отже, за умови подібної структурної невизначеності, плюралізму шляхів розвитку та багатоваріантності центрів впливу, соціальна система потребує не лише принципово нових методів наукового аналізу, а й відмінних категорій оцінки тих новостворених аксіологічних проєктів, котрі визначають не тільки кореляцію між етикою та правом, політикою, наукою, а й узагалі всі *a priori* дії соціальних агентів.

Список використаної літератури:

1. *Апель К.-О.* Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / К.-О. Апель//А.М. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія/А.М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 336 с.
2. *Бауман З.* Жизнь во фрагментах: Эссе о постмодернистской морали / З. Бауман. – Лондон: Блэкуэлл, 1995. – 129 с.
3. *Гусейнов А. А.* Мораль и политика: уроки Аристотеля / А.А. Гусейнов // Вестник НИИПЭ. – Тюмень, 2004. – Вып. 24: Политическая этика: социокультурный контекст. – С. 94–128.
4. *Колодко Г.В.* Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн/ Г. Колодко. – К.: Основні цінності, 2002. – 248 с.
5. *Роулз Дж.* Идеи блага и приоритет права / Дж. Роулз // Современный либерализм: Роулз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел. Тейлор, Уолдрон. – М.: Прогресс-Традиция: Дом интеллектуальной книги, 1998. – С.76–107.
6. *Хабермас Ю.* Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2001. – 415 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

CORRELATION BETWEEN POLICIES AND MORAL AND ETHICS IN POSTMODERN SOCIETY

Sergey Orlov

*Lviv State University of Internal Affairs
Department of philosophy, politology and juridical logic,
Gorodotska str. 26, 79007, Lviv, Ukraine
e-mail: filosof@lvduvs.edu.ua*

Examined the formation process of moral and ethical principles and their impact on social activities of political agents, the boundaries of the correlation policies and ethical standards. The changes in the influence of ethics and public morality in the political sphere within postmodern society.

Key words: postmodern society, ethics, morals, neutralism, perfectionism, theory of justice, discursive theory.

КОРРЕЛЯЦИЯ ПОЛИТИКИ И МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ НОРМ В ПОСТМОДЕРНОМ ОБЩЕСТВЕ

Сергей Орлов

*Львовский государственный университет внутренних дел
кафедра философии, политологии и юридической логики
ул. Городецкая, 26, 79007, Львов, Украина
e-mail: filosof@lvduvs.edu.ua*

Исследовано процесс формирования морально-этических принципов и их влияние на социальные действия политических агентов. Определены границы корреляции политики и морально-этических норм. Проанализированы изменения влияния этики и общественной морали на политическую сферу в пределах постмодернистского общества.

Ключевые слова: постмодерное общество, этика, мораль, нейтрализм, перфекционизм, теория справедливости, дискурсивная теория.

УДК 32.019. 51-057.87

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ НА СВІДОМІСТЬ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Світлана Матвієнків, Валерій Штерн

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет історії, політології та міжнародних відносин, кафедра політології
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: smatvienkiv@gmail.com*

Розкрито суть політичного міфу та його вплив на формування свідомості молодого покоління сучасної України. Наведено приклади політичних міфів, які поширені в українському суспільстві, висвітлено їхнє значення в політичному житті. Доведено, що політичний міф – один із методів маніпулювання масовою свідомістю. З'ясовано роль у цьому процесі ЗМІ, котрі є визначальними чинниками у поширенні політичних міфів.

Ключові слова: політичний міф, політичне маніпулювання, політична соціалізація, молодь.

На сучасному етапі розвитку Української держави суспільству необхідно визначитися з власними цінностями та політичними пріоритетами. Вони є необхідними умовами для формування громадянського суспільства в Україні, виходу з економічної та політичної кризи і будівництва сильної соборної, незалежної держави. Це довготривалий процес, де важливим елементом є самовизначення українця. Сформувати себе як цілісну особистість із високим рівнем політичної культури дуже складно, зокрема для молодого покоління. У період тотальної інформованості, перенасичення фактами, суцільним політичним маніпулюванням у ЗМІ, молоді важко зорієнтуватися. Оскільки в юнаків і дівчат ще не достатньо сформоване критичне мислення, відсутнє бачення великої картини, існує фрагментарний, вибіркового перегляд новин, немає аналітичного підходу до конкретних ситуацій, то вони найчастіше стають жертвами політичного маніпулювання. У наш час використовується спрощення складної картини політичних процесів, що відбуваються у суспільстві, тобто заповнення міфологічними схемами, котрі ґрунтуються на архетипових конструкціях колективного несвідомого. Тому особливо актуальна проблематика політичного міфу є сьогодні. Основне навантаження щодо міфологізації дійсності покладено на ЗМІ, саме вони диктують еталони поведінки, стандарти життя та формують нові міфи.

Мета нашої статті – розкрити сутність політичного міфу як одного з найяскравіших способів політичного маніпулювання масовою свідомістю громадян, акцентуючи на актуальності питання у напружений час виборчої кампанії в Президенти України, оскільки, найбільше застосування політичних маніпуляцій та нав'язування чужої думки відбувається саме у період передвиборної агітації. Тому молодому поколінню необхідно детально вивчати механізми політичного маніпулювання,

відшукувати дієві методи протистояння такому впливу, аби підвищити рівень політичної культури, сформувати власне бачення політичної картини української дійсності й зробити власний вибір у непростий для країни період.

Аналізуючи тематику політичного міфу, варто виокремимо головні школи дослідників міфології: антропологічну (Е. Дюркгайм, Л. Леві-Брюль, Е. Ленг, Б. Малиновський, Е. Тайлор.), символічну (Е. Кассіер, О. Фрейденберг); структуралістську (М. Еліаде, К. Леві-Стросс); пост-структуралістську (Р. Барт, М. Фуко); психоаналітичну (З. Фройд, К. Юнг); лінгвістичну (М. Мюлер). Серед вітчизняних науковців, котрі вивчали окремі аспекти міфотворчості, вирізняємо Ю. Шайгородського, О. Донченко, Ю. Романенко, О. Яцунську, С. Кара-Мурзу, Т. Рассадіну, С. Лебедева, О. Макарову, Д. Усова, О. Заздравнову та ін. Проблемами політичного міфу, міфологізації сучасної політичної свідомості займались українські науковці О. Бабкіна, І. Кравченко, Ю. Левенець, Я. Любивий, О. Мішучков, Т. Ніколаєва, А. Орлов, Ю. Осаченко, Г. Почепцов, О. Рафальський.

Молодь є предметом вивчення у працях Е. Еріксона, В. Крауса, Х. Ортеги-і-Гасета, а також сучасних учених Г. Абрамової, Т. Алексеєнко, Є. Бреєвої, М. Ейзенштадта, С. Іконнікова, І. Кона, В. Ларміна, С. Левікова, В. Лісовського, Л. Мардахаєва, К. Мангейма, М. Міда, В. Ольшанського, Д. Петрова, О. Семашко, З. Сікевича, Е. Суїменка, О. Толстих, Т. Щепанської, О. Якуби, С. Шебанової, Є. Научитель, С. Гапонової, А. Мочурада.

У багатьох дослідженнях акцентується на значенні юнацького періоду соціалізації у вигляді етапу політичного самовизначення, що відбувається не як пасивне сприйняття сімейних цінностей, а як самостійний вибір позиції. Це означає політичну зрілість, яка пов'язана із формуванням свідомості громадянина. Наслідком політичної соціалізації стає зрілий громадянин, стрижнем особистості котрого стають базові переконання і принципи, вироблені в процесі первинної політичної соціалізації. Ці переконання допомагають зберігати особистісну стійкість, завдяки чому особистість може сама просіювати зовнішні впливи, робити вибір. На відміну від дитини, доросла людина здатна відзвітувати за свою поведінку, зокрема і в сфері політики, керуватись власними уявленнями про те, що входить в її обов'язки та права як людини й громадянина.

Становлення кожного молодого покоління відбувається за певних обставин: особливостей народження і життя, соціокультурного середовища, умов освіти та дозвілля, шляхів соціалізації, ціннісної системи та ін. Процес формування особистості нерозривно пов'язаний зі соціальними умовами, в котрих вона розвивається. Дитина опановує суспільний досвід, перетворює соціальні цінності і орієнтації на власні, вибірково вводить до своєї системи поведінки норми та установки, прийнятні для певного типу суспільства чи соціальної групи.

Вступ у життя молодого покоління сучасної України відбувається в умовах трансформаційних змін. Вони, з одного боку, характеризуються демократизацією суспільно-політичного життя, суттєвим інформаційним та глобалізаційним поступом, з

іншого – сукупністю політичних, соціально-економічних та гуманітарних криз і суперечностей.

Починаючи із листопада 2013 року, Україна зіштовхнулася зі страшною реальністю: щоденне порушення прав людини, жорстокість і нелюдськість системи, катастрофа державної влади, зрощення органів правопорядку і злочинних угруповань, воєнна інтервенція Росії в Криму, і, як наслідок – смерті невинних людей, у тому числі молоді. Ці події значно вплинули на формування молодого особистості, її політичної культури та політичної соціалізації.

Сучасне суспільно-політичне життя наповнене різноманітними політичними міфами, що в процесі політичної соціалізації відіграють одну із провідних ролей під час формування особистості та набуття нею певних соціальних уставок. У «Політологічному енциклопедичному словнику» дається таке визначення поняттю «політичний міф»: «Це стійке духовне утворення із штучно створеною уявою про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними умоглядними висновками, вигадками, фантазією... містить у собі перекручений і містифікований образ конкретної політичної й економічної ситуації, характеризується наявністю ілюзій (нездійснених надій, мрій) і утопій (нереальних, не здійснених на практиці планів соціальних перетворень)» [6, с. 360].

Механізм міфотворення розкрив французький антрополог К. Леві-Стросс у структурній теорії міфу [2], сутність якої полягає у виявленні сукупності несвідомих логічних операцій та інструментів для вирішення світоглядних суперечностей. При чому так звана міфологічна логіка досягає цілей ненароком, обхідним способом. Самостійно міф виникає як потреба сьогодення, спроба і засіб пояснити ті обставини чи ситуації, котрі науково, раціонально пояснити неможливо, або як спрощена інтерпретація цих, не для всіх зрозумілих, пояснень. Коли міфотворення починається з ірраціонального імпульсу і розгортається в міфологічній свідомості, то міфотворчість – це цілеспрямована раціональна дія, продуктом якої є міф з обміркованим задумом, ірраціональність якого пов'язана з несвідомим сприйняттям і поширенням міфу. Міфотворчість становить процес цілеспрямованого впливу активного суб'єкта на будь-що або будь-кого. Тут ми маємо наперед уявну ідеальну ситуацію в свідомості суб'єкта міфотворчості, яку він намагається поєднати з реальною ситуацією, впливаючи на останню. Міфотворчість передбачає існування творчого суб'єкта, задіяного у цьому процесі; його діяльність є визначальною. Коли певний конкретний суб'єкт творить міф, то справедливим є висновок, що він і твориться з певною метою і має функціонувати з цієї ж причини [1].

Інша засаднича теорія у розумінні сутності політичного міфу символічна концепція, розроблена німецьким філософом Е. Кассіером [5]. Символізм міфу ґрунтується на тому, що конкретні предмети, не втрачаючи конкретності, можуть перетворюватися на певні знаки для відображення інших предметів або явищ, тобто слугувати їх символічним аналогом. Міф з'являється як замкнута символічна система, об'єднана характером функціонування та способом моделювання навколишнього світу.

Зрештою, міф, як комунікативна система, постає у дослідженнях французького філософа-постструктураліста Р. Барта, який називає міф «метамовою», створенням

значеннєвих символічних систем. Загалом узагальнене бачення політичного міфу може бути втілено у такому визначенні: політичний міф – цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їхньої інтерпретації. Методологічно важливим є також урахування того, що політичний міф – це певна архетипна конструкція, яка визначає існування політичної системи, своєрідну роль у ній особистості чи політичної організації.

Кінець листопада 2013 рік ознаменувався мирними акціями протесту студентської молоді у багатьох містах України проти відмови влади від підписання Асоціації з Європейським Союзом. Саме ці події пришвидшили політичну соціалізацію молодого покоління, пробудили зацікавленість політичною сферою життя суспільства. Почали зникати пасивність, соціально-політична апатія, політичний інфантилізм. Студенти вийшли на площі міст, аби засвідчити свою громадянську позицію, виступили проти авторитаризму, корупції, бідності й соціальної нерівності. Молодь прагнула до європейських демократичних цінностей – йдеться про верховенство права, справедливий суд, рівність перед правосуддям, знищення корупції, передусім акцент ставився на свободах і гідності кожного.

Однак після листопадових мітингів події розгорталися надто швидко, тому саме у вимірі тотальної інформованості, безперервного потоку новин опинилась сучасна молода людина, в якій ще не повністю сформоване критичне мислення і яка не здатна переосмислити всю подану їй інформацію. Саме в такий момент створюються найкращі умови для маніпулювання людською свідомістю.

Зазначимо, що політичний міф стає найдієвішим засобом у кризові періоди суспільного розвитку – війни, революції, реформи. За допомогою міфу суспільство може відновлювати зруйновану картину світу та заново опанувати нею. Як відомо, у періоди соціальних потрясінь, суспільних криз, невизначеності стан напруженого чекання проковує суспільну свідомість на міфотворчість. За такої ситуації міф, звертаючись до суспільного несвідомого, до архетипів, постає тим самим ілюзорним образом, що усуває в суспільній свідомості сприйняття суперечливості реальності, за реальність приймається міф, реальність віртуалізується [5].

Політичний міф певним способом містифікує політичну реальність, утворюючи своєрідний структурний елемент свідомості – міфологічну свідомість, яка дає змогу спростити складний світ політики завдяки цілісному і гармонійному світосприйняттю, ґрунтованому на вірі, а не на логічному знанні, пронизаному внутрішніми суперечностями.

Сучасна міфологія вирізняється соціальною спрямованістю, сучасне суспільно-політичне життя переповнене різними міфами, котрі розділяють українське суспільство на своїх і чужих, східних і західних, героїв та зрадників. На думку Ю. Шайгородського, мета сучасного політичного міфу – своєрідне обґрунтування життя соціуму, певна інтерпретація суспільних процесів [9].

Особливістю сучасних політичних міфів є, з одного боку, тенденція до створення нових міфів унаслідок певних суспільних змін, з іншого – міфи стають технологічною складовою управління (маніпулювання) суспільною свідомістю. Пануючи у сфері колективного несвідомого, міф суттєво впливає на масову свідомість. Більшість людей переважно мислить образами, сприймає лише крайнощі, тому архетипні конструкції міфу («ми – вони», «добро – зло», «свій – чужий», «герой – ворог») ефективно спрацьовують у сфері політичної міфотворчості.

Нинішні політичні міфи поширюються за допомогою ЗМІ (газет, радіо, телебачення, мережі Інтернет). І міф, і масова комунікація, сприяють формуванню феномена глобальної ідентичності, причетності до всього, що відбувається в Україні. Міфологічний час та інформаційні блоки засобів масової комунікації, подаючи «усі часи та простори відразу» (наприклад, у телевізійних випусках новин), поєднують у єдиному сплаві минуле, теперішнє і майбутнє. Крім того, самі ЗМІ становлять потужне джерело міфотворчості. Телебачення стало дуже вагомим засобом впливу на масову свідомість і громадську думку. Воно спрямоване на персоніфікацію політичного процесу, емоціоналізацію та ірраціоналізацію його сприйняття. Протидіяти маніпулюванню з використанням політичних міфів надто складно, адже вони функціонують у сфері підсвідомого.

ЗМІ відіграють важливу роль у нав'язуванні суспільству політичних міфів. У нашій Україні триває справжня інформаційна війна, яка поглиблює і розширює старі політичні міфи, добре збережені в пам'яті українського народу. Радянська міфологія настільки поширена у східних і південних регіонах країни, що її важко викоринити, передусім – міф про розподіл України на ворогуючий Схід та Захід. Усе це – результат планомирної тотальної брехні, яка розробляється ідеологами Кремля, транслюється телебаченням і поширюється на теренах східних областей, зокрема в Криму. Насаджується думка, що Майдан очолили українські фашисти; подається інформація про невизнання легітимності теперішньої української влади, оскільки, мовляв, Україною керують спонсоровані США та ЄС політики й нацисти. Вони хочуть примусити весь схід і південь розмовляти українською мовою, для того й відмінили мовний закон. Акцентується на розбіжностях у зовнішньо-політичному вимірі. Критикується ЄС та НАТО, висвітлюються плюси Митного союзу, в такий спосіб торкаючись міфу про «дружбу братніх народів». Введення російських військ на Кримську землю оправдовується ще одним міфом, що Крим – «ісконно русская земля».

Нагадаємо: Московська держава утвердилася лише в XVI–XVII столітті. І вона жодного відношення до Криму не мала, ще платила кримському хану данину. І тільки за мирним договором 1791 року, Туреччина визнала приєднання Криму до Росії. Ще один міф, що Севастополь – місто російської слави. Так, це місто слави, але військово-морської. Адже творила цю славу Російська імперія, зокрема, руками та життями українців. Ще один міф розповідає: як Хрущов Україні Крим подарував. Хоча Кримська область тягарем своїх складних проблем висіла на Росії. Водночас економіки України та Криму в повоєнні роки дедалі тісніше переплітались, утворюючи єдиний організм. Щоправда, це злиття в народногосподарський комплекс юридично не було оформлене.

Тож владні органи Російської Федерації висловилися за доцільність передання Кримської області до складу УРСР, «враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю й Українською РСР» [8].

Росія веде інформаційну війну проти України всіма можливими методами й на усіх напрямках. Спеціально підготовані експерти виступають у міжнародних ЗМІ, де тиражують усі кремлівські тези стосовно нелегітимності й агресивності теперішньої влади України й доводять, що Росія лише намагається захистити Крим і весь народ України від ультраправих радикалів.

Безліч міфів функціонує в політичному житті сучасного українського суспільства. Їх характер і ступінь поширення залежать від українського менталітету, відповідних архетипів та конкретної політичної ситуації. Міфи, котрі пропонуються суспільству різними політичними силами, стосуються бачення подальшого розвитку держави, політичного устрою, виборчих процесів, інших важливих подій політичного життя, зовнішньої та внутрішньої політики України.

Тому можна дійти висновку, що сучасні міфи тільки поляризують суспільство, розмежовують його, сприяють розколу і поглиблюють суспільно-політичну кризу в Україні. Вони створені штучно, переважно на замовлення російського правління.

Список використаної літератури

1. *Зубрицька Л.Й.* Міф як феномен сучасної політики: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка /Л.Й. Зубрицька. – К., 2005. – 18 с.
2. *Кара-Мурза С.Г.* Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2004. – 528 с.
3. *Кассирер А.* Техника современных политических мифов / А. Кассирер // Філософія політики: хрестоматія: у 4 т. / авт.-упорядн. В. П. Андрущенко (кер) та ін. – К.: Знання України, 2003. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 208–216.
4. *Леви-Строс К.* Структурная антропология / К. Леви-Строс; пер. с франц В.С. Иванова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
5. *Лисенко В.* Символи позбавляються шат, або Руйнування штучних політичних міфів [Електронний ресурс] / В. Лисенко, В. Вірний // Персонал. – 2006. – №46 (197). – Режим доступу: www.personal-plus.net/197/1449.htm
6. *Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна.* – К.: Генеза, 2004. – 360с.
7. *Почепцов Г. Г.* Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2002. – 352 с.
8. *Чумак В.* Міфи сучасної України / В. Чумак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1697/163/59931/>

9. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності / Ю. Шайгородський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1574/>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

THE IMPACT OF POLITICAL MYTHS ON CONSCIOUSNESS OF YOUTH IN MODERN UKRAINE

Svitlana Matviyenkiv, Valery Shtern

*Precarpathian National University named after V. Stefaniuk
Department of History, Political Science and International Relations,
Department of Political Science
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: smatvienkiv@gmail.com*

The essence of political myth and its influence on formation of consciousness of young generation of modern Ukraine are exposed in this article. The examples of political myths which are spread in Ukrainian society are studied and their importance in political life is cleared up. It is proved that political myth is one of the methods of manipulation of mass consciousness. The role of mass media, which is the determinant factor in spread of political myths, in this process is made clear.

Key words: political myth, political manipulation, political socialization, young people.

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ МИФОВ НА СОЗНАНИЕ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Светлана Матвиенко, Валерий Штерн

*Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника,
факультет истории, политологии и международных отношений, кафедра
политологии
ул. Шевченко, 57, 76018, Ивано-Франковск, Украина
e-mail: smatvienkiv@gmail.com*

В статье раскрыта сущность политического мифа и его влияние на формирование сознательности молодого поколения современной Украины. Рассмотрено примеры политических мифов, распространённые в украинском обществе и выяснено их значение в политической жизни. Доказано, что политический миф является одним из методов манипулирования массовым сознанием. Выяснено роль в этом процессе средств массовой информации, которые являются определяющим фактором в распространении политических мифов.

Ключевые слова: политический миф, политическое манипулирование, политическая социализация, молодежь.

УДК 323.172 (430): 342.24

СТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ: ПОЛІТИКО ПРАВОВІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Оксана Майор

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: oxana_mayor@mail.ru*

У статті аналізуються історична самоідентифікація та традиційність німецького федералізму, розвиток якого був перерваний нацизмом. Автор вказує аргументи на користь федеративного устрою, а саме – створення «безпечної» держави за допомогою федералізму та посилення вертикального розподілу влади.

Ключові слова: федералізм, конституція, суб'єкт, повноваження, структура, федерація, конфедерація, система.

Мета дослідження – виявити і дослідити історичні корені та політико – правові аспекти становлення німецького федералізму. Її досягнення реалізується через вирішення таких основних завдань: 1) Дослідити особливості формування федеративних структур у Північнонімецькому союзі; 2) Розглянути та охарактеризувати економічну та політичну асиметричність учасників Німецької імперії; 3) Охарактеризувати федеративні та унітарні тенденції, які проявлялися при розробці Веймарської конституції; 4) Оцінити вплив федералістських норм на конституційне посилення централізації влади; 5) Порівняти зміни в адміністративно – територіальній структурі Веймарської республіки та нацистської Німеччини. Об'єктом дослідження є політико – правові та історичні аспекти становлення німецького федералізму, предметом – багатосуб'єктність та різноманітність Німецької імперії.

Історичні корені німецького федералізму дослідники шукають ще в часи Середньовіччя, в період існування т.зв. Священної Римської імперії німецької нації. Вже у XIII ст. роздроблені німецькі князівства мали свої представницькі органи і фактично були суверенними державами. Але ця політична роздробленість скоріше перешкоджала, аніж сприяла формуванню єдиної національної держави. Тому появу федералізму як моделі функціонування німецької державності пов'язують вже з XIX століттям. Творення федералістських структур в той час відбувалося в складних внутрішньо-німецьких та зовнішніх умовах.

За результатами рішень Віденського конгресу 1814–1815 рр. було утворено Німецький союз (нім. *Deutscher Bund*), який став несучою конструкцією німецької державності. Територіально Німецький союз охоплював чимало німецьких земель, колишні межі Священної Римської імперії. Німецький союз був конфедеративним

об'єднанням 39 німецьких держав (в т.ч. 4 вільних міст), наймогутнішими з яких були Австрійська імперія і Королівство Прусія. Основними цілями цього об'єднання було забезпечення незалежності і недоторканості його суб'єктів-держав, координація зовнішньої політики. Тоді як у внутрішній політиці суб'єкти зберігали самостійність і суверенність. Першопочатково конфедерація не мала спільної законодавчої, урядової системи та армії. Спільним вищим органом Німецького союзу були Союзні збори (в м. Франкфурті-на-Майні), що склалися з уповноважених від держав-суб'єктів і вирішували окремі питання щодо спільних зовнішньополітичних цілей, вирішення суперечок, прийняття нових членів та ін. Як державне утворення Німецький союз був організаційно слабким. Й. Релінг зазначає, що союз слугував, передусім, інструментом для князів-реакціонерів, щоб стримувати національний рух німців до єдності [1].

Подальший об'єднувчий розвиток німецької держави в дусі національної ідеї ускладнювався постійним антагонізмом між двома найвпливовішими конкуруючими учасниками-членами Німецького Союзу – Австрією і Прусією.

Революційний рух в Європі 1848–1849 рр. охопив і німецькі землі, активізуючи водночас і об'єднувчий рух. В даному контексті слід наголосити на діяльності загальнонімецьких Національних зборів (нім. *Nationalversammlung*) у Франкфурті-на-Майні. Важливе значення для розвитку правових основ німецького федералізму мала Франкфуртська Конституція 1849 р., яка була ухвалена Національними зборами і врахувала ті важливі умови та завдання, що стояли перед Німеччиною в середині XIX ст. Відповідно до § 1 до складу Німецької імперії входили території Німецького союзу. Конституція закріплювала основи федеративної моделі, яка передбачала створення загальнонімецьких вищих органів влади, закріплювала верховенство імперського законодавства, досить чітко фіксувала повноваження і взаємодію центральної влади з суб'єктами імперії. Такий зважений розподіл компетенцій між центром і окремими державами був згодом запозичений Бісмарком для конституцій Північнонімецького союзу і Німецької імперії [2, с.25–26]. Але слід зазначити, що більшість держав Німецького союзу (у т.ч. найбільші з них) відхилили Франкфуртську конституцію. Політичне протиборство в Німецькому союзі, насамперед Прусії та Австрії, негативно позначалося на вдосконаленні державного устрою.

У 1866 р. було створено Північнонімецький союз (нім. *Norddeutscher Bund*), який був федеративним об'єднанням 22 незалежних держав північно-німецьких земель (без Австрії та ряду інших німецьких держав). Конституція союзу була ухвалена країнами-членами 16 квітня 1867 р. і передбачала створення виконавчих структур на чолі з Канцлером, союзного парламенту – Рейхстагу (складався з обраних депутатів), який поділяв законодавчі функції з представництвом суб'єктів-держав – Бундесратом. Слід зазначити, що інституційно в Північнонімецькому союзі було забезпечено однозначне домінування Прусії, яка була рушієм союзу. Попри асиметричність політичного впливу суб'єктів, на думку І. Лексіна, Північнонімецький союз став першим об'єднанням німецьких держав, в якому федеративні риси домінували над конфедеративними і унітаристськими [6].

Вже в Північнонімецькому союзі формування федеративних структур обумовлювалося прагненням населення роз'єднаних князівств стати німцями, господарями єдиної держави, залишаючись при цьому баварцями, баденцями і т.д., досягти єдності при збереженні різноманіття – ось найперша проблема, котру вирішувала німецька федеративна держава [4].

На основі Північнонімецького союзу була створена Німецька імперія (нім. *Deutsches Reich*), яка була новою формою федеративного устрою. Конституція імперії була проголошена 16 квітня 1871 р. В склад держави увійшли 25 суб'єктів: 4 королівства, 6 великих герцогств, 5 герцогств, 7 князівств, 3 вільних міста та імперська територія Ельзас-Лотарингія, що мала особливий статус.

Проте багатосуб'єктність і різноманітність Німецької імперії не була заснована на демократичному формуванні політичної волі, а скоріше базувалася на різних інтересах правлячих представників аристократичних династій, які отримали свою владу у спадок [3].

Імперія була оголошена вічним союзом, жоден з її суб'єктів не міг вийти або бути виключеним з неї. У відповідності до ст. 19 Конституції у разі невиконання членом імперії своїх конституційних обов'язків допускалося ексекуційне втручання, але при наявності санкції Бундесрату. Домінуюче положення в союзі займала Прусія, яка була його ініціатором і значно перевищувала інші землі за територією і населенням. Король Прусії був одночасно Кайзером імперії (ст. 11), а голова пруського уряду – Рейхсканцлером. Кайзер був верховним головнокомандувачем і керував зовнішньою політикою держави.

В ст. 5 Конституції проголошувалося, що імперія мала двопалатний парламент: Рейхстаг – *Reichstag* (депутати якого обирались загальними виборами) і Бундесрат – *Bundesrat* (складався з представників земель). Для прийняття закону вимагалось його схвалення більшістю членів обох владних органів. Прусія, маючи в Бундесраті майже третину голосів (17 з 58), потребувала небагато голосів від невеликих земель, щоб повністю контролювати верхню палату і законодавчий процес.

Водночас приєднані німецькі державні утворення зберігали певну політичну відособленість, але її ступінь був різним для суб'єктів (наприклад Баварія, Вюртемберг були більш самостійні). В компетенції членів імперії знаходилися виконавча адміністрація, освіта, церковні справи, військова справа (під пруським контролем). Суб'єкти імперії створювали спочатку власні судові системи, однак згодом вони були уніфіковані. Законодавча влада належала монарху і представницькому органу (одно- чи двопалатному). Прийняті центральною владою закони впроваджувалися членами імперії і користувалися верховенством, завдяки чому Німеччина досить швидко досягла єдності правового простору. Інтегративним було також те, що в ст. 3 Конституції проголошувалося, по суті, загальне право громадянства, згідно з яким жителі кожної союзної держави повинні мати однакові громадянські права. Свій адміністративно-територіальний устрій суб'єкти імперії визначали самостійно.

Домінуюче положення Пруссії, економічна і політична асиметричність членів імперії, обмеженість впливу окремих її суб'єктів при формально розвинених федеральних основах посилювали позиції центральної влади. В кінці XIX ст. централістські та унітаристські тенденції підвищили політичне значення імперії над федерацією, вплив центру все більше посилювався. На законодавчому рівні в головний політичний інститут перетворювався Рейхстаг, обмежуючи вплив Бундесрату [5].

Таким чином на початок XX ст. Німецька імперія поступово перетворилася з роздрібненого союзу держав у сильну федеративну державу з єдиною системою управління.

Стосовно майбутнього державного устрою Веймарської республіки в політичних колах велися дискусії, оскільки тоді було чимало прихильників, і централістського напрямку, і «чистої» федералістської традиції. Насамперед, проблеми виникали з визначенням збалансованості центральної та регіональної влади, політичної долі Пруссії, поділу держави на землі, які суттєво відрізнялися за територією, населенням, економічним і політичним потенціалом. Боротьба між федеративними та унітарними тенденціями проявлялася при розробці конституції.

Німецькі землі, незважаючи на утиски в минулому імперській Пруссії, виступили проти її поділу, оскільки це в перспективі призвело б до зміцнення централістських й унітаристських тенденцій на протигагу федералістським. Веймарська Конституція стала своєрідним компромісом між концепцією Пройса і вимогами земель [6].

Веймарська конституція 1919 р. містила важливі нововведення щодо державного устрою, зокрема було ліквідовано монархію і введено республіканську форму правління, джерелом влади був проголошений народ (ст. 1); зафіксовано, що територія Німеччини складається з території земель (ст.2); законодавчими повноваженнями наділено парламентські інституції – Рейхстаг, депутати якого обиралися за системою пропорційного представництва і загального виборчого права (розд. 2), і Рейхсрат, який формувався з представників земельних урядових адміністрацій (розд. 4).

Наявність федералістських норм не завадило конституційно значно посилити централізацію влади. Повноваження центральної влади були значно розширені за рахунок компетенцій земель, насамперед в законодавчій та фінансовій сферах. Повноваження центральних органів влади значно посилено через виключні та т.зв. «конкуруючі» повноваження (ст. 6–8). Конституційно зафіксовано верховенство імперського права, оскільки у випадку суперечності земельного закону імперському, земельний може бути скасований у судовому порядку (ст. 13). Конституційні суперечки, що виникають між імперським та земельними органами влади, відносилися до відання Державного суду Німецької імперії як органу конституційного контролю (ст.19).

Попри скорочення повноважень Рейхсрату порівняно з колишнім імперським Бундесратом, в умовах партійно-політичної розпорошеності і нестабільності Рейхстагу, політичний вплив верхньої палати на законодавчий процес все-таки зберігся (право «вето»).

Попри намагання зробити вплив земель в Рейхсраті більш збалансованим, фактично Пруссія зберегла свої провідні позиції і в представницькому органі, і в державі

загалом. Прусія володіла 26 (2/5) голосами в Рейхсраті, на її території проживало дві третини населення, зосереджено промисловий і військовий потенціал країни. Творці конституції побоювались відцентрових тенденцій з боку земель, тому, по суті, зберегли територіальне і політичне домінування Прусії.

Територіальна структура Веймарської республіки еволюціонувала в порівнянні з колишньою Німецькою імперією в бік укрупнення суб'єктів імперії, але суттєвих змін не зазнала [4]. Форма державного устрою зафіксована Конституцією 1919 р. містила і унітаристські, і федералістські ознаки, що ускладнює однозначне визначення Німецької імперії як унітарної держави чи федерації. Більшість дослідників відносять Веймарську республіку до федеративної держави з сильними тенденціями до унітаризму. На протигагу німецький дослідник федералізму Р. Штурм вважає її децентралізованою унітарною державою, оскільки федералізм не був принципом суверенітету держав-членів, а тільки засобом внутрішньодержавного поділу Німецької імперії [9]. Таким чином Конституція 1919 р. породила складну форму державного устрою з переплетенням і федеративних, і унітарних характеристик.

Прийняття Веймарської конституції заклало принципи парламентаризму з закріпленням основних ліберальних прав, але політичні реалії Німеччини 20–30-х рр. XX століття не сприяли реалізації цих принципів. Конституція, структура органів влади та управління Веймарської республіки несли в собі відображення незакінченості буржуазно-демократичних перетворень, продукували багато політичних проблем, чим скористалися потім ті, хто не сприймав нової ліберальної системи.

Прихід до влади націонал-соціалістів і крах Веймарської республіки в 1933 році означив кінець парламентаризму, федералізму і демократичного конституційного порядку. А. Гітлером було взято курс на формування централізованої тоталітарної держави, що вимагала націонал-соціалістична ідеологія з гаслом "*Ein Reich, ein Volk, ein Fuhrer*" і масштабні завоювальні плани. В період націонал-соціалістичного режиму (1933–1945) федералістські структури були ліквідовані, земельні уряди були поставлені під контроль імперської влади. В 1934 р. були розпущені земельні парламенти і Рейхсрат.

Також відбувалися значні зміни в адміністративно-територіальній структурі нацистської Німеччини. Проте вони не мали суттєвого практичного значення, оскільки фактичними територіальними утвореннями стали області (gau) – одиниці партійного управління і одночасно військові округи [7]. Області (до 1938 р. – 32) очолювали гауляйтери, що призначалися Рейхсканцлером. У порівнянні з землями Веймарської республіки області відрізнялися співмірністю і цілісністю, що засвідчило чи не першу значну успішну спробу централізованих перетворень територіального устрою Німеччини, хоч і в негативному ідеологічному та політичному контексті. Централізація за часів Гітлерівського режиму була одним з факторів, що сприяв відродженню федералізму в Німеччині після 1945 р.

Список використаної літератури

1. Бусыгина И.М. Германский федерализм: история, современное состояние, потенциал реформирования / И.М. Бусыгина // Полис. – 2000. – № 5. – С. 110–120.
2. Вершинин С.Е. Жизнь – это надежда: Введение в философию Эрнста Блоха / С.Е. Вершинин. – Екатеринбург: Изд-во Гуманит. ун-та, 2001. – С. 32–33.
3. Леванский С.А. Германия: федерализм в мононациональном государстве / С.А. Леванский // Полис. – 1995. – № 5. – С. 116–120.
4. Лексин И.В. Территориальное устройство Веймарской Республики и фашистской Германии / И.В. Лексин // Российский юрид. журнал. – 2009. – № 3. – С. 71–81.
5. Рёлинг Й. Федерализм и демократия : Конституционный порядок в ФРГ / Йорг Рёлинг // Практика федерализма; общ. ред. Б. Коппитерс. – М. : Весь мир, 1999. – С. 172–189.
6. Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1949. Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik. 1949.
7. Verfassung des Deutschen Reichs vom 16. April 1871 // Reichsgesetzblatt. 1871.
8. Kilper H. Föderalismus in der Bundesrepublik. Deutschland. Eine Einführung / Heiderose Kilper, Roland Lhotta. – Opladen : Leske + Budrich 1996. – 288 s.
9. Sturm R. Demokratie als „Leitgedanke“ des deutschen Föderalismus / Roland Sturm // Informationen zur politischen Bildung. – 2013. – Nr. 1-2. – S. 4–11.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

FORMATION OF GERMAN FEDERALISM: POLITICAL, LEGAL AND HISTORICAL ASPECTS

Oksana Mayor

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences , Department of Political Science and Public Administration,
Str. University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: oxana_mayor@mail.ru*

This article analyzes the historical identity and traditional German federalism, whose development was interrupted by the Nazis. The author points out the arguments in favor of the federal government, namely the creation of a "safe" state by means of federalism and strengthen the vertical separation of powers.

Key words: federalism, constitution, subject, powers, structure, federation, confederation system.

СТАНОВЛЕНИЕ НЕМЕЦКОГО ФЕДЕРАЛИЗМА: ПОЛИТИКО ПРАВОВЫЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Оксана Майор

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного управления,
ул. Университетская 14, 88000, Ужгород, Украина
e-mail: oxana_mayor@mail.ru*

В статье анализируются историческая самоидентификация и традиционность немецкого федерализма, развитие которого было прервано нацизмом. Автор указывает аргументы в пользу федеративного устройства, а именно создание «безопасного» государства посредством федерализма и усиления вертикального разделения властей.

Ключевые слова: федерализм, конституция, субъект, полномочия, структура, федерация, конфедерация, система.

УДК 328.184:35

ГРОМАДСЬКЕ ЛОБІЮВАННЯ: ЗМІСТ, МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Наталія Хома

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Проаналізовано місце громадського лобізму в структурі лобістської практики та значення взаємодії влади і громадськості. Наголошується на значенні активного громадського діалогу під час прийняття нормативно-правових актів.

Ключові слова: громадське лобіювання, громадський діалог, лобізм, лобіювання.

Сучасний етап української держави та суспільства характеризується глибокими трансформаційними й інституціональними змінами. Триває процес удосконалення моделі державного устрою України, побудови нових принципів взаємовідносин органів державної влади і між собою, і з різноманітними інститутами громадянського суспільства. Побудова демократичного суспільства та подальший розвиток його різних інститутів передбачає прагнення громадян впливати на державну політику. Це стосується суспільно-політичного явища лобізму, функціонування якого становить невід'ємну ознаку демократичного політичного режиму. Налагоджена взаємодія між органами державної влади і громадянами, а також практика контролю громадськості над діяльністю органів влади належить до ознак розвинутої демократичної системи. Відсутність ефективно функціонуючих легальних каналів взаємодії між суспільством і органами державної влади підриває легітимність державних інститутів і прийнятих ними рішень. Це актуалізує потребу активізації громадського діалогу, що додає гнучкості діям органів влади та сприяє акцентованому їхньому орієнтуванню на першочергові потреби суспільства та держави під час прийняття нормативно-правових актів.

Лобіювання – важливий крок для подальших демократичних перетворень у державі, ґрунтований на вільному та відкритому доступі до органів державної влади і громадському інтересі. Сьогодні відбувається швидке становлення розгалужених лобістських відносин, котрі охоплюють різні сфери державного, суспільного, політичного, економічного життя країни. Простежуємо спроби громадян захистити свої невід'ємні права й інтереси, що в багатьох випадках мають загальносуспільне значення, і відверті намагання окремих впливових фінансово-промислових груп, підконтрольних їм партійних та владних структур у певний спосіб монополізувати прийняття важливих управлінських рішень на регіональному і на загальнодержавному рівні.

Через відсутність належних юридичних регуляторів цього політико-правового феномену в Україні, лобіювання набуло здебільшого позаправової, вузькогрупової та латентної форми, що загалом негативно впливає на вітчизняну систему організації та діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, спричиняє хибні стереотипні уявлення про нього у свідомості громадян. Це засвідчує ототожнення більшістю українських громадян лобіювання зі соціально негативними, а часто й кримінально-карними діями [9, с. 206]. Українські парламентарії неодноразово намагалися зменшувати негативну складову українського лобіювання через унормування відповідного інституту конституційного права в чинному законодавстві, але жодна зі законодавчих ініціатив не мала успіху.

У науковій літературі розроблено кілька типологій лобістської діяльності. Якщо в основу класифікації покласти те, *ким і в інтересах кого* здійснюється розв'язання питань лобістської заінтересованості, то можна виокремити політичний, громадський, професійний, регіональний та іноземний лобізм [5, с. 110–111; 6, с. 109]. Цей підхід враховує суб'єктів, групи впливу, тих, хто здійснює лобіювання, визначає типові сфери інтересів різних політичних, суспільних, економічних, професійних та інших груп, тобто різні предмети лобістської зацікавленості. О. Кушніренко й О. Дягілев вирізняють політичне, громадське, релігійне, професійне, відомче, регіональне, іноземне, а також економічне лобіювання суб'єктів господарювання та підприємницьких структур (від великих фінансово-промислових груп до дрібних підприємців) [5, с. 110–111]. Отже, громадське лобіювання, яке становить предмет нашого аналізу – це самостійний вид лобіювання, невід'ємний інститут сучасного політико-правового життя.

Для вітчизняної політичної науки аналіз громадського лобіювання є новим дослідницьким напрямом. Його аналіз започаткували А. Береза, П. Манджола, О. Кушніренко, О. Дягілев, В. Федоренко та ін. Вони розглядають лобізм загалом, окремі його суб'єкти, у тому числі суб'єкти власне громадського лобізму. Ґрунтовні розвідки з проблематики громадського лобізму відсутні у вітчизняній політичній науці. Дослідити сутність громадського лобізму як одного із видів лобізму, оцінити перспективи його розвитку в Україні — наше завдання.

Громадське лобіювання – це взаємодія груп громадян з органами влади, компаніями та некомерційними організаціями для просування громадських інтересів. Метою громадського лобіювання є прийняття рішень, відповідних інтересам громадян. Громадське лобіювання як вид лобіювання притаманне саме державам із демократичним політичним режимом. Це вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування з боку об'єднань громадян для задоволення різноманітних громадських, суспільних, мовних, культурних, освітніх, екологічних, гендерних та інших інтересів. Вважається, що громадське лобіювання значно слабше за потенційними можливостями, ніж лобіювання потужних фінансово-промислових структур, але в практиці лобізму спостерігаємо чимало прикладів удалого відстоювання громадянами своїх інтересів. Так, виборче право в багатьох країнах світу спочатку містило обмеження щодо участі жінок у виборчому

процесі, але під впливом громадського тиску жінки отримали рівні з чоловіками виборчі права. У США, країні з дуже потужним фінансово-промислове лобі, громадські організації також успішно лобіюють свої різноманітні інтереси. Наприклад, у 70-х роках ХХ ст. активний тиск громадських організацій афроамериканського населення та профспілкових об'єднань не дав Президентові Р. Ніксону провести через Конгрес рішення щодо призначення членом Верховного суду США відомого расистськими й антипрофспілковими поглядами судді К. Хейнсуорта. Екологічне лобі (дуже потужне в США) здійснювало активні дії, завдяки котрим навесні 1971 р. Конгрес відхилив законопроект про додаткові асигнування на розробку надзвукового транспортного літака. Під час участі США у військовій кампанії у В'єтнамі в країні створено низку громадських організацій, єдиною метою яких було лобіювання рішень проти війни у В'єтнамі [5, с. 111].

В ЄС практика консультацій із громадськістю у процесі прийняття рішень була обов'язковою після прийняття Амстердамської угоди у 1997 р. Вона вимагала від Європейської комісії проводити широкі консультації та публікувати проекти документів для їх обговорення зацікавленими сторонами. Це сприяло прийняттю основних принципів громадських консультацій для гарантування того, що всі зацікавлені сторони зможуть висловити свій погляд та пропозиції стосовно законодавчих ініціатив [1, с. 249–250].

Сучасні органи державного управління більшості держав світу дійшли висновку: ефективність діяльності їхніх структур безпосередньо залежать від потреб, очікувань, думок та настроїв громадян. Позитивний досвід у цьому здобуло чимало країн. Наприклад, уряд Данії в процесі розроблення, погодження й ухвалення рішень контактує з понад 100 неурядовими організаціями.

Цікавий досвід взаємин «влада – громадськість» має Велика Британія. Їх регулює, зокрема, «Кодекс практики консультацій уряду», який містить шість критеріїв:

1. Під час розроблення певної стратегії консультації з письмовим опитуванням представників громадянського суспільства повинні проводитися впродовж всієї роботи над документом. Після визначення відповідних зацікавлених осіб і тих, для кого таке розроблення може мати наслідки, з цими групами встановлюється контакт, і їх залучають уже на ранніх етапах. Йдеться про письмово засвідчені думки та побажання громадськості. Щоправда, у процесі опрацювання важливих державних документів застосовують й інші методи, у тому числі зустрічі, веб-форуми, соціальні дослідження, цільові групи.
2. Чітке визначення пропозиції, характеру запитань, термінів консультацій. Громадянам треба пояснити, що саме в стратегії можна змінити, наслідки, котрі матиме неприйняття потрібного документа.
3. Доступність і зрозумілість процесу консультацій. Для цього рекомендується використовувати не лише паперові носії, а й Інтернет, оскільки електронні засоби значно спрощують отримання відповідей.
4. Обов'язковість повідомити громадянам про результати консультацій та їхній вплив на політику. Міністерства повинні здійснювати моніторинг ефективності

консультацій. Кожен міністр персонально відповідає за здійснення політики у сфері зв'язків із громадськістю. За незадовільної оцінки її існує ймовірність утрати посади.

5. Процес консультацій може завершуватися оцінкою ефекту регулювання. Отже, громадянам варто пояснити переваги чи ризики, пов'язані з їхньою пропозицією, запропонувати альтернативні варіанти [3, с. 14].

На Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 р. був прийнятий Кодекс участі громадськості, який визначив для учасників демократичних процесів правила, що випливають із конкретного практичного досвіду діалогу і співпраці між неурядовими організаціями й органами державної влади. Мета такої діяльності полягає в полегшенні їхньої взаємодії та ширшому залученні громадян до демократичних процесів на місцевому, регіональному і національному рівнях. Кодекс визначає рівні участі неурядових організацій на різних етапах процесу прийняття політичного рішення (інформація, консультація, діалог та партнерство) й етапи ухвалення політичного рішення (рис. 1).



Рис. 1. Рівні участі неурядових організацій на різних етапах процесу прийняття політичного рішення [3, с. 14]

Сьогодні інститут громадського лобіювання (як і лобіювання загалом) в Україні залишається не лише новим і невнормованим, а й значно дискредитованим феноменологією “квазілобізму”, який через підміну понять стійко асоціюється в громадян із корупцією, позаправовим впливом на діяльність органів державної влади в інтересах вузько-соціальних груп. Виникає запитання: чи можуть громадські організації ефективно консолідуватись для ефективного лобіювання, як вони впливатимуть на місцеву владу? Хоч громадське лобі тільки розпочинає діяльність, проте в певних сферах суспільного життя вже існують приклади вдалого лобіювання. Різноманітні екологічні громадські організації досягають певних результатів у розв’язанні питань захисту довкілля. Так, на початку 90-х рр. ХХ ст. під тиском громадськості було прийнято рішення не розпочинати будівництво атомної електростанції на Кримському півострові. Нинішні напрямки лобіювання охоплюють і суспільно-політичне, і соціальне спрямування. У великих українських містах активно лобіюється розвиток велотранспорту, що виявляється у проектуванні велоінфраструктур, веломережі. Інвестиції в громадське лобіювання велозмін розглядається найкращим способом для розвитку велосипедної індустрії на сучасному ринку. Це засвідчує лондонський досвід, який застосовують вітчизняні лобісти.

Актуальними для громадського лобіювання є забезпечення прозорості роботи усіх органів управління територіальними громадами, контроль роботи органів у системах охорони здоров’я, освіти, дорожніх служб, міліції, захист культурної спадщини, зелених зон, запровадження стандартів Європейського Союзу в Україні у сфері якості атмосферного повітря, контроль за втіленням земельної реформи та ін. Екологічні громадські організації залучаються також до зміни законодавчої діяльності, лобіювання екополітики і здійснення громадських екологічних експертиз. Сьогодні час перейти від “круглих столів”, приймати конкретні рішення та брати на себе відповідальність. Отже, вектори руху визначені: реформування країни; робота у сфері прав людини; антикорупційні й люстраційні заходи; природозберігання.

Оскільки одного контролю за діями влади недостатньо, то необхідно формулювати завдання, плани та стратегії цих дій. І лише така форма громадського контролю може повністю перезавантажити владу і побудувати в Україні цивілізовану, незалежну демократичну державу, керовану громадянським суспільством. Сьогодні громадські організації в Україні зростають і чисельно, і якісно. Багато з них уже можуть стати і стають повноцінними та рівноправними партнерами влади у розв’язанні багатьох проблем, зокрема місцевого значення. У питаннях міжнародної співпраці та залучення іноземних коштів для регіонального розвитку громадські організації давно йдуть попереду органів місцевого самоврядування та місцевої державної влади. Крім проектної роботи з міжнародними організаціями, громадські організації дедалі більше намагаються вплинути на роботу самої місцевої влади, брати активну участь у місцевому розвитку, співпрацюючи з органами місцевого самоврядування. Однак, на превеликий жаль, більшість громадських ініціатив так і залишаються не втіленими або знаходять лише часткову підтримку місцевої влади.

Оскільки вітчизняні громадські організації офіційно не мають права на здійснення законодавчої ініціативи, то лобіювання – це єдиний “прямий” шлях представлення інтересів громадських організацій. Американський лобіст П. Міллер вважає, що громадським організаціям Центральної та Східної Європи краще лобіювати коаліцією, бо коаліція викликає зацікавленість, а це сприяє зростанню сил. Члени уряду змушені з більшою повагою прислухатися до вимог коаліції. Що більша група лобістів, то легше переконати політиків підтримати її позицію. Коаліція дає змогу висунути кілька проблем одночасно, отже, працює як скоординована інформаційна мережа.

Незважаючи на стримані оцінки можливостей громадського лобіювання (порівняно, наприклад, із бізнес-лобі), ініціатива знизу дієва та результативна. Саме недержавні громадські організації здатні забезпечувати постійний вплив громадян на діяльність органів державної влади й інститутів місцевого самоврядування. Упродовж останніх років ухвалено низку важливих рішень про участь громадян у формуванні та реалізації державної політики: обов’язкові консультації з громадськістю щодо актуальних питань проблем державного і соціально-економічного життя, здійснення громадської експертизи діяльності міністерств та інших центральних відомств, функціонування при центральних та регіональних органах виконавчої влади ефективного інструменту співпраці – громадських рад.

Громадський сектор в Україні перетворюється на компетентну ланку між державою та громадянином. Під час ухвалення всіх політичних рішень, котрі стосуються найширшого загалу, обов’язково враховуватимуться позиції громадських організацій, експертного середовища, громадська думка. У такий спосіб вітчизняне суспільство отримає європейські важелі на формування, реалізацію та коригування державної політики, моніторинг її впровадження в життя, що повністю відповідає принципам і практикам демократичного урядування [8, с. 5].

Будучи структурованими групами, об’єднаними за визначеними їх учасниками прагненнями й устремліннями, громадські організації спроможні забезпечувати активне залучення громадянського суспільства до різних сфер діяльності інститутів влади. Вони сприяють виявленню, артикуляції, агрегації, систематизації та представленню у них важливих запитів громадян, особливо тих, які через різні причини, ігноруються або недооцінюються іншими суб’єктами політичного процесу в Україні, насамперед, політичними партіями. Останні у зв’язку з політичною заангажованістю, зосередженістю переважно на задоволенні кланово-корпоративних інтересів своїх засновників і спонсорів, залишаються малочутливими до запитів громадян та інститутів громадянського суспільства [4]. За таких умов діяльність громадських організацій відкриває можливості належного й своєчасного задоволення потреб суспільства унаслідок відповідного впливу на управлінську діяльність держави й інститутів місцевого самоврядування.

Систематична взаємодія активних громадських організацій із органами державного управління та інститутами місцевого самоврядування утворює постійну і

різнобічну комунікацію між владою й громадянами, забезпечує зворотній зв'язок, а через нього – налагоджені канали й отримання управлінцями своєчасних реакцій суспільства на дії або бездіяльність влади, що становить важливий стимул її вдосконалення [4]. Залучення громадських організацій до діяльності влади та суспільний контроль за нею формує активну, зацікавлену позицію громадян, створює відчуття причетності до процесів управлінської діяльності на регіональному, місцевому і національному рівнях. Це формує культуру відкритості й прозорості в діяльності органів влади та державних службовців, сприяє гармонізації стосунків між тими, хто здійснює управлінську діяльність, і тими, хто отримує й оплачує управлінські послуги держави.

Тривале, успішне становлення вимогливої та взаємовідповідальної системи такої співпраці сформує партнерство державних інституцій, органів місцевого самоврядування й осередків громадянського суспільства на демократичних засадах, додасть владі необхідної публічності, прозорості, забезпечить її управлінську ефективність і легітимність. Отже, взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади у формі лобіювання певних рішень – основа сучасної системи політичної комунікації, важливий чинник розвитку політичного процесу в Україні, має значний потенціал сприяння розвитку її політичної системи на демократичних засадах.

Мета діалогу влади й громадськості – чітко визначати перспективи їхньої взаємодії та втілювати у формі конкретних завдань і зобов'язань, зрозумілих і здійсненних, виконання яких можна і треба оцінювати. Мета не може зводитися лише до узгодження майбутнього проекту з громадськістю, вона повинна засвідчувати, наскільки цей проект реально відповідає інтересам громадськості [7].

Якісне розв'язання завдань щодо створення системи зворотного зв'язку і залучення до активного діалогу з органами влади громадських організацій і активних громадян можливе лише за відповідного кадрового забезпечення. Необхідні спеціалісти – соціальні модератори, здатні організувати конструктивний і результативний діалог. Соціальні модератори повинні забезпечити взаєморозуміння сторін з огляду на існуючі значні відмінності у природі й функціях учасників взаємодії, в тому числі в організації діяльності, способах і формах активності, мотивації до співпраці [2].

Незважаючи на правові прогалини, громадському секторові необхідно залучатись до процесу вирішення проблем саме методом лобіювання, як це робиться в цивілізованих державах. Тільки тоді в Україні стане можливою справжня демократія та громадянське суспільство, а зміни відбуватимуться “знизу”, хоча й не без участі “верху”.

Сьогодні у нас формується сервісна держава. Надіємося, що вона оперативніше реагуватиме на потреби громадян і активно сприятиме соціально-економічному розвитку країни. Маємо суспільний запит на участь громадськості в прийнятті найважливіших політичних рішень, коли чинна влада зробить конкретні кроки до прозорості й відкритості, налагодить конструктивну співпрацю з інститутами громадянського суспільства. Постійний обмін інформацією між урядом, інститутами громадянського суспільства та широким загалом наших громадян сприятиме визначенню пріоритетів соціально-економічного розвитку, накопиченню соціального капіталу, який підвищить інноваційну спроможність держави.

Список використаної літератури

1. *Берега А. В.* Реформування публічної влади: сучасні концепції та політична практика: монографія / А. В. Берега. – К. : Логос, 2012. – 360 с.
2. *Висоцька О. М.* Удосконалення діалогу органів влади і громадськості на регіональному рівні [Електронний ресурс] / О. М. Висоцька // Державне управління: теорія та практика. – 2012. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2012_2_37.pdf
3. До прозорості через публічні консультації та комунікацію // Урядовий кур'єр. – 2012. – 24 жовт. – № 194 (4838). – С. 14.
4. *Круглашов А. М.* Громадські ради як комунікатор між владою та організованою громадськістю: регіональний досвід і потенціал розвитку // [Електронний ресурс] / А. М. Круглашов – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/anatolii-kruglashov/grtencial-rozvitku.htm
5. *Кушніренко О. Г.* Види лобістської діяльності: питання теорії та позитивної практики / О. Г. Кушніренко, О. В. Дягілев // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип. 17. – С. 107–117.
6. *Любимов А. П.* Формирование лоббистских правоотношений в российском обществе. Конституционно-правовое исследование [Электронный ресурс] : дис.... д-ра юрид. наук : 2002 / А. П. Любимов. – М. : РГБ, 2003. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/03/0659/030659031.pdf>
7. *Сурмін Ю.* Концептуальні основи створення системи взаємодії органів державної влади із суб'єктами громадянського суспільства в контексті інтеграційних процесів / Ю. Сурмін // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 2 (8). – С. 29–35.
8. *Толкованов В.* Суспільний запит на демократичне урядування / В. Толкованов // Урядовий кур'єр. – 2012. – 24 жовт. – № 194 (4838). – С. 5.
9. *Федоренко В.* Запровадження інституту лобіювання в Україні: законотворчі та державно-управлінські аспекти / В. Федоренко // Вісн. Нац. академії держ. управління при Президентіві України. – 2010. – № 1. – С. 205–213.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

ОБЩЕСТВЕННОЕ ЛОББИРОВАНИЕ: СОДЕРЖАНИЕ, ВОЗМОЖНОСТИ ВЛИЯНИЯ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Наталія Хома

*Львівський національний університет ім. Івана Франко,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
ул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Анализируется место общественного лоббизма в структуре лоббистской практики и подчеркивается значение взаимодействия власти и общественности. Подчеркивается значение активного общественного диалога при принятии нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: общественное лоббирование, общественный диалог, лоббизм, лоббирование.

PUBLIC LOBBYING: CONTENT, ABILITY TO INFLUENCE, PROSPECTS IN UKRAINE

Nataliya Khoma

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Analysed place in the structure of public lobbying lobbying practices. Emphasizes the importance of interaction between the government and the public. Notes the importance of active public dialogue when making regulatory acts.

Keywords: public advocacy, public dialogue, lobbying, lobbying, lobbying practice.

УДК 323.2:172

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ

Леся Угрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

Розглянуто формування громадянської ідентичності в Україні. Обґрунтовано тезу, що в полікультурному й багатоетнічному українському суспільстві саме громадянська ідентичність може стати основою формування базової макрорівневої ідентичності. Визначені структура громадянської ідентичності (громадянство, патріотизм, громадянськість) та її особливості, яка полягає в поєднаності її політичних, соціальних та культурних маркерів. Відповідно національна й громадянська ідентичності можуть взаємно підсилювати одна одну, формуючи ядро макрорівневої ідентичності, котра опосередковує сприйняття, комунікацію й співпрацю спільноти й держави з «Іншими» за її межами.

Ключові слова: громадянська ідентичність, національна ідентичність, регіональна ідентичність, консолідація, патріотизм, громадянство.

Радикальні суспільно-політичні перетворення суспільство і громадяни нерідко сприймають як розрив соціальних зв'язків, заперечення цінностей та пріоритетів попереднього розвитку, загалом усталених когнітивних схем сприйняття світу та історії. «Травматичні події зумовлюють порушення звичного способу думки і дій, змінюють, нерідко трагічно, – зазначає польський учений П. Штомпка, – життєвий світ людей, моделі їхньої поведінки і мислення» [16, с. 9]. Іншими словами докорінні соціальні та політичні зміни можуть набувати характеру соціокультурної травми, яка спричиняє дисфункцію нових інституцій, сформованих на основі демократичних процедур. Адже нові інститути можуть виявитися некогерентними звичним суспільно-політичним практикам та життєвим установкам громадян. Помітним виявом культурної травми дослідник називає і кризу ідентичності та зусилля її або відновити, або заново сконструювати [16, с. 12]. У цьому сенсі проблема самоусвідомлення та пошуків автентичних культурних і символічних кодів, дискурсів, цінностей, котрі б означували почуття приналежності громадян до спільноти, що демократизується й відмовляється від авторитарного минулого, радянських і постколоніальних маркерів ідентичності, є викликом, який постав перед українським суспільством на сучасному етапі його розвитку. Проблема ідентичності в ситуації суспільно-політичних трансформацій, радикальних соціокультурних змін та криз стає першоплановою, визначаючи перебіг інституційних реформ, їхню ефективність і результат – демократичні зміни в розподілі влади, у

принципах комунікації влади та суспільства, й у кінцевому підсумку – консолідацію демократичного суспільства або ж, навпаки, – авторитарну консолідацію.

Українське суспільство та громадяни потребують визначення нових ціннісних засад буття, а також відповідних їм інституцій і практик, котрі стануть підґрунтям нової ідентичності. Колективна ідентичність у такому контексті – необхідний ресурс суспільно-політичних та інституційних змін, їхнього сприйняття й легітимізації громадянами. Відповідно криза української ідентичності у посткомуністичний період і необхідність конструювання нових колективних ідентичностей на макрорівні опосередковує суспільно-політичні трансформації, негативно впливає на інтеграцію суспільства, консолідацію режиму, а також взаємодію та співпрацю з регіональними організаціями та спільнотами. Так, проблема визначення інтеграційного вектору (європейського чи євразійського) уже понад 20 років значно пов'язана з пошуком відповіді на питання, поставлене С. Гантінгтоном у назві його відомої праці: «Хто ми?» [13], тобто з пошуками нової ідентифікаційної моделі, що визначатиме вибір та поведінку й окремих громадян, і суб'єктів політики, і, власне, держави загалом на міжнародній арені. Адже інтеграція держави в регіональні спільноти потребує конгруентності цінностей, спільності або подібності культурних кодів.

Відповідь на питання: «Хто ми?» в українському контексті опосередковується (й ускладнюється) багатьма чинниками:

- історично сформованою регіональною розрізненістю України, що має дихотомічний (Захід–Схід) характер та накладається на лінії ціннісних, мовних, релігійних та ін. розмежувань;
- незавершеністю процесів становлення української політичної нації;
- слабкістю Української держави, неефективністю усіх чинних українських урядів, а відтак – низькою довірою та лояльністю населення до основних державних інститутів;
- нерозвиненістю й недостатньою інституціоналізацією громадянського суспільства;
- корпоративізацією діяльності політичних еліт, їхньою нездатністю артикулювати національні й загальносуспільні інтереси, а спрямованістю на використання влади та суспільних ресурсів для отримання власних, зазвичай короткострокових вигод;
- впливом транснаціональних ідентичностей, що є відображенням викликів глобалізації й універсалізації, культури і світогляду Постмодерну;
- впливом (нерідко деструктивним) зовнішніх акторів на процес конструювання української ідентичності.

Наслідком дії цих чинників є амбівалентність, мозаїчність, а часто й суперечливість (конфліктність) колективних та індивідуальних ідентичностей громадян (зокрема її когнітивних компонентів), домінування локального (передовсім регіонального) рівня ідентифікації для багатьох громадян як базового. У 2012 р. локально-територіальну ідентичність за основну визнавали 25,1 % респондентів [2]. Хоча вона домінувала більше на Сході й Півдні, але нею, згідно з опосередкованими іншими

соціологічними опитуваннями і результатами виборчих перегонів, переважно керуються громадяни в ситуаціях зовнішньополітичного вибору, інтерпретації та ставлення до подій минулої української історії та, що важливо для сьогодення, – вони обумовлюють електоральні преференції громадян [див. про це докладніше: 14]. Останнє мотивує авторитарні українські еліти до активного використання чинників регіональної розрізненості у виборчих технологіях для «отримання політичної та економічної ренти коштом суспільства» [4, с. 34]. Скажімо, наприкінці 2013 р. третина опитаних Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова експертів зазначили посилення розколу між Сходом і Заходом [6]. За результатами загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» (березень 2014 р.) 32.4 % населення вважає, що між західними і східними регіонами України існують глибокі політичні, мовні й культурні відмінності, економічні диспропорції, котрі в перспективі можуть спричинити роз'єднання; причому в грудні 2013 р. так вважали 23,1% опитаних [15].

Ці обставини ускладнюють, але одночасно й актуалізують процеси формування колективних ідентичностей на макрорівні, які визначаються сукупністю уявлень, що створюють узгоджену, солідарну позицію і мотивацію індивідуальної та групової поведінки й діяльності до реалізації стратегії загальносуспільного розвитку або ж національних інтересів, формують образ колективного «Ми» («Ми»-ідентичності), ставлення про «Інших». Колективний рівень ідентичності нерозривно й об'єктивного пов'язаний з мікрорівневим (людина, малі групи), де розвивається людський потенціал і формується індивідуальна тотожність. Останні й визначають створення та підтримку (чи непідтримку) певних моделей державної влади через вияви політичної культури, політичні орієнтації, цінності, ідеології, котрі засвідчують емоційний зв'язок індивіда не лише зі сформованими у суспільстві політичними та соціальними інститутами, а й з іншими громадянами, суспільними групами.

Творення макроідентичності суспільства визначає рівень його цілісності, інтегрованості як державно організованої спільності у всій багатоманітності й суперечності внутрішніх локальних та індивідуальних ідентичностей, здатність визначати свою позицію до зовнішньої реальності (до «Своїх», «Інших» і «Чужих»), репрезентувати себе в міжнародному середовищі, у взаємодії з «Іншими» (суб'єктами міжнародних відносин) «говорити одним голосом». Адже інтеграція в регіональну систему (наприклад, ЄС), що характеризується певним набором ідентифікаційних ознак, як уже зазначалось, передбачає усвідомлення подібності з ними через самоусвідомлення та його самопояснення.

Важливим елементом у структурі «Ми»-ідентичності, тобто ідентичності на макрорівні, є громадянська ідентичність, що в полікультурному й багатоетнічному українському середовищі може стати основою формування базової макрорівневої ідентичності. Громадянська ідентичність виявляється не лише в усвідомленні індивідом себе як члена великої спільноти – нації, держави, а й у прийнятті відповідальності, обов'язків, правил і цінностей, котрі її характеризують. Громадянська ідентичність слугує

показником громадянської активності індивіда, сприйняття ним перспектив соціально-політичного та цивілізаційного розвитку суспільства, є наслідком самототожності суб'єкта з соціально-політичною спільністю на когнітивному, емоційному й поведінковому рівні. Громадянська ідентичність формує, за влучним виразом Р. Даля, «почуття свідомої співпричетності» [5] до інших співгромадян, незважаючи на етнічні, регіональні, соціальні, расові й інші відмінності.

Методологічні засади співвідношення громадянського та національного в ідентичності розроблені в працях Г. Алмонда, С. Верби, Ю. Габермаса, Ф. Фукуяма, Е. Сміта. Проблеми культурного різноманіття і гарантування громадянських прав меншин та їхньої самототожності становить предмет розгляду в теоріях мультикультуралізму (Ч. Тейлор, В. Кимлічка, Ч. Кукатас). Громадянську ідентичність досліджують українські науковці А. Карась, А. Колодій, В. Малінін, Р. Димерець, В. Арбеніна, Н. Пашина, російські вчені В. Парамонова, С. Магун, А. Здравомислов, Н. Федотова; Л. Дробіжева вивчає її в контексті сумісності з національною ідентичністю [7]. Попри величезну кількість наукової літератури в Україні, присвяченої проблемам ідентичностей, зокрема колективних, громадянська ідентичність досліджена недостатньо: акцентується на національній та регіональній ідентичностях. Тому вважаємо за необхідне поступово заповнювати цю прогалину. Відповідно мета цієї статті – аналіз процесів формування громадянської ідентичності в Україні в контексті становлення загальнонаціональної (макрорівневої) ідентичності та трансформації та консолідації режиму.

Структурними елементами громадянської ідентичності є: *громадянство* як формальна приналежність до певної держави, інституційний зв'язок з нею; *патріотизм*, який наповнює формальну приналежність до держави ціннісним та емоційним змістом; *громадянськість*, що відображає усвідомлення своїх конституційних прав та обов'язків, готовність ними користуватися, і відповідно – активність громадян, їхню реальну залученість до публічного життя, вплив на суспільний розвиток. Саме дотримання норм активного громадянства, так само як і переконаність, що індивід «може бути впливовим громадянином», – стверджують Г. Алмонд і С. Верба, – дають змогу йому бути активним і впливовим чинником відповідальності еліт» [1, с. 125]. С. Гантінгтон зазначає: ідентичність важлива, тому що визначає поведінку людини [13, с. 50]; громадянська ідентичність установлює суспільно-політичну поведінку окремого індивіда та соціальних груп. Важливий аспект громадянської ідентичності – цінності, котрі виявляються у суспільних установках індивіда, відображають значимість для нього приналежності до громадянської спільноти, визнання його прав і свобод та повагу до прав інших. При цьому ціннісна система ідентичності є відкритою, передбачає критичне ставлення до явищ політичного життя, свободу індивідуального вибору й відповідальність. Основні цінності, що репрезентують громадянську ідентичність – цінність індивіда, свобода, толерантність. Вони опосередковують ставлення громадянина і до співгромадян, і до соціальної спільноти, і до її політичних інститутів та правил. Тому громадянська ідентичність є іманентною демократичним суспільствам і постає базовою у співвідношенні з національною на макрополітичному рівні. Авторитарні суспільства більше консолідується етнічними, національними цінностями.

Громадянська ідентичність, як і національна, пов'язана з «діяльністю держави, що в реальній політиці втілює ту чи іншу її інтерпретацію, поєднує те чи інше її розуміння на практиці» [12, с. 408]. Для кожного індивіда ставлення до власної держави наповнене певними смислами, зумовленими досвідом взаємодії з державними інститутами та співгромадянами. «У сучасному світі, – стверджує Ж. Нуарьель, – саме держава визначає та гарантує громадянську ідентичність як соціальне буття особистостей» [8, с. 214]. Одночасно на індивідуальному рівні громадянська ідентичність формується суспільними потребами людини, її прагненням індивідуальної свободи та приватної автономії, реалізація котрих пов'язана з певним типом (демократичним, ліберальним) політичної та правової культури, а також принципами комунікації суспільства і держави. Вона поєднує і лояльність державі, й почуття спільності, тотожності з іншими громадянами, і відповідальність за спільну долю, готовність діяти. Громадянська ідентичність може характеризуватися позитивним та дієвим сприйняттям власних громадянських прав або ж, навпаки, – негативна громадянська ідентичність є результатом і показником кризи очікувань, соціальної апатії, недовіри до держави та її інституцій. Розвиток громадянського суспільства, його інституціоналізація становить необхідне підґрунтя громадянської ідентичності.

Отже, громадянська ідентичність та соціальні почуття, які емоційно її репрезентують – патріотизм, лояльність, відповідальність – сприятимуть утвердженню демократичних інституцій та їхній ефетивності, а отже закладатимуть підвалини для демократичної консолідації українського суспільства, що трансформується. «Патріотизм, – констатує Р. Брубейкер, – допомагає виховати громадянську активність, викликати у людей, що зараховують себе до різних груп з різною ідентичністю почуття солідарності і взаємовідповідальності» [3, с. 120–121]. Громадянська ідентичність у складних поліетнічних суспільствах (яким є й українське суспільство) сприяє їхній консолідації, формуючи необхідні передумови інтеграції у ширші регіональні спільноти. У «рамках інститутів конституційної держави, стверджує іспанський учений Х.М. Росалес, вирішальний чинник, що консолідує національні ідентичності, має не етнонаціональну, а політичну, або ж договірну природу» [11]. Водночас громадянська ідентичність та культура неможливі без артикуляції й інституалізації відмінностей (етнокультурних також) громадян і груп. Простір сумісності (або ж несумісності) етнокультурних (регіональних, мовних, етнічних, релігійних) ідентичностей індивіда й макрорівневої ідентичності спільноти значно залежить від держави, з одного боку, її інституційних характеристик і декларованих цінностей. З іншого – формування громадянської ідентичності опосередковується культурними та ціннісними вимірами суспільства, його історичним досвідом, ментальністю. Адже інституції можуть виявитися неефективними, коли суперечитимуть усталеним культурним практикам і традиціям більшості населення. Крім того, спільноти з позитивною громадянською ідентичністю гарантують своїм громадянам (і загалом населенню) не лише широкий спектр політичних і громадянських прав і свобод, а й право на збереження етнічної чи культурної, гендерної й іншої ідентичності. Загалом суспільна практика формування (конструювання) національної та

громадянської ідентичності демонструє їхню взаємозалежність. Особливість громадянської ідентичності – поєднуваність її політичних, соціальних та культурних маркерів, тому національна й громадянська ідентичності підсилюють одна одну, формуючи ядро макроїдентичності, що опосередковує сприйняття, комунікацію й співпрацю спільноти та держави з Іншими поза її межами.

Російський учений Н. Розов, аналізуючи умови перетворення «населення (як сукупності пасивних і роз'єднаних обивателів)» на «народ-націю (як спільноті дієздатних і солідарних громадян)», характеризує їх у континуумі: відсутність (або незначущість) громадянської ідентичності до її наявності й пріоритетності, висловленої формулою: «Всі ми – громадяни, народ країни, зацікавлений в її успіхах і процвітанні», котра не суперечить іншим формам та рівням ідентичності, а зміцнює їх. Ці умови для РФ науковець визначає в контексті «переходу від атомарності й взаємовідчуженості» до «структур і мереж солідарної діяльності, а отже і взаємозв'язаності зобов'язаннями» [10]. Чи існують умови в Україні, котрі сприятимуть перетворенню населення (з незначущою або ж негативною громадянською ідентичністю) на народ-націю (з позитивною та домінуючою громадянською ідентичністю), що консолідує суспільство, утворює його у виборі стратегії розвитку, сприяє *nation building*?

Формування (й конструювання) громадянської ідентичності в Україні, що є фрагментованим суспільством, співмірне з формуванням простору згоди та солідарності між великими (регіональними) групами, котрі різняться значущими для них характеристиками та цілями. До таких характеристик належать ціннісні засади в континуумі індивідуалізм-колективізм, здатність до самоорганізації і відповідно – рівень розвитку громадянськості, інституалізації громадянського суспільства. Ще одна обставина, яка впливає на формування громадянської ідентичності в Україні, – історично тривала бездержавність українців, їхнє перебування в складі різних імперій. Відтак ментально у багатьох громадян (особливо на Сході) не сформувалося сприйняття Української держави як «своєї», а натомість залишається ностальгія за колишньою політичною системою СРСР з її патерналістичними установками у масовій свідомості. Інститути держави не є значущими чинниками ідентифікації громадян, довіра до них в Україні – традиційно низька, пропонувані загальнонаціональні символи не сприймаються такими всіма регіональними групами. Натомість такими критеріями ідентифікації можуть бути політичні лідери, політичні партії, регіональні спільноти, ідеології.

На формування громадянської ідентичності (та й усіх колективних і соціальних ідентичностей загалом) впливають об'єктивні чинники, які домінують у стабільному суспільному середовищі. Проте громадянська ідентичність конструюється не стільки об'єктивними чинниками (державна приналежність, історія, територія), скільки потребами розвитку суспільства та громадян – його модернізації, демократизації. Вони формують спільні цілі в майбутньому та здатні нівелювати задля їхньої реалізації розбіжності та відмінності в минулому, що особливо актуально для українського суспільства, роз'єданого більше минулим. Громадянська ідентичність, її конструювання зумовлені не історично, а ставленням суб'єкта до соціальної спільноти, інших громадян. Нівелювання чи зменшення значущих відмінностей між людьми та великими групами

людей і відповідно партикулярних настроїв та ідентичностей настає тоді, коли посилюються взаємодії, діалог між ними, оскільки потребує формування спільних правил, кодів комунікації та дискурсів їхньої інтерпретації. Наслідком діалогу та консенсусу в просторі політичної комунікації є цінності конвенційного характеру, інституалізовані в правових та політичних нормах, правилах.

Основою таких взаємодій могли б стати економічні, соціальні чи гуманітарні проекти, котрі формують простір комунікації, взаємозалежності між регіональними спільнотами. Ці проекти могли б «скріпити» українські регіони на засадах спільних раціональних цілей (економічних, соціальних та ін.), нівелюючи історичні, мовні, релігійні, культурні розрізнення, і формуючи новий ідентифікаційний простір. В українському суспільстві, навпаки підтримувались та ідеологічно кристалізувалися взаємозв'язки та практики (насамперед, економічні, виробничі), успадковані від СРСР. Це призвело до орієнтації регіональних спільнот на взаємодії передовсім з іноземними акторами, творення міфів про те, що одні регіони «годуєть» інші, а тому є важливішими і мають право нав'язувати свої цінності та політичну ідентичність. Відповідно ідентифікаційний простір для індивідів, груп і регіональних спільнот залишається конфліктним, а простір спільних символів, смислів та дискурсів, через які суб'єкт сприймає факти та події, – обмеженим. Різними так само є інтерпретації знаних і драматичних подій на макрорівні, оскільки йдуть тожність з ними, з його учасниками формує основу ідентичностей і можливі стратегії їхньої поведінки. Результати загальнонаціонального опитування населення України в квітні 2014 р., проведеного Міжнародним республіканським інститутом (IRI), свідчать про різне, часто діаметральне, сприйняття подій на Євромайдані в регіонах: на Заході більшість вважають його революцією (44%) та рухом, спрямованим на зближення з Європою (27%), у Центрі – рухом, спрямованим на зближення з Європою (38%) чи революцією (28%); на Півдні – хаосом (30%) та державним переворотом (27%); на Сході – державним переворотом (26%) та конфліктом між політичними елітами (26%) [9]. Відповідно ідентифікація з цими важливими і трагічними подіями загалом не змогла нівелювати конфліктні регіональні ідентичності за лінією Схід – Захід (хоча учасниками протестів на Євромайдані були представники всіх регіонів України), фрагментуючи й надалі українське суспільство. Дискурс та смисли, які використовуються для інтерпретації та коментування подій, також є плюралістичними і на макрорівні не мають спільного інформаційного поля.

Отже, суспільна згода, конвенційні цінності одночасно є інструментом конструювання громадянської ідентичності та його результатом у суспільствах, що трансформуються. Важливий чинник досягнення суспільної згоди – консолідація еліт, інституалізація домовленостей не лише про правила політичної конкуренції (це також важливо), а й про базові політичні цінності, інтерпретацію історичного минулого. Прикладом може бути хрестоматійний пакт Монклоа, який заклав основу загальнонаціонального консенсусу в Іспанії (1977 р.) та примирив франкістів і комуністів. Одним з пунктів пакту між елітами стала згода стосовно минулого. Тому

вагомим чинником формування критеріїв громадянської ідентичності є згода й консолідація еліт, відмова від партикулярних регіональних інтересів, невикористання чинників розколу України у боротьбі за владу. Проте останні реалії й події українського політичного життя засвідчують, що консолідація суспільства буде розвиватись радше «знизу» – через комунікацію суб'єктів громадянського суспільства, його самоорганізацію, громадські ініціативи, які формуватимуть горизонтальні зв'язки між громадянами та громадськими організаціями, створюватимуть нові смисли й коди для діалогу між різними групами – регіональними, етнічними, релігійними, мовними і под., нівелюватимуть конфліктний дискурс, заохочуватимуть до активної громадянської нації.

Особливості конструювання громадянської ідентичності в Україні, з неконсолідованим та плюралістичним суспільно-політичним середовищем, накладаються на тенденції сучасного постмодерного розвитку цивілізації, передовсім – індивідуалізацію суспільного та приватного життя людей. Вони зумовлюють послаблення міжособистісних відносин, процесів самоорганізації, зосередження людей на приватних інтересах та практиках на протигагу суспільним інтересам, загалом негативно впливають на формування громадянської ідентичності, призводять до домінування її суб'єктивних чинників.

Отже, громадянська ідентичність не є сталою структурою, вона перманентно залежна від комунікативних взаємодій, суспільно-політичних та громадських практик. Громадянська ідентичність, її конструювання може розглядатися як одна з імовірних моделей формування ідентичності суспільства та держави на макрорівні та формування політичної нації, через які спільнота виходить на рівень світових комунікацій.

Список використаної літератури:

1. *Алмонд Г.* Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // *Полис.* – 1992. – № 4. – С. 122–134.
2. *Аналітичний звіт за результатами дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія та екстремізм в Україні у 2012 році [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://www.ihrpex.org/uk/article/4769/analychnyj_zvit_po_rezultatah_doslidzhennj_a_regionalna_tolerantnist_ksenfobija_ta_prava_ljudyny_v_ukrajini_u_2012_rotsi
3. *Брубейкер Роджерс.* Именем нации: размышления о национализме и патриотизме / Роджерс Брубейкер // *Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма.* – М. : Новое из-во, 2010. – С.110–130.
4. *Вахудова А. М.* Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Анна Мілада Вахудова ; пер. з англ. Тараса Цимбала. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
5. *Даль Р.* Проблемы гражданской компетентности / Роберт А. Даль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-3.htm>
6. 2013-й: політичні підсумки і прогнози (загальнонаціональне й експертне опитування). Дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені

- Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 24 грудня 2013 р. Опитано 45 експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/2013-i--politichni-pidsumki-i-prognozi-zagalnonacionalne-i-ekspertne-opituvannja.htm>
7. *Дробижева Л.М.* Национально-гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости / Л.М. Дробижева // Россия трансформирующаяся : Ежегодник / отв. ред. М.К. Горшков. – М. : Ин-т социологии, 2009. – Вып. 7. – С. 214–229.
 8. *Нуарьель Жерар.* Национальная репрезентация и социальные категории: пример политических беженцев / Жерар Нуарьель // Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма. – М. : Новое изво, 2010. – С.193–227.
 9. Опрос жителей Украины. Март 2014 г. Исследование проводилось компанией исследований рынка и общественного мнения Baltic Surveys / The Gallup Organization по заказу МРИ. Опрос провела компания Социологическая группа «Рейтинг» по всей Украине (в том числе и в Крыму) с 14 по 26 марта 2014 г. Метод опроса – личный интервью у респондента дома. Допустимая погрешность не превышает 2,8 %. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.ratinggroup.com.ua/upload/files/IRI_Ukraine_March_2014_Poll_Presentation_RU.pdf
 10. *Розов Н.* Превращение населения в народ: принципиальная схема / Н. Розов // Отечественные записки. – 2012. – № 46 (1). – С. 143–159.
 11. *Росалес Х. М.* Воспитание гражданской идентичности: об отношениях между национализмом и патриотизмом [Электронный ресурс / Х.М. Росалес] // Полис. 1999. – № 6. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/R/1999-6-11-Rosales_Vospitanie_grazhdanskoj_identichnosti.pdf
 12. *Федотова В. Г.* Глобальный капитализм: три великие трансформации / В. Г. Федотова, В. А. Колпаков, Н. Н. Федотова. – М. : Культурная революция, 2008. – 608 с.
 13. *Хантингтон С.* Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
 14. *Хобта С. В.* Ідентичність як фактор формування електоральних установок (на прикладі виборів в м. Луганську до Верховної Ради України 2012 р.) / С. В. Хобта // Вісник Луганського національного ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. – 2013. – № 11 (270). – Ч. 1. – С. 58–76.
 15. Чи властиві українцям настрої сепаратизму? Загальнонаціональне опитування населення України проведене для ГС «Громадська варта» за участі Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 16 по 30 березня 2014 р. Польову роботу виконала фірма «Юкрейніан соціолоджі сервіс». Усього було опитано 2010 респондентів у 24 областях, АР Крим та м. Києві за квотною

- вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, регіонами і типами поселень. Похибка вибірки не перевищує 2.3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/events/nkdfkedlkrjgkje.htm>
16. *Штомпка П.* Социальное изменение как травма (статья первая) / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–16.

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014*

CIVIC IDENTITY IN UKRAINE: ISSUES OF FORMATION AND FOUNDATION

Lesya Uhryn

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

Formation of civic identity in Ukraine is examined carefully. It is legitimated that in culturally and ethnically variable Ukrainian society civic identity could serve as a form for basic identity on macro level. Structure of civic identity is defined as well as its specificity, which lies in combination of political, social and cultural markers (citizenship, patriotism, civility). National and civic identities mutually strengthen each other, forming kernel of macro identity, which mediate perception, communication and cooperation between community and state with Others beyond it.

Key words: civic identity, national identity, regional identity, consolidation, patriotism, citizenship.

ГРАЖДАНСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ

Леся Угрин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

Рассмотрено формирование гражданской идентичности в Украине. Обосновано, что в поликультурном и многоэтническом украинском обществе именно гражданская идентичность может стать основой формирования базовой макроуровневой идентичности. Определены структура гражданской идентичности (гражданство, патриотизм, гражданственность) и ее особенность, которая заключается в сочетании политических, социальных и культурных маркеров. Соответственно национальная и гражданская идентичности взаимно усиливают друг друга, формируя ядро макроидентичности, которая опосредует восприятие, коммуникацию и сотрудничество сообщества и государства с Другими за ее пределами.

Ключевые слова: гражданская идентичность, национальная идентичность, региональная идентичность, консолидация, патриотизм, гражданство.

УДК:351: (477)

ПОЛІТИЧНА АПАТІЯ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ

Тетяна Кремень

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м.Київ, Україна
e-mail: polit_dep@mail.univ.kiev.ua*

Проаналізована демобілізуєча роль мас-медіа у сучасних суспільствах. Розглянуто причини медійного нездужання, в тому числі конкурентну боротьбу за читачів різних видів мас-медіа.

Ключові слова: мас-медіа, медійне нездужання, кабельне телебачення, політична апатія.

Поступове зростання політичної апатії суспільства серйозно хвилює наукову спільноту світу. Цинічне ставлення до політичних лідерів та інститутів, відмова громадян брати участь в політичних процесах, низька явка на виборах – усі ці ознаки політичної апатії зазначають політологи, філософи, соціологи [17]. Загальний погляд зводиться до тенденції: громадяни відсторонюються від політичних процесів, менш обізнані, менш схвильовані. Багато дослідників пояснюють цей ефект впливом масових комунікацій, а тобто – мас-медіа. Так з'явилися теорії медійного нездужання.

Перші наукові праці з питання медійного нездужання (*media malaise*) з'явилися у 60-х рр. ХХ ст., а у 70-х рр. вийшла серія статей, присвячених цьому феномену. У 90-х рр. поняття «медійне нездужання» увійшло в постійний лексикон спеціалістів з масових комунікацій. Головний посыл теорії медійного нездужання полягає в тому, що процеси політичної комунікації значно впливають на громадянське залучення і вплив цей негативний.

Про медійне нездужання як таке вперше у науковій політичній літературі згадується в 1966 р. Так, Курт та Гледіс Ленгі поєднали поширення новинних медіа зі зростаючим розчаруванням громадськості в американській політиці. На їхню думку, телебачення заохочувало суспільний цинізм, акцентуючи на політичному конфлікті й залишаючи за дужками політичну рутину. Цей процес найбільше позначився на аудиторії дещо випадковій, тій, яка дивилась політичні новини, дивилась телевізор, коли йшли новини, але особливого інтересу до цієї сфери не мала. На погляд Ленгів наукова громадськість тоді була неуважна: річ у тому, що консенсус у політичних комунікаціях на той час призводив до мінімального видимого впливу мас-медіа на суспільну думку.

Ідея медійного нездужання набула популярності в середині 70-х рр., оскільки вона здавалась правдоподібним поясненням зростаючих громадських відчужень у державі, яка щойно пройшла через війну у В'єтнамі та Вотергейт. У 1976 р. М. Робінсон

першим популяризував термін *videomalaise* (англ. «відеонездужання») для того, щоб описати взаємозв'язок між американською телевізійною журналістикою та відчуттям політичного цинізму, соціальної недовіри, нестачу політичної ефективності. Поширення телевізійних новин, на його думку, з притаманним телебаченню «негативізмом», конфліктним сприйняття того, що відбувається, антиінституційними темами спричинило політичне невдоволення, фрустрацію, цинізм, сумніви та нездужання. Цей процес розглядався як особливо критичний під час виборчих кампаній, коли глядачі, завдяки телебаченню, фокусувались на змагальному аспекті виборів, сприймаючи їх як кінські перегони. Окрім того, телебачення постачало безліч негативного матеріалу про всіх кандидатів [19]. Трохи згодом Тристороння комісія – міжнародна неурядова організація, заснована мільярдером Д. Рокфелером з метою обговорення та пошуку розв'язання світових проблем, випустила доповідь, відповідно до якої новинні медіа знищували повагу до урядової влади в багатьох постіндустріальних суспільствах, роблячи свій внесок у поширення кризи демократії [3].

У 90-х рр. скарги стосовно демобілізуючої ролі новинних медіа стали надзвичайно популярною темою. Згідно з Р. Ентманом [7], вільна преса далеко відійшла від своїх початкових ідеалів, залишаючи американську громадськість неосвіченою та відірваною від політики. Для Н. Постмена та Д. Фелоус [18], кабельне телебачення замінило табloidне в питанні серйозного висвітлення політичних процесів. Р. Харт вважає, що телебачення виробляє ілюзію політичної участі [9], заохочуючи водночас політичну пасивність, у такий спосіб розбещуючи американське суспільство. На думку Н. Габлера, політичні процеси перетворились на шоу-бізнес [8]. Т. Патерсон звертає увагу на те, що мас-медіа як виборчий контролер, втратила свої функції, перетворившись на інститут, який не має нічого спільного з політичною системою [16]. Капела і Джемісон підкреслюють, що новинне телебачення активує суспільний цинізм стосовно політики [4]. Дотріх та Хартлі роблять висновок, що новинні медіа обманюють очікування американських виборців [6].

Європейські дослідники також схвилювані питанням взаємозв'язку політичної апатії та новинної індустрії, хоча тут більше уваги звертають робитися на структурні зміни в мас-медіа. Так, Д. Бламлер припускає: Західну Європу вразила «криза громадянської комунікації» [2]. Багато хто висловлює побоювання, що зростаюча конкуренція комерційних телеканалів негативно вплинула на якість та розмаїття громадського телебачення [1]. Наприклад, з позиції Дальгрена, заміна громадського телебачення комерційним збіднює громадську сферу [5]. Зауважимо: у 80-х рр. XX ст. громадський сектор у Західній Європі було охоплено хвилею широкомасштабної приватизації. В той самий часовий період зростання та розвитку альтернативних комерційних телеканалів, які знищили монополію громадського телебачення, дещо знизили раціональність державного субсидювання громадського телебачення. Шульц доводить, що в Німеччині занепад громадського телебачення та піднесення комерційних телеканалів, які фокусувались на сенсаційному та негативному аспектах політичних новин, спричинили зростання громадського цинізму [20]. Каас виказує побоювання, що

ці тенденції спричинять розподіл аудиторій відповідно до кількості політичної інформації, яку вони споживають, що може призвести також до провалів у політичному знанні [12].

Спеціаліст із політичних комунікацій М. Прайор стверджує: саме поява кабельного телебачення спричинила поширення політичної апатії в американському суспільстві, оскільки раніше американці не мали вибору стосовно інформаційного наповнення телевізійного ефіру. Вони дивились політичні новини та, відповідно, були обізнаніші в політичних процесах. З появою розважальних телеканалів контент телевізійного продукту, який вони щоденно споживали, значно змінився – люди, як правило, надають перевагу розважальним передачам.

Справді, зростаюча конкурентна боротьба за читачів збільшила тиск на традиційні новинні стандарти, призводячи до таблоїдизації, або інфотейнменту (*англ. infotainment*, похідна від *information* та *entertainment*, *інформація* та *розвага* відповідно, тобто інформація у вигляді розваги).

Сенсації, злочини та скандали як газетний контент не є чимось новим, вони вже досить давно стали популярною альтернативою нудній політиці: так, жовта журналістика ще у 90-х рр. XIX ст. концентрувалась на огляді сексуальних ескапад багатих та знаменитих. Але сьогодні політичні матеріали скандального характеру займають значну більшу долю інформаційного контенту – фактично, всі політичні новини подаються через призму скандалу, сенсації або конфлікту, що підриває форми довіри, котрі живлять соціальні відносини та політичну владу. Процес таблоїдизації помітніший в Європі ніж в США: такі жовті видання як *The Sun* або *Der Bild* мають мільйони читачів.

Дехто сподівається, що Інтернет допоможе уникнути цих проблем, на думку інших, соціальні медіа, посилять політичну нерівність [10, 13, 15].

Зазначимо, що частина дослідників зв'язують проблеми політичної комунікації лише з практикою фахового маркетингу. Його піднесення пояснюють як чинник зростаючого суспільного цинізму стосовно політичних лідерів та політичних інститутів. Головним побоюванням є те, що спін-техніка, тобто техніка продажу та переконання, негативно впливає на рівень довіри, яким користуються політичні лідери [11]. Коли ж політичні меседжі сформульовані так аби викликати максимальний відклик виборців, без першочергового фокусу на змісті повідомлення, то стає складнішим довіряти меседжам чи тим, хто їх продукує й озвучує.

Дехто з авторів звинувачують медіа в «наркотизації» громадян, котрі все менше беруть участь й усе менше довіряють політичним інституціям, стаючи, за висловом Р. Путнама, «розчарованими демократами» [17].

Таким чином, ознаками медійного нездужання є такі тенденції:

- економічний тиск на новинну індустрію, ерозія громадського віщання, поява фрагментованого телевізійного середовища;
- формування змагальнішої природи новинної культури;
- залучення спеціалістів з політичного маркетингу, яке знижує рівень персональних контактів між громадянами та їхніми представниками.

Список використаної літератури

1. *Achille Y.*, Bueno J. I. Les televisions publiques en quete d'avenir / *Y. Achille*, J. I. Bueno. – Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1994. – 290 p.
2. *Blumler J. G.* Origins of the Crisis of Communication for Citizenship / J. G. Blumler // *Political Communication*. – 1997. – 14(4). – P. 395–404.
3. *Cappella J. H.* Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good / Cappella J. H. – New York: Oxford University Press, 1997. – 315 p.
4. *Crozier M.* The Crisis of Democracy / M. Crozier, S.P. Huntington, J. Watanuki. – New York: New York University Press, 1975. – 280 p.
5. *Dahlgren P.* Television and the Public Sphere / P. Dahlgren. – London: Sage 1995. – 268 p.
6. *Dautrich K.* How the News Media Fail American Voters: Causes, Consequences and Remedies / K. Dautrich, T.H. Hartley. – New York: Columbia University Press, 1999. – 340 p.
7. *Entman R.* Democracy without Citizens: Media and the Decay of American Politics / R. Entman. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 380 p.
8. *Gabler N.* Life the Movie / N. Gabler. – New York: Alfred A. Knopf, 1998. – 340 p.
9. *Hart R.* Easy Citizenship: Television's Curious Legacy / R. Hart // *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. – 1996. – Volume 546. – P. 160–180.
10. *Hill K. A.* Cyberpolitics / K. A. Hill, J. E. Hughes. – New York: Rowman and Littlefield. – 1998. – 440 p.
11. *Jones N.* Soundbites and Spin Doctors / N. Jones. – London: Cassell, 1995. – 260 p.
12. *Kaase M.* Germany. In *Democracy and the Media: A Comparative Perspective* / M. Kaase. – New York: Cambridge University Press, 2000. – 290 p.
13. *Murdock G.* Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatised Communications / G. Murdock, P. Golding // *Journal of Communication*. – 1989. – Vol. 39. – P. 180–193.
14. *Norris P.* Television and Civic Malaise / P. Norris // *What's Troubling the Trilateral Democracies*, eds. Susan J. Pharr and Robert D. Putnam. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000. – 170 p.
15. *Owen D.* New Media and American Politics / D. Owen, D. Richard. – New York: Oxford University Press, 1998. – 185 p.
16. *Patterson T. E.* Bad News, Bad Governance. In *The Media and Politics* / T. E. Patterson // *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. – 1996. – Vol. 546. – P. 97–108.
17. *Postman Neil.* Entertaining Ourselves to Death / Neil Postman. – New York : Viking, 1985. – 1993 p.
18. *Putnam R. D.* Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. D. Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – 541 p.

19. *Robinson M. J. Over the Wire and on TV: CBS and UPI in Campaign '80 / M. J. Robinson, M. A. Sheehan. – New York: Russell Sage Foundation, 1983. – 140 p.*
20. *Schulz W. Media Change and the Political Effects of Television: Americanization of the Political Culture? / Schulz W. // Communications. – 1998. – 23(4). – P. 527–543.*

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

ПОЛИТИЧЕСКАЯ АПАТИЯ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ

Татьяна Кремень

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
ул. Владимирская, 60, 01033, Київ, Україна
e-mail: polit_dep@mail.univ.kiev.ua*

Анализируется демобилизирующая роль масс-медиа в современных обществах. Рассматриваются причины медийного недомагания, в том числе конкурентная борьба за пользователей разных видов масс-медиа.

Ключевые слова: масс-медиа, медийное недомагание, кабельное телевидение, политическая апатия.

POLITICAL APATHY: CAUSES, CONSEQUENCES

Tatiana Kremen

*Kyiv national university of Taras Shevchenko, philosophical faculty,
department of political science,
St. Vladimirskaya 60, 01033, Kyiv, Ukraine
e-mail: polit_dep@mail.univ.kiev.ua*

The article is dedicated to demobilizing role of current mass media. The reasons indisposition media, including competition for users of different types of media.

Key words: media, media indisposition, cable television, political apathy.

УДК 32.019.51.930

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ НАСИЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Олександр Сорба

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна,
e-mail: olexander_s@yahoo.com*

Систематизовано теоретико-методологічні підходи до наукового осмислення процесу інституалізації політичних відносин та поняття політичної нетерпимості. Виокремлені в дослідженні пізнавальні практики узгоджено у концептуально цілісний пізнавальний інструментарій. Виявлено та описано механізм інституалізації політичних відносин і чинники трансформації системи політичних інституцій у «репресивне середовище», яке справляє агресивно деструктивний для свідомості та соціальних ролей індивіда вплив в умовах сучасного українського суспільства. Виділено та обґрунтовано комплекс інституційних принципів зародження та поглиблення політичної нетерпимості в сучасній Україні. Запропоновано авторське бачення соціально-політичних механізмів врегулювання проблеми інституалізації насильства як фактора політичної нетерпимості у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: інститут, інституалізація, насильство, нетерпимість, політика, репресивне середовище.

«Владі варто чинити опір не силою, а лише свідомістю правоти своєї; і якщо вона візьме це до уваги – добре, а якщо ні – то ти не винний і зазнаєш безправ'я заради Господа»

Лютер

Що з більшою моральною непримиренністю ми готові втілювати в життя наше розуміння обов'язку та щастя, то більш непримиреним і невирішуваним буде протистояння з тим, хто має відмінні від наших переконання про той же обов'язок і щастя. У цьому контексті слушний висновок дослідників творчої спадщини та практичної діяльності Ганді про те, що ідея ненасильства ефективна лише у випадку, коли її застосовувати проти опонента-егоїста, в якого не сформоване або щиро зігнороване поняття морального обов'язку. Коли ж опонент – «людина принципу» з усвідомленим відчуттям обов'язку, але змістовно іншого, ніж у Ганді, то їхній конфлікт невирішуваний саме через вірність обох етиці обов'язку. Цим можна пояснити ефективність гандистської

стратегії у застосуванні проти англійської колоніальної адміністрації та цілковите її ж фіаско у використанні проти мусульман Індії (як відомо, країну було розділено, що Ганді вважав своєю найбільшою невдачею й особистою трагедією) [10, с. 150].

Для тих, хто вирішує заподіяти зло в ім'я добра, важливо оцінити і зрозуміти зло як таке. Однак, постає низка запитань. Як визначити допустиму й необхідну міру зла? Як дізнатися, що саме вона приведе до добра і не обернеться примноженням зла, коли немає гегелівських гарантій установа «загальної самосвідомості»? Що допускає право творити зло, коли, за Шміттом, «зупиняється дія всього наявного порядку», анонімно й «об'єктивно» перетворює це право на посадові функції свого «персоналу», і що потім повинно спонукати – своєчасно! – відмовитися від цього права, аби не спричинити нового безправ'я? Нарешті, як спокутувати скоєне зло, нехай заради добрих цілей, оскільки тоді, коли ми дотримуємось позицій моралі й не беремо індульгенції гегелівської «моральності», навіть досягнуті цілі не можуть замінити особистої спокути й очищення від зла? І, зрештою, чи різні форми політичної нетерпимості (та крайній її вияв – насильство) є атрибутивною ознакою природи людини, а чи продуктом патологічного викривлення способів соціального буття людини, нехай і деструктивною, але зовні детермінованою реакцією на відчай особи, яка потерпає від репресивного тиску середовища, яке залишаючись глухим (а деколи відверто ворожим) до запитів індивіда, обслуговує власні онтологічні принципи?

Це і є ті запитання, котрі роблять насильство та політичну нетерпимість не лише одними з важливих питань теорії морально-орієнтованого політичного та політологічного дискурсів, а ключовою проблемою. Адже те чи інше її рішення є, по суті, винесенням вироку про те, бути чи не бути політичній моралі як такій.

Основу методології дослідження становить комплексна єдність системного і структурно-функціонального методів, порівняльного аналізу й нормативно-ціннісного підходу, методик і технік конкретно-історичного підходу (*case studies*) та концепт-аналізу.

Стосовно питання про стан розробленості згаданої проблематики зауважимо, що останніми десятиріччями сформувались тенденції в науковому осмисленні морального виміру політики.

1. Рецепція веберівських постулатів про вплив моральних і духовних чинників на суспільно-політичний та економічний розвиток. Наприклад, у межах такого наукового напряму, як нормативізм, основну увагу приділяють аналізу політичних ідеалів і виявленню засобів, котрі допомагають забезпечити «найкраще врядування» й досягнути оптимальної організації суспільства (Д. Мак-Клелланд, Р. Патнем, Дж. Коулмен, Ф. Фукуяма та ін.).

2. Сучасні дослідники процесів демократизації (С. Гантінгтон, Г. О'Доннелл, Б. Сутор, Е. Кінг, Дж. Алстон, Р. Томас) акцентують головно на ролі інститутів у забезпеченні «доброго врядування», причому самі інститути тлумачать радше як сукупність норм, аніж як власне кібернетичні, управлінські структури.

3. Паралельно з появою концепцій політичного розвитку, котрі віддавали перевагу його ендегенним (моральним, духовним, психологічним) чинникам, на Заході відбувається інституціоналізація наукових шкіл та центрів, що досліджують моральні

уявлення і думки окремих груп і членів суспільства, прогнозують шляхи й тенденції розвитку сучасної моралі, виробляють рекомендації для практичної політики, внаслідок чого розпочався процес імплементації теоретичних постулатів у реальній політиці (Нью-Йоркський університет (Д. Янкелович), університет Коннектикуту (Д. Ледд), Іллінойський технологічний університет і Центр із вивчення професійної етики, який діє при ньому, Кембриджський центр із вивчення етики бізнесу і суспільного сектору, Інститут прикладної етики в м. Тюмень Російської Федерації (В. Бакштановський, М. Карнаухов, Ю. Согомонов) та ін.

4. Здійснюються спроби побудувати універсалістські моделі морально-етичного виміру політики з вираженим домінуванням одного сегмента, переважно технократичного змісту, що замінює традиційний нормативно-ціннісний підхід (Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Г. Колодко).

5. Попри великий інтерес вітчизняного суспільствознавства до моральних детермінант процесів політичного розвитку, українські вчені, на відміну від західних колег, здебільшого обмежують пошуки філософським рівнем наукової рефлексії. Скажімо, до проблем обґрунтування етичних норм і цінностей, співвідношення духовних та життєвих настанов неодноразово зверталися співробітники Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди (Т. Аболіна, А. Єрмоленко, В. Малахов та ін.).

Отже, мета наукової статті – з'ясувати межі та умови інституалізації насильства, визначити характер його впливу на утвердження політичної нетерпимості в сучасному українському суспільстві.

Зауважимо, що суспільство водночас є і об'єктивною реальністю (продуктом опредмеченої людської діяльності, об'єктивованої історично), і сукупним знанням, яке конструюється індивідом у процесі взаємодії та закріплюється соціально у формі інститутів – «об'єктивованих, зі статусом фактичності типізації дій та діячів» [1]. Об'єктивована соціальна реальність інституційна та має примусову силу над індивідом. Детермінуючий вплив соціального порядку конституюється у формі політичного інституту, а процес утворення порядку збігається із процесом інституціоналізації політичних відносин.

Коли інститут трактувати як інстанцію встановлення та підтримання визначеного порядку засобами прямого або опосередкованого примусу, то постає питання: хто і заради якої мети визначає порядок, установа і підтримання котрого забезпечує інституційна система суспільства? Спосіб відтворення соціального порядку як нормативно-регламентуючої та зобов'язуючої реальності, що міцно вкоренилася у структурах свідомості індивіда, завдання проблемного поля політичної теорії, воно потребує використання політологічного дослідницького інструментарію.

У процесі інституціоналізації виокремлюємо три етапи – типізацію, об'єктивацію та легітимацію.

Антропологічну умову типізації (тобто первинного виникнення інституту) становить хабітуалізація, тобто «узвичаєння» політичної діяльності, яка передуює інституціоналізації політичних відносин, закладаючи її соціальні основи. Етап типізації

супроводжується стабілізацією ціннісно-нормативного комплексу, закріпленням нормативних зразків політичної діяльності, виникненням первинного суспільного контролю, обумовленого існування інституту. Взаємні типізації діяльності та діячів у сфері політики приймаються усіма членами соціуму і, по-суті, об'єктивуються історично. Потенціал типізації наявний у кожній політичній ситуації: і, що триваліша ситуація в часі, то сильніше він виявляється. Однак історичність інституту, тобто часова тривалість його існування, є результатом наступного етапу інституціоналізації – об'єктивації.

Об'єктивація – процес, під час якого екстерналізовані продукти людської діяльності об'єктивуються історично: політичні інститути перетворюються на об'єктивну соціальну реальність, визначають її структуру та динамічні параметри її змін. Об'єктивація типізації політичної діяльності досягається внаслідок седиментації засобами символічно-знакової системи, поширеної у соціальних комунікаціях. У суспільній свідомості залишається інтерсуб'єктивне знання типізації (седиментація), закріплене в лінгвістичній формі (загальнодоступної риторичної системи). Риторична система наділяє статусом анонімності індивідуальний досвід через відмежування його від індивідуальних біографій та умов конкретної політичної ситуації. Така «анонімна фактичність» – основа об'єктивності й історичності політичної реальності; з нею індивід у процесі діяльності взаємодіє подібно, як із реальністю природного світу. Втім, це зовсім не означає, що політична реальність набуває самостійного онтологічного статусу незалежного від діяльності людини. Взаємодія індивіда та політичної реальності має діалектичний характер.

Третій етап інституціоналізації – легітимація соціального порядку. Потреба в легітимації – поясненні й виправданні існуючого ладу – виявляється у зв'язку з тим, що інституційна структура політичної реальності сприймається новим поколінням як традиція, або іншою соціальністю – як політична реальність, відмінна від тієї, що покладена в основу власної політичної ідентичності. Первинний смисл інститутів не досяжний новому поколінню або «чужинцеві» в термінах пам'яті, тобто не даний з досвіду власного життя. Водночас підтримання ладу залежить безпосередньо від засвоєння у процесі соціалізації смислового наповнення діяльності. Легітимація – це когнітивні та нормативні інтерпретації інституційного порядку, які засвоюються в ході соціалізації.

Інститути зовсім не виконують інтегративної функції. Інститути можуть існувати і не будучи функціонально пов'язаними один з одним, і сприймаються при цьому як самостійні простори смислів. Інтеграція інститутів у єдину політичну реальність досягається не завдяки їхній зовнішній функціональності, а через соціальну рефлексію. Рефлексія стосовно політичних інститутів містить рольову фіксацію, щодо якої вибудовується системність.

Рольова фіксація полягає не лише у фіксації місця/позиції суб'єкта в системі, але переважно – діяльнісні орієнтації суб'єкта. На формування діяльнісних орієнтацій суб'єкта визначальний вплив справляють рольові очікування, котрі формуються на рівні інституційної структури суспільства. Політичні ролі належить інтерпретувати з позиції їх функції: ролі репрезентують інститути, чи інституційну обумовленість індивідуальної

поведінки. На цьому етапі, на нашу думку, відбувається соціальна об'єктивація політичної нетерпимості, у вигляді відповіді на перетворення певного «соціального порядку як нормативно-регламентуючої та зобов'язуючої реальності, що міцно вкоренилася у структурах свідомості індивіда», на «репресивне середовище», агресивно деструктивне для свідомості та соціальних ролей індивіда.

Певне узагальнююче уявлення про соціальну рефлексію та рольову фіксацію індивіда, стосовно інституційного виміру політичних відносин сучасного українського суспільства можна скласти на основі розуміння особливостей інституційної системи українського суспільства, зокрема, можна виділити такі її принципи:

– егоцентричність інституційної системи, її активність спрямовані на самозбереження й тоталізацію впливів;

– маніпулятивність публічної риторики, скерованої на формування в індивідів та громадській думці заданої інтерпретації та оцінок соціальної дійсності в інтересах вже існуючої інституційної системи (часто опираючись на утопічні ідеологеми);

– гіпертрофованість контролюючих органів та процедур (часто такий контроль ускладнюється до абсурдних меж заради здійснення гарантованого репресивного утилізу на визначену суспільну групу за виникнення такої потреби та формування комплексу провини у кожного громадянина, ледь не кожен учинок котрого може бути потрактований як більшою чи меншою мірою протиправний). Особливо явно спостерігаємо це явище в Україні у сфері приватного бізнесу, де можливість безумовної інкримінації порушень та стягування штрафів (накладання пені) становить вагоме джерело наповнення бюджетів різних рівнів (в тому числі й нелегальних фінансування державних службовців, від вимушеного спонсорства до банального здирництва);

– анемічність і дефіцитність економічного розвитку, стратифікаційний розподіл соціальних благ у суспільстві за принципами лояльності й підтримки домінуючої інституційної системи;

– економіка залишається нечутливою до управлінських впливів виконавчої влади, а тому запобігання кризовим явищам чи реалізація крупних фінансово затратних проектів можливе лише за умов отримання прибутків із торгівлі природними ресурсами або залучення іноземних інвестицій;

– імітація та декларування економічного розвитку та соціальних стандартів на тлі стагнації виробництва, будь-які значущі економічні процеси (як позитивні, так і негативні) інтерпретуються крізь призму політики;

– невизнання приватності життя громадянина та гомогенізація суспільного простору у його соціальному та культурному вимірах;

– трактування права як не емансипованого (тобто не для всіх), застосованого епізодично та часто з елементами волюнтаризму;

– створення домінантного локусу влади, її централізація та практично необмежена компетенція у вирішенні максимально широкого спектру суспільних потреб та суперечок;

– надмірне моралізаторство у визначенні поведінки та стратегій загальносуспільного розвитку за умов формально-цинічного характеру трактування семантики універсальних соціально-етичних дихотомій добра і зла, чести і ганьби, відданості та віроломства тощо.

Проте, як можна подолати це «суспільство контролю» (Ж. Дельоз)? На наше переконання, не можливо дати завершеної і чіткої відповіді на це питання, адже в такому разі відповідь становила б собою чергову форму «влади-знання» (М. Фуко) і, відтак, суперечило б самій ідеї. Ми можемо лише окреслити простір на графіку можливих відповідей за допомогою таких принципових позицій: по-перше, не можна протиставляти одній структурі іншу, адже це призведе до зміни типу контролю, а не його нівелюції; по-друге, суб'єктом змін повинен виступити кожен учасник дискурсу, а не представник-координатор, адже будь-яке делегування суб'єктності означатиме непропорційно велику втрату індивідуальної свободи; по-третє, не можна відмовитись від «структурного насильства», репресивної дії інститутів в суспільстві, адже це основа порядку, а відтак підвалини самої цивілізації, але належить встановити перманентність та неминучість змін форми структурного насильства, адже в акті зміни найбільш повно виявляється суб'єктність індивіда; по-четверте, не можна утвердити свободу волі на рівні симулякрів, мистецький екстремізм не може бути ефективним в умовах інформаційного суспільства, яке сприймає такі речі як власні, очікувані, нормальні прояви, лише персональна відповідальність реальної людини – «представника системи» та громадська активність суспільства, підкріплена реальною здатністю до самоорганізації громад може призвести до якісної зміни дискурсів у суспільстві

Ми не можемо відмовитись від структурного насильства соціальних та політичних інститутів, які остаточно позбавили нас статусу суб'єкта у власних дискурсивних рамках. Але ми можемо утвердити власну суб'єктність в момент переходу від однієї форми несвободи до іншої. Момент зламу дискурсивної системи структурного насильства залишається можливо єдиним способом втілення суб'єктності індивіда та реалізації індивідуальної свободи особи.

Однак, в цій ситуації проблема інституціалізації насильства та політичної нетерпимості набуває особливого виміру, адже виходить з позиції пригнобленого, а не гнобителя. Ідеться про неготовність пригнобленого не тільки до ненасильницького (в сенсі «насильницького ненасильства») опору, а до визвольної дії як такої.

Означений (доречно сказати – удаваний) парадокс часто інтерпретують як проблему «щасливого раба», або, як свого часу висловився Г. Маркузе, «раба, який не усвідомлює, що він – раб» [11, р. 137]. Морально орієнтована політика як визвольний проект і справді стикається тут з невіршуваними суперечностями: в ім'я кого, від імені кого, у чийх інтересах і хто може здійснювати таку політику? За таких умов моральна особистість, що усвідомлює – на відміну від раба – мерзенність його рабства і вирішує боротися з ним, хоч-не-хоч дотримується «позиції вічності»: вона повинна відкрити ті стандарти свободи і людського щастя, котрі дають змогу кваліфікувати громадське становище як рабське, але котрих немає у свідомості й культурі конкретної епохи (ні в рабів, ні в панів). Саме вони – обґрунтування її боротьби.

Водночас Г. Маркузе заперечує зв'язок визначених ним же стандартів з «позицією вічності» і наполягає на їхній історичності, мовляв, вони відповідають майбутньому стану суспільства, просування до якого наразі блокує нинішнє рабство. По суті, така квазіісторичність нічим не відрізняється від «погляду вічності». Маркузе знає, що трапиться в майбутньому, незалежно від наслідків існуючої практики сьогодення (строго кажучи, передбачуване ним майбутнє може настати лише всупереч практиці сьогодення – як її повне заперечення). Таке незалежне від практики знання історії можливе лише з позиції «вічності», це – провіденційне знання «плану історії».

У розглядуваній ситуації моральний революціонер протистоїть і «щасливим» (або несвідомим) рабам, і панам. Його самотність (самотність його групи) обов'язково виражається в терорі – індивідуальному проти панів, як, наприклад, у російських народовольців і есерів, оскільки вони були «опозицією», або в тотальному, як у якобінців, оскільки вони були «урядом». Тож терор є необхідним виявом «чистого» морального розуму в політиці (який на відміну від морально-політичного розуму завжди представляє чийсь історико-політичну перспективу звільнення), оскільки це єдиний зв'язок цього розуму з дійсністю. П. Ткачов слушно наголосував, що сенс терору – не стільки в тому, щоб «дезорганізувати» поліцейську державу, скільки в тому, щоб завдяки такій «дезорганізації» «морально переродити холопа-вірнопідданого в людину-громадянина» [7]. Така революція нікого не звільняє, а лише прагне створити того, чийм звільненням вона могла б бути або вважатися. Саме в цьому, а не в смертях, до яких призводить революція, полягає її фундаментальна аморальність.

Парадокс «щасливого», або несвідомого, раба – сфальшована проблема. Рабство – це етико-політична, а не природно-наукова категорія. Її зміст – це не лише залежність однієї істоти від іншої, яка сама собою є природним явищем, що не допускає моральних оцінок. Так, Фірс з чеховського «Вишневого саду», який сумує з приводу скасування кріпацтва, – не раб, а «молодший» член розбитої «сім'ї», який був відданим і служив їй. Свого часу Арістотель соціологічно і психологічно мав слушність, говорячи про «природне рабство»: воно насправді перебувало поза сферою відносин людей, оскільки остання визначається здатністю людей до вільного самовизначення («автономії»).

Цю здатність, звісно, можна пригнічувати – тоді слушно говорити про рабів у звичному розумінні слова. Як зауважує Гегель, така здатність виробляється в процесі історичного розвитку і коли її немає, то й рабів нема, а є ще або вже нерозумні люди. Стосовно них рабство не є «абсолютною несправедливістю» [4, с. 246]. Несправедливістю, скажімо, для Фірса, буде скасування рабства. Рабство тому і є етико-політичною категорією, що до його змісту входить і, по суті, визначає його (крайне) придушення волі, а не просто тяжка праця, побої тощо. Рабство може існувати і без тяжкої праці та побоїв, зрештою, як і вони можуть мати місце, не створюючи стану рабства (до прикладу, є секти, в яких це – норма і добровільний вибір). Фальш проблеми «щасливого», або несвідомого, раба [5] в тому, що несвідома, або «щаслива», залежність не є рабством, від якого потрібно звільняти, а рабство як придушення волі і випробовуваної потреби у самовизначенні не може бути несвідомим, «щасливим».

У чому ж тоді полягає справжнє обмеження політики ненасильства з боку пригнобленого? Звернімося до міркувань Франца Фанона.

Раб може усвідомлювати власне рабство як нестачу – чи то матеріальну, що породжує заздрість до добробуту пана, чи то духовну, яка викликана нехтуванням рідної культури, а відтак перетворюється на ненависть до «цивілізаторського» насильства пана. Заздрість і ненависть у грубих формах – дві великі сили протесту фанонівського «тубільця» проти маніхейського світу колоніалізму, який втілює радше аристотелівську, ніж гегелівську, модель відносин раба і пана. Щоправда, з тією поправкою, що ці відносини цілком позбавлені аристотелівської «природності». Вони – плід і втілення насильства, яке створило «тубільця» таким, як він є (білий «поселенець створив тубільця», говорить Фанон), у всій його суперечливості, з його заздрістю, ненавистю, комплексом неповноцінності і навіть регресивною й ескапістський прихильністю до свого (заново винайденого) «світу традицій» [8, р. 28–32].

Першою і необхідною умовою боротьби за визволення є саме усвідомлення рабства як нестачі. Та чи достатньо її для звільнення в його моральному значенні, а не лише для того, щоб «зайняти місце поселенця» [8, р. 41], тобто щоб оволодіти плодами й інструментами здійснення тих насильств і злочинів, які конституують саме це «місце». У західній політичній традиції класичним уявленням такої логіки боротьби пригноблених низів є знаменита промова вождя чомпи з «Історії Флоренції» Макиавеллі. Її ядро – заклик пісіти місце багатих, «так піднестися над ними, щоб вони боялися нас ще більше, ніж ми їх». Оскільки багатство набуто неправедно, то і забирати його потрібно неправедно. Бунтарі повинні звільнитися від каяття, сорому й совісті і в цьому уподібнитися багатим, бо тільки за такої умови можна заволодіти й насолоджуватися багатствами. Бунт – у своїх методах та очікуваних результатах – є, отже, універсалізацією і, так би мовити, усупільненням аморальності, яка раніше була надбанням тих, в руках котрих була влада і багатство. Не дивно, що, за визнанням самого вождя чомпи, «все місто палає до нас гнівом» і повстання провалюється [6, с. 119–121]. Тут і розгортається головна драма звільнення. Біля джерел революції – той (раб), хто здатний її розпочати як заперечення, але хто (в ролі морального й історичного суб'єкта) не здатен її завершити як твердження. Однак іншого рушія революції немає. Звідси головне запитання: як можна домогтися морального перетворення раба, не здатного спочатку до жодної дії, окрім просякнутого заздрістю і ненавистю насильства?

У ситуації, яку описує Фанон, про стратегії ненасильства не можна вести мову вже тому, що сам початок її здійснення припускає наявність високоморальних особистостей, так би мовити, в готовому вигляді. Як відзначає Ганді у своїй програмній книзі «Хінд сварадж», «ті, хто хочуть стати учасниками ненасильницького опору на службі [своїй] країні, повинні ретельно дотримуватися цнотливості, прийняти бідність, слідувати істині і культивувати безстрашність» [9, р. 96]. Ненасильство неможливе без віри, і люди, перш ніж вести політику ненасильства, мають пройти етап перевиховання, яке зміцнює їхню віру. Однак що робити, коли колоніальний маніхейський світ, як його описав Фанон, може лише розбещувати й озлобляти, а не зміцнювати у вірі і моралі? Якщо в ньому немає звідки взяти морально досконалих людей? У такому разі тільки

насильство може їх перевиховати, бути тією силою, що дозволяє «людині відновити себе» [13, р. 18].

У Фанона і Сартра насильство виступає, по суті, таким же універсальним методом звільнення, як ненасильство у Ганді. Політична мораль знову втрачає контекст, ситуативну зумовленість і тим самим зраджує самій собі, вдаючись до мови «принципів» і своєрідних «імперативів», властивих «приватній моралі».

У комуністичній Чехословаччині Гавела також немає готових моральних суб'єктів звільнення. Є лише «деморалізовані» люди, причому не стільки через страх перед «системою», скільки завдяки співучасті у її відтворенні – через радості скромного (за західними мірками), але гарантованого споживання, через прийняття дуже зручної офіційної ідеології, яка виправдовує їхню політичну і моральну нікчемність. Є лише хтось, навіть менш придатний для моральної визвольної дії, ніж фанонівський задрісний і озлоблений «тубілець», а саме – обиватель як «жертва й опора системи», в чому й полягає суть проблеми [3, с. 19, 38]. Та попри все Гавел рішуче вибирає шлях ненасильства, того, що він називає «аполітичною політикою» й «екзистенціальною революцією». Їх життєвість і дієвість – проти потоку скептицизму в політичній науці експертів з комунізму – засвідчила осінь 1989 р. Хоч і її, так би мовити, плоди виявилися значно меншими від тих очікувань, які на неї покладали, маємо на увазі очікування щодо «відновлення» людини.

Метою порівняння концепцій і стратегій Фанона і Гавела є не вибір «кращого» з них, а бажання з'ясувати їх контекстуальну зумовленість, що ще раз свідчить про ситуативність політичної моралі. Важливість цієї обставини виражається в тому, що політична мораль – на відміну від «приватної» – не може виносити апріорних рішень щодо розглянутих нею предметів, не може навіть визначати свої категорії (може хіба абстрактно і беззмістовно фіксувати їх як терміни). Наприклад, неможливо змістовно і в загальному огляді визначити насильство, не розкривши того історичного і культурного змісту волі (конкретних суб'єктів), примус якої є насильством (але яке може не бути насильством щодо якоїсь змістовно іншої волі).

Політична мораль, яка є результатом накладання політики та моралі існує в стратегіях суспільно-значимих дій учасників політики (не лише політичних діячів, але й залучених у політичний процес громадян), а не лише в оцінках самих по собі, що ніби відображають позицію вічної істини.

Однак, при цьому важливо розрізнити стратегії політичної моралі з аморальними стратегіями. Стратегіями політичної моралі не можна вважати ті з них, які, по-перше, не приводять до морального «відновлення» пригнобленого; по-друге, сприйнятого не як «регулятивна ідея», а як практика «тут і зараз»; по-третє, до перетворення гнобителя (нехай навіть і через його політичну поразку) на рівноправного члена спільноти (через звільнення). Наголосимо, що такими їх роблять саме практичні результати дій, а не «інтенції» чи мотиви і цілі їхніх виконавців. Політична мораль не може бути «деонтологічною», це завжди мораль реальних наслідків. Однією з головних функцій моралі у політиці є мобілізувати людей на боротьбу, уможливаючи досягнення

більшого, ніж слід очікувати за умови обстоювання кон'юнктурних «приватних інтересів». Це відбувається шляхом створення утопії, яка у той чи інший спосіб втілює класичну тріаду французької революції – «свобода – рівність – братерство». Практичний смисл такої утопії в тому, щоби вибудувати морально місткі стратегії і рефлексивно контролювати їх здійснення, тобто, політичною функцією моралі є й спонукати «долати горизонт», адже, зауважив Макс Вебер, «можливого не можна було б досягти, якби у світі повсякчас не тягнулися до неможливого» [2, с. 34].

Відсутність у політичної моралі незмінних, придатних для всіх випадків життя рецептів «досягнення блага» перетворює здоровий глузд та обережність на єдино можливий механізм запобігання деградації моралі в аморальний «моральний фанатизм». Основу такого здорового глузду можна висловити словами Рейнгольда Нібура сказаними про участь моралі в політиці: «Моральний розум повинен навчитися робити примус своїм союзником, але уникаючи ризику піррової перемоги, у випадку котрої союзник привласнює її собі та ліквідує її» [12, р. 238].

Список використаної літератури

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: "Медиум", 1995. – 323 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Изобр. произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 706 с.
3. Гавел В. Сила бессильных / В. Гавел. – Минск: Полифакт, 1991. – 128 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: в трех томах. / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1977 – Т. 3. – 471 с.
5. Уолцер М. Компания критиков / М. Уолцер. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 258 с.
6. Макиавелли Н. История Флоренции / Николо Макиавелли. – Наука, 1987. – 447 с.
7. Ткачев П. Н. (Гракс). Терроризм как единственное средство нравственного и общественного возрождения России / П. Н. Ткачев (Гракс) // Революционный радикализм в России: век девятнадцатый: Документальная публикация; ред. Е.Л.Рудницкая. – М.: Археографический центр, 1997. – С. 438.
8. Fanon F. The Wretched of the Earth. Harmondsworth / F. Fanon. Harmondsworth: Penguin Books, 1970. – 157 с.
9. Gandhi M. K. Hind Swaraj and Other Writings; ed. A. J. Parel. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998. – 223 p.
10. Kliggaard R.E. Gardhi's Non-Violence as a Tactic / R.E. Kliggaard // Journal of Peace Researche (Oslo).– 1971. – № 2. – P. 143–153.
11. Marcuse H. Ethics and Revolution / H. Marcuse // Ethics and Society: Original Essays on Contemporary Moral Problems / ed. R. de George. – Garden City (N. Y.): Doubleday, 1996. – P. 340.
12. Niebuhr R. Moral Man and Immoral Society / R. Niebuhr. – N. Y.: Charles Scribner's Sons, 1960. – 270 p.

13. Sartre J.-P. Preface // F. Fanon. The Wretched of the Earth. Harmondsworth: Penguin Books, 1970.–230 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

INSTITUTIONALIZATION OF VIOLENCE AS A FACTOR OF POLITICAL INTOLERANCE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Olexander Sorba

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: olexander357@gmail.com*

Systematized theoretical and methodological approaches to the scientific understanding of the process of institutionalization of political relations and the concept of political intolerance. Examined in the study of educational practices agreed to conceptually coherent cognitive instrumentation. Identified and described mechanism of institutionalization of political relations and factors of transformation of political institutions in the "repressive environment" that produces aggressively destructive for the minds and social roles of the individual influence in modern Ukrainian society. Selected complex institutional principles of origin and a deepening of political intolerance in modern Ukraine. An author's vision of social and political mechanisms for resolving the problem of institutionalization of violence as a factor of political intolerance in the Ukrainian society.

Keywords : institute, institutionalization, violence, intolerance, politics, repressive environment.

ИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ НАСИЛИЯ КАК ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕТЕРПИМОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Александр Сорба

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: olexander_s@yahoo.com*

Систематизированы теоретико-методологические подходы к научному осмыслению процесса институализации политических отношений и понятия политической нетерпимости. Выделенные в ходе исследования познавательные практики согласовано в концептуально

целостный комплекс познавательного инструментария. Выявлены и описаны механизм институализации политических отношений и факторы трансформации системы политических институтов в «репрессивную среду», которая оказывает агрессивно деструктивное для сознания и социальных ролей индивида влияние в условиях современного украинского общества. Выделены и обоснованы комплекс институциональных принципов зарождения и углубления политической нетерпимости в современной Украине. Предложено авторское видение социально-политических механизмов урегулирования проблемы институализации насилия как фактора политической нетерпимости в современном украинском обществе.

Ключевые слова: институт, институализация, насилие, нетерпимость, политика, репрессивная среда.

УДК 329.12

КОНЦЕПТ «МІНІМАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ»: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ У СУЧАСНИХ ТЕОРІЯХ ЛІБЕРАЛІЗМУ

Зіновій Буричко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: burychko@ukr.net*

Обґрунтовано бачення «мінімальної держави» як політичного організму з мінімальним обсягом повноважень для регулювання життя індивідів та реалізації їхньої свободи, котрі представлено в теоріях Ф. Гаєка та Р. Нозіка. Проаналізовано розуміння індивіда, прав і свобод у цих мислителів. Визначено, що держава є наслідком спонтанного порядку, а вагомими принципами діяльності «мінімальної держави» – свобода індивіда, економічна доцільність, користь.

Ключові слова: «мінімальна держава», свобода, спонтанний порядок, рівність, закон, лібералізм.

З поняттям «держава» багато років пов'язують форму організації суспільства, але ціннісне визначення цього явища суттєво змінювалося залежно від переконань дослідників, ідеологій: від наділення держави ознаками божественного розуму до заперечення держави, окреслення її як аморального факту в анархізмі. У ХХІ ст. ще гостріше постає питання про роль держави в сучасному світі, адже маємо справу з посиленням глобалізаційних тенденцій, постійному розмиванні суверенітету, зміною свідомості громадян та ін. Для глибшого розуміння відносин «людина – держава» розглянемо теорії прихильників мінімальної держави Ф. Гаєка та Р. Нозіка.

Прагнення забезпечити найширшу свободу людини і чітко встановити межі держави, щоб її існування не призводило до диктатури, сприяли мислителям у формуванні важливих концепцій сучасного лібертаризму. Ці теорії породили дискусії в політичній науці, які тривають досі. Так, М. Фріден досліджує еволюцію лібералізму, феномену держави та свободи людини [12], американські науковці вивчають праці Ф. Гаєка на предмет його розуміння свободи та закону [16; 17]. Українські дослідники М. Бойчук, В. Шаповал, Р. Кабальський вивчають коло питань про феномен держави, її можливості впливати на свободу людини [1; 4; 15]. Одночасно значне коло питань щодо розуміння мінімальної держави, її природи, функцій залишається недостатньо вивченим в українській політичній науці.

Розуміння держави та її місця в житті людини неможливе без розуміння ролі індивіда, прав і свобод. Ф. Гаєк та Р. Нозік визначають, що людина – приватний власник самої себе і своїх здібностей. Індивід постає раціональною особою, що здатною конструювати дійсність, але, це конструювання здійснюється певними соціально-політичними інституціями в процесі культурної еволюції. Індивід у стосунках з іншими

людьми, соціальними групами чи інститутами прагне до задоволення власних інтересів і користі. Права людини не виникають з факту народження, як це було в класичному лібералізмі. Вони обумовлені двома джерелами – фактом володіння індивідами своєю особою і здібностями; правами індивідів на всі засоби і здібності, котрі інші люди погодилися вільно передати. Свобода є правом та умовою розвитку індивіда. Наприклад, Ф. Гаск пропонує таке визначення: свобода – в рамках закону, яка обмежує кожного так, аби гарантувати свободу всіх інших; це свобода не кожного ізольованого індивіда, а свобода людини, що живе в суспільстві. У тлумаченні мислителя принцип свободи класичного лібералізму – це «влада закону». Влада закону – значно більше, ніж конституціоналізм: вона вимагає, аби «всі закони відповідали визначеним принципам» [3]. Тому «влада закону» – це не норма закону, а влада мета-закону, певний політичний ідеал. Учений визначає свободу як самоспрямування, що, на думку американського дослідника лібералізму Дж. Воткінкса дає змогу свободі містити раціональні й ірраціональні складові, котрі допомагають особі здійснювати вибір у точках біфуркації, і вона складається з номінальної та феноменальної частин [17, с. 91]. «Влада закону» означає рівне використання можливостей ще невідомими людьми і несумісне зі заступництвом чи вчиненням шкоди конкретним особам. Саме ця рівність, на думку Ф. Гаєка, – єдиний формальний критерій справедливості. У праці «Злочинна самонадійність» Ф. Гаєк стверджує: «Свобода ухвалювати індивідуальні рішення стає можливою завдяки визначенню чітких меж прав індивіда (наприклад, прав власності) та розмежування сфер, у рамках котрих кожен може розпоряджатися доступними йому засобами у власних цілях, іншими словами, кожній людині встановлюється узаконена сфера свободи» [13, с. 110–111]. Власне справедливість у суспільстві, за Ф. Гаєком, – це можливість «забезпечити найбільшу можливість свободи для всіх, – акцентує М. Бойчук. – Цього можна досягти, однаково обмеживши свободу всіх за допомогою єдиних абстрактних правил» [1].

Для регулювання відносин між індивідами та забезпечення їхніх прав, потреб корисності необхідні нормативні межі, обумовлені правами людини, насамперед правом на свободу та рівність. Виникає потреба у створенні такого інституту, який би формував такі нормативні рамки, уніфікуючи максимальну кількість імовірних випадків конфлікту між індивідами. Отже, виникнення держави, за Р. Нозіком, – неминучий процес, що повторюється кожного разу, коли ми маємо суспільство без держави. Це гіпотетичний, а не історичний процес, який не порушує прав людини. Суспільний договір, який є висхідним положенням у класичному лібералізмі, змінюється у теорії Р. Нозіка. Під час утворення «мінімальної держави» громадяни не укладають договору ані між собою, ані з сувереном, а зі захисними агентствами.

Існування держави, на переконання Ф. Гаєка та Р. Нозіка, її відносин з людиною, як і відносини між індивідами у різних сферах людського буття коригуються за принципом «невидимої руки» або спонтанного порядку. У наслідок цього не лише встановлюються межі держави, й формуються взірці поведінки, котрі унаслідують усі громадяни держави. Однак спонтанний порядок Ф. Гаєка передбачає не просто індивідуально розрізнену діяльність індивідів, й суспільну співпрацю громадян, що

змушує їх змінювати образ дій, спостерігаючи зміни поведінки інших людей. Відтак виникають нові інституційні форми, спільні типи поведінки. Спонтанний порядок – це своєрідний ринковий механізм, в умовах якого в певний момент інтереси одного індивіда стає вигідно реалізовувати багатьом. У такий спосіб можна визначати і суспільний інтерес; цього ж не повинні робити урядові інститути. Через цю спонтанність також творяться правила поведінки. При чому, констатує Хр. Петсоулас, Ф. Гаєк вдається не стільки до людської раціональності, скільки до досвіду попередніх поколінь, здобутого у типових ситуаціях [17, с. 124]. Австрійський мислитель переконаний, що лише колективний досвід різних людей, різних поколінь шляхом експериментів здатний створити такі правила поведінки, котрі будуть виконуватися всіма та сприяти свободі індивідів. Правила поведінки, закони є наслідком культурної еволюції суспільства і результатом його природного розвитку. За Ф. Гаєком основна функція правил поведінки – не організація індивідуальних зусиль для розв’язання конкретних узгоджених проблем, а забезпечення порядку денного, який всіма суспільними групами буде узгодженим і водночас очолюватиме особисті цілі, що дадуть змогу отримувати свою користь від зусиль інших. Отже, в процесі формуванні порядку денного не лише виникає організація спільних дій, а й формується спонтанний порядок. Ф. Гаєк зазначає: порядок, який сам себе породжує, передбачає найкращий продукт, котрого було б неможливо досягти за інших умов. Вільний спонтанний порядок та правила поведінки надають більше шансів для реалізації власних інтересів кожного громадянина. Держава у вигляді соціально-політичного інституту також є наслідком такої спонтанності. Українська вчена А. Колодій переконана, що спонтанний порядок у Ф. Гаєка не заперечує свідомого втручання у діяльність певних організацій, однак воно мусить бути обмеженим [5]. Погоджуємось з думкою дослідниці: Ф. Гаєк не заперечує раціональності індивіда та переконаний: індивід і суспільні групи можуть конструювати дійсність, але їхні дії в цій площині не повинні переходити в планування економічних показників та перерозподілу прибутків, інакше – це дорога до рабства. Раціональне конструювання дійсності, навпаки, повинне враховувати інтереси й раціональність (ірраціональність) інших індивідів, соціальних інститутів. Окрім того, уряд та держава є наслідком такого конструктивного раціоналізму.

Суть держави повинна відображати суть суспільства. Як суспільство слугує полем для постійних обмінів між індивідами, так і держава повинна забезпечувати обміни, взаємодії між індивідами, їхніми асоціаціями та ін. Причому держава не має порушувати права індивідів, менше впливати на суспільство. Головна функція держави зводиться лише до запобігання актів насильства, порушення прав індивідів. Саме такий політичний простір залишають права людини державі. На думку Р. Нозіка, держава повинна виконувати роль «нічного сторожа», як і пропонувалося в класичному лібералізмі. Єдина сфера діяльності держави – підтримка добровільних і взаємовигідних обмінів між громадянами. Тому таку державу називають «мінімальною»: функції стосовно регулювання соціальних відносин зведені до мінімуму. «Мінімальна держава» – це найекстенсивніша держава, котру можна виправдати» [8, с. 239].

Політичні інститути й державна влада повинна бути організована у такий спосіб, аби залишати недоторканою свободу індивіда. Органи державної влади не мають права нав'язувати взірців життя, поведінки; їм необхідно гарантувати свободу вибору. В економічній сфері держава не має втручатися в ринкові відносини, тому не може здійснювати перерозподіл доходів і власності. Держава не повинна надавати в жодному випадку підтримки ані окремій верстві населення, ані галузі економіки. Бідні громадяни мають розраховувати лише на власні сили і не сподіватися на благочинність. Держава не може надавати підтримки у вигляді субсидій чи пільг. Рівність держава повинна гарантувати не у формі рівної плати, а в наданні всім рівної можливості за умови вільного обміну. В політичній сфері держава не повинна перешкоджати взаємодіям, ані слугувати жодній силі. На переконання Р. Нозіка і Ф. Гаєка, не існує загального блага, спільного інтересу; за такими гаслами завжди стоять чиїсь приватні зацікавлення. З позиції М. Фрідмана, Ф. Гаєк надто заперечував проти загальної ієрархії цілей, припускаючи, що цілі мають бути радше універсальними, ніж темпорально й культурно підлягати постійному переформулюванню. Саме цей аргумент він використовує і для критики держави загального благополуччя, оскільки вважає: держава не повинна визначати суспільні цілі, навіть тоді, коли вони видаються такими благами як благополуччя всіх громадян [12].

Держава не може володіти ресурсами; всі ресурси перебувають у приватній власності. Вона не отримує прибутку – податки надходять на утримання органів контролю та правоохоронних структур. Не може існувати, згідно з Р. Нозіком централізованого розподілу: «не існує жодної особи чи групи, уповноваженої контролювати всі ресурси, вирішувати як саме їх варто розподілити та роздати» [8, с. 239]. Усі рішення, котрі встановлюються в державі, є лише індивідуальними рішеннями, котрі не приймаються на користь загального блага. Ані розподіл цінностей, ані загальне благо не становлять мети держави. Це положення суперечить уявленням про соціальну державу і теорії справедливості Дж. Ролза стверджує: держава повинна займатися розподілом суспільного продукту. Ф. Гаєк аргументує: «Якщо уряд повинен визначати скільки вирощувати свиней або ж скільки автобусів повинно їздити дорогами країни, які вугільні шахти повинні діяти або за якою ціною продавати черевики, – всі ці рішення не можна вивести з формальних правил чи прийняти на довгостроковий період... Зрештою, хтось знаходить підстави, аби надати переваги у захисті одних інтересів, а не інших. Ці підстави стають частиною законодавства. Так народжуються привілеї, виникає нерівність, нав'язана урядовим апаратом...». Аби цього не трапилось, пропонує мислитель, держава повинна обмежитися лише напрацюванням загальних правил для певних ситуацій; лише індивід має право вибору, він може користатися з набору обставин та ситуацій, котрі законодавство надало громадянам. Р. Нозік категоричніший, за індивідами він залишає всю свободу вибору; держава не встановлює правила – це також робота індивідів, держава тільки спостерігає, аби вони виконувалися.

На думку вченого, держава – єдиний інститут, який жоден індивід не може зневажити, адже він володіє державною владою. Отже, природні права людини, уповноваження її захищати ці права надають державі легітимності й морального права на

використання апарату примусу. Тому Р. Нозік вважає: «мінімальна держава» – єдиний легітимний політичний інститут.

«Мінімальна держава» має на меті мінімізацію кількості порушення прав у суспільстві. Процес її виникнення, за Р. Нозіком, охоплює чотири етапи. Враховуючи нестабільність і невизначеність природного стану, індивіди створюють захисні агенції, що незабаром стають фаховими. Між захисними агенціями розгортається конкуренція, подібна до сучасної конкуренції між телефонними компаніями. Вони змагаються за «клієнтів», однак певні індивіди, згідно з висловом Р. Нозіка, залишаються «незалежними». Захисні агенції згодом покривають певні географічні ділянки, уніфікуючи засоби для захисту індивідів, стаючи монополістами захисту. Внаслідок природної конкуренції з плином часу одне з агентств стане панівним в регіоні. Це агентство має відповідний інструментарій захисту, але найбільшою перевагою є залучення великої кількості клієнтів. Це означає що вона отримує моральне право на захист індивідів. Таке велике агентство краще уніфікує поодинокі випадки порушення прав людини, є безпристрасним і сприяє більшій довірі у незалежних індивідів. Агентство-монополіст повинно розв'язати проблему з індивідами, котрі власноруч борються з порушниками їхніх індивідуальних прав і не довіряють агентствам. Оскільки насильство неможливе, на думку Р. Нозіка, захисне агентство змушене заборонити незалежним індивідам чинити правосуддя щодо його клієнтів. Водночас таке агентство вимушене прийняти під власний захист «незалежних» індивідів, котрих воно позбавило права самостійно вершити справедливість. Так, виникає різновид мінімальної держави, яка має монополію на застосування сили і збір податків для підтримки правозахисних органів і органів контролю.

Отже, Р. Нозік не визначає етапу укладання суспільного договору, подібно до Т. Гоббса та Дж. Локка; формування держави радше відбувається за принципом «невидимої руки» А. Смітта. Те, що виглядає свідомим задумом, є наслідком випадковості. Етапи виникнення мінімальної держави: 1) агентства захисту індивідів у природному стані; 2) домінуюче захисне агентство; 3) ультрамінімальна держава; 4) «мінімальна держава». Усі ці етапи, як і процес виникнення держави, – не історичні, а абстрактні. Протекційний союз, захищаючи своїх членів і використовуючи силову монополію, попередньо сповіщає про санкції проти незаконного застосування сили. Такий союз Р. Нозік називає ультрамінімальним [8, с. 50]. «Ультрамінімальна держава» втримує монополію на всіляке застосування сили, крім випадків необхідного й негайного самозахисту. Вчений Р. Кабальський констатує: право на монополійний захист від насильства одержують лише особи, що уклали з державою угоду [4]. Однак у концепції Р. Нозіка не детально описано етап переходу від «ультрамінімальної» до «мінімальної держави». Не розв'язане питання про те, чи можуть сучасні держави стати мінімальними, без етапів природного стану та захисних агентств.

За «мінімальної держави» відносини між людиною та державою мають бути зведені до мінімуму. Тому держава у процесі творення абстрактних правил поведінки повинна дотримуватися засад утилітаризму – сприяти досягненню користі максимальної

кількості громадян. «Мінімальна держава» має функції, обмежені свободою індивіда. Одночасно, Ф. Гаск перелічує напрямки, в котрих повинна працювати держава, що певною мірою перегукується з ученням Дж. Мілла: освіта, дороги, канали комунікації. До таких мінімальних функцій належать: 1) контроль за дотриманням правил спонтанного порядку; 2) гарантія та підтримка грошової стабільності. Однак, на нашу думку, мислитель значно розширює сферу компетентності держави, адже зараховує туди: 1) регулювання відносин економічних суб'єктів в умовах ринку, створення базових правил ринку; 2) підтримку діяльності таких інститутів, котрі уможливають діяльність ринкових механізмів, серед них – грошова система, канали комунікації; 3) контроль за регулюванням правил укладання угод між працедавцями та робітниками, правилами для будівництва доріг та споруд, оскільки тут перевага мудрості держави очевидна; 4) сфера зайнятості населення: держава має дбати про ринок праці, визначати позиції, необхідні державі, й залучати туди працівників, визначати можливість громадської роботи. Хоча навіть такі повноваження держави заперечують планування та диктатуру держави у цих сферах, держава також підлягає спонтанному регулюванню.

Ефективне існування держави, в тому числі й мінімальної, змушує певних людей пропонувати нові моделі функціонування держави. Проте, за Р. Нозіком, усі моделі не можуть бути реалізовані, адже для цього потрібні нереалістичні умови: підтримка моделі всіма громадянами; того хто не захоче, – доведеться «виховувати» й «переконувати», аби отримати цю згоду; зібрати достатню інформації про тих, хто може руйнувати цю модель. Функціонування держави повинно відповідати існуванню ринку; він займає нейтральну позицію щодо людських схильностей, через ціни віддзеркалюючи через ціни передаючи розсіяну всюди інформацію, та координує людську діяльність. Р. Нозік вважає: кожна модель держави, яка змушена виконувати розподільчу функцію, і держава, що ґрунтується на егалітарному принципі, не може тривалий час існувати на основі певної моделі; ці моделі швидко руйнуються. Саме тому держава у діяльності повинна, як і ринок, керуватися принципом «невидимої руки», аби найадекватніше відобразити соціальну ситуацію і потреби в державному захисті.

«Як маклер соціуму, – зауважує Р. Нозік, – держава не може поширювати свої функції за межі захисту приватного правопорядку, тобто бути більше, ніж правовою державою, яка своїм законодавством визнає, захищає і підтримує конкуренцію, ринок і ціни як засадничі принципи і доповнює їх там, де конкуренція, ринок і ціни уже є непрактикабельними» [цит. за: 11, с. 82]. На думку Ю. Романенка, згодом ця функція переростає межі мінімальної держави, оскільки кожне доповнення конкуренції, ринку та цін як упорядковуючих принципів передбачає норму або наявність однієї чи багатьох цілей, на котрі орієнтовано доповнення і котрі роблять очевидними недоліки такої редукації. Буде ця норма називатись соціальною справедливістю, свободою, спільним благом чи гуманністю – має вторинне значення. Важливий сам факт її існування й обов'язковості для політико-правового ладу, що по-різному оцінюють критики дистрибутивної справедливості [11].

Держава як політичний інститут потребує легітимності, є моральним інститутом. Ця моральність надається їй громадянами через визнання права на насильство й обов'язок захисту і має форму відповідальності перед індивідами, а також справедливого дотримання угоди про захист прав. Справедливість – функція держави, але державі необхідно залишатися ціннісно нейтральною, не мати преференцій щодо індивідів, груп, сфер чи галузей діяльності. Р. Нозік висуває три принципи справедливості для мінімальної держави, які є конкретизацією головного принципу негативної справедливості. *Перший* – принцип справедливого привласнення, того, що раніше нікому не належало. Згідно з ним, індивід, який бере у своє використання щось зі спільної власності, не повинен цим зашкодити іншим чи погіршити їхнє становище. *Другий* – принцип справедливого передання: майно може бути передано у власність іншій особі лише тоді, коли це відбувається добровільно, без використання обману й насильства. *Третій* принцип – ректифікація (виправлення) несправедливості: будь-яка несправедливість має бути ліквідована, навіть тоді, коли потрібно переглянути велику кількість дій і подій. Розподіл є справедливим, якщо відповідає цим принципам. Справедливість Р. Нозік виводить з інтуїції особистісної автономії та локківського уявлення стосовно права людини бути господарем власної долі. Ці положення він називає теорією процесу справедливості. Головні установки цієї теорії: розподіл повинен здійснюватись за справедливістю; повинні бути реалізовані історичні основи розподілу; всі заходи, спрямовані на здійснення розподілу, необхідно брати до уваги. Для дотримання справедливості не варто запитувати як відбувся розподіл; доцільно з'ясувати, наскільки справедливими є прагнення власності того чи іншого індивіда і чи буде справедливим перерозподіл. Норми права у «мінімальній державі» повинні стати правилами справедливого розподілу. Всупереч Дж. Ролзу, що вважає благо – даром богів, Р. Нозік стверджує: власність особи виправдана, коли права на неї встановлені за посередництвом принципів справедливості. Учений послуговується категорією суспільного блага; основна його характеристика така: якщо благо провадиться, неможливо буде вилучити індивідів, котрі не оплатили податків на існування держави та її функціонування. На думку Р. Кабальського, типовий приклад суспільного блага – захисні послуги державної оборони. Якщо система державної оборони фінансується й працює, то неможливо буде вивести жителів території держави із числа одержувачів виробленого для цієї території блага. Таке правило для багатьох слугує спонукальним мотивом для відмови від їхньої покупки. Раціональні індивіди зіштовхуються з міжособистісною ситуацією відомої «дилеми ув'язненого». Порушення правил (відмова платити за свою частку) є домінантною стратегією агента: поза залежністю від того, що роблять всі інші члени суспільства, він воліє не платити за себе. Отже, суспільні послуги завжди виявляються оплаченими не повністю, навіть тоді коли кожен хотів би радше оплачувати свою участь в одержанні послуги, а ніж цієї послуги зовсім не отримувати [4].

До теорії «мінімальної держави» Р. Нозік ставиться критично. У праці «Анархія, держава і утопія» він зазначає: ідея «мінімальної держави», на перший погляд, видається

блідою і слабкою; він пропонує свій світ з найкращих можливих. Не існує єдиного виду спільноти і єдиної досконалої ідеї, як облаштувати людство. Однак більшість утопічних проєктів вписуються, за твердженням Р. Нозіка, в теорію «мінімальної держави» [8, с. 122].

Отже, мінімальна держава – це організм, що виникає спонтанно і є наслідком актів обміну та взаємного передання компетенцій. З одного боку, держава не має права вимагати від індивідів, котрі живуть на певній території, виконання своїх вимог (навіть сплати податків і виконання військового обов'язку). З іншого – громадяни не повинні отримувати жодних претензій на пільги та соціальні гарантії. Це твердження Р. Нозіка суперечить теорії справедливості Дж. Ролза. Держава може втручатися у взаємовідносини людей лише тоді коли порушуються природні свободи або ж за абсолютно добровільного розподілу визначених функцій: влада виникає на ринку індивідуальних змагань і є лише гарантом основних прав людини. «Мінімальна держава» одержує монополію на застосування сили, виняток становлять тільки випадки необхідної самооборони. Така держава – нейтральний інститут, що потребує легітимності й забезпечує справедливість у суспільстві. Нерівність у суспільстві є природною; держава не повинна з нею боротися, адже має забезпечувати рівність можливостей. Держава як організм політичний не володіє жодними повноваженнями в економічній сфері, тому не може здійснювати перерозподіл прибутків та доходів. Навпаки, громадяни мусять самі визначати, скільки вони платитимуть державі за здійснення нею функцій. Держава не може поширювати свої функції за межі захисту приватного правопорядку, тобто бути більше, ніж правовою державою, яка своїм законодавством визнає, захищає та підтримує свободу індивіда.

Список використаної літератури

1. *Бойчук М. А.* Співвідношення свободи і рівності як проблема демократії (філософський аспект) [Електронний ресурс]. / М.А.Бойчук. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2011_44/Gileya44/F3_doc.pdf
2. *Вольнов В'ячеслав.* Фридрих Хайек и конец классического либерализма. [Электронный ресурс] / В'ячеслав Вольнов. – Режим доступа: <http://v-volnov.narod.ru/SmallWorks/>
3. HayekAndTheEndOfLiberalism.htm
4. *Гаск Фрідріх А.* Конституція свободи / Фрідріх А. Гаск ; пер. з англ. Мирослав Олійник, Андрій Королишин. – Л.: Літопис, 2002. – 555 с.
5. *Кабальський Р.О.* Неоліберальна концепція «мінімальної держави» Роберта Нозіка. [Електронний ресурс] / Р. О. Кабальський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_51/Gileya51/F36_doc.pdf
6. *Колодій А.* Від сірої зони до кольору сонця: помаранчева революція та демократичний перехід в Україні [Електронний ресурс] /А. Колодій. – Режим доступу: <http://political-studies.com/wp-content/uploads/2009/12/orange-revolution.pdf>
7. *Мюррей Ротбард.* Етика Свободи. [Електронний ресурс] / Ротбард Мюррей. – Режим доступа : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2012/178-166-4.pdf>

8. *Нозік Р.* Анархия, государство и утопия / Роберт Нозік ; пер. с англ. Б. Пинскера; под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 424 с.
9. *Нозік Р.* Розподільна справедливість / Р. Нозік // Сучасна політична філософія: антологія / пер. з англ.; упоряд. Я Кіш. – К.: Основи, 1998. – С. 239–276.
10. *Ролз Джон.* Теорія справедливості /Джон Ролз; пер. з англ. О. Мокровольського. – К: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 822 с
11. *Романенко Ю.В.* Смислопродукуючі чинники англо-саксонської цивілізації в конституюванні парадигми ліберального приватизму в розумінні державної влади [Електронний ресурс] /Ю.В. Романенко// Мультиверсум: філос. альманах. – К.: Центр духовної культури, 2005. – № 50. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_50/Romanenko.htm
12. *Фріден Майкл.* Родина лібералізмів: морфологічний аналіз /Майкл Фріден // Лібералізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 84–106.
13. *Хайек Ф.* Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. Е. Осиновой; под редакцией Е.Гордеевой. – М.: «Новости» при участии изд-ва «Саталлаху». 1992. – 304 с
14. *Хайек Ф.А. фон* Дорога к рабству / Фридрих Август фон Хайек. – М.: Новое изд-тво, 2005. – 264 с.
15. *Шаповал В.* Современный философско-правовой дискурс о свободе [Электронный ресурс] / В. Шаповал. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Phd/2010_11/8_shap.pdf
16. *Hayek F.A.* Freedom and Coercion: Some Comments on a Critique by Mr. Hamowy Ronald / F.A. Hayek // Studies in Philosophy, Politics, and Economics. – Chicago: University of Chicago Press, 1967. – 349 p.
17. *Petsoulas Christina.* Hayek's Liberalism and Its Origins: His Idea of Spontaneous Order and the Scottish Enlightenment. – Cristina Petsoulas. – London: Routledge, 2013. – 224 p.
18. *Watkins J.W.N.* Philosophy in A. Seldon, ed., Agenda for a Free Society: Essays on Hayek's The Constitution of Liberty London: Institute for Economic Affairs, 1961. – P. 39–40.

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014*

CONCEPT OF MINIMAL STATE: A COMPORATIVE ANALYSIS OF MODERN THEORIES OF LIBERALISM

Zinovij Burychko

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy,
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: burychko@ukr.net*

The article presents an understanding of "minimal state" as a political body with a minimum amount of power to regulate the lives of individuals and realization of liberty, which is presented in the F. Hayek's and R. Nozick's theories. Reveals an understanding of individual rights and freedoms of these thinkers. It is determined that the state is the result of spontaneous order, and the freedom of the individual, the economic feasibility and utility are defined as principles of minimal state.

Key words: "minimal state", liberty, spontaneous order, equality, law, liberalism.

КОНЦЕПТ «МИНИМАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА»: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В СОВРЕМЕННЫХ ТЕОРИЯХ ЛИБЕРАЛИЗМА

Зиновий Бурьчко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: burychko@ukr.net*

Обоснованно видение «минимального государства» как политического организма с минимальным объемом полномочий для регулирования жизни индивидов и реализации их свободы, которые представлены в теориях Ф. Гаека и Р. Нозика. Проанализированы понимание индивида, прав и свобод в этих мыслителей. Определено, что государство является следствием спонтанного порядка, а весомые принципы деятельности «минимального государства» – свобода индивида, экономическая целесообразность, польза.

Ключевые слова: «минимальное государство», свобода, спонтанный порядок, равенство, закон, либерализм.

УДК: 323+327(477)

ПРО ФЕНОМЕН РЕВОЛЮЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Антоніна Колодій

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
кафедра політичних наук і філософії
Сухомлинського, 16, м. 79491, Львів-Брюховичі, Україна
e-mail: akolodii@gmail.com*

Проаналізовано сучасні підходи до визначення революції з урахуванням тих змін, котрих зазнала теорія революції під впливом нових суспільних реалій кінця ХХ – початку ХХІ ст.: відходу з історичної сцени масштабних революцій у вигляді способу суспільних змін і появи нових – легших, коротших і різноманітніших форм революційної дії, зокрема «оксамитових» революцій, уплетених у контекст «переходу» як тривалішої суспільної трансформації.

Ключові слова: революція, соціальна революція, політична революція, «класична революція» «мала (оксамитова) революція».

Уявлення про чинники та механізми суспільних змін постійно видозмінюються у світовому вимірі: конкуренція еволюційної та революційної парадигм в останній чверті ХХ ст. була доповнена парадигмою переходу (транзиту) як особливого способу суспільної трансформації, що є чимось середнім між революцією та реформою. На початок ХХІ ст. і ця концепція почала втрачати прихильників. Натомість низка «кольорових» революцій на пострадянських теренах та в країнах арабського Сходу знову актуалізувала згадувану проблематику.

І концепція революції в її сучасних інтерпретаціях, і концепція демократичного переходу мають стосунок до розвитку політичного процесу в Україні впродовж останніх 25 років. Окрім того, лише в сукупності вони здатні пояснити, чи можемо ми вважати події на майдані Незалежності в Києві, а також у багатьох інших містах України у 2004 р. і 2013-2014 рр. революціями, чому за ними затвердилось поняття «революції» і чи мають вони спільні сутнісні ознаки, котрі еднають їх із так званими великими соціальними революціями ХVІІІ–ХІХ ст.

Щоби відповісти на ці запитання, українські дослідники мають шанс не лише розібратися у тих змінах, які відбулися у світовій суспільній науці в обґрунтуванні причин, природи і типології революцій, а й доповнити сучасні підходи певними нюансами, які випливають з унікального політичного досвіду, який дають Помаранчева революція 2004 р. та Революція гідності 2014 р.

Ми не будемо аналізувати названі події з огляду їхньої революційності. Наше завдання – сформулювати (в першому наближенні) певні методологічні підходи, придатні, на нашу думку, для оцінки, яка буде обґрунтована в наступних статтях автора.

Отже, проблема причин, сутності та типології революцій посідає вагомe місце в теоретичних працях політологів, а ще більше – соціологів ХХ ст. Початок дискурсу пов'язаний переважно з підтвердженням чи, навпаки, запереченням багатої спадщини марксизму з проблем виникнення, розгортання та наслідків політичних і соціальних революцій як складової частини марксистської теорії зміни суспільно-економічних формацій і класової боротьби. Поряд з марксистськими працями та теоретизуванням радянських напівучених-напівпропагандистів про закономірний характер революцій і насильство як «повитуху історії», вже у 20–30-х рр. минулого століття на Заході, зокрема у США, з'явилася низка соціологічних праць, де революції розглядалися з позицій бігейвіоризму, структуралізму, природної історії й інших немарксистських теорій. З-поміж найвідоміших теоретиків революції – П. Сорокін, Л. Едвардс, Дж. Девіс, С. Гантінгтон, Ч. Тіллі, Т. Скокпол [10]. Дуже глибоким і придатним для аналізу найрізноманітніших типів революцій є феноменологічний підхід Г. Арендт, який ми використовуватимемо у своїй розвідці [13].

Почнемо з еволюції змісту поняття революції та з'ясування суті на тлі найпоширеніших її минулих та сучасних форм. Отже, що означає сам термін "революція"? Слово «революція», на думку філософів і політологів, котрі досліджували його етимологію, неоднозначне і навіть парадоксальне [7; 13]. Воно складається з префікса *re-*, який означає повернення, перероблення наново (порівн.: ревальвація, реідеологізація), та кореня *vol* (від лат. *volvo* – кручу, повертаю). Разом, як зазначає А. Магун, – це «певна надмірність», адже корінь *volvo* повторює і відтворює те, що вже виразив префікс: циклічний рух – це рух, який постійно повертає назад". Отже, водночас маємо і повернення (назад), і обертання (по колу). «Революція», одночасно зворотна і незворотна, є дією історичної сили та людським звершенням, поверненням до минулого та відкриттям майбутнього" [7, с. 29].

Непростою була і зміна значень цього парадоксального терміна в його історичному розвитку: від епохи Стародавнього Риму і до кінця XVIII ст.

Зміст поняття „революція” зазнав кількаразової трансформації. Для греко-римського історика Полібія (II–I ст. до н. е.) поняття „революція” означало „перевстановлення речей у належному порядку: отже, тиранія – це відхилення, яке мала виправити революція, щоб відновити правильне і належним чином упорядковане суспільство” [2, с.326–327]. В епоху Середньовіччя слово „революція” найширше застосовували як астрономічний термін, що означав обертання небесних тіл по колу. Коли ж його зрідка використовували в соціальному значенні, то воно характеризувало „меланхолійну картину” руйнівних політичних змін (А. Магун), що супроводжувались потрясіннями й безладдям. І лише наприкінці XVII, у XVIII ст., коли, за метафоричним висловом Г. Арендт, відбулося падіння слова „революція” з „астрономічного неба” на „політичну землю” [13, с. 42, 46], воно набуло того ж самого змісту, що й у творах Полібія: повернення, відновлення, реставрацію узурпованих прав та свобод. У такому

сенсі ним послуговували упродовж тривалого періоду, включно з часами англійських революцій та Просвітництва. Особливо чітко в цьому розумінні термін утвердився після Славної революції в Англії 1681–1689 рр., відколи „революція” позначає певну „одиночну, унікальну подію, яка „відкриває історію” [7, с. 26].

Найкардинальніші зміни до змісту слова внесла Велика французька революція (хоча й не відразу): тепер йому надали звичного для нас значення „установлення цілковито нової організації суспільства” [7, с.327]. Замість виправдовувати свої дії поверненням до „справедливого минулого”, французькі революціонери, констатує М. Кейнован, спробували дискредитувати увесь стародавній порядок. І хоч А. Магун зазначає, що і у Великій французькій революції простежувався момент повернення до минулого, тільки не свого, а іншої держави – Стародавнього Риму, саме в цей час, „у процесі революції XVIII ст. люди почали усвідомлювати: нове починання може бути політичним феноменом, воно може бути результатом того, що люди зробили і того, що вони могли свідомо постановити й зробити” [13, с. 46]. Такі ознаки революції, як започаткування нового, французькі революціонери доповнили елементами пришвидшення та неподоланності, невідворотності (*irresistibility*) змін [13, с.47]. Невід’ємною ознакою революцій з часу кривавої Великої французької революції XVIII ст. стали вважати також насильство, назване К. Марксом „повитухою будь-якого старого суспільства, коли воно вагітне новим” [8, с. 761]. З набором цих характеристик революція перетворилась на ідеологічну цінність: одні її гаряче захищали, інші нещадно розвінчували. Серед найгрунтовніших критиків Великої французької революції, а водночас і самої ідеї „великих”, „соціальних”, „ідеологічних”, „класових” революцій – англійський політичний діяч і мислитель Е. Берк; серед найпалкіших захисників „революційного перетворення світу” – представники багатоманітних течій революційного соціалізму та комунізму XIX – першої половини XX ст., насамперед марксистів.

Для К. Маркса, Ф. Енгельса та їхніх ортодоксальних послідовників революція – єдиний механізм переходу від одного способу виробництва до іншого, а також зміни всього суспільного ладу; це „локомотив історії”, „зброя прогресу”; вона необхідна і неминуча. Революція – гостра класова боротьба за оволодіння державною владою зі застосуванням насильства. Винятком визнавалася можливість мирної соціалістичної революції – переходу влади до робітничого класу без кровопролиття. Однак, спорадичні згадування про неї переважувались чіткими формулюваннями про неминучість насильства у „Маніфесті Комуністичної партії” („Комуністи ...відверто заявляють, що їх цілі можуть бути досягнуті лише шляхом насильницького повалення усього існуючого суспільного ладу”) [9, с. 459] та інших програмних творах марксизму. Російські більшовики, не піддаючи сумніву сказане основоположниками марксизму, в історичних працях і публіцистиці „канонізували” найрадикальніші з революційних рухів (наприклад, яacobінців чи „шалених” під час Великої французької революції XVIII ст.), доводили недопустимість морального осуду громадянської війни й інших форм насильства. „У певні періоди гострих економічних і політичних криз класова боротьба дорозвивається до прямої громадянської війни, тобто збройної боротьби між двома частинами народу, –

писав В. Ленін. – У такі періоди марксист зобов'язаний стояти на позиції громадянської війни. Будь-який моральний осуд її абсолютно недопустимий з погляду марксизму” [6, с. 8]. Звідси й бере початок міцно затверджене в розумінні більшості наших співвітчизників уявлення про революцію як насильницьке повалення старого ладу і швидке та рішуче запровадження нового.

Сприймаючи революцію як глибокий суспільний переворот (насамперед у способі виробництва), марксист водночас розрізняли соціальну революцію в широкому сенсі (в її межах історики-марксист відшукували „революцію” навіть підчас переходу від рабовласницького ладу до феодалізму) та політичну революцію як її складову частину, що зводиться до процесу завоювання влади новим прогресивним класом і його партією. „Завоювання”, яке використовують у сучасній політологічній науці інколи зовсім неадекватно (слово – успадкований релікт воєнізованої лексики тоталітарного режиму), тут має дослівний зміст: йдеться про насильницькі методи боротьби за владу й установлення – після соціалістичної революції – державної форми класового насильства у вигляді диктатури пролетаріату: "тільки на перехідний період" – стверджували марксист, зокрема російські більшовики.

Не вдаючись у тонкощі марксистської теорії революції, зазначимо: в обґрунтування насильницьких її форм вони зробили значний внесок. Це стосується, зокрема, теорії революційної ситуації В. Леніна [4, с. 218; 5 с. 70], що залишається однією з найвлучніших характеристик того, як визрівали „соціальні”, „класові” революції в минулому і значною мірою може бути екстрапольована на сучасні політичні революції. Перебіг останніх багато чим нагадує описаний В. Леніном, хоча класовий чинник – зубожіння мас – уже перестали вважати єдиною передумовою революційності масових настроїв. Зрештою, він не був вирішальним і у випадку ліберальних революцій попередніх століть, класичним прикладом котрих є перша Американська революція.

Потребує певних уточнень і застережень запропонований марксистами поділ революцій на соціальні й політичні, який не втратив значення й донині.

Політична революція – це справді процес жорсткої, часто жорстокої боротьби за владу. У ній беруть участь антагоністичні (ворогуючі, такі що не визнають одна одну) групи політичних еліт. Хоч навряд чи сьогодні хтось, окрім ортодоксальних марксистів, у повному обсязі поділятиме класову риторичку класичного марксизму, коли йдеться про те, хто ж прагне здобути владу внаслідок революції. Правляча група, що підтримує існуючий політичний режим, через втрату легітимності, нездатна запроваджувати в життя свої рішення (за В. Леніном, „верхи не можуть управляти по-старому”). Натомість контреліта, що пропонує кардинальні політичні й суспільні зміни, здатна залучити на свій бік значні маси народу (адже „низи” в період „революційної ситуації” „не хочуть жити по-старому”). Вона це робить і, як наслідок, отримує шанс здобути перевагу над супротивником, більш забезпеченим ресурсами. Обидві групи зазвичай готові до використання усіх доступних їм методів боротьби – аж до збройних сутичок, котрі можуть спричинити громадянську війну. Однак застосовують їх не завжди. Тому революції є мирні та немирні, без збройної боротьби або з її застосуванням.

Насильство не належить до сутнісних ознак революції, хоч велика міра примусу в ній завжди присутня. Як уже згадувалось, термін „революція” став широкоживаним політичним поняттям саме після мирної, ненасильницької Англійської революції 1688–1689 рр. Власне, тоді європейським філософам стало зрозуміло, що революція і насильство – не лише не тотожні, а часто й протилежні. „Вольтер із подивом ствердив, – зазначає Р. Козелек, – що в Англії відбулася революція, тоді коли в інших країнах дійшло лише до повстань і даремних кривавих громадянських війн” [3, с.13]. І ще тривалий час після того громадянську війну і революцію розглядали як поняття різного порядку [3, с.9 – 19].

Зовні Славна революція нагадувала звичайний палацовий переворот – заради зміни династії та її віросповідання. Однак, суть полягала в тому, що після безкровного зміщення короля-католика Якова II в 1688 р. і сходження на престол нової королівської пари – протестантів Вільгельма III та Марії II був уведений в дію ухвалений парламентом „Білль про права” (1689 р.), за яким монарх підлягав контролю парламенту. Тиранічне володарювання Якова II змінила форма правління – її називають парламентською монархією. Отже, змінився політичний режим, що є змістом кожної політичної революції, якими б методами вона не здійснювалась.

Соціальна революція відмінна від цього поняття у двох сенсах. Першим є те, що її спричиняють соціальні чинники – зубожіння мас, різке погіршення їхнього становища, яке марксист (не тільки Ленін) вважали не лише ознакою, а й єдиною передумовою визрівання „революційної ситуації”. Беручи участь у такій революції, маси вбачають у ній спосіб покращення свого матеріального становища, розв’язання „класових” проблем. Політична революція – захоплення влади – марксист розглядають першим кроком у напрямі здійснення цих завдань. Натомість сучасні теоретики політичних революцій розглядають ці революції засобом досягнення свободи і демократії, створення інституційних передумов для залучення народу до управління справами суспільства. І в минулому, так і зараз політична революція може висувати головним завданням досягнення національної чи особистої, або тієї й іншої свободи водночас. Соціальні питання в ній присутні, але не є пріоритетними, і вона може не перейматися такою мірою, як соціальна революція, проблемами рівності, подолання бідності та ін. За приклад можна навести першу Американську революцію, особливості якої порівняно з Великою французькою революцією, глибоко проаналізовані в уже цитованій праці Г. Арендт „Про революцію”. Феноменологічний підхід, котрого дотримується вчена, спонукає її розглядати революції як утілення фундаментальних потенційних здатностей людини реалізовувати себе через постійну участь у „вільній дорадчій діяльності”, творенні політичних змін. Жодна з революцій, на думку дослідниці, не змогла створити стійку інституційну базу для втілення цієї здатності, перетворити революційні форми комунального самоврядування на постійно діючі післяреволюційні структури (скажімо, *municipal councils* у Франції після 1789 р. або *Jefferson's ward system* в Північно-Американських штатах) [13, с.256]. Громадяни поступово перетворилися на споживачів-

буржуа, котрі втратили революційний дух. Успішність революцій усе ж таки пов'язана саме з мірою інституціалізації свободи, що виявилась вищою в Америці.

Вчена докладно аналізує суперечність між соціальними і політичними цілями революцій. Неуспіх французької та більшовицької революції Г. Арндт пояснює насамперед тим, що вони зрадили ідеалові свободи заради розв'язання соціальних питань: подолання бідності, створення необмеженого достатку матеріальних благ (*abundance*), що разом із „нескінченим споживанням” було ідеалом бідноти: „міражем у пустелі злиднів” [13, с.139]. Зрештою, така орієнтація спричинила терор і Термідор в одному випадку, і тоталітаризм – в іншому.

Друга група відмінностей полягає в тому, що соціальна революція (принаймні, за задумом) – значно масштабніше суспільне явище, ніж революція політична. Вона зорієнтована на тотальний переустрій суспільства – аж до творення „нової людини” – за допомогою здобутої в процесі політичної революції влади. З ретроспективи початку ХХІ ст. спостерігаємо, що соціальні революції, особливо успішні соціальні революції – явище доволі спірне. Адже коли вони й досягали мети, то тільки під час наступних періодів тривалої соціальної еволюції. А багато з них взагалі збивались на манівці – поринали у вир терору, спрямованого на взаємне винищення еліт, „будували” лад, який нагадував хіба що карикатуру на передреволюційні сподівання. Втім, інакше й бути не могло, бо у цьому випадку люди висували перед собою завдання раціонального конструювання суспільних відносин такого масштабу, який перебуває поза можливостями раціонального осмислення й свідомого творення. Тому слова відомої пісні про те, що „є у революції початок, немає в революції кінця...”, можна вважати чимось більшим, аніж метафорою: висунуті революцією цілі можуть бути досягнуті лише після її закінчення, впродовж тривалого періоду еволюційного розвитку, якщо можуть бути досягнуті взагалі. Усі революції в соціальному сенсі залишаються незавершеними, оскільки зміни, котрі вони декларують чи започатковують, ніколи не відбувалися за короткий проміжок часу.

Глибокі інституційні перетворення вимагають часу, а соціальна революція за означенням – швидка й кардинальна їхня зміна. Отже, ті, що проєктують соціальну революцію, беруть на себе непосильне завдання, яке, принаймні, не може вкластися в часові межі „революції”. А безстрокова, перманентна революція втрачає усілякий сенс, бо вона не відрізняється від „еволюції”. Звідси можна дійти висновку, що соціальна революція як кардинальна та відносно швидка заміна соціальних інституцій, котрі переводять суспільну систему в нову якість – це радше міф, аніж історична реальність. Вона ґрунтується на утопічному сподіванні можливості швидкого створення суспільної системи за ідеологічним проєктом, не враховує реального співвідношення ролі людського задуму, з одного боку, і спонтанних змін та еволюційного реформаторства – з іншого, у процесах суспільної трансформації.

Концепцію «соціальної революції» як швидкого революційного (читай – насильницького) переоблаштування суспільства, на яку поклалися більшовики, свого часу гостро критикував Микола Бердяєв. Він писав про необхідність нагадати їм "про ту остаточно з'ясовану істину, наукову та філософську, що соціальна революція в строгому сенсі слова взагалі неможлива, її ніколи не було і ніколи не буде. У цій сфері слово

«революція» можна використовувати тільки алегорично, лише в дуже розширеному сенсі. ...Зміна соціальної тканини суспільств завжди є тривалим молекулярним процесом; вона залежить, з одного боку, від стану продуктивних сил, від економічної творчості, промислової та сільськогосподарської, з іншого – від незримих змін у людській психіці» [1].

Реальною, натомість, може бути революція політична – кардинальна та відносно швидка зміна політичного режиму (способу і мети здійснення влади, важелів її здобуття і втримання, правил політичної гри, правового статусу особи). Як політичний процес політична революція передбачає хоч і не обов'язково насильницьке (в розумінні – зі застосуванням фізичного насильства й збройної боротьби), але обов'язково примусове, за участю широких верств народу, повалення (недемократичного) режиму; прихід до влади опозиції, яка за попереднього режиму була контрелітою, тобто прагнула до змін самих засад політичного життя, змін у суспільній свідомості й суспільній організації. Мета політичної революції – розширення простору свободи – цілком досяжна. Вона втілюється в життя зі створенням уряду, здатного утвердити демократичні політичні інститути. Саме в такому сенсі й можемо говорити про політичні революції в Україні у 2004 і 2014 рр., котрі полягали, якщо сказати коротко, у примусовому відбиранні влади за участю народу й у зміні політичного режиму, тобто у введенні нових правил політичної діяльності.

Хоча, політична революція також не застережена від невдач. Вона може зазнати поразки – виродитись або наштовхнутись на реванш контрреволюційних сил. Революції не є незворотні; вони не завжди успішні в довгостроковому вимірі. Підштовхуючи розвиток у певному, бажаному (для певного народу на певному відрізку історії) напрямі, вони часто зазнають невдачі, але, попри все, їх слід у суспільній свідомості, набутті досвіду втілення нових суспільних практик залишається завжди глибоким і не дає підстав для перейменування їх на не-революції – залежно від досягнутих успіхів», з позиції частини українських дослідників.

Безсумнівно, неуспішну революцію можна назвати "бунтом" чи "заворушенням", що зазвичай і роблять ті, хто її придушує. Однак, погляди її учасників важать не менше, а історія розставляє остаточні крапки над „і”. Нікому нині не спаде на думку називати Російську революцію 1905 р. бунтом чи заворушеннями, хоч вона зазнала поразки. Революційність тих подій – не стільки в інституційних результатах, скільки в особливостях процесу політичної боротьби й у змінах у суспільній свідомості. Тобто, політичні революції – це „злам старих” і спроби створити нові інституції – усталені зразки суспільної (політичної) практики, в основу котрих покладено певні правила-обмеження, прийняті суспільством на певному етапі. Їх не можна створити без приходу нових людей до влади і зсуву в свідомості загалом.

Розмірковуючи над долею революцій, їх успішністю й неуспішністю, впливом на плин історії, неминуче доходимо до висновку про невиправдане домінування визначень революції через її результат. Навіть у майже бездоганному визначенні революції, яке знаходимо в праці С. Гантінгтона „Політичний порядок в суспільствах, що змінюються”, маємо справу з доконаними фактами: „Революція – це швидка, корінна і насильницька

внутрішня зміна в панівних цінностях і міфах суспільства, в його політичних інститутах, соціальній структурі, керівництві, а також урядовій діяльності й політиці” [15, с. 264]. Чудово схоплені сфери впливу революцій на суспільне життя, але чи не краще було б на місце слова „зміна” поставити відкритіше словосполучення: „процес змін” і, можливо, не „насильницький”, а „примусовий”? Утім останнє – не головне. Основне, що революція – не одномоментна зміна, а процес, який в реальності є менш-більш швидким і менш-більш успішним.

Наприклад, М. Рябчук, визначаючи події на Майдані революцією, обґрунтовував це так: „Українська «криза», безумовно, є революцією, тобто спробою кардинально змінити систему влади в країні, перервати її так звану спадкоємність, що тягнеться фактично від 1917 року (неправова держава леніністського типу, зі специфічною – советською – політичною культурою). По суті, це *спроба завершити «незавершену» революцію 1991 року – тоді відбулася лише певна модифікація системи, певне перегрупування владних еліт*” (курсив наш – А.К.) [11, с. 12]. Подвійне використання слова „спроба” видається тут цілком доречним не тільки тому (про це писалося ще в грудні 2004 р.), що процес не завершився. Розглядаючи будь яку революцію, ми звертаємо увагу на процес, на те, хто, що і як змінює, перевертає, обертає (якщо знову звернутися до семантики слова „революція”), а не на те, чого він, урешті-решт досягає. Лише згодом поступ відбувається в означеному ними напрямі. Чому? Переважно тому, що і в своєму незавершеному вигляді революції досягають глибокого зрушення у свідомості людей, а відповідно до цих зрушень люди далі творять свою історію.

З погляду суспільного поступу, революції – радше поштовхи до розвитку в бажаному чи сподіваному напрямі, аніж самий цей розвиток, який у найважливіших (найглибших) вимірах завжди постає тільки як еволюційний. А в судженнях про революції, вважає Б. Акерман, „вирішальне значення має міра, до якої революція спонукає великі маси людей вкладати свою енергію і самосвідомість у колективний процес політичного переоблаштування (*redefinition*)...” Якщо велика кількість людей з глибокою серйозністю беруться за здійснення революційної політики, то така трансформація політичної свідомості є виразною ознакою революційної дійсності, незалежно від здатності політичної системи трансформувати той чи інший вид соціальних відносин” [12, с. 203].

Поряд із таким широким розумінням революції, в основу якого покладено народна мобілізація і колективний процес суспільного переоблаштування, розглядають також революцію у вузькому значенні – особливим способом розв’язання конфлікту між владою і народом з виходом за межі законів старого режиму, розривом правової неперервності, з покладанням на легітимність замість легальності (на певний, короткий – і що коротший, то краще) період інституційного зламу. Коли революційні маси згуртовуються й набувають сили, здатність старого режиму до ефективного керівництва послаблюється. Тоді народ реалізовує суверенітет через створення паралельних структур керівництва політичним процесом, здатних у момент найбільшого хитання правлячого класу перебрати на себе основні функції виконавчої влади. Згодом, зміцнивши позиції, революціонери скликають Установчі збори для ухвалення нової Конституції. Однак такий

сценарій можливий переважно у випадку насильницької революції та збройної боротьби, оскільки силовий апарат панівного режиму буде неодмінно використаний для розгону новоутворених паралельних органів, якщо тільки з ним не погодитись на певні перемовини чи компроміс.

Коли ж постане питання: що є головним критерієм революційності – кількість людей на вулиці, залученість мас, котрі прагнуть реалізувати свою здатність творити політичні зміни, чи методи, якими вони діють, то на нього можна відповісти: обидва підходи можна вважати правомірними. Революція – це і повстання мас з метою кардинальної зміни суспільства загалом або ж якоїсь із його основних сфер, це і спосіб заміни політичної чи суспільної системи радикальними методами, з розривом правової неперервності. Дослідник О. Мотиль слушно зауважує, що революції передбачають не просто зміни, а корінні зміни, зміни основ. Такі зміни структур та інституцій. Менш корінні – зміни політичних курсів поведінки. Найменш корінними або зовсім не корінними є зміни персоналій. Хоч можна стверджувати й протилежне, оскільки все в історії твориться людьми [14, с.16]. Але в тому й річ, що за відсутності цих плиток змін – змін персоналій і зразків поведінки – унеможливується зміна інституцій. Саме на це наштовхнулися інституційні перетворення в пострадянських країнах, що тривають з 90-х рр. минулого століття. Вони відразу не були революціями в прямому (широкому чи вузькому) сенсі цього слова, бо започатковувались у вигляді радикальних реформ згори, котрі за концепцією О. Мотіля, за їх тривалого здійснення дають у результаті ту модель змін, яку в останню чверть століття називають „переходом”.

Сьогодні (зокрема після краху комуністичних режимів у 80–90-х рр. XX ст.) втратили впливовість уявлення ґрунтовані на конструктивістському раціоналізмі про те, що соціальні революції є „локомотивом” історії та соціального прогресу, котрі на розчищеному від решток старого ладу ґрунті, згідно з певним ідеологічним проектом, здійснюють докорінну і швидко заміну соціально-економічної, політичної та культурної підсистем суспільства. Очевидними стали обмежені можливості „соціальної інженерії” – творення суспільних інституцій за наперед складеним проектом. Утвердилось переконання, що становлення демократії краще забезпечують м’які, компромісні переходи, а революційне насильство здатне привести до влади нових диктаторів. З’явилися нові парадигми, які пояснюють процеси інноваційних перетворень. Однією з найпопулярніших з-поміж них стала концепція демократичного переходу – процесу суспільних змін, що займає проміжне положення між революцією та реформою. Однак, на початку або під час переходу, коли трапляються труднощі й перешкоди, їх також доводиться долати революційним шляхом широкої народної мобілізації, яка набуває форми мирних (“оксамитових”) або й кривавих революцій, котрі протидіють встановленню нових форм деспотизму. Але це – дослідження інших публікацій.

Список використаної літератури

1. *Бердяев Николай*. Духовные основы русской революции [Электронный ресурс] / Николай Бердяев // Собр. соч. в 4 т. – Париж: YMCA-Press, 1990 / Режим доступа: http://www.krotov.info/berdyayev/1918/rev_08.html
2. *Кейнован Маргарет*. Революції теорії / Маргарет Кейнован // Енциклопедія політичної думки. – Київ: Дух і літера, 2000. – С. 326–330;
3. *Козелек Райнгарт*. Историчні критерії поняття революції / Райнгарт Козелек // *І.* – 2004. – № 34. – С. 9–19.
4. *Ленин В.И.* Крах II Інтернаціонала / В.И. Ленин // Полн. собр.соч.: изд.5-е. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – Т. 26. – С. 209–265.
5. *Ленин В.И.* Детская болезнь „левизны“ в коммунизме/ В.И. Ленин // Полн. собр. соч.; изд.5-е. – М.: Изд-во политической литературы, 1981. –Т. 41. – С. 1–104.
6. *Ленин В. И.* Партизанская война/ В.И. Ленин // Полн. собр. соч; изд. 5-е. – М.: Изд-во политической литературы, 1972. – Т. 14. – С. 1–12.
7. *Магун Артемій*. Подія революції. Досвід та поняття революції / Артемій Магун // *І.* – 2004. – № 34 – С. 26–47.
8. *Маркс К.* Капитал. // К. Марк., Ф. Энгельс. Сочинения. 2-е изд. – Т. 23. –Том I. – С. 761.
9. *Маркс К.* Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – Т. 4. – С. 459.
10. *Никифоров А.А.* Революция и ее причины: ответы и новые вопросы [Электронный ресурс] / А.А.Никифоров // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. Научный журнал. – Том 4. – N 2. СПб., 2008. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/433/30/>
11. *Рябчук М.* До питання про революційність змін / Микола Рябчук. – Критика. 2004. – № 12. – С. 12.
12. *Ackerman Bruce*. We the People. 1. Foundations/ Bruce Ackerman. – Cambridge (Ma); London (England): The Belknap Press of the Harvard University Press. – 1995. – 203 p..
13. *Arendt Hanna*. On Revolution / Hanna Arendt. – New York: Penguin books, 1990. – P. 41–49.
14. *Motyl Alexander J.* Revolutions, Nations, Empires: conceptual limits and theoretical possibilities / Alexander J. Motyl. – New York: Columbia University Press, 1999. –. Part I. – 229 p
15. *Huntington S. P.* Political Order in Changing Societies / *S. P Huntington*. – New Haven (Conn.): Yale University Press, 1968. – 264 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

PHENOMENON OF REVOLUTION IN THE CONTEXT MODERNITY**Antonina Kolodiy**

*Lviv Regional Institute of Public Administration
Of National Academy of Public Administration under the Office of the President of Ukraine,
Department of Political Science and Philosophy
Sukhomlynskoho st. 16, 79491, Briukhovychi-Lviv, Ukraine,
e-mail: akolodii@gmail.com*

This paper analyzes contemporary approaches to the definition of revolution taking into account the changes suffered by the theory of revolution under the impact of new social realities that appeared in the late XX – early XXI centuries, namely: the decline of large-scale revolutions as a means of social change and the emergence of new – lighter, shorter and more diverse forms of revolutionary action, in particular, the so-called "velvet" revolutions, woven into the context of "transition" as a more enduring social transformation.

Key words: revolution, social revolution, political revolution, "classical revolution", "small (velvet) revolution".

О ФЕНОМЕНЕ РЕВОЛЮЦИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ**Антонина Колодій**

*Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии управления при Президенте Украины
кафедра политических наук и философии
Сухомлинского, 16, 79491, г. Львов-Брюховичи, Украина
e-mail: akolodii@gmail.com*

Анализируются современные подходы к определению революции с учетом тех изменений, которые претерпела теория революции под влиянием новых общественных реалий конца XX - начала XXI в.: ухода с исторической сцены масштабных социально-политических революций как способа общественных изменений и появления новых – более легких, кратких и разнообразных форм революционного действия, в частности «бархатных» революций, вплетенных в контекст «перехода» как более длительной общественной трансформации.

Ключевые слова: революция, социальная революция, политическая революция, «классическая революция», «малая (бархатная) революция».

УДК: 329: 167

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Наталія Шестак

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

В статті характеризуються емпіричні методи, які можуть використовуватися для аналізу політичних партій і партійних систем. Йдеться про особливості застосування індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій, індексу пропорційності, індексу диспропорційності, індексу фрагментації, індексу неусталеності уподобань електорату.

Ключові слова: емпіричні методи, політичні партії, партійні системи, партійна система, індекс ефективної кількості партій, індекс фрагментації, індекс диспропорційності, індекс неусталеності уподобань електорату.

Використання емпіричних методів дослідження і кількісного опрацювання даних є однією із актуальних проблем у вітчизняній політичній науці. Відношення до емпіричних методів аналізу у вітчизняних вчених є неоднозначним. Існує точка зору, яка заперечує їх використання для дослідження політичних процесів. Інші вчені вважають їх єдино правильними. Треті виступають за поєднання кількісних і якісних методів дослідження. Авторка роботи прихильник поєднання емпіричних і теоретичних методів аналізу політичних явищ і процесів.

В статті характеризуються емпіричні методи, які можуть використовуватися для аналізу політичних партій і партійних систем. Йдеться про особливості застосування індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій, пропорційності, диспропорційності, фрагментації та неусталеності електоральних вподобань.

Вказані індекси можуть бути використані для оцінки динаміки формування партійної системи, впливу виборчої системи на формування парламенту, визначення ефективної кількості партій тощо.

Індекси ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значущими для виборця. У свою чергу, розподіл місць у парламенті модифікує розподіл влади між партіями та здійснює вплив на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на державну політику і законодавчий процес обмежується так званою «ефективною кількістю партій», яке є меншим, ніж загальна кількість партій, що беруть участь у виборчих перегонах. Вперше

«індекс ефективного числа партій», запропонований в 1979 році М. Лааско та Р. Таагаперою [9, с. 327–329; 12].

Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти визначення розміру такої підтримки:

а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій);

б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій).

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за формулою: $ENPV = 1/\sum v_i^2$, де v_i – частка голосів i -тої партії. Обраховуючи індекс за умови участі великої кількості партій, слід робити обмеження (як правило, враховувати показники партій, які набрали на виборах більше 1 % голосів виборців).

Ефективна кількість парламентських партій розраховується за формулою: $ENPS = 1/\sum s_i^2$ для всіх партій, що отримують місця в парламенті, де s – частка мандатів i -тої партії.

Якщо в країні існує двопартійна система, то можна припустити, що обидві партії на виборах здобувають по 50% місць в парламенті. В такому випадку ефективна кількість партій буде рівна 2,0. Якщо ж одна із них здобула 70 % місць, а друга – 30%, то індекс становитиме 1,7. В такому випадку величина індексу свідчить про тенденцію до утворення однопартійної системи. Трипартійною можна вважати систему, де партії розподілили між собою мандати у відношенні 45:40:15. Зміниться в такому випадку і індекс ефективної кількості парламентських партій, який становитиме від 2,0 до 3,0. В багатопартійній системі з домінуючою партією величина індексу повинна коливатись між 3, 5 до 4,0. У випадку без домінуючої партії величина індексу становитиме 4, 5. Взаємозалежність індексу ефективного числа парламентських партій, типу партійної системи, гіпотетичної кількості місць у парламенті подані в таблиці 1.1 [11, с. 239].

Таблиця 1. 1

Індекс ефективного числа парламентських партій в різних типах партійних систем

Тип партійної системи	Гіпотетичний розподіл місць у парламенті, %	Ефективна к-ть парл. партій
Двопартійна система	55 – 45	2
Система двох з половиною партій	45 – 40 – 15	2, 6
Багатопартійна система з домінуючою партією	45 – 20 – 15 – 10 – 10	3, 5
Багатопартійна система без домінуючої партії	25 – 25 – 25 – 15 – 10	4, 5

Як правило, значення індексу ефективної кількості електоральних партій є вищим за значення аналогічного індексу на парламентському рівні. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100 % трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул. Зменшення ефективної кількості партій в результаті застосування різних електоральних формул у процесі виборчої кампанії називається редукцією. Коефіцієнт редукції виборчої системи розраховується за формулою: $Wt = (E_{кп} - E_{кпп} / E_{кп}) 100$, де $E_{кп}$ – ефективна кількість партій на виборчому рівні, $E_{кпп}$ – ефективна кількість партій на парламентському рівні. Величина зменшення ефективної кількості партій обернено пропорційна до величини індексу пропорційності. Це значить, що чим вища пропорційність виборчої системи, тим менший рівень зменшення ефективної кількості партій, а значить менший рівень надпрезентації політичних партій.

Значення коефіцієнта знаходиться в інтервалі від 1 до 100. Чим менше значення коефіцієнта редукції, тим слабшою є можливість виборчої системи скорочувати кількість партій, які конкурують на парламентському рівні. Якщо значення коефіцієнта збільшується – це свідчить про збільшення можливості виборчої системи редукувати кількість партій, які представлені на парламентському рівні [6, с. 45–52].

Індекс ефективної кількості партій у багатьох випадках дає некоректні результати. У 1979 р., коли М. Лааско і Р. Таагепера запропонували індекс ефективної кількості партій, випадки партійних систем із домінуючою партією були рідкісними. Тому цей індекс вдало пояснював фрагментацію партійних систем того часу. Однак у сучасному світі існує велика кількість партійних систем із домінуючою політичною силою, і за таких умов використання індексу ефективної кількості партій дає некоректні результати.

До виміру кількості політичних партій в системі можна підійти й іншим шляхом – через визначення кількості проблемних вимірів (соціально-політичні розмежування), які є в суспільстві. А. Лейпхарт, охарактеризувавши 36 партійних демократій за період 1946–1966 рр., зробив висновок, що в кожній з них можна спостерігати 7 проблемних вимірів: 1) соціально-економічні; 2) релігійні; 3) культурно-етнічні; 4) місто – село; 5) підтримки режиму; 6) зовнішньополітичний; 7) постматеріальний. В кожній партійній системі вони проявляють себе по-різному. З його дослідження видно, що ефективне число партій корелює з кількістю проблемних вимірів. При цьому коефіцієнт кореляції становить 0,84.

Р. Таагепера і Б. Гоффман вивели формулу взаємозалежності між ефективним числом партій і кількістю проблемних вимірів, яка виглядає наступним чином: $N = I_{пр} + 1$, де $I_{пр}$ – це кількість проблемних вимірів.

Отже, використання індексу ефективної кількості партій вдало пояснює фрагментацію партійних систем, окреслює рамки аналізу партійних систем та їх динаміку.

Вплив виборчої системи на структурування парламенту (індекси пропорційності / диспропорційності). Загальновідомим є той факт, що

результати виборів залежать не лише від волевиявлення громадян під час виборів, але і від норм права, за якими організується виборчий процес: пропорційна чи мажоритарна система виборів тощо. Оцінка функціонування виборчих систем здійснюється через максимально пропорційне представництво партій у парламенті, тобто через ступінь співвідношення частки відсотків голосів отриманих партією на виборах з відсотками депутатських місць у парламенті. Запровадження пропорційної виборчої системи сприяє більшій структуризації політичної системи, оскільки вона передбачає розподіл місць у парламенті між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців.

Для того, щоб дослідити пропорційність виборчої системи використовують індекси пропорційності Р. Гюнтера та диспропорційності М. Галлахера. Дані розрахунки застосовуються тільки для дослідження пропорційних систем, або тих які мають пропорційну складову.

Р. Гюнтер для обчислення пропорційності використовує відсоток отриманих партією на виборах голосів та відсоток одержаних партією мандатів у парламенті. Вчений пропонує наступну формулу обчислення рівня пропорційності:

$$I_p = 100 - (V_1 - S_1) + (V_2 - S_2) + \dots + (V_n - S_n) / 2,$$

де I_p – позначення індексу пропорційності;

V – відсоток отриманих партією на виборах голосів;

S – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті;

n – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту [8, с. 241; 11, с.240–241].

Індекс пропорційності у випадку застосування пропорційної виборчої формули в Західній Європі коливається від 86 до 98. Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем можна констатувати, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання розподілу мандатів. Для оцінки пропорційності виборчої системи використовують також індекс диспропорційності виборів.

Виборчі системи можна порівнювати за ступенем їх пропорційності чи диспропорційності, обраховуючи один або декілька показників співвідношення між часткою голосів та часткою місць представницького органу, які отримали партії-учасники виборів.

Одним з найперших варіантів вимірювання ступеня диспропорційності став показник Д. Райє, запроваджений у 1964 р. Цей показник є фактично середнім різниці у відсотках отриманих партіями голосів та місць: $RI = S |v_i - s_i| / n$, де n – кількість партій, включених до підрахунку, v_i – відсоток голосів, отриманих i -ю партією, s_i – відсоток місць, отриманих i -ю партією. Для того, щоб не залучати до підрахунку найменші партії, Д. Рає пропонував вводити бар'єр у 5 % голосів виборців. Але запровадження порогу все ще не позбавляє показника занадто великої залежності від маленьких партій та часток отриманих ними голосів. Він не дозволяє побачити, які саме партії (ті, які отримали

порівняно великі частки голосів, чи невеликі партії) отримали найбільший бонус у вигляді парламентських місць за рахунок функціонування тієї чи іншої системи.

З метою уникнення недоліку індексу диспропорційності Д. Райє у 1971 р. Дж. Лузмор та В. Хенбай запропонували індекс, який став іменуватися за їхніми іменами, у якому сума різниць у голосах та місцях ділиться не на кількість партій, а на 2: $LHI = S \sqrt{|v_i - s_i|} / 2$ [7].

Індекс диспропорційності М. Галлахера дуже часто називають індексом найменших квадратів. Даний індекс є інтегральним показником відхилення, яке відображає не співвіднесеність між кількістю поданих голосів і розподілом депутатських мандатів [10, с.62]. Рівень диспропорційності виборчої системи обчислюється за М. Галлахером між часткою голосів, які отримали партії-учасниці виборів, та часткою місць у представницькому органі. Математична формула даного індексу має такий вигляд:

$$I = \sqrt{\sum (P_1 - S_1)^2 + (P_2 - S_2)^2 \dots (P_n - S_n)^2} / 2$$

де, I – індекс диспропорційності виборів;

P – відсоток голосів, які отримала партія на виборах;

S – відсоток мандатів, які отримала партія відповідно до свого виборчого результату;

n – кількість партій (блоків), які пройшли до парламенту.

Індекс може приймати значення від 0 до 100. Виборчі системи з низькими рівнями диспропорційності отримують цей показник у межах від 1 до 6; системи із середнім рівнем диспропорційності – від 7 до 12; з високим – 13 – 20. Не існує верхнього показника диспропорційності, але він рідко перевищує 20 – 25 [4, с. 54].

Особливість такого методу обчислення полягає в тому, що сума результатів парламентських виборів під знаком кореня вираховується не від самих величин, а їх квадратів. Отже, чим більшою є величина, тим більше вона враховується та вносить вклад у значення індекса [1, с.16].

Найбільший показник диспропорційності властивий системі відносної більшості Сполученого Королівства та двотуровій системі більшості Франції. Середній показник для цих двох країн становить 20,3, що суттєво перевищує значення характерні для пропорційної виборчої системи. Відповідно, країни із пропорційною виборчою системою мають значно менший рівень диспропорційності.

Для пропорційності дуже важливим є розмір виборчого округу. Переважно кордони округів визначають на основі діючих адміністративних одиниць/підрозділів, враховуючи кількість виборців, щоб кожен округ мав приблизно однакову їх кількість. Максимальний розмір багатомандатного виборчого округу становить територію цілої держави. А якщо розмір округу буде невеликим, тобто від округу обиратимуть небагато депутатів, то цілком імовірно, що результати виборів будуть недостатньо пропорційними. Отже, рівень пропорційності зростає відповідно до збільшення розмірів виборчого округу [7, с.60–61].

Підсумовуючи, можна зазначити, що оцінка рівня пропорційності / диспропорційності є однією із базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи.

Індекс партійної фрагментації. Політичний плюралізм, як один із показників демократичної системи має свої межі, вихід за які загрожує їй дестабілізацією. Саме тому в порівняльній політології важливим є дослідження причин політичної роздрібненості та диференціації. При чому досліджуються показники не тільки диференціації партійних систем, а й політичних загалом. Емпіричні показники роздрібненості вимірюються індексами фрагментації (індекс Д. Райє), індексом фракційності, індексом поляризації (індекси запропоновані Я. Лейном та С. Ерсоном).

Індекс фрагментації запропонований Д. Райє в його книзі «Політичні умови електорального права» (1967) – першому системному порівняльному дослідженні впливу електоральних систем на системи партійні. Значення індексу змінюється від нуля (однопартійна система, при якій всі голоси і мандати отримує тільки одна партія) до одиниці (повністю фрагментована система, де кожний виборець голосує за свою партію, а кожний парламентар представляє окрему партію) [9, с. 325–327; 10, с. 502]. Фрагментація парламенту є залежною змінною: на рівень фракційності впливають особливості електорального формату, соціальна диференціація суспільства та форма державного правління. Даний індекс має безпосередню інтерпретацію – на скільки в середньому кожна партія не відповідає власному представництву [5, с.11]. Загалом індекс Райє показує загальну фрагментацію парламенту: чим більше в ньому фракцій, тим нижче показник індексу.

Д. Райє описує стан партійної системи за допомогою показників кількості партій, котрі брали участь у виборах; кількості голосів, які отримала найбільша партія та показника кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями. На основі отриманих результатів вчений виводить обчислення рівня фракційності партійної системи. За допомогою першого показника, на думку Д. Райє, ми отримуємо загальний образ партійної системи та дізнаємося про рівень парламентської конкуренції. Другий індикатор базується на визначенні існування домінування одно- чи багатопартійної системи. Третій показник Д. Райє називає показником двопартійності, який допомагає визначити якою мірою партійні системи наближаються до двопартійності, при чому сума голосів двох партій повинна бути не меншою ніж 75%, і не більшою, ніж 90% .

Отже, індекс Д. Райє можна представити наступним чином:

$$F=1-\sum_{i=1}^n p_i^2$$

де n – кількість партій;

P_i – відсоток виборчих голосів чи мандатів, отриманих партією – i .

Індекс фрагментації вказує на можливість існування партійних систем від досконалої однопартійної системи, в котрій одна партія здобуває всі виборчі голоси $F = 0$, до двопартійної $F=0,50$. Рівень фракційності між 0,50 та 0,67 вказує на конкуренцію двох партій. Значення індексу фракційності вища ніж 0,70 – це ознака існування

багатопартійної системи (більше, ніж 3-х партій). Рівень нижчий 0,50 вказує на появу домінуючої партії [10, с. 502–504].

На визначення фрагментації партійного поля суттєво впливає величина виборчого округу: виборчі округи невеликого розміру із застосуванням відносно високого прохідного порога зменшують число ефективних політичних партій, тоді як загальнонаціональний округ збільшує шанси партій, які беруть участь у виборах. Але тут, в будь-якому разі, слід враховувати величину прохідного відсотка, оскільки занадто високий поріг може також вплинути на ефективність участі у виборах малих політичних партій. Зазвичай, Д. Райє враховує тільки ті партії, які є конкурентоспроможними, але насправді вони не здійснюють жодного впливу на результати голосування. Коли кількість партій, які не пройшли до парламенту є великою, то індекс фрагментації приймає дуже низькі значення. Отже, індекс Д. Райє є малорезультативним для використання у випадку наявності великої кількості малих партій.

Ф. Алескеров, В. Платонов вважають, що індекс фракційності Д. Райє в результаті обчислень має певні відхилення, бо він розрахований на відсутність існування голосів «проти всіх». Тому, вважають дослідники, партії, які приймали участь у виборах, в сумі повинні отримати 100% голосів виборців [1, с. 13]. А. Карпов відзначає, що індекс фрагментації є середнім арифметичним абсолютних відхилень. Індекс володіє ясною інтерпретацією: на скільки в середньому кожна партія відповідає своєю точному представництву. Вчений також доводить, що індекс фрагментації має досить значний недолік: його значення залежить від кількості партій. Коли кількість партій, що не пройшли в парламент, і тих, які мало впливають на результат виборів, велика, то індекс приймає занадто низьке значення, що може зовсім не означати відповідну представленість [5, с. 3].

Отже, індекс фрагментації Д. Райє вказує на існування різних партійних систем в конкретний проміжок часу, але він є часто не пристосованим до незвичайних умов, що можуть виникати у конкретній державі. Саме тому систематичне обчислення партійної системи слід здійснювати у порівнянні з іншими індексами, які тісно співвідносяться один з одним.

Неусталеність уподобань електорату в ході виборчих кампаній (Індекс Педерсена). Тривалий час вважалось, що партійні системи країн Західної Європи є стабільними і обумовлені дією соціально-політичних розмежувань, описаних С. Ліпсетом і С. Рокканом. Однак у 1970 р. датський політолог М. Педерсен, досліджуючи партійні системи європейських країн, помітив зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець, приймаючи участь у виборах, не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, поспатеріалістичних). Для виміру цих процесів М. Педерсен запропонував індекс електоральної неусталеності партійних систем.

Неусталеність – поняття, яке застосовують як зміну у підтримці виборцями партій або блоків, які беруть участь у двох виборах поспіль. Індекс неусталеності

визначає величину перенесення виборчої підтримки між політичними партіями. У політичній науці розрізняють валову та чисту неусталеність. Під валовою неусталеністю розуміють тенденцію виборців не голосувати за одну й ту ж партію під час двох виборів підряд. Чиста ж мінливість відображає реальну втрату або набуття підтримки політичною партією. Для розрахунку валової неусталеності необхідні додаткові соціологічні дослідження уподобань виборців під час останніх виборів у порівнянні з їх перевагами на попередніх виборах [3].

У нашому дослідженні ми будемо використовувати чисту неусталеність. Формулу для обчислення індексу чистої неусталеності увів М. Педерсен у 1979 р. та виразив його наступною формулою:

$$I_{ped} = (P_1 - P_1') + (P_2 - P_2') + \dots + (P_n - P_n') / 2, \text{ де:}$$

I_{ped} – означає перенесення виборчої підтримки;

n – кількість партій;

P_n – загальна виборча підтримка (%) партії « n » в період « t » (I вибори)

P_n' – загальна виборча підтримка (%) партії « n » в період « $t + 1$ » (II вибори) [11, с. 239].

Значення індексу неусталеності коливається від 1 до 100. Якщо вподобання електорату усталені, тоді значення індексу дорівнюватиме 1. Межа усталеності повинна не перевищувати 15. Коли індекс М. Педерсена більший за 15, тоді електоральні вподобання є неусталеними. Вчений вважає, що цей індекс допомагає фіксувати загальну динаміку сили партії від виборів до виборів.

Ця формула використовувалася протягом двадцяти років, але останнім часом її неодноразово пропонували модифікувати або доповнити ще одним показником – заміщеністю.

Така ситуація пов'язана зі складністю обрахунку чистої мінливості (неусталеності) для країн Центрально-Східної Європи та нових незалежних держав. Проблема полягає в тому, що в країнах цього регіону з нестабільною партійною системою партії виникають і зникають, не перейшовши межу двох виборів, що вносить суттєву неточність в показник мінливості, роблячи неможливим порівняння мінливості країн ЦСЄ з іншими країнами.

При дослідженні партійних систем, що піддаються великим змінам від одних виборів до інших, бажано відрізнити мінливість всередині партійної системи від утворення нових партій. Це не тільки додасть концептуальної ясності мінливості, а й полегшить процес дослідження впливу інституційних факторів на результати виборів.

На жаль, існує багато труднощів у створенні двох незалежних величин: мінливості (неусталеності) та заміщеності (утворення нових партій). Відомо, що неможливо виміряти мінливість на індивідуальному рівні. Виборець, що голосує за партію А у виборах t , можливо, зовсім не змінив своїх партійних уподобань до виборів $t+1$, але змушений голосувати за партію В (або С, або будь-яку іншу партію), якщо партії А більше немає в бюлетені. В той же час цілком можливо, що цей виборець таки змінив свої уподобання і проголосував за партію В, незалежно від того, є партія А в бюлетені чи

ні. Отже, неможливо виміряти справжній відсоток зміни в партійних уподобаннях без спеціально розроблених порівняльних досліджень (які в більшості випадків не існують на пострадянському просторі). Але можливо розробити приблизні дані по мінливості та партійному заміщенню, розглядаючи тенденції в підтримці виборцями різних типів партій.

Мінливість серед існуючих партій можна розрахувати, досліджуючи зміну у підтримці виборцями партій або блоків, які беруть участь у двох виборах підряд. Для цього ми вилучаємо всі партії, які не брали участь в обох виборах, і підсумовуємо різницю у голосах, яку отримали партії від одних виборів до інших. І якщо визначена таким чином мінливість є мірою змін у виборчих результатах наявних гравців політичного процесу, партійне заміщення можна розуміти як ступінь впровадження нових гравців у політичну систему. Його можна виміряти як відсоток електорату, який підтримав нові політичні формації, або суму часток голосів виборців, які отримали учасники виборів під час виборів $t+1$, які не брали участь у виборах t [3].

Задля можливості порівняння результатів виборів у великій кількості країн було необхідно розробити показник, який би міг врахувати ці дві величини: 1) коливання у підтримці тих самих партій і 2) підтримку нових партій. Оскільки основною метою введення цього показника в даній роботі є оцінка стабільності партійної системи, ми пропонуємо вимірювати його за запропонованою М. Педерсеном формулою, включаючи до розрахунку і ті партії, які не брали участь у попередніх виборах, але отримали більше 1 відсотка у наступних; при цьому ми вважатимемо ступінь їх підтримки на попередніх (або наступних) виборах за 0. Таким чином ми отримуємо набагато вищі показники від існуючих за класичною формулою Педерсена, але пристосованіші для регіону, що розглядається.

Отже, характеристика індексів, які застосовуються для аналізу політичних партій і партійних систем, їх пізнавальні можливості дозволяють констатувати той факт, що емпіричні методи можуть виступати ефективним знаряддям для вивчення партійних структур. В той же час слід відмітити, що їх ефективне застосування можливе лише разом з класичною теоретичною методологією.

Індекси ефективної кількості електоральних та парламентських партій М. Лааско та Р. Таагепери, індекс пропорційності Р. Гюнтера, індекс диспропорційності М. Галлахера, індекс фракціоналізації Д. Райє, індекс неусталеності уподобань електорату М. Педерсена, які охарактеризовані в нашому дослідженні, дають змогу вивчати особливості функціонування партійних систем.

Дослідження ефективної кількості електоральних та парламентських партій допомагає оцінити виборчу привабливість політичних сил на виборчих перегонах та їх ефективність під час роботи у вищому органі законодавчої влади.

Пропорційність розподілу місць у парламенті означає правильне співвідношення отриманих політичними партіями голосів виборців з депутатськими мандатами. Диспропорційність показує на похибку, яку варто врахувати під час вибору виборчої системи, встановлення прохідного виборчого бар'єра та формування округів.

Оцінка рівня пропорційності / диспропорційності – одна з базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи.

Індекс фрагментації партійної системи визначає наскільки в середньому кожна партія не відповідає своєму представництву у парламенті. Його значення цілком залежить від кількості партій, які складають політичну систему. Рівень фрагментації партійної системи України протягом періоду інституціоналізації залишався на достатньо високому рівні, що свідчить про існування багатопартійності та конкурентності на парламентському рівні. Загалом індекс фрагментації при аналізі партійних систем повинен застосовуватись у комплексі з іншими методологіями та показниками.

Індекс електоральної неусталеності дає змогу вивчати зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець, приймаючи участь у виборах, не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, посматеріалістичних).

Список використаної літератури

- 1 *Алескеров Ф.* Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Алескеров, В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
- 2 *Богашева Н.* Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 42–49.
- 3 *Голосов Г.* Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // Полис. – 1998. – № 1. – С. 106–129.
- 4 *Дешко Т.* Інструментарій аналізу виборчих систем / Тетяна Дешко // Наукові записки НУ «Кієво-Могилянська академія»: Політичні науки. – 2005. – Т. 45. – С. 50–56.
- 5 *Карпов А.* Измерение представительности парламента в пропорциональных избирательных системах [Електронний ресурс] / А. Карпов // Моделирование в социально-политической сфере. – 2008. – №1(2). – Режим доступа: https://www.hse.ru/data/2010/05/05/1216436870/WP7_2006_04.pdf
- 6 *Рогозін М.* Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рогозін // Наукові записки НУ «Кієво-Могилянська академія». Політичні науки. – 2003. – С. 45–52.
- 7 *Романюк А.* Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України : порівняльний аспект / Анатолій Романюк // Вісник ЦВК. – 2007. – №2(8). – С.58–63.

- 8 *Романюк А.* Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / Анатолій Романюк. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 325 с.
- 9 *Сморгунов Л.* Эмпирический анализ партийных систем / Леонид Сморгунов // Современная сравнительная политология. Учебник. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2002. – С. 325–338.
- 10 *Шведа Ю.* Теорія політичних партій і партійних систем [Електронний ресурс] : навч. посібник / Юрій Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 325 с. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/ebook/book/html/D/iplp_kspd_Shveda%20U%20R%20Teoriia%20politicnih%20partii%20i%20partiinih%20sistem/
- 11 *Шведа Ю.* Партії та вибори: енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Львівський нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2009. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/slovnuk_shveda!/partiji_i_vybory_slovnuk.htm
- 12 *Laasko M.* Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laasko, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol.12. – №3. – P. 3–27.

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014*

ЭМПИРИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И ПАРТИЙНЫХ СИСТЕМ

Наталья Шестак

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного управления,
ул. Университетская 14, 88000, Ужгород, Украина
e - mail : natalia.shestak @ mail.ru*

В статье характеризуются эмпирические методы, которые могут использоваться для анализа политических партий и партийных систем. Речь идёт об особенностях применения индексов эффективного количества электоральных и парламентских партий, индекса диспропорциональности, индекса фрагментации, индекса изменений предпочтений электората

Ключевые слова: эмпирические методы, политические партии, партийная система, индекс эффективного количества партий, индекс фрагментации, индекс диспропорциональности, индекс изменений предпочтений электората.

**EMPIRICAL RESEARCH METHODS OF POLITICAL
PARTIES AND PARTY SYSTEMS**

Nataliya Sestak

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration,
Str: University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

The author of the article has characterized the empirical methods to be used for the analysis of political parties and party systems, in particular the specificity of indexes application of effective amount of electoral and parliamentary representatives, disproportionality index, index of fragmentation, index of change of electorate preferences.

Key words: empirical methods, political parties, the party system, the index of effective number of parties, fragmentation index, disproportionality index, index of changes in preferences of the electorate.

УДК 32.81'272:001.8(477)

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: МЕТОДИ, ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана Савойська

*Київський національний університет будівництва і архітектури,
сантехнічний факультет, кафедра політичних наук,
Повітрофлотський проспект, 31, 03680, Київ, Україна,
e-mail: Savoyska@gmail.com*

Проаналізовано еволюцію розвитку мовної політики в сучасній Україні, її методи, принципи та підходи. Визначено: еволюція розвитку мовної політики має своєрідну структуру, яка складається з декількох етапів, що потребує застосування різних методів дослідження. Акцентовано, що мовна політика в Україні впродовж певного часу перебувала під тиском інших держав, котрі нав'язували українському народові свій спосіб життя, мову і культуру.

Ключові слова: мовна політика, еволюція, методи, принципи, підходи дослідження, інститути влади, Українська держава, діалог, комунікативний.

Вибір методів та принципів, послідовність і техніка їхнього застосування визначаються метою, обсягом і характером дослідження еволюції розвитку мовної політики, а також умовами, в яких вона відбувалася. На наш погляд, варто акцентувати на інституціонально-діалектичному методі, який, з одного боку, ґрунтується на діяльності інститутів влади, котрі здійснювали мовну політику на території України, з іншого – на діалектиці, що навчає, як необхідно вести бесіду і діалог за проведення мовної політики. Цей метод дав змогу проаналізувати формування та розвиток, сутність і роль комунікативного аспекту мовної політики в Україні на всіх етапах історико-політичного розвитку. Термін “діалектика”, уперше використав Сократ для позначення плідного і взаємозацікавленого досягнення істини. Цей метод розвивали Т. Адорно, М. Гайдеггер, В. Гегель, А. Камю, І. Кант, С. К’еркегор, Б. Кроче, Ж. Сартр, Й. Фіхте, М. Горкхаймер. Він надто важливий для формування, становлення та розвитку мовної політики на всіх етапах українського державотворення і загальнонаціональної єдності українського полікультурного суспільства [9, с. 179; 8, с. 194–195].

У дослідженні еволюції розвитку мовної політики історико-діалектичний метод допомагає визначити її механізми розвитку й орієнтуватися у великому масиві матеріалу, проаналізувати здійснення мовної політики на території України, землі якої були захоплені Великим Литовським князівством. Коли зауважити, що Велике Литовське князівство називали Литовсько-Руською державою, а будь-яка мова є гарантом національного та державного самозбереження, то мовну політику на цьому етапі можна визначити комплексом конкретних заходів спрямованих на захист української культури та її інтересів. Оскільки культура Української держави вважалася розвиненішою, то південнослов’янська мова, що розвивалася на основі церковнослов’янської і

© Савойська С., 2014

народнорозмовної мов, у Великому Литовському князівстві виконувала функції ділової офіційної мови. На цьому етапі, який можна назвати періодом становлення південнослов'янської (руської) літературної мови, вона виконувала комунікативну й об'єднувальну функції. Західноруська писемна мова стає мовою великокняжої канцелярії, урядових актів, князівського листування і перекладів. Мовна політика України другої половини XVI ст. здійснювалася під тиском мови та культури Польщі. Польська влада забороняла українській спільноті користуватися рідною мовою в урядових і релігійних установах, навчальних закладах, котрі польський уряд перевів на одномовний режим, де переваги мала латинська й польська мови. Незважаючи на те, що українську мову постійно забороняла польська влада, особливістю мовної політики цієї доби є безперервність її розвитку. Адже українську ("руську") мову застосовували у королівських документах, котрі стосувалися українських територій. Загалом українську мову захищали та поширювали православні міщани, які створювали при церквах і монастирях братські школи, де мали змогу навчатися сироти і діти з бідних родин. "Руська" мова поступово витіснялася зі суду, діловодства, адміністративного вжитку та церкви польською мовою. Попри такий стан, "руська" функціонувала на приватному рівні: вона вбирала місцеві й іншомовні елементи, поступово відходила від церковнослов'янської мовної традиції. На Запорозькій Січі, що була військовим центром України, всі документи, військові правила, команди, листування здійснювали українською ("руською") мовою, яка застосовувалася на всій території України у XVI ст. Після Люблінської унії, що ліквідувала Литву як окрему державу, розпочався новий етап мовної політики на території України. Незважаючи на визнання її регіонального й офіційно-ділового статусу, який підтверджувався урядовими актами 1590 і 1681 рр., українська освіта і книгодрукування втратили державну підтримку, що послаблювало роль української мови в економічному і духовному розвитку українського народу. І все-таки наприкінці XVII ст. українська мова виводиться з адміністративного вжитку на території України і залишається лише мовою церкви [4, с. 413, 414].

Важливий методологічний підхід у здійсненні мовної політики цієї доби – теорія протилежностей і протистоянь, яка розглядає широке коло проблем, котрі існували у Східній Україні, що опинилася у складі Росії. Історико-діалектичний метод дав змогу проаналізувати мовну політику в добу Гетьманщини, коли українська мова була поширеною і у внутрішньому, і у зовнішньому листуванні з Московією, яка докладала немало зусиль, аби загальмувати українську національну культуру. Петро I і Катерина II наказували переглядати всі листи, грамоти, книги, написані староукраїнською мовою, і вилучати з них усе, що відмінне від російської. Імператори намагалися викоринити те, що нагадувало їм про існування української культури – назви поселень, вулиць, сіл, міст, імена і прізвиська. У другій половині XVIII – на початку XIX ст. в Україні не залишилося жодного україномовного навчального закладу. Українську мову було вилучено зі судів, церкви, театру, періодики, науково-освітньої літератури і державних установ. Українська мова вважалася мовою села та малоосвічених верств населення. На думку І. Діяка,

українською мовою послуговувалися лише у побуті й народній творчості, а освічені представники старшини вважали її провінціалізмом без майбутнього [2, с. 48].

Мовна політика може функціонувати на різних рівнях: вертикальному, тобто між інститутами влади та громадянами, і горизонтальному – між суб'єктами політики. Ці різноманітні зв'язки, ґрунтовані на певній політичній культурі, можна розкрити, застосовуючи еволюційно-історичний метод. Найвідоміші його представники – Т. Вайц, А. Бекон, Л. Морган, Г. Спенсер, Е. Тейлор, Л. Уайт, Л. Штернберг та ін. закордонні учені, які з'ясували, що усі народи відрізняються мовою, культурою, звичаями, традиціями, історією. Окремі з них, у тому числі Т. Вайц і Г. Спенсер, розвиток їх культури та мови пов'язували з природою і територіально-історичними умовами, у котрих розвивалися етноси й нації. За допомогою цього методу виявлено закономірності здійснення мовної політики Австрії, Австро-Угорщини та Російської імперії на території України. У першій половині XIX ст., коли українські землі були розділені між Австрією і Російською імперією, освітніх закладів з українською мовою навчання, за винятком окремих приватних, практично не існувало. На цьому етапі, що увійшов в історію української державності як Національне відродження, українську мову і культуру відроджувала українська інтелігенція – історики, письменники, вчені, фольклористи, священики, митці культури, археологи та ін. У другій половині XIX ст. Росія на території України запровадила жорстку (колоніальну) мовну політику: Валуєвським циркуляром та Емським указом заборонила друкувати книжки українською мовою і ввозити їх з-за кордону, використовувати українську мову в театрі, музиці, літературі, науці, церкві. Мовна політика російської влади щодо українського народу, його мови і культури пом'якшилася лише під час Російської революції 1905–1907 рр. Окрім цього, на мовну політику впливало виникнення та функціонування багатьох “правильних” і “неправильних” ідеологій. Орієнтуючись на “правильні” ідеології, українська інтелігенція все-таки домоглася від російської влади певних поступок: РАН визнала українську мову літературною, було дозволено відкривати українськомовні навчальні заклади, кафедри української мови, історії, географії, українознавства, бібліотеки, театри, друкарні, газети, журнали та ін. Цього домоглася група українських депутатів, яка входила до першої та другої Російських дум. Але у зв'язку зі закінченням революції спрацювала “неправильна” ідеологія, що спровокувала часи реакції, коли російська влада анулювала всі українські навчальні заклади, закрила журнали, друкарні, бібліотеки, театри, заборонила український правопис, а все діловодство перевела на російську мову. Тобто доба реакції знищила той єдиний смисловий центр, який мав місце під час революції. Тому мовну політику заборон було відновлено, розуміючи, що цілковита втрата рідної мови для українського народу може спричинити втрату національної ідентичності, а у подальшому – загибель нації, оскільки мовна проблема для України, на думку Л. Нагорної, – не лише гуманітарна, а й геополітична [7, с. 245].

Системний підхід до аналізу мовної політики дав змогу дослідити деструктивну мовну політику на Буковині, де насаджувалася німецька, а згодом румунська мови. На відміну від австрійського законодавства, румунське на українських землях не передбачало жодного офіційного використання української мови. Мовна політика

Румунії, яку вона здійснювала на території Буковини та Бессарабії, практично нічим не відрізнялася від мовної політики Росії, яка вважала українців етнографічною групою, а Румунія буковинців – українізованими румунами, котрі втратили рідну мову. Так, румунська влада вважала, що у Північній Буковині й Бессарабії мешкають не українці, а слов'янізовані румуни. На цій території України румунська мова була проголошена державною. У зв'язку з цим на роботу у державні установи приймалися тих, хто знав румунську мову. Водночас українську мову в державних органах забороняли. На Північній Буковині було закрито всі українські школи, гімназії, кафедри у Чернівецькому університеті, культурно-освітні товариства, заборонено ввезення українських книжок і музичних товарів. Австрійські імператори, на відміну від російських, польських і румунських колоністів, запроваджували на українських землях лояльну мовну політику: вони дозволяли українській спільноті відкривати церкви, школи, навчатися рідною мовою та використовувати її у судах. У Галичині українська мова була другою крайовою мовою, якою навчалося у початкових школах 97% українських громадян.

Відтак, мовна політика Румунії на українських землях була спрямована на поширення румунської мови в освітній сфері, обов'язкове відвідування буковинцями шкіл лише з румунською мовою навчання, що призвело до занепаду українських шкіл, української мови. На момент входження Закарпаття до складу Чехословаччини тут майже всі школи були з угорською мовою навчання, а 60% мешканців регіону виявилися взагалі неписьменними. Мовна політика Чехо-Словаччини, порівняно з мовною політикою Румунії й Австро-Угорщини, стосовно української мови була лояльною. Попри те, що Чехо-Словаччина у Закарпатському краї чеську мову проголосила державною, вона поступово збільшувала кількість освітніх навчальних закладів і чеською, й іншими мовами [6].

Особливість еволюційно-історичного методу становить виявлення взаємозв'язку між реальним і уявним, дійсністю та бажанням, це допомагає з'ясувати шляхи розвитку української національної культури мовну політику в СРСР, політичні сили, котрими вона була трансформована у пострадянську Україну. Окремі аспекти мовної політики радянської доби аналізували відомі вітчизняні вчені, зокрема І. Діак, І. Курас, Т. Марусик, Л. Масенко, Л. Нагорна, А. Погрібний та ін. У працях науковців радянська доба представлена як період безжалючого викорінення усього, що містило хоча б натяк на українську самобутність. Про це йдеться у розвідках О. Уткіна. Він стверджує: саме мова забезпечила людству створення великого інформаційного ресурсу, а друк надав можливість зберігати і поширювати інформацію, новітні інформаційні технології, завдяки котрим сукупна пам'ять людства невинно зростає зі значним прискоренням [10, с. 79–80].

Мовна політика, яка запроваджувалася на території України радянською владою, була спрямована на знищення національних мов і культур. Влада закривала україномовні навчальні заклади, відкривала двомовні або російськомовні, де мову навчання пропонувалося обирати. Крім того, українська мова вважалася необов'язковою для вивчення, оскільки у вищих навчальних закладах вступні іспити та навчання, за

невеликим винятком, проводилися російською мовою. Незгодних з такою мовною політикою СРСР звинувачував у буржуазному націоналізмі, депортував за межі держави або кидав за ґрати. Часто під такі мовно-політичні переслідування потрапляли письменники, юристи, вчені, священники, історики, митці, котрих звинувачували у державній зраді. Український народ не міг відкрито виступити на захист своїх прав, власної історії, української мови, літератури і культури, оскільки за це радянська влада жорстко переслідувала. З цієї причини ЦК КПРС зняв з посади Першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, якого звинуватили у захисті національних інтересів, мовних і культурних прав українців, а також у м'якості, місцевому патріотизмі й потуранню українському націоналізму [1, с. 30].

Отже, сутність мовної політики П. Шелеста полягала у його цілеспрямованих контактах, котрі налагоджувалися між учасниками взаємодії за допомогою духовного спілкування. Мовна політика В. Щербицького була зовсім іншою: вона повністю влаштувала центральну владу. Внаслідок еволюційно-історичного методу вдалося з'ясувати, якою мовою здійснювалося навчання за правління В. Щербицького та М. Горбачова, а також розвиток україномовної освіти в СРСР. В. Щербицький був лояльним до влади, на відміну від попередника, жорстко придушував дисидентів і в офіційному спілкуванні послідовно послуговувався російською мовою. Взаємодія місцевої та центральної влади у сфері мовної політики на території України "налагодилася" з користю для останньої. Перша половина 1980-х років вирізнялася інтенсивною русифікацією українців. Науково-технічна література українською мовою становила лише 12,8%, україномовної періодики, книг і шкіл практично не залишилося. Центральна та місцева влади діяли в унісон до доби перебудови, що була проголошена у середині 80-х років минулого століття. Мовна політика М. Горбачова була лояльною до національних меншин та місцевої влади в Україні. У зв'язку з цим у наприкінці 80-х рр. протести проти політики русифікації набули організованого характеру. З метою відродження української мови і культури, у Львові почали виникати численні неформальні об'єднання: Український культурологічний клуб, Клуб шанувальників історії та культури "Товариство Лева" і под. Ці й інші організації сприяли відродженню ділової, законодавчої, освітньої, інформаційно-комунікаційної галузі, а також української мови і культури, що мало бути основою і рушійною силою життєдіяльності майбутньої незалежної держави. Це дало змогу ухвалити закон "Про мови в Українській РСР", який проголосив українську мову єдиною державною (офіційною) в Україні. Політика М. Горбачова, по суті, визволила колишні республіки СРСР, зокрема й Україну, від мовно-культурної та колоніальної залежності.

Еволюційний метод змінив культурно-історичний, що сприяв захисту і поширенню національних цінностей, культури, інтеграції полікультурного суспільства, регулюванню суспільно-політичних відносин, формуванню політичної свідомості й громадянського суспільства. Культурно-історичний метод, який не вважав еволюцію основним шляхом історичного прогресу людства, виник наприкінці XIX ст. і був вигідний консерваторам, зокрема Л. Фробеніусу. Вони засуджували розвиток усього національного і вважали, що культура немає нічого спільного з людиною, та остання не є її творцем –

лише носієм. Нові культури, на думку Ф. Ратцеля, Л. Фробеніуса, В. Шмідта, народжуються від зіткнення і взаємодії старих культур. З позиції сучасних українських учених, в тому числі І. Кресіної, між народами існують певні культурні зв'язки, котрі у процесі культурного обміну трансформуються, а етнічний розвиток усе-таки зберігає самобутність [3, с. 55], що має вагоме значення для успішного розвитку сучасного українського полікультурного суспільства. Такий підхід до функціонування і поширення української мови й культури в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя відіграє значну роль у сучасних умовах розвитку, коли стара радянська культура має ще великий вплив на формування нової національної культури. Завдяки цьому методу проаналізовано мовну політику в Україні на сучасному етапі державотворення, яка здійснюється на місцевому рівні у регіонах країни, зокрема на Буковині. Тут мовно-політичні проблеми створює сусідня Румунія. Ця держава забезпечує мешканців регіону румунськими паспортами, нав'язує їм румунську мову та запевняє, що вони за походженням – румуни. Влада Румунії через окремі організації, котрі діють у цьому регіоні, та у зв'язку з діючим законом “Про засади державної мовної політики” домоглася, щоб румунська мова на Буковині отримала статус регіональної. Схожі мовно-політичні проблеми існують і на Закарпатті. Тут закордонні паспорти розповсюджує Угорщина. Вона крім цього, місцевим мешканцям регіону нав'язує історію свого краю, угорську та русинську мови, які за законом “Про засади державної мовної політики” визнані регіональними. Не менше мовно-політичних проблем існує між владою України та Росії, що через проросійські політичні сили нав'язує українському народу російську мову як офіційну, другу державну або регіональну. Все це звужує комунікаційний простір для функціонування української мови: її дотепер мало застосовують у сферах бізнесу, кіно, торгівлі, військової справи, ЗМІ. Співпраця між Україною та Росією сьогодні, на думку О. Майборода, не може бути плідною хоча б тому, що вона не віщує Україні відчутної користі через наявність у Росії комплексу зверхності до України, який становить основне гальмо, а цього Росія навряд чи здатна позбутися [5, с. 88–95].

Культурно-історичний підхід до аналізу мовної політики дав змогу розглянути її за певними етапами. Перший (1991–1996 рр.) ми вважаємо конструктивним, що засвідчує відкриття видавництва і бібліотек, навчальних закладів з мовами національних меншин, кафедр українознавства, української мови і літератури, слов'янських мов, української та всесвітньої історії. У зв'язку з конструктивним підходом до здійснення мовної політики, яку варто розуміти регулятор соціально-політичних взаємодій, у першій половині 90-х рр. ХХ ст. русифікаційні процеси були призупинені. Почали відроджуватися мовні комунікації в освіті, діловодстві, культурі, ЗМІ, законодавстві. Поширювалося функціонування української мови і мов національних меншин у технічній галузі, науці, кіно та телебаченні.

Відтак прогностичний підхід до аналізу мовної політики підтверджує: Українська держава змусить себе поважати лише тоді, коли українське суспільство об'єднається навколо української патріотичної еліти, яка не на словах, а на ділі збереже унітарність, соборність і незалежність країни, її національні цінності, здобутки, культуру

й історичну пам'ять. Для цього українській владі необхідно захищати інтереси Української держави, відмовившись від особистих амбіцій і корисних цілей заради об'єднання навколо національної ідеї та української мови – єдиної державної, яку необхідно поширювати на всій території України, зокрема на Півдні й Сході держави.

Список використаної літератури

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба – К.: Видавн. дім “Києво-Могилян. академія”, 2005. – 336 с.
2. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: наук. посіб. / І. Діак – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітичний аналіз: монографія / І. Кресіна. – К.: Вища шк., 1998. – 391 с.
4. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
5. Майборода О. Користь і сентименти в українсько-російських відносинах / О. Майборода // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва: зб. наук. праць. – К., 2010. – № 4. – С. 280–284.
6. Макара М. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М. Макара, І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 103–105.
7. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 273 с.
8. Політологічний словник: навч. посіб. / за ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
9. Сучасний словник – мінімум іншомовних слів: близько 9000 слів / уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2008. – 798 с.
10. Уткін О. Інформаційні впливи і національна безпека України / О. Уткін // Віче. – №1. – 2004. – С.79–80.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 29.05.2014

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ: МЕТОДЫ, ПРИНЦИПЫ И ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Светлана Савойская

*Київський національний університет будівництва та архітектури,
сантехнічний факультет, кафедра політичних наук,*

*Воздухофлотский проспект, 31, Киев, Украина, 03680
e-mail: Savoyska@gmail.com*

Анализируются эволюция развития языковой политики в современной Украине, её методы, принципы и подходы. Определяется: эволюция развития языковой политики имеет особенную структуру, которая состоит из нескольких этапов, что требует применения различных методов исследования. Акцентируется, что языковая политика в Украине на протяжении некоторого времени находилась под давлением других государств, которые навязывали украинскому народу свой стиль жизни, язык и культуру.

Ключевые слова: языковая политика, эволюция, методы, принципы, подходы исследования, институты власти, Украинское государство, диалог, коммуникативный.

EVOLUTION OF DEVELOPMENT OF LANGUAGE POLITICS :METHODS, PRINCIPLES AND APPROACHES OF RESEARCH

Svitlana Savoyska

*Kyiv national university of building and architecture
Sanitary engineering faculty, department of political sciences
Povitroflotskuj boulevard, 31, Kyiv, Ukraine, 03680
e-mail: Savoyska@gmail.com*

The evolution of development of language politics is analysed in modern Ukraine, her methods, principles and approaches. It is underlined that the evolution of development of language politics has an original structure that consists of a few stages, that in turn, requires application of different methods of research. It is marked that language politics in Ukraine during set time were forced by other states, that imposed to the Ukrainian people the way of life, own language and culture.

Keywords: language politics, evolution, methods, principles, approaches of research, institutes of power, Ukrainian state, dialogue, communicative.

УДК:323+327(477)

НОВІ ФОРМИ РЕВОЛЮЦІЙ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ

Ганна Гиря

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління,
вул. Університетська 14, м. Ужгород 88000, Україна
e-mail: hyryaanna@gmail.com*

Розглянуто суперечливі проблеми теорії «кольорових революцій», які досліджували зокрема А. Гільов, Д. Дорофєєв, І. Максимов, Н. Ореховська, Г. Почепцов, М. Троцюк, Д. Юсупова-Фарзалієва. Проаналізовано сутність та головні ознаки «кольорових революцій», розглянуто особливості розвитку політичної системи в Україні й Грузії в постреволюційний період. Охарактеризовано проблеми та перешкоди на шляху до становлення демократії в цих та інших пострадянських країнах.

Ключові слова: кольорові революції, трояндова революція, помаранчева революція, перехідний етап, постреволюційна трансформація, демократичний прорив.

На початку ХХІ ст. розпочався новий етап політичного розвитку в Східноєвропейському регіоні, де відбулися «кольорові революції», зокрема в Грузії й Україні. Відтоді минув певний період, тому актуальним є аналіз постреволюційного розвитку цих країн і феномену «кольорових революцій» з погляду ефекту їхнього впливу на політичні системи.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці українських та зарубіжних дослідників А. Гільова, Д. Дорофєєва, І. Максимова, Н. Ореховської, Г. Почепцова, О. Романюка, В. Соловей, М. Троцюк, Д. Юсупової-Фарзалієвої. Ці вчені зробили вагомий внесок у вивчення зазначеної проблематики. Але актуальність дослідження досі не вичерпана, оскільки ґрунтовного вивчення потребують чимало важливих питань, пов'язаних з особливостями виникнення та перспектив «кольорових революцій».

Нині серед науковців немає однозначного визначення феномену «кольорової революції» та її особливостей. Так, Г. Почепцов зауважує: «кольорові революції» – це процес зміни правлячих режимів, що відбувається під тиском масових вуличних акцій протесту, за підтримки та фінансування зарубіжних недержавних організацій [10, с. 11]. На думку І. Максимова, «кольорова революція» – переворот, котрий здійснюється в країні з демократичним режимом, що має певні внутрішні проблеми розвитку, який спрямовується та рухається інтересами третьої геополітичної сили [7, с. 9]. «Кольорова революція», – стверджує А. Гільов, – узагальнена назва процесу зміни владної групи за широкої масової мобілізації, причиною чого став протест проти офіційних результатів виборів до органів державної влади [3, с. 107]. О. Пономарьова та Г. Рудов зауважують:

«кольорові революції» – вдосконалені модернізовані технології психоісторичної війни Заходу за світове панування [9, с. 37]. З позиції Д. Дорофєєва, «кольорові революції» – повернення правлячих еліт ненасильницьким шляхом, котрі стали основним засобом для досягнення зміни пострадянських режимів через електоральний механізм [4, с. 51]. Н. Ореховська наголошує: особливість «кольорових революцій» спричинена новою історичною ситуацією – сучасний світ є глобальним, причому в ньому домінують інформаційно-комунікативні мережі, існування яких обумовлено цифровим етапом інформаційної революції [8, с. 126]. Масові протести проти масштабних фальсифікацій виборів представниками існуючого режиму, – констатує С. Кіршенблат, – це найважливіша ознака «кольорових революцій»; легітимізації таких революцій серед міжнародної спільноти і населення сприяло те, що акції протесту були спрямовані на захист демократичних прав громадян [5, с. 474]. О. Гапич та Д. Лушніков акцентують: відмінна ознака «кольорових революцій» – це спрямованість на дотримання законності й діючих конституцій, що вирізняє їх з-поміж класичних революцій, спрямованих на зміну конституційного ладу [2, с. 11]. Дослідники «кольорових революцій» зазначають, що вони становлять собою сукупність політичних подій, причини яких криються і у внутрішніх, і в зовнішніх чинниках [15, с. 29]. Серед них суттєвими є такі: втрата контролю діючої адміністрації над політичними перехідними процесами; духовно-ідеологічні агресії й гуманітарні інтервенції, котрі здійснюються за допомогою інформаційно-комунікативних технологій; втручання іноземних учасників у конституційні процеси в середині країни.

До чинників, котрі сприяють успіху «кольорових революцій», І. Максимов зараховує: внутрішні й зовнішні. Серед внутрішніх – корупція, економічна напруга, етнічні конфлікти на території держави, відсутність перспектив у населення. Вчений зауважує, що в усіх випадках «кольорових» переворотів активну роль брав на себе «зовнішній гравець», без якого жодна із революцій ніколи б не відбулася. Цим гравцем, на думку автора, є США [7, с. 8–9]. Інший дослідник «кольорових революцій» С. Белковський визначив десять факторів «кольорових революцій»: зовнішній тиск; делегітимізація; параліч вертикальної соціальної мобільності; протиріччя всередині владної еліти; відсутність проекту майбутнього; опозиційна сила; неможливість влади використати силу; регіонально-етнічні протиріччя; особиста унія бюрократів та політиків у правлячому класі; приводом для революції може бути фальсифікація виборів або серйозна локальна катастрофа [1, с. 63].

Сам технологічний алгоритм «кольорових революцій», на думку В. Пугачова, такий: виявляється енергетичний потенціал громадських груп, здатних брати участь у революції; визначаються політичні об'єднання, спроможні бути двигуном політичного протесту; за допомогою спеціальних тренінгів готуються ударні сили революцій у воєнізованих молодіжних таборах; будується ланцюжок практичних цілей, котрі наближені до вимог мас; забезпечується перевага опозиції в електронних ЗМІ; застосування видовищних масових дій для спонукання усіх незадоволених до активності; суспільство зазнає стану анархії, починаються масові заворушення; управління

здійснюють спеціально підготовлені спеціалісти; після захоплення влади починаються негласні чищення в державному апараті [11, с.216–222].

Спільна ознака досліджуваних держав – те, що другий перехідний етап зумовлений хвилею «кольорових революцій». Так, на виборах 2003 р. у Грузії, які влада намагалася сфальсифікувати, діючого президента Е. Шеварднадзе остаточно відсторонили від влади. На хвилях «трояндової революції», що відбулася під гаслами «Грузія без Шеварднадзе», до влади прийшов М. Саакашвілі. В Україні подібним актом непокори стала «помаранчева революція» 2004 р., що демонстративно виявила незадоволення мас правлячим режимом Л. Кучми. Кульмінаційний момент тих подій – прихід до влади опозиціонера В. Ющенка. Це дало певне сподівання на демократизацію і поступальний рух України до консолідованої демократії [14].

Як зазначив В. Соловей, у Грузії демократичний потенціал революції був згодом вихолощений, а режим М. Саакашвілі характеризувався помітними авторитарними рисами та й з економічного погляду його не можна назвати успішним. Утім, країна, що обрала військовий шлях для відновлення територіальної цілісності, позбавляється шансів нормального економічного розвитку та тяжіє до авторитарного правління. Дивно, але, навіть програвши «п'ятиденну війну» в серпні 2008 р., грузинська влада зберегла свою популярність і авторитет [13, с.38]. У Грузії після „революції троянд” мирним шляхом відновлено суверенітет центральної влади щодо Аджарії, з'явилася надія на розв'язання абхазької та південно-осетинської проблем [12, с.23].

Виборчі процеси в Грузії відбувалися у не зовсім демократичний спосіб. Виборчу комісію призначав Президент, тому навіть на президентських і повторних парламентських виборах у січні 2004 р., міжнародні спостерігачі від ОБСЄ зафіксували значні й різноманітні порушення. Президентським і парламентським виборам у січні і травні 2008 року притаманні зловживання нормативними, інституційними, адміністративними, фінансовими та медіа-ресурсами. На дострокових президентських виборах перемогу одержав М. Саакашвілі, отримавши 53% голосів. Спостерігачі від ОБСЄ охарактеризували їх такими, котрі відбулися з масовими порушеннями та фальсифікаціями: виборче законодавство змінювалося напередодні виборів, державними ресурсами явно зловживали, громадських працівників і опозиційних активістів відверто залякували, виборчі списки складали неточно. Опозиційні кандидати зазначали, що фальсифікація штовхнула М. Саакашвілі на подолання 50-відсоткового порогу з метою запобігання другого туру. Тому назвати Грузію виборчою демократією важко [14].

Траєкторію «постреволюційної» трансформації в Грузії визначили два основні чинники: абсолютний характер перемоги опозиції та монолітність табору переможців. Абсолютний характер перемоги допоміг новій правлячій еліті за власним розсудом зберігати та модифікувати інститути. Монолітність переможців сприяла консолідації значного сегменту політичної еліти навколо єдиної «партії влади». Унаслідок «кольорової революції» грузинський політичний режим позбувся бар'єрів, які обмежують використання силових стратегій [3, с. 112].

Режим М. Саакашвілі не назвемо демократичним, але його можна вважати ефективним. Отже, наслідком грузинської революції стало формування режиму сильнішого за знищений революцією, хоча і менш демократичного.

В Україні демонстрантам вдалося домогтися обрання на пост Президента В. Ющенка, таким чином змінивши головного гравця в політичній еліті, але подальші політичні зміни були мінімальні [6, с.25]. В Україні і у Грузії поміркований тип переходу шляхом виборчого процесу зумовили перемогу опозиції на виборах. Однак можливість почати реальні реформи у всіх сферах суспільних відносин, що відкривалася після зміни влади, надалі була втрачена. Причина – глибока фрагментація еліт. Неспроможні досягти компромісу між головними політичними гравцями вони віддали перевагу «грі до переможного кінця», тобто «грі з нульовою сумою», яка закінчилася взаємним програшем. Прагнення отримати перемогу (пост Президента з посиленими повноваженнями) здавалося вищою, ніж ціна участі в конфлікті. Можливість використання ресурсів (загальнонаціонального багатства) в цій боротьбі не обмежена ані формальними, ані неформальними правилами.

Результати гострого суперництва еліт виявилися наприкінці 2008 р., коли на початку світової рецесії Україна опинилася серед країн, найпостраждаліших від кризи. Яскравим прикладом також став провал проекту створення демократичної коаліції в серпні 2006 р. і формування уряду М. Азарова з представників команди Л. Кучми. Це засвідчує збереження названої тенденції, а також чергову паузу в процесі демократизації. Формально ж створена коаліція на початку грудня 2008 р. у складі «Блоку Юлії Тимошенко» (БЮТ), частини депутатів парламентської фракції «Нашої України – Народної самооборони» (НУ-НС) і «Блоку В. Литвина» не сприяла ефективній і результативній роботі, а стала результатом внутрішньої боротьби між президентом В. Ющенко і прем'єром Ю. Тимошенко.

Причина загострення боротьби полягає в нечіткості розподілу повноважень між Президентом та виконавчою гілкою влади, що ще більше зросла після конституційних змін 2004 р., котрі не лише запровадили парламентсько-президентську систему правління, а й одночасно позбавили главу держави частини повноважень. Це спричинило руйнацію гегемоністської моделі консолідації неопатримоніального режиму, де президент відіграв роль верховного арбітра й уособлював центр системи, і стало кроком до розвитку інституту парламентаризму в Україні [14].

В. Соловей стверджує: впевнено говорити про затвердження демократії можна лише в Україні. Перевагу він віддає Україні тому, що в цій країні під час загальнонаціональних конкурентних, вільних і прозорих виборів 2010 р. змінилися місцями влада й опозиція, у свою чергу, помінявшись місцями в процесі «Помаранчевої революції» 2004 р. Така мирна зміна влади – важливий критерій успіху демократизації [13, с. 37–38]. При чому одним із ключових факторів виживання та зміцнення демократії в Україні виявився запеклий конфлікт усередині української еліти. Рівність сил елітних фракцій призвела до дилеми: взаємне знищення або компроміс, механізмом якого стали

демократичні інститути та процедури. Українська ситуація зайвий раз підтверджує давнє спостереження: демократія виростає не з достоїнств людей, а з їхніх недоліків.

Щоправда, коли в політиці елітний конфлікт спричинив зміцнення демократії як механізму внутрішньоелітного компромісу, то в економіці його результатами були дезорганізація й управлінський параліч. Феноменальний український економічний підйом закінчився майже відразу ж після «помаранчевої революції», причому внаслідок внутрішніх причин, а не через вплив зовнішніх чинників. За демократію Україні довелося заплатити масштабними економічними і соціальними втратами. Втім з початку 2010 р. українська економіка демонструвала високі темпи відновлення – майже настільки ж високі, як і темпи падіння в 2008–2009 рр. [13, с. 38].

В Україні «помаранчева революція» та наступні події призвели до появи трикутника вето-акторів з колишньої правлячої еліти та двох груп коаліції переможців. За такого формату, що мав опору в інститутах прем'єр-президентської системи, спроби однієї групи зайняти домінуюче становище блокувалися іншими групами. Тобто з випадків «кольорових революцій» український – єдиний, де інституціональні зміни змушували акторів дотримуватися стратегії компромісів, оскільки сила інститутів визначається силою акторів, зацікавлених в їхньому існуванні. Зауважимо: передумовою затвердження в Україні інституціоналізованої конкуренції еліт стала наявність груп, укорінених в партизованому політичному полі до «кольорової революції» [3, с. 118].

Політичний процес сучасної України відповідає одному з головних критеріїв перехідного стану, так званій подвійній невизначеності – правил і процедур політичної гри, а також її результатів. Крім того, в Україні незавершений так званий постпомаранчевий перехід з характерною для нього невизначеністю результатів політичної гри залишає відкритим питання про подальші політичні перспективи України, котрі задаються щонайменше двома потенційними векторами: або зумовлена постійними політичними кризами стагнація ліберально-демократичних перетворень, яка містить загрозу повернення до попереднього типу режиму, або ж створення інституційної структури, що сприяла б консолідації режиму демократичної ситуації та заклала основи для подальшого переходу до консолідованої демократії.

Отже, «кольорові революції» не можна розглядати як гарантований демократичний прорив. Підриваючи режими пострадянських держав, вони лише відкривають можливості для переходу до демократії, але не гарантують переходу. Події, котрі відбулися в Україні та Грузії, отримали назву «кольорових революцій», хоча вони й не призвели до змін існуючого політичного ладу, а тільки здійснили ротацію політичних еліт. До влади у цих країнах прийшли прозахідно налаштовані політики, які в минулому вже обіймали керівні посади, однак були вимушені перейти в опозицію. Крім того, найважливішим успіхом «кольорової революції» й основною умовою повноцінної її реалізації є підтримка з-за кордону.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що в міжнародній практиці феномен «кольорових революцій» з'явився не так давно, але він заслуговує на пильну увагу науковців і політиків.

Список використаної літератури

1. *Барсамов В. А.* «Цветные революции» : теоретический и прикладной аспекты / В. А. Барсамов // Социс. – 2006. – № 8. – С. 57–66.
 2. *Гапич А. Э.* Технологии «цветных революций» / А. Э. Гапич, Д. А. Лушников. – М.: РИОР, 2010. – 132 с.
 3. *Гилев А. В.* Политические трансформации на постсоветском пространстве : имеют ли значение «цветные революции» ? / А. В. Гилев // Полития. – 2010. – № 2 (57). – С. 107–121.
 4. *Дорофеев Д. В.* «Цветные революции» в центральноазиатском регионе в контексте внешнеполитической стратегии США / Д. В. Дорофеев // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 125. – С. 51–54.
 5. *Кіршенблат С. В.* Досвід використання моделі «кольорових революцій» у посткомуністичних регіонах / С. В. Кіршенблат // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – 2010. – Т. IX. – С. 463–474.
 6. *Лейн Д.* «Цветная» революция как политический феномен / Дэвид Лейн // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 16–38.
 7. *Максимов И. В.* «Цветная» революция – социальный процесс или сетевая технология ? / И. В. Максимов. – М. : Книга по Требованию, 2010. – 116 с.
 8. *Ореховская Н. Е.* Сущность и место «цветных революций» в ряду революций / Н.Е. Ореховская // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – № 2 (12). – С. 124–127.
 9. *Пономарева Е. Г.* «Цветные революции» : природа, символы, технологии / Е. Г. Пономарева, Г. А. Рудов // Обозреватель – Observer. – 2012. – № 3. – С. 36–48.
 10. *Почепцов Г.* Революция. com. Основы протестной инженерии / Георгий Почепцов. – М. : Европа, 2005. – 532 с.
 11. *Пугачев В. П.* Управление свободой / В. П. Пугачев. – М. : КомКнига, 2005. – 272 с.
 12. *Романюк О.* Посткомуністичні революції / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 16–28.
 13. *Соловей В. Д.* «Цветные революции» и Россия / В. Д. Соловей // Сравнительная политика. – 2011. – № 1. – С. 33–43.
 14. *Троцюк М.М.* Політичні режими України та Грузії після «кольорових революцій» : [Електронний ресурс] / М. М. Троцюк // Студентські наукові записки. – Серія «Соціально-політичні науки». – 2011. – Вип. 3. – Режим доступу : <http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/868>
 15. *Юсупова-Фарзалиева Д. М.* «Цветные революции» как следствие кризиса современных демократий / Д. М. Юсупова-Фарзалиева // Вестник Института стратегических исследований ПГЛУ : Сб. научн. трудов. – 2012. – Вып. 3 : Эверсионный вектор мировой политики : теория, стратегия, тактика. – С. 28–30.
-

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014**Прийнята до друку 20.06.2014*

NEW FORMS OF REVOLUTION IN THE MODERN WORLD: THE ESSENCE AND FEATURES OF MANIFESTATIONS

Hanna Hyria

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration,
Str. 14 University, Uzhgorod 88000, Ukraine
e-mail: hyryaanna@gmail.com*

“Colored revolution” issues and challenges covered by A. Gilyov, D. Dorofeyev, I. Maksimov, N. Orekhovska, G. Pochepstov, M. Trotsyuk, D. Yusupova-Farzaliyeva et al. are examined. The essence and the key features of “colored revolutions” are analyzed. Peculiarities of the development of Ukraine’s and Georgia’s political systems of post-revolutionary period are looked through carefully. Problem points and obstacles concerning building of the democracy that these and the other post-Soviet countries face are characterized.

Key words: colored revolutions, Rose revolution, Orange revolution, transitive period, post-revolutionary transformation, democracy’s achievement.

НОВЫЕ ФОРМЫ РЕВОЛЮЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЙ

Анна Гиря

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного управления,
ул. Университетская 14, г. Ужгород 88000, Украина
e - mail: hyryaanna@gmail.com*

Рассматриваются противоречивые проблемы теории «цветных революций», которые исследовали А. Гилёв, Д. Дорофеев, И. Максимов, Н. Ореховская, Г. Почепцов, М. Троцюк, Д. Юсупова-Фарзалиева и др. Анализируется сущность и главные приметы «цветных революций», особенности развития политической системы в Украине и Грузии в постреволюционный период. Охарактеризованы проблемы и препятствия на пути к демократии в этих и других постсоветских республиках.

Ключевые слова: цветные революции, гвоздичная революция, оранжевая революция, переходной этап, постреволюционная трансформация, демократический прорыв.

УДК 323(477)

ПРИНЦИПИ КОНСОЛІДАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Людмила Приймак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: ms.priymak@gmail.com*

Розкрито суть поняття “консолідація” та особливості її тлумачення. З’ясовано основні принципи консолідації, їхній вплив на процес трансформації політичного режиму. Виявлено залежність між принципами політичного режиму та його типом.

Ключові слова: консолідація, легітимізація, правила гри.

Консолідація політичного режиму залежить від низки принципів, визначає тип і характер політичного режиму. Для українського суспільства, на сучасному етапі розвитку вагомим є з’ясування принципів консолідації, оскільки від їхніх особливостей залежить ефективність зміни політичного режиму, а також його характер в нашій країні.

Питання принципів політичного режиму та їхній вплив на характер консолідації режиму широко дискутується в політичній науці. Так, О. Чебаненко, В. Шрамович, Д. Ковриженко, Н. Колодяжна та І. Когут великого значення надають саме принципам, що визначають демократичний тип консолідації. А. Крап акцентує на правилах гри у політиці, їхньому визначенню та ролі у процесі утвердження того чи іншого політичного режиму. Л. Лясота, розкриває основні шляхи до консолідації політичного режиму загалом.

Ми маємо на меті з’ясувати основні принципи консолідації політичного режиму та їхній вплив на характер режиму. Для цього ми висуваємо такі завдання:

- охарактеризувати поняття “консолідація” в політичній науці;
- проаналізувати головні принципи консолідації політичного режиму;
- з’ясувати залежність між принципами політичного режиму та його характером.

Визначення терміна “консолідація” дискусійне, але дослідники пропонують кілька найважливіших визначень, котрі в сукупності розкривають його зміст:

– досягнення політичним режимом стану, в якому жодна впливова політична сила (наприклад, партія чи організація) не обговорюють відмінних від демократичних способів отримання влади;

– цілеспрямована діяльність із конструювання й утвердження демократичних інститутів у суспільстві; постійні зусилля влади й опозицій з поширення в суспільстві поваги до демократичних правил гри;

– визнане й рутинізоване переконання в ефективності демократії та її процедур на елітарному та масовому рівнях, що обумовлює зменшення ступеня невпевненості в демократії [7].

Такі визначення консолідації демократичного режиму, допомагає виокремити основні її принципи:

- утвердження громадянського суспільства;
- ефективна діяльність системи стримувань та противаг і владних інститутів;
- консолідація еліт, установлення правил гри;
- всебічна легітимізація;
- принцип верховенства права;
- демократизація виборів та інших політичних процесів, котрі відбуваються в державі.

Чимало науковців розглядають консолідовану демократію у вигляді ідеального типу, до якого в реальному світі можна наблизитись, але повністю досягнути не можливо. Для того, щоб зрозуміти суть особливостей такого ідеального режиму, проаналізуємо головні принципи консолідації політичного режиму.

Громадянське суспільство належить до значущих принципів демократичної консолідації, оскільки лише демократичний тип політичного режиму передбачає наявність сформованого громадянського суспільства як рушія демократичного розвитку держави та реалізації цінностей демократії.

В Україні можна зауважити позитивні зрушення в процесі інституціоналізації громадянського суспільства. Не звертаючись до конкретних статистичних даних, констатуємо загальне збільшення кількості громадських організацій, а також розширення сфер їхньої діяльності. Проте водночас спостерігаємо фіктивність і формальність діяльності чималого відсотка з них. Багато громадських об'єднань створювалися з метою задоволення приватних інтересів, а з утратою цими інтересами актуальності фактично припинялася і робота установи [7].

Наступний принцип – система стримувань і противаг. Суть цього принципу полягає в тому, що між вищими органами державної влади відбувається розподіл конституційно визначених прав і обов'язків. А взаємний контроль і залежність одна від одної є передусім гарантом законності, поваги до прав і свобод громадян. Одночасно поділ влади передбачає надійний механізм стримування і противаг, який забезпечує взаємну співпрацю і врівноваження влад [6].

Зі здобуттям незалежності в Українській державі стартував процес зміни політичного режиму; він розпочався насамперед із апарату держави. Особливо яскраво це відобразалося в зміні й розподілі влади між гілками влади. Розподіл влади на виконавчу, законодавчу та судову належать до ключових принципів демократії. Це унеможливило узурпацію влади й контролює розподіл повноважень між гілками влади через систему стримувань і противаг.

Ще один принцип – консолідація еліт. Закріплення демократичного вектора розвитку потребує від учасників коаліційного процесу здатності в умовах довготривалої нестабільності й конкуренції постійно йти на компроміс та узгоджувати інтереси, а також

здатності влади поступатися опозиції, що потужно впливатиме на прийняття політичних рішень та високий рівень репрезентації інтересів суспільства. Переговорні процеси варто розглядати у ширшому контексті – як здатність політичної еліти до консолідації на підставі демократичних «правил гри» та започаткування нової системи влади, нової політичної традиції консенсусної демократії в Україні.

За ситуації відсутності підґрунтя формування базового консенсусу еліт постає небезпека входження у фазу дестабілізуючого хаосу, коли контроль над політичними інститутами стане своєрідним «призовим фондом» у протистоянні політичних сил. Таке протистояння стосується не лише центральних органів влади, а й регіонального рівня управління, де існує небезпечний конфліктогенний потенціал у зв'язку з різними партійними уподобаннями керівників владних інститутів. За цим сценарієм усі нелогічності та протиріччя конституційної реформи стануть предметом жорсткої боротьби і спричиняють максимальний вияв інституціональної неефективності. Для забезпечення ефективності нової конституційної моделі необхідно сконцентрувати увагу на її терміновому вдосконаленні через колегіальну роботу президента, парламенту та уряду. Така модель може бути позбавлена найсуперечливіших норм за умови пакетного прийняття конституційних законів: нової редакції Регламенту Верховної Ради [1], законів “Про Кабінет Міністрів” [2], “Про парламентську коаліцію”, “Про повноження та діяльність опозиції”.

Консолідація передбачає не лише домовленість стосовно правил гри та змагання за владу, а й про фундаментальне та вмотивоване обмеження влади. Це натомість потребує внутрішнього переконання серед еліт у тому, що потрібно обмежувати владу незалежно від того, в кого вона знаходиться; головний механізм – координація функціонування конституційних механізмів, політичних інституцій.

В умовах української політики найпроблемніше питанням демократичної консолідації – вироблення стабільних і визнаних усіма гравцями політичної системи механізмів створення нормативних засад політичного життя. Тобто основа для кризи ефективності врядування закладається ще, умовно кажучи, на підготовчому етапі – на етапі визначення, котрі правила функціонування політичної системи можуть діяти як загальнообов'язкові [3].

Інституційні зміни в перехідний період є наслідком взаємодії інститутів (правил гри) та організацій (учасників, суб'єктів політичного процесу). Перші здатні визначати й обмежувати сукупність варіантів вибору індивідів і зменшувати невизначеність через установлення постійної структури людської взаємодії. Від правил гри значно залежить ефективність та легітимність інститутів влади. Формування прозорих правил гри у політиці (ухвалення рішень, управління проблемами, узгодження конфліктів) – один із чинників політичної стабільності й демократизації суспільства. Правила гри, викладені в конституції, законодавчих актах, договірних документах становлять основу процедурного консенсусу, який поряд із ціннісним є неодмінною умовою консолідації демократії [4].

Узагалі оптимізація державного управління й головних інституцій можлива за умов утілення важливих напрямів політичної реформи, що полягає, по-перше – у зміні

форми правління; по-друге, у реформі місцевого самоврядування; по-третє – у реформі судової влади [5]. Запорука успішної консолідації демократії полягає в її всебічній легітимації, коли основні політичні актори (політичні еліти та різні групи суспільства) вірять, що демократичний режим є найкращим варіантом серед тих, котрі можна уявити. На масовому рівні повинен панувати широкий нормативний і поведінковий (діяльнісний) консенсус стосовно легітимації конституційної системи, якою б слабкою не була її продуктивність у той чи інший момент. Легітимність обумовлює зацікавленість правлячої партії, президента або суверена у спадковості правил гри, що в майбутньому робить їх самодостатніми та самопідтримуючими. Критичним для такого режиму є стан, коли кожна сторона висуває свій інтерес на перше місце (зокрема у процесі встановлення правил гри та боротьби за владу) [7].

Важлива умова – реалізація принципу верховенства права, який передбачає не лише дотримання законодавчих приписів усіма в державі й забезпечення ієрархічності правових норм, а й панування “духу права”, що сприяє посиленій увазі до процесу конституційного реформування, яке має відповідати волі більшості та здійснюватися на засадах юридичних процедур незаангажованими політичними акторами із належним рівнем правової культури.

Ще один вагомий принцип – демократичні вибори. Роль виборів та їхнього впливу на ротаційні процеси в елітарному середовищі безпосередньо пов’язане з рівнем динамічності еліт у принципі, а також із легітимністю влади в державі. Ці моменти зумовлюють логіку набуття певними політичними силами статусу провладних і опозиційних, наявність або відсутність взаємоповаги між названими сегментами як основу для конструктивної співпраці в межах одного органу (наприклад, парламенту чи уряду) або між різними рівнями здійснення управління (наприклад, урядом і місцевою державною адміністрацією).

В умовах демократичної організації взаємодії між суспільством і владою з’являється потреба в регулярному оновленні еліти та політики, що реалізується у невідворотності такого оновлення. Коли таке оновлення відбувається у ненасильницькій і регламентованій законом формі, суспільство не зазнає періодів нестабільності через періодичні кризи влади. Таке регулярне коригування влади у демократичних системах робить її відносно гнучкою і чутливою до соціальних нововведень. У більшості демократичних країн із плюралізованою політичною системою й широким колом елітарних груп, котрі мають доступ до влади і можуть впливати на процес розробки політики та її реалізації (тобто вибори функціонують як механізм ротації еліт), небажання політичних гравців опинитися в опозиції нівелюється сподіваннями на те, що їхня сила поверне собі владу (навіть тоді коли це відбудеться не скоро – можливо, за часів керування нової генерації політиків). Окрім того, символічний капітал, отриманий за час перебування на посаді, вселяє переконання у важливості власної політичної кар’єри [7].

На підставі аналізу наукової літератури й українських політичних реалій запропонуємо концептуальну модель консолідованого українського суспільства, яке має такі складові:

– розвиток громадянського суспільства і зниження рівня віддаленості влади й громадян;

– ефективне функціонування системи стримувань і противаг з явним розподілом конституційно визначених прав та обов'язків між гілками влади, їхній взаємний контроль, залежність одна від одної, що створить надійний механізм стримування та противаг, який забезпечить співпрацю і врівноваження влад;

– консолідація еліт і встановлення правил гри, що передбачає не лише домовленість стосовно правил гри та змагання за владу, а й стосовно фундаментального і вмотивованого обмеження влади, яке потребує внутрішнього переконання серед еліт у тому, що потрібно обмежувати владу незалежно від того, хто нею володіє;

– усебічна легітимізація, коли головні політичні актори вірять, що демократичний режим є найкращим варіантом серед тих, які можна уявити, повинен панувати широкий нормативний і поведінковий консенсус стосовно легітимації конституційної системи;

– принцип верховенства права, що спричиняє посилену увагу до процесу конституційного реформування, яке має відповідати волі більшості й здійснюватися на основі юридичних процедур незаангажованими політичними акторами із належним рівнем правової культури;

– демократизація виборів та інших політичних процесів, котрі відбуваються в державі, а в умовах демократичної організації взаємодії між суспільством і владою з'являється потреба в регулярному оновленні еліти й політики, що реалізується, а також у невідворотності такого оновлення.

Отже, залежно від того, наскільки всі ці принципи реалізуються у конкретній державі, тип політичного режиму буде трансформуватися з тоталітарного у напрямі демократичного.

Список використаної літератури

1. Закон України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10.02.2010 № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу://<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>
2. Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 07.10.2010 № 2591-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>
3. *Когут І.* Конституція для демократичної консолідації (роздуми про конституційний процес у теорії та в Україні) [Електронний ресурс] / І. Когут, О. Чебаненко. – Режим доступу: //[http://old.niss.gov.ua/book/ StrPryor/7/25.pdf](http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/7/25.pdf)
4. *Крап А.* Формування правил гри в політиці та демократизація українського суспільства [Електронний ресурс] / А. Крап. – Режим доступу:// <http://postua.info/krap.htm>

5. *Лясога Л.* Шляхи до консолідованої демократії [Електронний ресурс] / Л. Лясога. – Режим доступу: // http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/01-7.pdf
6. *Пильгун Н.* Поділ влади – конституційна основа взаємодії органу законодавчої влади і глави держави [Електронний ресурс] / Н. Пильгун. – Режим доступу: // <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34682/06Pylgun.pdf?sequence=1>
7. *Чебаненко О.* Консолідована демократія: перспективи для України [Електронний ресурс] / О. Чебаненко, В. Шрамович, Д. Ковриженко, Н. Колодяжна. – Режим доступу: // http://www.kas.de/wf/doc/kas_12580-1522-13-30.pdf?071210104644

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

PRINCIPLES OF CONSOLIDATION POLITICAL REGIME

Ludmila Pryymak

*Lviv National University named after Ivan Franko
faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ms.pryymak @ gmail.com*

This paper examines the essence of the concept of consolidation and especially its interpretation. Found out the basic principles of consolidation and its impact on the transformation of the political regime. The dependence between the principles of the political regime and its type.

Keywords: consolidation, legitimation, the rules of the game.

ПРИНЦИПЫ КОНСОЛИДАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА

Людмила Приймак

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: ms.pryymak @ gmail.com*

Раскрывается суть понятия “консолидация” и особенности ее толкования. Выясняются основные принципы консолидации, их влияние на процесс трансформации политического режима. Выявляется зависимость между принципами политического режима и его типом.

Ключевые слова: консолидация, легитимизация, правила игры.

УДК 32.001:324:323

ПОБУДОВА ІНТЕГРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ «ЛІЙКИ ПРИЧИНОВСТІ»

Вікторія Бунь

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: victoriabun@mail.ru*

Розглянуто низку інтегративних моделей дослідження електорального вибору. Доведено, що на сучасному етапі для здійснення теоретично послідовного й емпірично адекватного дослідження детермінант електорального вибору в нових демократіях потрібно вибудувати інтегративний підхід на основі синтезу методологічного інструментарію класичних теорій електорального вибору. З'ясовано, що значний потенціал для теоретико-методологічного синтезу має розроблена в межах соціально-психологічного підходу модель “лійки причиновості”.

Ключові слова: електоральний вибір, детермінанти електорального вибору, теорії електорального вибору, інтегративна модель електорального вибору, “лійка причиновості”.

Електоральною участю науковці почали цікавитись порівняно недавно. Це пояснюється формуванням інституту парламентаризму та інституту виборів законодавців, введенням загального виборчого права. Хоча вибори у вигляді здійснення народовладдя існували ще в Стародавній Греції, стрижневим механізмом, формою прояву суверенітету народу вони стали саме в умовах сучасних демократій. Введення загального виборчого права, скасування майнових цензів дало змогу залучити до політичної сфери діяльності велику кількість людей. Громадяни отримали право проявляти свою політичну волю на виборах, а вчені звернулися до аналізу механізмів формування політичного вибору громадян.

У процесі дослідження електоральної участі було вироблено три класичних підходи – соціологічний, соціально-психологічний, раціонального вибору. Незважаючи на численні сильні аспекти означених концепцій, автори “класичних” електоральних теорій робили висновки переважно на матеріалах дослідження окремих країн. Тому вони не володіють універсальністю, і застосовувати їх для аналізу виборів в інших державах варто обережно. Подолати цей недолік можна за допомогою створення інтегративних моделей поведінки виборців, котрі об'єднували б детермінанти електорального вибору характерні для різних підходів. Основою для такої інтеграції стає методологія “лійки причиновості” вироблена в межах соціально-психологічного підходу.

Науковці з Мічиганського університету А. Кемпбел, Ф. Конверс, В. Міллер, Д. Стоукс здійснили аналіз президентських виборів у США 1952 і 1956 рр. Результатом дослідження стала монографія “Американський виборець”. Ця робота цікава насамперед тим, що вчені зробили ієрархізацію факторів електорального вибору і запропонували

модель “лійки причиновості”. Методологія отримала не лише подальше використання для вивчення електоральної суб’єктності, а й була широко застосована в транзитології, дослідженнях міжнародних систем. Головний зміст запропонованого підходу: чинники розташовуються ієрархічно, тобто по-різному впливають на електоральне самовизначення виборців. Ця методологія допомагає здійснити ранжування різномасштабних факторів.

Автори “Американського виборця” пояснюють механізм дії в лійці таким чином: “Уявімо, що вісь лійки – це часовий вимір... Більшість складних подій у «лійці» є результатом множини попередніх причин. Кожна така подія натомість впливає на чисельні наслідки, але фокус нашого зацікавлення звужується в процесі наближення до залежної змінної поведінки. Ми поступово вилучаємо ті наслідки, котрі перестають впливати на політичну дію. Оскільки ми змушені розглядати всі часткові причини як суттєві в кожній окремий момент, відповідно наслідків, що мають для нас значення, є значно менше, ніж їх причин. Результатом є ефект конвергенції” [15, с. 24].

У «лійку» дослідники закладають набір чинників, котрі утворюють рівні змінних. У найширшій частині містяться економічна структура, соціальні розколи (поділи) та історичні традиції, які не детермінують електоральний вибір, але впливають на структуру партійної системи і формують наступний рівень факторів (групову лояльність і ціннісні орієнтації). Безпосередньо на електоральний вибір впливають установки виборців щодо кандидатів (республіканця і демократа), політичних курсів (враховуються питання зовнішньої і внутрішньої політики) та групових інтересів (“переваг”) і проурядових партій. Дослідники також виокремлюють низку зовнішніх відносно “лійки” короткотермінових факторів: поточні політичні й економічні умови, особливості виборчої кампанії, дії уряду, вплив друзів, оточення та ЗМІ.

Ключову роль в означеній теорії відіграє поняття “партійної ідентифікації”. Її розвиток вчені простежують від періоду ранньої соціалізації. У “лійці” партійній ідентифікації належить роль своєрідного фільтру, який опосередковує вплив факторів на електоральний вибір та виконує роль проміжної ланки в процесі впливу групової лояльності та ціннісних орієнтацій на установки.

Соціально-психологічний підхід загалом і методологія “лійки причиновості” зокрема продемонстрували свою дієвість під час дослідження електорального вибору в США. Однак теорія не уникла критики. Так, процес солідаризації з партією (партійну ідентифікацію) автори підходу характеризували як стабільну, таку, що формується в період ранньої соціалізації та змінюється впродовж життя лише під впливом вагомих суспільно-політичних проблем. Хоча, з цієї точки зору складно пояснити факт масового відходу виборців від традиційних політичних партій у США та Західній Європі в 60–70-х рр. XX ст. Саме тому автори підходу намагались реабілітувати власні дослідження. Скажімо, Ф. Конверс запропонував теорію “нормального голосування” [10]. Головною її гіпотезою було те, що партійна ідентифікація є достатньо стабільною і перманентно впливає на електоральний вибір. Зміни спостерігаються лише у випадку впливу на виборця сильних короткострокових чинників (різка зміна поточної політичної, економічної ситуації, поява актуальних проблем під час виборчої кампанії та ін.). Якщо

на наступних виборах їхній вплив зникає, то дія партійної ідентифікації проявляється повністю. У такий спосіб, залежно від стійкості партійної ідентифікації, виборців поділяють на поміркованих і “стійких” (що сильніша партійна ідентифікація, то менше виборець підпадає під вплив короткострокових факторів). “Стойких” виборців Ф. Конверс характеризував не лише як найстабільніших у власних уподобаннях, а й таких, котрі вирізняються високим рівнем електоральної активності, значною поінформованістю та підвищеним інтересом до сфери політики. Це твердження викликало дискусії стосовно того, чому найпоінформованіші стійкі виборці не можуть змінити власні уподобання під впливом нових суспільно-політичних проблем та нових соціополітичних поділів.

Подолати означені недоліки концепції допоможе створення інтегративних моделей поведінки виборців, що об'єднували б детермінанти електорального вибору характерні для різних підходів.

На можливості інтеграції трьох підходів наголошує Г. Голосов: “Можливість синтезу основних напрямів у дослідженні електоральної поведінки виникає завдяки даунсівській ідеї стосовно економії зусиль, пов'язаних зі збором інформації” [5, с. 242]. Згідно з такою логікою в межах раціонально-інструментального підходу цю функцію виконує ідеологія, ретроспективна оцінка дій уряду стосовно економічної політики або очікування виборців, у межах соціологічного підходу – соціальна приналежність і партійна ідентифікація в рамках соціально-психологічної теорії. У такому випадку відкривається широка можливість побудови інтегративних теорій, які також можуть бути використані для аналізу електоральної участі виборців у нових демократіях, зокрема на пострадянському просторі.

Російський дослідник А. Мельвіль [8] стверджує, що значним потенціалом для теоретико-методологічного синтезу володіє методологія “лійки причиновості”. Ідея звуження фокусу аналізу, що є характерною для “лійки”, дає змогу поступово проаналізувати всі рівні факторів, врахувавши такі з них, як соціополітичні поділи (центральна категорія соціологічного підходу), партійна ідентифікація (розглядається в межах соціально-психологічної теорії), позиції виборців стосовно окремих питань (в тому числі економічних) та ін.

Дослідник з Нідерландів Е. Опенхюйс використовує “лійку причиновості” для побудови інтегративної моделі електорального вибору [12]. Аналізуючи вибори до Європейського парламенту в 12 країнах Європейського Союзу, він будує багатофакторну “лійку причиновості” для пояснення детермінант вибору певної політичної партії. Учений вирізняє залежні й незалежні змінні. До перших зараховують соціальні поділи (належність до соціальної групи та релігійної спільноти), розміщення на осях “лівий – правий”, “матеріалізм – постматеріалізм” і розмір партії. Вони натомість детермінують залежні змінні: ставлення виборців до окремих питань зі сфери політики, оцінка діяльності уряду і ставлення до Європейського Союзу. Останній чинник потрапив у “лійку” у зв'язку з тим, що досліджувались саме вибори до Європейського парламенту.

Запропонована модель допомагає інтегрувати детермінанти електорального вибору, вироблені в межах різних теоретичних підходів. Однак досліднику не вдалось

уникнути критики, стосовно принципу виокремлення факторів, закладених у “лійку” (наприклад, враховується розмір партії, але не розглядається оцінка виборцями кандидата).

Особливо актуальним є застосування методології “лійки причиновості” для дослідження електорального вибору в трансформаційних суспільствах, котрі характеризуються перманентною нестабільністю, постійними змінами інституційного дизайну. За таких умов використання класичних теорій електоральної участі може призвести до значних спрощень. Лише врахування специфічних культурних, економічних, історичних і соціально-політичних умов досліджуваних держав і уточнення моделей дасть змогу розширити пізнавальні можливості класичних теорій і застосувати їх для аналізу посткомуністичних держав загалом і України зокрема.

Попри критичні зауваження стосовно неможливості використання класичних теорій електорального вибору в поствиторитарних державах такі спроби здійснювались не лише місцевими дослідниками.

Найчастіше вчені будують багатофакторні інтегративні моделі, поєднуючи різні електоральні теорії. Спробу застосувати соціологічну теорію в поєднанні з моделлю економічного голосування для характеристики електоральних процесів у Польщі, Чехії, Угорщині й Болгарії здійснив Г. Кітчелт [13]. Вивчаючи позиції партій щодо ключових економічних та соціально-політичних проблем він констатує наявність у посткомуністичних партійних системах двох соціополітичних поділів: соціально-економічного (опозиція між ринковим лібералізмом і соціальним протекціонізмом) й авторитарно-лібертарного. Внаслідок поєднання цих поділів серед виборців формуються дві крайні позиції – прихильників державного втручання в економіку та соціального протекціонізму в поєднанні зі збереженням авторитарних форм правління проти прихильників ринкової економіки та подальшого розвитку громадянських прав і свобод. Причиною появи соціально-економічного поділу Г. Кітчелт називає дієвість економічних реформ: у випадку їхньої відсутності або неуспішного здійснення поділ не виникає, а головною детермінантою електорального вибору стають позиції виборців стосовно актуальних питань, котрі варіюються впродовж різних електоральних циклів.

Таку позицію науковця критикували, в тому числі й дослідниця Ю. Шевченко. Вона стверджувала: “Економічна модернізація, яка відбувалась у багатьох авторитарних країнах, дуже вплинула на лібералізацію політичної культури цих суспільств” [9, с. 117]. Тому сформувався значний прошарок людей, що підтримували цінності лібералізму, навіть тоді, коли не отримували зиску від економічних реформ.

Варто зазначити, що особливо дієвими ці два поділи є під час перших установчих виборів і впродовж наступних одного-двох електоральних циклів. Згодом, у процесі утвердження демократичного режиму та ринкової економіки їхня роль помітно знижується.

Інструментарій моделі економічного голосування Г. Кітчелт застосував у процесі формулювання гіпотези: в “нових” демократіях виборці голосують перспективно й егоцентрично. Це твердження також піддавалось критиці. Г. Голосов зазначав, що “відкритим залишається питання, чому східноєвропейські виборці, демократичний досвід

яких дуже незначний, виявляються здатними ретельно розрахувати наслідки свого вибору, демонструючи політичну зацікавленість та поінформованість, що недоступні громадянам західних країн” [6, с. 51]. Така поведінка виявляється нерациональною з позиції раціонально-інструментального підходу, зважаючи на високий рівень політичної нестабільності в нових демократіях. Окрім того, Г. Голосов проаналізував поведінку виборців у Росії за допомогою теорії економічного голосування й отримав підтвердження її дієвості саме в “ретроспективно-соціотропному” варіанті.

Дієвість економічної моделі голосування в “нових” демократіях досліджує Р. Дуч, наголошуючи, що зміни в економічній ситуації детермінують електоральний вибір не прямо, а опосередковано. На відміну від стабільних демократій, де вибори відіграють роль референдуму стосовно виконання інкубентом власної економічної політики, в нових демократіях вагому роль відіграють насамперед позиції щодо інституційних проблем (ставлення до демократизації, лібералізації політичного режиму та економіки тощо). Невдалі економічні реформи можуть спровокувати розчарування в демократичних інститутах загалом і, відповідно, призвести до голосування за партії з антидемократичним і антиринковим спрямуванням. Водночас, посилює вплив економічних факторів може підвищення поінформованості громадян про повноваження інститутів і економічну політику інкубента: “Вищий рівень інформації генерує сильніший зв’язок між економікою і електоральним вибором” [11, с. 900].

У нових демократіях, де відбувається формування виконавчих і законодавчих органів влади, особливої актуальності набув підхід, який отримав назву інституційного. В основу підходу покладено уявлення, що нерівномірний розподіл повноважень різних гілок влади спричиняє “роздільне голосування” – на виборах до парламенту перемагає одна політична сила, а, обираючи виконавчу владу, громадяни надають перевагу іншій політичній силі. Серед факторів, котрі могли б пояснити це явище, називають: чисельність інституту, який обирається, соціокультурні й демографічні характеристики електорату, особливості виборчих систем, час проведення виборів представницьких інститутів та ін. [9, с. 115].

Голосуючи за інститут з меншим набором повноважень, виборці беруть до уваги економічну політику держави і голосують інструментально, “караючи” або підтримуючи інкубента. Натомість на виборах “сильнішого” інституту домінує ідеологічна ідентифікація. Виборці надають перевагу партії (кандидату), ідеологічні уявлення котрих є найближчі до їхніх власних, оскільки інститут, що обирається, має повноваження формувати стратегічний політичний курс.

Співзвучну з інституційною теорією концепцію “першочергових” і “другорядних” виборів висунули К. Рейф і Г. Шмітт [14]. Дослідники також констатують відмінність у голосуванні до інститутів з різними повноваженнями. Вибори другого порядку (К. Рейф і Г. Шмітт такими вважають вибори до Європейського парламенту, на протиположність виборам до національних законодавчих органів) характеризуються такими особливостями: 1) низька явка; 2) перемогу найчастіше отримують опозиційні партії; 3)

головною детермінантою вибору є ідеологічний вимір змагання, а не поточна виборча проблематика й імідж лідерів.

Останнє твердження суперечить ідеї інституційного підходу про інструментальну мотивацію на виборах “слабшого” інституту. На наш погляд ідеологічна ідентифікація детермінує результат голосування на виборах другого порядку в тих виборців, котрі дотримуються крайньої позиції в ідеологічному спектрі. Обираючи склад “сильнішого” інституту, вони можуть проголосувати за більш центристську партію, сподіваючись, що вона має вагоміші шанси потрапити в парламент. Саме страхом утратити власний голос за умови не проходження обраної партії в парламент і небажанням перемоги певного конкретного політичного гравця (феномен голосування “за менше зло”) можна пояснити рух виборця до середини ідеологічного спектра на виборах інституту з більшим набором повноважень. Натомість на виборах “слабшого” інституту такі виборці повністю проявляють свої ідеологічні уподобання. Проте неузгодженість тверджень цих двох підходів засвідчує, що як інституційний підхід, так і теорія виборів другого і першого порядку є недостатньо вивченими і потребують подальшого доопрацювання з використанням більшої емпіричної бази.

Цікавим з погляду інтеграції різних підходів є дослідження О. Мелешкіної. Для аналізу електорального вибору в умовах Російської Федерації вона використала модель “лійки причинності” як основу для методологічного синтезу. Так, у найширшій частині “лійки” дослідниця розмістила фактори, котрі характеризують політичну ситуацію в країні загалом. Ураховавши специфіку розвитку політичного процесу в Російській Федерації, О. Мелешкіна, крім соціальних поділів і політичних традицій, вводить такі фактори як особливості перехідного періоду та інституційний дизайн. На наступному рівні розташовані політичні цінності та орієнтації, а також позиції виборців стосовно окремих питань. Третій рівень “лійки” охоплює оцінку кандидатів і політичних партій та блоків, котрі беруть участь у виборах. Безпосередньо на електоральний вибір впливають установки щодо кандидатів і партій.

У сформованій моделі відсутні чинники партійної або ідеологічної ідентифікації й оцінки виборцями політичних курсів як нерелевантні для російських умов. Згідно з О. Мелешкіною, “позиції учасників політичного змагання, в тому числі інкубентів, найчастіше дуже невизначені” [7, с. 51], саме тому не потрібно враховувати оцінку політичних курсів як вагомий фактор. Описана модель, так само як і класичний варіант “лійки”, містить екзогенні чинники: діяльність ЗМІ, особливості виборчої кампанії, думки друзів, знайомих, поточна політична й економічна ситуація. Вони є дієвими в короткостроковій перспективі впродовж конкретної виборчої кампанії.

Будуючи модель, дослідниця не претендує на її універсальність і робить низку зауважень щодо її використання: відмінність між чинниками, котрі детермінують електоральний вибір прихильників різних політичних партій, відмінність факторів електорального вибору на парламентських і президентських виборах; трансформація пояснювального потенціалу факторів з часом; технічні складнощі пов'язанні з можливостями емпіричної перевірки моделі [7, с. 52]. Водночас сконструйована модель

володіє значним пояснювальним потенціалом за умови наповнення її адекватними емпіричними показниками.

Українські вчені М. Вегеш і Ю. Остапеч використовують модель “лійки причиновості” для пояснення регіональних особливостей електорального процесу в Закарпатській області. Поряд із соціологічною теорією вони беруть цю модель як методологічну основу власного дослідження. Спираючись на логіку “лійки”, що передбачає аналіз електорального вибору за допомогою поступового руху від макро- до мікрофакторів, науковці пропонують п’ять рівнів змінних: зовнішньополітичний рівень; загальнонаціональний; регіональний; рівень малих соціальних груп, до яких залучені громадяни; індивідуально-психологічні характеристики виборців регіону [3, с. 78].

Хоча у висновку вчені роблять певні зауваги щодо застосування моделі (обмеженість можливостей прогнозу електорального вибору, врахування специфіки виборчої кампанії, необхідність поєднання з моніторингом суспільної думки), але саме дослідження демонструє дієвість і виправданість запропонованої методології.

Модель “лійки причиновості” й соціологічний підхід, зокрема теорію соціальних поділів С. Роккана і С. Ліпсета, використав у дослідженні поведінки російських виборців А. Баранов. Саме на основі двох запропонованих підходів була сформована багатофакторна модель електорального вибору, яка дала змогу проаналізувати різницю в установках виборців на перших (установчих) і всіх подальших виборах, а також порівняти мотивації під час виборів президента, парламенту, губернаторів та законодавчих органів у регіонах. Науковець вважає актуальними для Росії такі соціополітичні поділи як “місто – село”, “центр – периферія”, “російські – національні території”, поділ за ідеологічними орієнтаціями. Він вирізняє консервативний, ліберальний і комуністичний варіанти електоральної поведінки [1]. Незважаючи на загалом продуктивний аналіз, незрозумілим залишається питання, на якій основі здійснювалась інтеграція підходів у цьому дослідженні.

Власний варіант електоральної теорії запропонував український соціолог О. Вишняк. Проаналізувавши класичні теорії електорального вибору, він обґрунтував “ідеологічно-економічну концепцію електоральної поведінки виборців постсоціалістичних країн, котрі переходять до демократії, суть якої полягає в тому, що найактивніша частина виборців голосує згідно зі своїм ідеологічними уподобаннями, а інша частина – ситуативно-економічно, тобто залежно від рівня суб’єктивної задоволеності умовами життя в період, коли при владі знаходився певний Президент чи Уряд (парламент)” [4, с. 9].

Дослідник, обґрунтовуючи запропонований підхід, наголошує не лише на можливості за його допомогою визначити основні детермінанти електорального вибору, а й на здатності цієї теоретичної моделі прогнозувати результати виборів. Запропонована теорія ідеологічно-економічного голосування також пояснює рівень виборчої активності й причини абсентеїзму. Так, серед чинників виборчої активності О. Вишняк називає рівень партійно-ідеологічної ідентифікації виборців (виборці з усталеною ідеологічною ідентифікацією зазвичай демонструють вищий рівень активності) й суб’єктивну

важливість конкретних виборів для громадян держави (за аналогією з концепцією першочергових і другорядних виборів). Така суб'єктивна роль виборів визначається обсягом повноважень інституту, що обирається, а також рівнем ідеологічної поляризації головних кандидатів, партій чи виборчих блоків.

Висновки О. Вишняка перегукуються з відповідними твердженнями Ю. Шевченко про вплив на електоральний вибір таких чинників, як оцінка власного економічного становища й ідеологічна ідентифікація. Загалом учений здійснює цілком виправдану інтеграцію соціально-психологічного та раціонально-інструментального (зокрема його "економічної" версії) підходів, що дозволяє подолати частину недоліків класичних теорій електорального вибору і використати їх для аналізу політичних систем, котрі трансформуються, в тому числі України.

На необхідності інтеграції класичних моделей електорального вибору для аналізу українського електорального простору наголошує інший український дослідник С. Білоусов: "Доведено, що в умовах трансформації суспільства з різною інтенсивністю виявляються практично усі відомі моделі електоральної поведінки, зокрема маркетингова модель, але найчастіше фіксуються змішані моделі електорального вибору" [2, с. 14].

Отже, проаналізовані дослідження засвідчують численні вдалі спроби побудови інтегративних моделей на основі методології "лійки причиновості".

У цьому контексті вважаємо за доцільне використовувати модель "лійки причиновості" для аналізу факторів електорального вибору в умовах українського суспільства. Беручи до уваги трансформаційний характер політичної системи України, спадок радянського тоталітарного режиму, нестійкість партійної системи, постійні зміни виборчого законодавства й інституційного дизайну загалом, неправильно думати, що електоральний вибір громадян формується під впливом одного або навіть кількох факторів. "Лійка причиновості" допомагає насамперед охопити й ієрархізувати різнопланові детермінанти, здійснити цілісний та систематизований опис процесу формування електорального вибору. Застосована як основа для теоретико-методологічного синтезу "лійка" дає змогу інтегрувати різнопланові фактори електорального вибору, притаманні для соціологічного, соціально-психологічного та раціонально-інструментального підходів.

За основу ми беремо модель "лійки", розроблену О. Мелешкіною. Отже, в найширшій частині "лійки" розміщені соціополітичні поділи й інституційний дизайн як незалежні змінні. Фактори цього рівня впливають на формування політичних цінностей та орієнтацій і на позиції виборців щодо окремих знакових проблем (другий рівень "лійки"). На третьому рівні розміщені безпосередньо установки стосовно партій та їх лідерів.

Ми вже зазначали, що О. Мелешкіна вилучає зі сфери аналізу центральний чинник класичної "лійки" – партійну ідентифікацію як нерелевантну для російських умов. Насправді, застосування цієї категорії для аналізу посткомуністичних східноєвропейських держав є проблематичним. У США, де вперше була розроблена соціально-психологічна теорія електорального вибору, існувала довготривала традиція ідентифікації з двома ключовими політичними партіями. Натомість в умовах

тоталітарного минулого України в складі СРСР була можливість ототожнення себе лише з однією партією – КПРС. Тобто традиція довготривалої ідентифікації з певними партіями в період ранньої соціалізації не могла сформуватися апріорі. Однак, за роки незалежності кількість партій варіювалась в межах двохсот, велика їх кількість виникала та зникала, що теж не сприяло формування партійної ідентифікації. У реєстрі Міністерства юстиції зафіксовано 205 політичних партій (причому 162 з них зареєстровані після 1999 р.). Партійна система України надалі перебуває на стадії формування, чому сприяли зміни виборчого законодавства і запровадження пропорційної (2006, 2007 рр.), а згодом змішаної виборчої системи на виборах до ВРУ (2012 р.). Ці особливості партійної системи України лише підтверджують обґрунтованість вилучення партійної ідентифікації з переліку факторів, включених до “лійки причинності”.

Натомість окремі українські дослідники замінюють партійну ідентифікацію на ідеологічну. Саме такої позиції дотримується О. Вишняк. Аналізуючи вибори до ВРУ, він констатує стабільність голосування виборців за конкретні ідеологічні блоки (так звана міжблокова усталеність): “Незважаючи на зміни у виборчому законодавстві, економічних і соціальних умовах життя виборців, партійно-ідеологічні переваги виборців України у другій половині 90-х років були дуже усталеними, і ця усталеність була обумовлена високою стабільністю ідеологічних орієнтацій (ідеологічної ідентифікації) електорату, особливо у розрізі ліво-право-центристських ідеологічних блоків” [4, с. 7]. Хоча ці висновки зроблені на основі аналізу результатів виборів кінця 90-х років ХХ ст., але вони не втратили актуальності дотепер. Коли прийняти до уваги визначення ідеології Е. Даунса, як власне уявлення особи про найкраще влаштування суспільства, то стабільність ідеологічної ідентифікації стає абсолютно логічною. Тому в запропонований варіант “лійки” ідеологічна ідентифікація введена у вигляді проміжної ланки, своєрідного фільтра, що опосередковує перехід від політичних цінностей і позицій стосовно проблем до електоральних установок.

До моделі введено також виділені авторами класичної “лійки” екзогенні фактори: економічна, політична кон'юнктура, особливості виборчої кампанії, діяльність ЗМІ, вплив друзів, знайомих

Отже, для аналізу поведінки виборців у США та країнах Західної Європи були розроблені численні теорії електорального вибору, три з яких отримали статус “класичних” – соціально-психологічна, соціологічна, раціонально-інструментальна. В Україні проблема дослідження детермінант і процесу формування електорального вибору, а також можливість застосування класичних теорій актуалізувалась від часу проведення перших конкурентних виборів. Численні дослідження засвідчили значні адаптивні властивості згаданих підходів і можливість побудови на їхній основі інтегративну теорію електорального вибору. Вважаємо, що значний потенціал для теоретико-методологічного синтезу має модель “лійки причинності”, розроблена в межах соціально-психологічного підходу.

Список використаної літератури

1. *Баранов А.В.* Акторы региональных политических процессов в постсоветской России: система взаимодействий [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра полит. наук : спец. 23.00.02 “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии” / А. В. Баранов. – Волгоград, 2007. – Режим доступа : <http://www.terra.ru/sources/articles/id934.shtml>
2. *Білоусов С. А.* Об’єктивна основа і суб’єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформуються (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути і процеси” / С. А. Білоусов. – К., 2002. – 19 с.
3. *Вегеш М. М.* Регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області 1991–2002 рр. [Електронний ресурс] / М. М. Вегеш, Ю. О. Остапеч. – Режим доступу: http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2002/Vegesh_Ostapets.pdf
4. *Вишняк О. І.* Електоральна соціологія : історія, теорії, методи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.01 “Теорія та історія соціології” / О. І. Вишняк. – К., 2001. – 29 с.
5. *Голосов Г.В.* Поведение избирателей в России : теоретические перспективы и результаты региональных выборов 1996 г. / Г.В. Голосов // Полис. – 1997. – № 4. – С. 44–56.
6. *Голосов Г.В.* Сравнительная политология : учебник / Г.В. Голосов. – 3-е изд., перераб. и допол. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2001. – 368 с.
7. *Мелешкина Е. Ю.* “Воронка причинности” в электоральных исследованиях / Е. Ю. Мелешкина // Полис. – 2002. – №5. – С. 46–53.
8. *Мельвиль А. Ю.* Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / Андрей Мельвиль // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6–38.
9. *Шевченко Ю. Д.* Поведение избирателей в России : основные подходы / Ю. Д. Шевченко // Политическая наука. – 2000. – №3. – С. 111–130.
10. *Campbell A.* Elections and the political order [Електронний ресурс] / Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller. – New York : Wiley, 1966. – 385 p. – Режим доступу : <http://books.google.com/books?id=Mt-PGAAACA AJ&dq=Campbell+A.+Elections+and+the+political+order&hl=ru>
11. *Duch R. M.* A development model of heterogeneous voting in new democracies [Електронний ресурс] / Raymond M. Duch // The American political science review. – 2001. – Vol. 95. – No. 4. – p. 895–910. – Режим доступу : <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-0554%28200112%2995%3A4%3C895%3AADMOHE%3E2.0.CO%3B2-2>

12. *Oppenhuis E.* Voting behavior in Europe: a comparative analysis of electoral participation and party choice [Електронний ресурс] / Erik Oppenhuis. – Amsterdam: Het Spinhuis, 1995. – 245 p. – Режим доступу : <http://books.google.com/books?id=WaYGTIMLlZwC&printsec=copyright&dq=oppenhuis&lr=&hl=ru#PPP1,M1>
13. Post-Communist party systems. Competition, representation and inter-party cooperation [Електронний ресурс] / Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, Gábor Tóka. – Cambridge : Cambridge university press, 1999. – 457 p. – Режим доступу : <http://books.google.com/books?id=7kk7q-VECeAC&pg=PA331&dq=Kitschelt+H.&lr=&hl=ru#PPP1,M1>
14. *Reif K.* Nine second-order national elections: A conceptual framework for the analysis of European election results [Електронний ресурс] / Karlheinz Reif, Hermann Schmitt // European journal of political research. – 1980. – Vol. 8. – P. 3–44. – Режим доступу : <http://www3.interscience.wiley.com/journal/119591114/abstract>
15. The American voter : unabridged edition [Електронний ресурс] / Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren Miller, Donald E. Stokes. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 573 p. – Режим доступу : <http://books.google.com/books?id=ActtsAy0qAC&printsec=frontcover&dq=American+Voter&hl=ru#PPP1,M1>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

CONSTRUCTION OF INTEGRATIVE MODELS OF AN ELECTORAL CHOICE BASED ON THE METHODOLOGY “FUNNEL OF CAUSALITY”

Victoria Bun’

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: victoriabyn@mail.ru*

Several integrative research models of electoral choice was considered. We have shown that in terms of the emergence of new democracies have to build an integrative approach to analyze the determinants of electoral choice on the basis of the synthesis of methodological tools of classical theories of electoral choice. This will allow carry out theoretically consistent and empirically adequate research. It was proved that in conditions of the Ukrainian political system should be developed the integrative model of the electoral choice on the basis of the methodological instrument called “funnel of causality”.

Key words: the electoral choice, determinants of the electoral choice, the theory of electoral choice, the integrative model of electoral choice, “funnel of causality”.

ПОСТРОЕНИЕ ИНТЕГРАТИВНЫХ МОДЕЛЕЙ ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ВЫБОРА НА ОСНОВЕ МЕТОДОЛОГИИ “ВОРОНКИ ПРИЧИННОСТИ”

Виктория Бунь

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: victoriabyn@mail.ru*

Рассматривается ряд интегративных моделей исследования электорального выбора. Доказано, что на современном этапе для осуществления теоретически последовательного и эмпирически адекватного исследования детерминант электорального выбора в новых демократиях нужно выстроить интегративный подход на основе синтеза методологического инструментария классических теорий электорального выбора. Выясняется, что значительным потенциалом для теоретико-методологического синтеза обладает разработанная в рамках социально-психологического подхода модель “воронки причинности”.

Ключевые слова: электоральный выбор, детерминанты электорального выбора, теории электорального выбора, интегративная модель электорального выбора, “воронка причинности”.

УДК 141.7:32.001

КЛАСИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРАКТИК СУБ'ЄКТА В ПОЛІТИЦІ В НОВИЙ ЧАС

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
буль. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: garbadin@gmail.com*

Обґрунтовано важливість дослідження теоретичного осмислення проблеми організації пізнавальних практик у політичній науці, традиції пояснення пізнавальних практик як ключового механізму пояснення політики. З'ясовано специфіку розуміння пізнання Ф. Беконом, Р. Декартом, Т. Гоббсом, І. Кантом та Г.Ф.В. Гегелем. Показано вияв цього розуміння стосовно інтерпретації політичних інститутів та процесів, місця у них людини як первинного суб'єкту пізнання.

Ключові слова: пізнання, політичний суб'єкт, держава, свобода, наука, інтерпретація.

Проблему організації пізнавальних практик суб'єкта, логіки їхнього формування та функціонування належить до фундаментальних у методології політичної науки, оскільки остання становить сутнісну основу політики, породжуючи чи не головні її процесуальні властивості загалом.

Питання про відношення соціального буття до свідомості, у класичних його інтерпретаціях зокрема, не може бути редукованим до проблеми кореляції психічних та фізіологічних процесів чи аксіоматичного утвердження низки класико-словникових означень політичного суб'єкта.

Буденне уявлення про пізнання, специфіку пізнавальних практик суб'єктом ґрунтується на єдиному спільнокореновому – процесі набуття знань, що, у свою чергу, передбачає отримання відчуттів, сприйняття, уявлення, їх співставлення й аналіз, а також ніші логічні операції. Як підсумок – формуються поняття про речі на основі опрацьованих вражень чуттєвого порядку.

У Новий час відбувається становлення якісно нової держави, що, на відміну від середньовічної, уже не надає таких повних прав для церкви у плані транскрипції нею політико-соціальних відносин – «ознаками того часу, які не стали ще визначальними, було громадянське суспільство, автономія особи та її здатність формувати систему наукових знань» [7, с. 12]. Важливим для нашого дослідження буде означення впливу розвитку науки на специфіку осмислення пізнавальних практик, оскільки наука своєю сутністю вже суперечить міфологічній свідомості Античності та релігійному фанатизму Середньовіччя, – Новий час якраз для нас і цікавий саме науковим підходом до осмислення цієї проблематики.

Людина завжди націлена на відносини із державою, яка не відтворюється перед нею безпосередньо, а є результатом історичного розвитку – «іншими словами, не наслідування, а традиція робить нас людьми. Те, чим людина володіє спадково, практично не зазнає руйнувань, тоді як традиція може бути повністю втрачена» [9]. Тут чітко простежуємо двоступеневу означеність людини у державі: по-перше, людина змушена розчинитись у трансцендентній сутності останньої; по-друге, її коштом та через її механізми самоактуалізуватися – «на цій протидії побудований процес політичної соціалізації особи, в якому, з одного боку, людина «розчиняється» в системі існуючого буття держави, влади, відносин, гублячи при цьому ті риси, які не вкладаються в зумовлені політикою норми життя. А з іншого боку, така регламентація політичного буття людиною змушує останню шукати, зберігати свою сутність власне за межами тієї політичної сфери, нішою для якої стає громадянське суспільство» [7, с. 27]. Саме в такому ракурсі політична соціалізація виступає формою регламентування, означення, наповнення новими конотаціями людини як елемента держави, суспільної організації, а не відстороненого, неповторного індивіда.

Для детальнішого дослідження специфіки пізнавальних практик у Новий час і коректнішого їхнього осмислення у всій різнобарвності тогочасного наукового розвитку ми вирішили у розгортанні дослідження орієнтуватись на підхід Валерія Денисенка у визначенні раціоналізму та ірраціоналізму як ключових понять стосовно самої суті тодішніх дослідницьких намагань.

Раціоналізм – це принцип пізнання і категорія, що визнає за свою процесуальну основу розум як єдиний критерій отримання знань, істинність яких опирається на об'єктивність, доцільність, системність самого розуму, верифікуючи його можливості. Одразу ж слід провести розмежування між розумом та здоровим глуздом – розум є категорією більше науковою, оскільки передбачає неупередженість, логічність осмислення дійсності, тоді як здоровий глузд – аналог побутової раціональності, доцільності, передумову розуму. Взагалі, «коли ми говоримо «раціоналізм Нового часу», то маємо на увазі замкнену систему взаємодетермінованості, в якій важко визначити початок кола: наукову раціональність, розвиток науки та технології, громадянське суспільство, право, автономію особи, розмежованість влади, трансцендентність держави, особливості людської діяльності тощо» [8, с. 47]. Для нас такий підхід важливий з погляду формування людської самосвідомості в Новий час, що, на відміну від традиційного саморозуміння людини, проявлявся у можливості останньої переосмислити себе, свій статус у суспільстві та історії – «індивід новоевропейського часу, навпаки, почав невгамовно деструктивувати систему зовнішньо заданої необхідності» [7, с. 55], – тепер індивід здатен сам для себе визначити власну значущість. Новий час розкрив людину, актуалізовану на власному егоїзмі. Отже, засади раціоналізму Нового часу зосереджені на розгортанні свободи, коректно і розумно осмисленої відповідно до основ держави та її інститутів.

Ірраціоналізм – це принцип пізнання і категорія, що проголошує неусвідомлене начало основною характеристикою і самого світу, і світосприйняття. Ірраціоналізм стає своєрідним елементом трансгресивного характеру – це можливість виходу за межі

раціонального пізнання, своєрідний каталізатор нарощення динаміки раціонального світосприйняття, що доволі часто може мати реакціоністський характер. Ірраціоналізм «розщеплює» собою всюдисущість раціональності, що у своїй радикалізованій формі може навіть спрощувати дійсність, – саме тому їх подвоєність і сприяє адекватному аналізу буття.

Тепер потрібно перейти до розгляду безпосередніх дослідницьких концептів згідно зі заданим концептуальним ритмом.

Для Френсіса Бекона ключовим питанням є те, як ми здатні отримувати знання. Це питання і спонукає його до розробки методу, який би поєднував досвід і розум, а також надавав логічних правил, у відповідності до яких можна було б уникати помилок чуттів та досвіду, отримувати істинні поняття про речі. Він добре розумів протиріччя пізнання, суть якого древніми філософами зводилась до споглядання об'єктивного світу.

Специфіка його методу покликана вирішити протиріччя між знанням загальним та одиничним, однак «розроблені Беконом логічні принципи індуктивного дослідження покочаються на мовчазному допущенні: «бачити – значить знати». Хоча людина може плутатися, помилятися в оцінці одиничних речей, вона знає, розуміє щось, коли сприймає речі при «невірному світлі почуттів» [8]. Ті імена, якими наділяються чуттєві образи, які об'єднують схоже, дозволяють думати і по мірі можливостей мати уявлення про загальні речі. «Проблема в тому, що люди просто не вміють користуватися словами. «Погані і невмілі абстракції» сенсу слів від фактів – ось що найбільше обурює Ф. Бекон. «Ідолом площі», найбільш обтяжливим з усіх ідолів, що заважають пізнанню, називає він невміння людей правильно називати речі і правильно користуватися іменами речей» [8]. Це і дає підставу говорити нам про те, що співвідношення імені та речі турбує філософа як висхідна проблема у побудові ним переходу від емпіричних знань до теоретичних узагальнень.

«Більша ж частина слів має своїм джерелом звичайну думку і поділяє речі в межах, найбільш очевидних для розуму натовпу» [1, с. 25], – зауважує Ф. Бекон. Натопи, про який писав філософ, не відповідає строгим науковим правилам у побудові пізнавальних практик, оскільки опирається на те, що чує та бачить, що відчуває. «Але найбільшою мірою заплутаність і помилки людського розуму походять від відсталості, невідповідності й обману почуттів, бо те, що збуджує почуття, домінує над тим, що відразу почуттів не збуджує, хоча б це останнє і було краще» [2, с. 74].

Отже, вважає Ф. Бекон, зміст слів, котрими оперує суб'єкт, визначається способом узагальнення зовнішніх ознак речей. Оскільки чуттєві враження неточні, оманливі, недостатні для повного виразу суті речей, особливої важливості набуває спосіб систематизації імен та слів, аби останні якнайточніше відповідали речам – «знання виникає в результаті порівняння, узагальнення, виключення і т. п. чуттєво сприйнятих в досвіді якостей речей, і вся справа в тому, щоб упорядкувати, перетворити на струнку наукову систему методи узагальнення й абстрагування» [8].

Розум, озброєний індуктивним методом, поступово виводить упорядковані та істинні судження про світ і водночас про «рівень виховання людини та сформованості

певних звичок, традицій, що загалом суттєво впливає на сприйняття певної системи уявлення про дійсність, яку легко можна «подати» в потрібному для обставин чи певної політичної ситуації забарвленні» [7, с. 122].

Однак відкритим у такому разі залишається наступне запитання – «чи може навіть саме простеньке знання про речі народитися як узагальнення їх чуттєво сприймаємих якостей» [8].

Т. Гоббс вважає, що знак – це особлива мітка, що використовується людьми для обміну інформацією, «знак – своєрідна мітка мітки (сигнал сигналів)» [8]. До прикладу, якщо сказати «революція», то це буде мітка-ім'я, дана людьми для означення певного явища. Якщо в рамках одного речення використати ряд імен: «завтра вночі планується початок революції», то ці імена вже будуть використовуватись в статусі знаків, оскільки ретранслюватимуть смислову інформацію. Звідси і класичний тезис Т. Гоббса – «якщо відтворювані людьми звуки так пов'язані, що утворюють знаки думок, то вони називаються мовою, а окремі частини мови – іменами» [3, с. 82].

Залишається відкритим запитання як у такому разі відбувається процес пізнання, якщо причини речей, які пізнає розум, з його позиції не більше ніж знаки, що позначають думку про конкретну річ. Звісно таку позицію не варто ототожнювати з позицією скептиків та агностиків, адже «для Гоббса подібні висновки – чисто логічний наслідок концептуалістської теорії пізнання, наслідок, в якому Гоббс не хоче бачити перешкоди на шляху до розуміння істини» [8].

Тепер доцільно коротко показати як такі теоретичні напрацювання виявляють себе стосовно політичного. Для Т. Гоббса людина – це «постійна воля до життя, його утвердження та збереження. Тоді в основу існування індивіда покладається до безмірності гіпертрофована форма егоїстичного світовідчуття та світопереживання» [7, с. 133]. Людина вже від народження перебуває в егоїстичному стані, оскільки саме від неї починається відлік цінностей та відносин, а не від певних зовнішніх інституцій, причому егоїстичний стан – це «самоутвердження, самозначимість людини, але в своєрідно природно-стадовому вияві – бо весь світ мусить замкнутися на утилітарному його використанні заради задоволення потреб егоїстичного характеру» [7, с. 133].

Оскільки в такому випадку людині властиво опиратись на свої інстинкти, боротись за виживання, її природним станом є «війна всіх проти всіх» – посеред домінування егоїзму ніхто не викликає довіри. Тому і держава виникає – «причиною, ціллю чи наміром людей (котрі від природи люблять свободу і панування над іншими) при накладенні на себе меж (якими вони зв'язані, як ми бачимо, живучи в державі) є турбота про самозбереження і при цьому про більш сприятливе життя» [4]. Суспільний договір, як акт утворення держави, був покликаний лиш до одного – «ціль держави – головним чином забезпечення безпеки. Кінцевої» [4]. Однак не дарма така держава є Левіафаном – заснована радше на інстинктивних сплесках, а не на розумі, роль якого суто інструментальна, вона «відтворює у собі детермінантно закладені в неї ірраціональні основи» [7], що знімають мотив її створення, позаяк угоду уклали люди задля кооперації, а от владна надбудова за таких умов нічим не обмежена, оскільки межу її

активності ця угода не могла прописати в принципі. Саме через призму такого егоїзму і виявляє себе у сфері політичного пізнавальної практика суб'єкта.

Ще цілісніший, органічний метод наукового пізнання створив Рене Декарт. Це легко можна проілюструвати підходом ученого до людини як суб'єкта пізнання: «Отож що я таке? Річ, яка мислить? А що таке річ, яка мислить? Це річ, яка сумнівається, пізнає, стверджує, заперечує, бажає або не бажає, а також уявляє й відчуває. Звісно, це не так і мало, якщо все це властиве моїй природі» [5].

Пізнання Р. Декарт бачить у формі споглядання, а головні цілі дослідника він бачить передусім у виявленні методу визначення достовірності такого роду пізнання, оскільки «ні самі по собі почуття, ні узагальнення повторюваних у відчуттях якостей речей не можуть бути достовірно істинними» [8]. Висновок, до якого приходять філософ викладений у його класичному *cogito ergo sum* – «я можу сумніватися в усьому, навіть у тому, що у мене дійсно є тіло, яке я відчуваю, але не можна сумніватися в тому, що я сумніваюся, - отже, мислю, а раз мислю, отже, існую» [8]. Хоч таке знання і інтуїтивне, проте воно не суперечить розуму.

Розум для Р. Декарта – критерій усякої істини – «можливість правильно розмірковувати і відрізнити істину від хиби – те, що власне і становить, як прийнято говорити, здоровий глузд чи розум (*raison*)» [6]. А різниця суджень полягає не у стратифікації розумових можливостей, а у відмінних предметах, що їх складають, та різному направленні на пізнання розуму, «бо недостатньо мати хороший розум (*esprit*), але головне – це гарно його застосовувати» [6].

Специфіку методу Р. Декарта можна звести до трьох основних положень: по-перше, за істинне приймати лише найочевидніше; по-друге, ділити досліджувану проблему на певну кількість частин, достатніх для прояснення проблеми загалом через її частини, по-третє, надавати власним думкам чіткого порядку, які слідує від найпростішого до найскладнішого.

Ключовою теоретичною основою розуміння пізнання у Д. Локка варто розглядати наступну – «рефлексія Локка становить спробу обґрунтувати наявність в розумі ідей, безпосередньо в чуттєвому досвіді особистості не придбаних» [8]. Приклад стосовно політичного виміру пізнання можна навести наступний – правосвідомість, яка «виступає своєрідною мірою і засобом соціалізації особи раціонально зрозумілим способом» [7, с. 145]. Вона закладена уже в людську природу, оскільки стала підставою для суспільного договору. Основу ж правових відносин становила приватна власність – «в збереженні такої системозапочаткувальної природної засади власності людина стверджує як свою свободу, так і свободу іншого, лише змагаючись із ним у пошуках власної користі» [7, с. 146]. Таким чином, існування людей у природному стані для Д. Локка було цілком розумним.

Науковий доробок І. Канта теж частково зачіпає досліджувану нами проблематику. Політична теорія Канта зосереджена на проблемах волі, моралі, свободи людини. Воля тут знову стає критерієм дії, однак не знеособленої функціональності, як у Макіавеллі, а як носій етико-морального навантаження, – «воля у його розумінні від

початку є раціональною – розумною та моральною, і саме вона (в раціональному сенсі) визначає сутність особи і є останньою основою всієї дійсності. Саме на такому підґрунті заснована безумовність категоричного імперативу – визначенні того, як маю чогось бажати, як цього досягати. Оце «як» і впливає прямо із моралі. Пафос максими моєї волі зосереджено саме в тому, як я впливаю на політику, а не в тому, чи впливаю загалом – основною є моральна відповідність, а не миттєва доцільність. Людина просто зобов'язана чинити на моральному підґрунті, саме воно визначає динаміку її взаємовідносин із суспільством та державою загалом. Щодо свободи, то остання «це простір буття особи громадянського суспільства, це, насамперед, сформований її розумом, волею світ, де особа здатна реалізовувати свої можливості» [7, с. 180]. Фактична свобода, як і право, для Канта є витвором людини, результатом її раціональності, що осмислює саме людину як найвищу цінність загалом, – «індивід – не просто рівновелика серед інших складова частина цілого, а своєрідна інтегральна величина» [7, с. 182]. Індивід утверджує особисту цінність через визнання цінності іншого індивіда і так-от отримує власну свободу, на пряму продиктовану моральнісною волею, яка захищається правом, аби не перерости у сваволлю.

У який же спосіб обумовлюється така система? Філософсько-методологічною передумовою такої системи є переконаність І. Канта у тому, що суб'єкт пізнання споглядає у своєму досвіді різноманітний світ одиничних явищ, і такий досвід засновує пізнавальну здатність людини. Таке уявлення про процес пізнання стикається з наступним протиріччям: чуттєвий досвід завжди оперує одиничним, а свідомість постійно оперує чимось поза чуттєвим, надчуттєвим – о загальним, істотним знанням, що не може знайти свого повного вияву у одиничностях. Наприклад – суб'єкт з особистого досвіду може отримувати уявлення про різні означення демократизму – через волевиявлення, специфіку кар'єрного просування, чи то навіть на основі перегляду ТВ-шоу політичного змісту. Однак його загальне уявлення про демократію та її форму втілення у межах держави все одно носитиме інший, загальніший зміст – чи то через засвоєні знання, якщо такий досвід мав місце, чи то на основі символічного пояснення демократії. В будь-якому випадку таке загальне уявлення передуватиме індивідуальним практикам.

Попередник І. Канта – Д. Юм вирішив цю суперечність у такий спосіб – «досвід – джерело наших знань, міркує він. Але як бути, якщо досвід не гарантує істинності загальних суджень необхідності? І Юм вирішив ... відмовитися від віри в достовірність і необхідність подібних суджень» [8]. Натомість І. Кант вважає, що чуттєвий досвід можливий тільки завдяки тому, що ми керуємося загальними, необхідними, з досвіду не виведеними знаннями. Саме вони задають форму протікання досвіду. «Для Канта це настільки ясно, що з самого початку він вважає буквально аксіомою положення: якщо судження безумовно необхідне, тобто якщо щось стверджується (або заперечується) як необхідна ознака предмета нашої думки, завжди, у всіх випадках обов'язково наявний (або відсутній) у даного предмета, то таке судження не може спиратися на досвід, не слідує з досвіду, а передує йому. Судження необхідності – це судження априорі (до досвіду)» [8].

Апріорне знання не властиве нам від народження, просто вже від народження людина схильна до сприйняття та пізнання. Можливості чуттєвого сприйняття сформовані до досвіду, вони надані людині *a priori*, при чому мають свою специфічну організацію, особливості та межі.

Залишаються «речі в собі», суть яких принципово непізнавана для людини – «якщо ж загальні форми розуму людина намагається використовувати не для тлумачення свого досвіду ... а для суджень про «речі в собі», що знаходяться по той бік досвіду, то розум відразу ж стикається з нерозв'язними суперечностями (антиноміями). Несуперечливість логічного мислення досягається у Канта за рахунок відмови від осягнення суперечностей самої дійсності» [8].

Тепер варто повернутись до прикладу з демократією, наведеним трохи вище. Як бачимо, питання про походження знання та його сутності так і залишається відкритим, оскільки незрозумілим залишається перехід від зовнішнього образу до поняття. «Видимість пояснення у Канта полягає в тому, що в образах «чистого» споглядання надаючи їм порядок апріорна форма виражена безпосередньо, кидається в очі, існує в чистому своєму вигляді» [8]. Однак для того, щоб знати, мало бачити і для того, щоб щось бачити і розуміти побачене потрібно вже щось знати – «будь-який образ, що спливає в пам'яті, завжди чуттєвий образ, тобто зовнішній вигляд явища. А зовнішній вигляд ніколи не може бути універсальним, таким, що включає в себе все різноманіття зовнішніх особливостей незліченної кількості несхожих один на одного різновидів даного явища» [8]. Як приклад, явище демократії через призму євроінтеграційних дискусій України – існує величезна кількість полярних суджень різних суб'єктів стосовно цього питання, заснованих та спільних засадах, схожих передумовах пізнавальної активності.

От і виходить, що у І. Канта всезагальне – ідея, форма, тобто те, що містить у собі кожне поняття, проте не володіючи адекватним чуттєвим еквівалентом, не може бути уявленим у повній мірі та виражене через образ – «зовнішній образ предмету може бути узагальненим, може зберігати лише функціонально значущі деталі чуттєво сприйманого образу речі, але він ніколи не передає повністю того значення, яке несе з собою слово» [8].

Варто відзначити, що теоретико-методологічна основа дослідження специфіки пізнання доходить до таких протиріч у тій мірі, у якій опирається на поняття «здорового глузду», як це було у І. Канта. Після нього особливу актуальність цій проблематиці задавали питання оцінки історичних подій, що розглядалися у межах науки його наступниками, зокрема через Велику французьку революцію. «Революція – акт історичної, народної творчості. Людина досить наочно демонструє в ній свою здатність активно змінювати світ, в якому вона живе, той світ, який вважався відповідним природній сутності людини» [8]. Зокрема це питання цікавило і Г. Ф.В. Гегеля.

Г.Ф.В. Гегель вважав, що активність свідомості обумовлена суспільною сутністю людини, що у свою чергу, визначається активністю людини. «Німецька класична філософія, яка ввела в коло свого вивчення не просто «людину взагалі», а історично діяльну, активну людину, саму її діяльність розглядала передусім як духовну, як

саморозвиток свідомості» [8]. Необхідність конкретних політичних перетворень обумовлювалась не стільки політичною демагогією, а загальним визначенням людини, які і досліджувала філософія. Вочевидь, до Г.Ф.В. Гегеля свідомість вивчалась у її діяльнісному вияві через відчуття, мову, волю мислення тощо. Досліджувались загальні форми вияву думки через безпосередність досвіду, «але при цьому навіть не ставилося питання про виникнення формувань самої свідомості та її форм» [8]. Людина розглядалась як данність – у політичному сенсі як «продукт» функціонування держави зокрема.

Для початку варто коротко простежити за пошуками Й.Г. Фіхте, для якого «Я» (вся сфера діяльності свідомості, духу) передбачає «не-Я» (під яким розуміється спротив свідомості, духу, що вчиняється матерією). Й.Г. Фіхте вважав, що можна «саме у русі духу знайти відповідь на питання про співвідношення загальних форм розуму з одиничними явищами досвіду. Цікаво тим більше, що тут ці загальні форми представлені не як пусті оболонки, в які заганяються факти досвіду, а як сходинки чи моменти активного руху духу у його відношенні до не-духу, до зовнішньої та протиставленої духу природі» [8]. Важко тут не погодитись з Й.Г. Фіхте в тому плані, що знання, зокрема, як приклад, про специфіку суспільно-політичних відносин для суб'єкта виявляється у формі діяльності духу (свідомості), їх специфіка постає перед розумом, в формах його власної діяльності, у формах його руху. Джерело активності та логіку руду духу Й.Г. Фіхте знаходить у цьому роздвоєнні.

Для Г.Ф.В. Гегеля «діяльність індивіда пов'язана по мотивам своїм (тобто по причині) з ціллю та призначенням оточуючих предметів, якими індивід оволодіває в процесі навчання (виховання)» [8]. Він не піддає сумніву той факт, що кожна одинична людська дія викликається думкою, свідомою постановкою мети. «Перш ніж діяти, людина приймає рішення в розумі, майбутній результат дії представляється як ідеальний образ. Воля приводить в дію «тілесні сили», і... людина, долаючи опір зовнішніх об'єктів, домагається мети» [8]. Тим самим вона перетворює ідеальний образ на цілком конкретний, матеріальний факт. Тепер цей предмет сам протистоїть людині як зовнішній об'єкт. Тут і виникає цікавий парадокс – цей зовнішній об'єкт, ця опредмечена думка, стає відчуженою від людини, протиставленою її ж духу.

Для прикладу держава та всі її карально-захистні інститути можуть бути ворожими, подекуди смертельно небезпечними для людини, зокрема у тоталітарному політичному режимі при невиконанні загальноновизнаних норм поведінки. В той же час ці інститути – це опредмечене бажання людини захисту власного життя та приватної власності з боку держави, гарантія покарань тим, хто посягає на їх недоторканність. Людина живе у світі держави та створених її попередниками у межах останньої інститутів та інституційних практик, вся сукупність яких становить результат діяльності багатьох поколінь, опредмечену сферу політико-соціальних відносин. Оскільки кожен з них створювався для задоволення того чи іншого бажання, потреби людини, якщо кожен з них являє собою опредмеченість відчуженого духу людини, то і вся держава у сукупності, зі всіма інститутами та інституціями, становить собою втілення ідеального духу, політичної свідомості людини.

От з таким «світом» і зустрічається суб'єкт політико-соціальних відносин. Водночас варто зазначити, що сам суб'єкт пізнання, його потреби та способи їх задоволення, форми соціально-політичної взаємодії з іншими суб'єктами не є сформованими одразу. Вони формуються в процесі осягнення об'єктивно існуючих моделей таких практик. «Таким чином, для Гегеля свідомість – не дар богів або природи, не вихідний пункт філософії, не початок, а завжди, в кожен момент результат і продовження процесу освоєння предметного світу, світу речей, створених людством за весь період його історії. Так, саме свідомість постає перед Гегелем в якості процесу» [8].

Г.Ф.В. Гегель вважає, що розвиток індивідуальної свідомості є поступове залучення свідомості індивіда до духовної скарбниці людства загалом. «Свідомість індивіда може внести і свій внесок у цю скарбницю, але тільки в тому випадку, якщо вона, по-перше, з достатньою повнотою опанує вже накопичені багатства, по-друге, якщо виявиться здатною сама вирішити ті протиріччя, які тут накопичилися, - протиріччя суспільної історії» [8]. Легко помітити, що за таких умов індивідуальна свідомість становить частину грандіозного плану, в якій це ціле отримує свій односторонній вираз. Така ж ситуація відбувається і у контексті індивідуальної політичної свідомості – специфіка останньої виражаючи специфіку усвідомлення політико-соціальних практик водночас і виступає виразником їх специфіки.

«Якщо свідомість індивіда – це насамперед процес залучення до «цілого», що повторює в історії індивіда основні етапи історії суспільства, то загальні форми, в яких цей процес протікає, повинні бути і формами перебігу самої суспільної історії» [8]. Відповідно закономірність розвитку загальних форм історичної дії людей і становлять це «ціле» – логіку історії, її духовну основу. «Воно являє собою не свідомість індивіда і не суму всіх притаманних індивідам думок, почуттів, знань, бажань і т. п., а щось більш високе, більш грандіозне, щось явно надіндивідуальне, те, що має свою, від волі і бажання окремих людей незалежну, внутрішню логіку розвитку» [8]. Якщо вести мову про політичний вимір існування людини та специфіку її пізнавальних практик, то такою загальністю виступатиме держава, специфіка функціонування якої передбачає вже і громадянське суспільство і логіку утвердження індивідуальних політичних прав та свобод, меж їх здійснення та захисту.

Тут можна розглянути наступний приклад – в процесі соціалізації суб'єкт отримує пласт знань, що відтворюють логіку функціонування політико-соціальних відносин. Останні містять у собі загальні форми взаємодій, у межах яких і відбувається процес мислення і які детермінують напрям застосування нашого досвіду, оскільки «індивід у процесі свого суспільного навчання і виховання сприймає, вбирає людську історію саме в тих формах, в яких вона здійснювалася, остільки вони і стають формами його розуму, формами (і рамками), в яких протікають його мислення і чуттєва-та-емпірична діяльність» [8].

Таким чином, категорії народжуються не у персональному досвіді, а є формами «досвіду історії», формами індивідуальної історії кожного суб'єкту пізнання. Тут одразу ж виникають запитання стосовно продуктивності такого, безособового духу, заводячи в

тутик об'єктивного ідеалізму, зокрема і у контексті розгляду політичної свідомості. Цю проблему легко можна проілюструвати на прикладі специфіки функціонування громадянського суспільства у державі згідно Г.Ф.В. Гегеля.

Список використаної літератури

1. *Бэкон Ф.* Афоризмы об истолковании природы и царстве человека / Ф. Бэкон // Сочинения: в двух томах; второе, испр. и дополн. изд. / составление, общая редакция и вступительная статья А.Л. Субботина; пер. З.Е. Александровой, А.Н. Гутермана, С. Красильщикова, Е.С. Лагутина, Н.А. Федорова. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С.80–214.
2. *Бэкон Ф.* Великое восстановление наук / Ф. Бэкон // Сочинения: в двух томах. второе, испр. и дополн. изд. Составление, общая редакция и вступительная статья А. Л. Субботина; пер. с англ. Н. А. Федорова. – М.: Мысль, 1977–1978. – Т. 1. – 575 с.
3. *Гоббс Т.* Основ философии. Часть 1. О теле / Т. Гоббс. Сочинения: в двух томах. – М. Мысль, 1989. –Т.1. – 622с.
4. *Гоббс Т.* Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Электронный ресурс] / Т. Гоббс. Сочинения : в двух томах.– М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – Режим доступа: <http://lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt>
5. *Декарт Р.* Метафізичні розмисли / Рене Декарт ; пер. з франц. З. Борисюк та О. Жупанського. – К. : Юніверс, 2000. – 304 с.
6. *Декарт Р.* Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках [Электронный ресурс] / Р. Декарт. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/dekart/rass_met.php
7. *Денисенко В.* Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового Часу європейської історії / В. Денисенко. – Львів : ПАІС, 1997 – 274 с.
8. *Михайлов Ф. Т.* Загадка человеческого Я. [Электронный ресурс] / Ф.Т. Михайлов – Режим доступа : <http://lib.sibnet.ru/book/2776>
9. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории [Электронный ресурс] / К. Ясперс ; пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. – Режим доступа: <http://books.tr200.ru/v.php?id=102789>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

CLASSICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF COGNITIVE PRACTICES OF SUBJECT IN POLITICS IN A NEW TIME

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: garbadin@gmail.com*

The importance of research of theoretical understanding of the problem of cognitive practices in political science, tradition explaining of cognitive practices as a basic mechanism for explaining policy are grounded in the article. The specific of understanding cognition by F.Bacon, R.Descartes, T.Hobbes, I.Kant and H.F.V.Hegel explained. Manifestation of understanding with regard to the interpretation of political institutions and processes and the place which the person as the primary subject of knowledge means in them are displayed.

Keywords: knowledge, political entity, the state, freedom, science, interpretation.

КЛАССИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРАКТИК СУБЪЕКТА В ПОЛИТИКЕ В НОВОЕ ВРЕМЯ

Андрей Гарбадин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: garbadin@gmail.com*

В статье обоснована важность исследования теоретического осмысления проблемы организации познавательных практик в политической науке, традиции объяснения познавательных практик как ключевого механизма объяснения политики. Выявлена специфика понимания познания Ф. Бэкона, Р. Декартом, Т. Гоббсом, И. Кантом и Г.Ф.В. Гегелем. Показано проявление этого понимания относительно интерпретации политических институтов и процессов, места в них человека как первичного субъекта познания.

Ключевые слова: познание, политический субъект, государство, свобода, наука, интерпретация.

УДК 322 +34.80.4

УЧАСТЬ ГЕРБУРТІВ У РОЗБУДОВІ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.

Олег Цебенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, Україна, 79000, тел. (0322) 394-132*

Богдан Федірко

*Гуманітарна Академія ім. А. Гейштора
Факультет політології
вул. Дашицького 17, м. Пултуск, Польща, 06-100.*

Розглянуто діяльність представників роду Гербуртів у контексті формування релігійної толерантності в Галичині XVI – початку XVII ст. Акцентовано на благочинній і будівничій діяльності роду. Проаналізовано збереженні пам'ятки монументального й сакрального мистецтва, що підтверджують роль цього роду в духовному та мистецькому житті краю.

Ключові слова: релігійна толерантність, монументальне та сакральне мистецтво, благочинна діяльність.

Актуальність дослідження теми полягає в тому, що представники роду Гербуртів упродовж XVI ст. провадили на теренах Галичини активну релігійну діяльність, спрямовану на толерантне співіснування людей різних віросповідань. Ця діяльність привела до підписання 1573 р. Варшавської конференції, яка стала великим досягненням у європейській політиці. Рід Гербуртів брав активну участь у будівництві релігійних святинь, що засвідчують численні пам'ятки монументального та сакрального мистецтва в містах Галичини.

У процесі аналізу зазначеної тематики зроблено огляд джерельної літератури, унаслідок чого ми дійшли висновку: вітчизняні науковці не приділяли належної уваги дослідженню релігійної діяльності роду Гербуртів у Галичині XVI – початку XVII ст. Цю прогалину ми частково заповнили у своїх статтях «Мистецька спадщина Гербуртів у Галичині XVI – початку XVII століття» та «Діяльність роду Гербуртів у контексті ухвал Берестейської унії на теренах Галичини XVI–XVII століття».

Серед польських учених релігійної тематики роду Гербуртів лише частково торкнулася О. Лашинська у розвідці «Рід Гербуртів у середніх віках». Це дослідження охоплює період XV – середини XVI ст. Певну інформацію з цього питання дає видання «Польський біографічний словник». Однак наукова література лише частково розкриває суть теми, тому потребує ґрунтовнішого вивчення. Мета нашої статті – завершення циклу

досліджень про участь роду Гербуртів у розбудові релігійного життя на теренах Галичини в XVI – початку XVII ст.

Важливу роль у житті Галицько–Волинської держави відігравали церкви та релігійне життя. Упродовж століть релігійна діяльність проникала в найглухіші куточки й охопила всю державу. Тогочасне духовенство проповідувало повне відчуження від інших віросповідань. Лише у православній вірі можна знайти спасіння: «хто в не нашій вірі, чи в латинській, чи в вірменській, той не побачить життя вічного» (посилання). Але більшість мирського населення підтримувала толерантне співіснування людей різних віросповідань. Галицько–волинські князі не забороняли латинським місіонерам перебувати в державі, у великих містах переважно засновували католицькі храми. Спроби унії з римською церквою за Данила Галицького не мали спротиву. Релігійна толерантність виявлялася у прислів'ї: «І цю, і ту дав Бог».

Після смерті останнього галицько–волинського князя Юрія II Болеслава Тройденовича (бл.1306 – 1340 рр.) у 1349 р. польський король Казимир Великий присвоїв собі титул «пана Руської землі». У церковних справах король домагався від Папи Римського допомоги у боротьбі «з невірними русинами», але не переслідував вірувань місцевого населення і дав згоду на відновлення галицької православної метрополії. У 1370 р. польський король Людовік Угорський призначив намісником Галичини Владислава Опольського, який титулувався «Божою милістю пан і дідич Руської землі». У релігійній політиці Опольський відкрито підтримував католицьку церкву й одержав папську буллу на заснування латинських єпископств у Галичі, Перемишлі, Володимирі й Холмі. Водночас князь Владислав Опольський наділяв земельними володіннями силезьку шляхту, в тому числі 1374 р. – відомий рід Гербуртів. Тому значний інтерес становлять дослідження про участь роду в розбудові релігійного життя на теренах Галичини XVI – XVII ст. у контексті толерантного співіснування людей різних віросповідань та їхню роль у створенні пам'яток монументального і сакрального мистецтва.

Суспільно-політична кар'єра Гербуртів, як й інших представників шляхетських родин, розвивалася у двох площинах – адміністративно-військовій і духовній. Уже в XV–XVI ст. Гербурти обіймали й урядові, й духовні посади. Однак католицьке віросповідання (його часто вважають ознакою релігійної та національної нетерпимості й зверхності) зовсім не заважало Гербуртам бути толерантними у міжконфесійних взаєминах.

Розглядаючи це питання в хронологічному порядку, зупинимось на Кам'янці-Подільському – столиці давнього подільського воєводства і першорядній польській фортеці над р. Смотрич. Так, уже на початку XV ст. місто заселили поляки, вірмени і русини. Кожна з народностей мала свої церковні святині. До польського населення, скажімо, належала катедра св. Петра і Павла, де, за свідченням архівних та історичних документів, С. Гербурт (1485–1511 рр.) від 1503 р. був кам'янецьким каноніком [1, с.19]. Кам'янецький капітуляр не давав доходу [1, с.19–20] і його члени утримували одночасно й інші церковні титули поза кам'янецькою дієцезією.

Незважаючи на те, що у Кам'янець-Подільському проживало населення різних віросповідань, релігійних конфліктів та суперечок історичні матеріали з початку XVI ст. не фіксують. На нашу думку, в толерантному співіснуванні різних народностей є заслуга кам'янецького каноніка С. Гербурта, який володів вищим титулом у католицькій єпархії, був членом єпископської капітули і, безперечно, впливав на формування релігійної ситуації в краї.

У травні 1505 р. С. Гербурт мав уже титул дрогобицького плебана костелу Непорочної Діви Марії та св. Варфоломія. До речі, на початку XVI ст. релігійна ситуація тут виявилася неспокійною. В архівних матеріалах Дрогобича в королівському акті з 1537 р., що вирішує суперечку дрогобицьких духовних осіб про межі їхніх парафій у 1514 р., читаємо інформацію: «Доходи, які надходять упродовж року від парафіян, є давніми, і в різні часи священникам руських церков св. Юра, св. Параскевії та св. Христа в цьому місті одержали від польських королів Яна Ольбрахта і Олександра Ягеллончика на це привілей».

Саме з приходом у дрогобицьку єпархію плебана С. Гербурта релігійна ситуація в Дрогобичі стала покращуватись. Король Сигізмунд I Старий підтвердив у 1508 р. давній привілей короля Владислава Ягайла на лан поля для місцевої церкви св. Юра, з правом використання сировини з лану і зі звільненням від усіх податків [7, ст.153]. У 1530 р. видано декрет Сигізмунда I Старого для русинів у Дрогобичі, з гарантуванням повної свободи публічного виконання церковних обрядів [7, ст.152]. Цей привілей короля звернений у формі наказу до тогочасного старости Яна Каменецького. Попри це, 1540 р. король заборонив руським людям будувати церкву св. Трійці в межах міста. Декрет про це видано у Кракові 1540 р. і зафіксовано у старій радчій книзі в Дрогобичі. Суперечка, яка тривала з цього питання, на далі зашкоджувала одній тій чи іншій стороні. Зрештою, прийнята 1556 р. угода записана в радчій книзі і піднесена до рівня права. Вона відбулася між дрогобицькими міщанами римського віросповідання, при дрогобицькому старості Яні Стажиховському, котрий «так домовилися в суспільній згоді, відступаючи від свого давнього привілею, що руської церкви не має бути в місті, а русини ж про це право до короля вдаватися не будуть, а тепер одностайно любитися будуть, бо належить християнським людям. Не мають один одному дорікати і жодних перешкод чинити» [7, с.153].

С. Гербурт дбав про підтвердження надань дрогобицького костелу, а також про мости і греблі своєї дрогобицької парафії, котрі, напевно, були для нього джерелом доходів [5, с.8906]. Розглянувши наведені факти, можна допустити, що Северин Гербурт доклав чимало зусиль для покращення релігійної ситуації в Дрогобичі. У 1568 р. дрогобицьким старостою став інший представник роду Гербуртів – Станіслав Гербурт [6, с.450]. Інформація про релігійні суперечки відсутня. У 1507 р. Северин Гербурт отримав право презентації на посаду львівського каноніка, вакантної після померлого Якуба з Ярославла [5, с.8632].

Жодне з інших міст (виняток становить хіба Краків) за Речі Посполитої не мало стільки святинь, як Львів. Адже тут діяли три релігійні громади і три єпископські осередки. Чисельність тих святинь засвідчує релігійний дух мешканців. До кінця XVI ст.

здавалося, що шляхта і магнати співпрацювали в тих дорогих починаннях, як доказах релігійності й турбот про спасіння душі. Львівське міщанство, не дуже заможне, брало помірну участь у заснуванні монастирів і частково задовольнялося зведенням нових каплиць, вівтарів та ін. Історичні документи підтверджують: меценатом Архикафедральної базиліки Успіння Пресвятої Діви Марії (Латинський кафедральний собор) був Миколай Гербурт Віднівський. У 1537–1555 рр. Гербурт став львівським старостою й у кафедральному соборі встановив вівтар, а біля нього ще за життя – свій надгробок роботи Панкраца Лябенвольфа [3, с.3]. Діяльність ще одного представника роду Гербуртів пов'язана з львівським кафедральним собором. За свідченням джерельних матеріалів, Северин Гербурт з 1507 р. був львівським каноніком і відправляв богослужіння саме в архикафедральній базиліці Успіння Пресвятої Діви Марії, закликаючи у проповідях до мирного і толерантного співіснування людей різних конфесій [2, с.54].

Село Сусідовичі Старосамбірського району – одне з дев'яти сіл, наданих Гербуртам князем Владиславом Опольським у 1374 р. Діяльність і вигляд первісного парафіяльного костелу св. Миколая відомі фрагментарно. Черговий парафіяльний костел заснував 27 листопада 1600 р., з дозволу Станіслава Гербурта, його син Еразм (батько Еразма Войцеха). Святиню спалили татари в 1624 р. Відбудували її в дереві ще того ж року, а 5 березня 1674 р. її посвятив перемишльський канонік Войцех Влодек, з дозволу перемишльського єпископа Станіслава Карнковського. Виникнення в Сусідовичах на початку XVII ст. монастиря кармелітів зумовило перехід до них забезпечення парафіяльного костелу. Він згадується ще в джерельних повідомленнях з 30-х років XVIII ст. і, як можна припустити, незабаром перестав існувати.

Від 1585 р. у Сусідовичах зародився культ барельєфу св. Анни, що, згідно з легендою, знайдено в районі Ласкавої гори. Оскільки зображення вперто поверталось з парафіяльного костелу на місце знахідки, тут звели дерев'яну каплицю, а потім – кам'яний костел св. Анни. У 1603 р. Ян Щасний Гербурт, виступаючи від імені свого родича Еразма Войцеха, заснував при костелі монастир кармелітів, забезпечуючи його доходами з половини с. Сусідовичі. Це заснування затвердив 23 липня 1603 р. перемишльський єпископ Мацей Пстроконський. Територія монастиря посвячена 11 березня 1608 р. на підставі булли від 27 січня 1605 р. Папи Климентія VII. Ян Щасний і Еразм Войцех Гербурти передали кармелітам костел св. Анни 2 жовтня 1609 р. Надалі Гербурти, а відтак Миколай Данилович, черговий опікун Еразма Войцеха, багаторазово збільшували і підтверджували утримання монастиря. Над захристією в костелі зберігався герб Гербуртів, а навпроти на таблиці – напис: він належить до заснування костелу в 1591 р. [7, т.10, с.363–364].

Задokumentований історичними джерелами парафіяльний костел у с. Брухналь Яворівського району заснували в 1514 р. Ян, Андрій і Миколай Гербурти за згодою львівського архієпископа Бернарда Вілчка. Опікуном костелу став Ян Гербурт. У другій половині XVI ст., за часів Яна Гербурта, внука першого опікуна костелу, парафія втратила частину надань, а в 1574 р. святиню закрили в зв'язку з переходом власників Брухналю

до табору реформаторів. У 1592 р. Софія Костка з Гербуртів реструктуризувала забезпечення костелу, а костел повернуто в лоно католицизму [7, т.1, с.384].

Як засвідчують історичні документи, коронний крайчий Ян Данилович 1605 р. одружився зі Софією, дочкою Станіслава Жолкевського і Регіни з Гербуртів Жолкевської. Даниловичі добудували до давнього костелу в Олеську каплиці Найсвятішої Божої Матері та святого Яна, записавши на їхнє утримання 5 тис. злотих. Проробщ храму мав утримувати чотирьох вікаріїв, котрі повинні були керувати навчанням молоді в Олеську. Один з вікаріїв був зобов'язаний наглядати за міським шпиталем. Середину костелу оздоблювали кілька прекрасних вітгарів і гробовець Даниловичів [7, т.8, с.464].

Нагадаємо, що парафіяльний костел св. Лаврентія в Жовкві заснував гетьман, канцлер великий коронний Станіслав Жолкевський і його дружина Регіна Жолкевська актом від 12 серпня 1620 р. Фундатори встановили для парафії відповідне забезпечення. Серед пожертвувань на літургійні відправи особливе значення мали записи Регіни Жолкевської, встановлені 1 червня 1621 р. з наміром ушанування пам'яті чоловіка, загиблого під Цецорою, і його жовнірів, полеглих у битвах з татарами і турками, а також тих, хто перебував у неволі. Костел св. Лаврентія, посвячений 28 травня 1623 р., отримав багате забезпечення переважно завдяки старанням Регіни Жолкевської та Софії Данилович. Призначення костелу Станіслав Жолкевський не передбачав місцем поховання родини. Очевидною функцією костелу було стати пам'ятником лицарської слави. Це також наголошувала встановлена літургійна відправа за соратниками Жолкевського, героїчно загиблими в боях. Ці ідеї свято дотримувала Регіна Жолкевська, вносячи пожертвування на урочисту літургію за гетьманом. Первісна функція костелу почала змінюватися після трагічної загибелі гетьмана в зв'язку з виникненням культу, яким родина оточувала його пам'ять. Унаслідок цього фундація С. Жолкевського перетворилася на костел-мавзолей з новими архітектурними елементами (надгробки, портрети) [4, с.66].

Костел Успіння Найсвятішої Діви Марії та монастир о. Домініканів у Жовкві заснували Теофілія з Даниловичів Собеська, внучка Станіслава та Регіни Жолкевських. Фундаційним актом, виданим у Львові 1653 р., Собеська заповіла Домініканцям стару каплицю разом з територією у межах міста і зобов'язувалась одночасно збудувати за власні кошти костел і монастир у Жовкві. Сучасний костел споруджений на місці малої дерев'яної каплиці Діви Марії, заснованої після 1588 р. Станіславом Жолкевським. Каплиця утримувалася за рахунок доходів парафіяльного костелу, встановлених Регіною Жолкевською. У 1658 р. Теофілія наділила храми виробами зі срібла, турецькими килимами, образами, книгами.

Населення м. Самбора у XVI ст. складалося з русинів, поляків, німців і євреїв. Із листа королеви Бони Сфорци Арагонської від 16 травня 1553 р., написаного до самбірських райців, дізнаємося, що русинам не дозволялось будувати церкви в межах міста. Король Сигізмунд II Август, за проханням єпископа Антонія Радзіловського, у 1553 р. дозволив мешканцям грецького віросповідання, за згодою королеви Бони, спорудити церкву за умови, що вона буде укріплена й одночасно зміцнить укріплення міста. У 1554

р. королева надала русинам привілей, який визначав церкві володіння для побудови храму [7, т. 10, с.230].

У 1568 р. Станіслав Гербурт стає самбірським старостою, і, мабуть, саме за його проханням у 1570 р. король Сигізмунд II Август підтвердив привілей королеви Бони Сфорци Арагонської від 1554 р. Русини, на підставі дозволу королеви, збудували дерев'яну церкву, що слугувала їм до 1738 р. Станіслав Гербурт, вірний католик, був надзвичайно толерантною людиною. Він дбав про належне співіснування з православним людом і 11 листопада 1568 р. вирішив, аби кошти від виготовлення горілки у с. Сіль надходили на реставрацію парафії. Він також 26 листопада 1568 р. заснував у с. Криве попівство, а 1574 р. поставив підпис під актом варшавської конфедерації [6, с.452].

Місто Сянок збудоване на горі, що стрімко спадає до долини р. Сян. У місті вузька вулиця пролягає на південь, до костелу і монастиря францисканців. Костел св. Михайла – темний, склепінчастий, збудований із цегли та каменю, не має вираженого стилю, чисельні переробки затерли первісні ознаки [7, т.10, с.300]. Саме тут відправляв богослужіння вікарій Себастьян Гербурт із Фельштина (бл. 1485 р. Фельштин – бл. 1544 р. – Сянок), відомий польський композитор епохи Ренесансу. Три його композиції введено до постійного репертуару капели рорантистів. Він цікавився теоріями і проблемами музики в літургії, з цією метою опрацював збірник основ для співу григоріанського хору. Завдяки музикальним здібностям Себастьян здобув славу одного з найвідоміших композиторів тієї епохи. Творив переважно вокальну релігійну музику. Його збережені твори – найдавніші приклади чотириголосової поліфонії в Польщі [8, с.45]. Важливі музичні твори на релігійну тематику: «*Alleluja ad rorate cum prosa Ave Maria*», «*Alleluja felix es sacra virgo Maria*», «*Pople meus*», «*Prosa ad Rorate*».

Із м. Сянок тісно пов'язана діяльність ще одного представника роду Гербуртів – сяноцького каштеляна Яна Гербурта (1524–1577 рр.). На відміну від брата Валенти, він виявився толерантною людиною, підтримав і підписав варшавську конфедерацію. Ян Гербурт визначив свої католицькі переконання у «*Locorune de lide communiun latinopolonorum liber*» (1568 р.), догматично-полемічній праці про головні артикули віри [6, с.440].

Перебував Северин Гербурт і на теренах м. Перемишль. У липні 1505 р. йому второвано дорогу перемишльського декана від Бернардина, якого обрали львівським єпископом. Це відбулося за згодою і підтримкою короля, куратора і патрона цієї парафії [5, т. 3, с.2287]. У 1507 р. Северин Гербурт титулувався перемишльським пропозитором [5, т. 3, с.8632]. Як засвідчують джерельні матеріали, в Перемишлі він також зазнав слави надзвичайно толерантної людини, в богослужіннях закликав до миру і злагоди між представниками різних віросповідань.

Перемишль – повітове місто і осередок двох єпископів, давня столиця перемишльського князівства, а згодом – головне місто перемишльської землі. Перемишль – садиба єпископів – мав значну кількість святинь. На початку катедральним був собор св. Петра. Саме тут провадив богослужіння перемишльський декан і пропозитор Северин Гербурт. Це накопичення церковних титулів пояснюється впливовим становищем, що

Северин займав на королівському дворі як нотаріус. У 1412 р. король Владислав Ягайло під час проживання у Перемишлі надав католикам катедральний костел у замку, що побудований з тесаного каменю, а існуючий передав віруючим грецького обряду. Невідомо, де стояв цей костел. Імовірно, далеко від міста, біля підніжжя гори, обіч мурів старого замку. Єпископ Миколай Блажейовський постановив перенести латинську катедру до міста і з цією метою у 1460 р. розпочав будівництво сучасної святині, яке закінчив лише єпископ Ян Дзедуський. Ця катедра була найпишнішою гостролуковою спорудою на Русі [7, т. 9, с.152]. Із Перемишлем і катедральним собором тісно пов'язана діяльність ще одного представника роду – Валенти Гербурта (1524–1572 рр.). Він у 1548 р. став проборцем перемишльської капітули, а після смерті єпископа Дзедуського 1559 р. – адміністратором перемишльської дієцезії. У 1560 р. Валенти отримав від короля перемишльське єпископство, підтвержене 4 вересня 1560 р. папською консисторією; 15 жовтня цього року обійняв керівництво дієцезією як ординатор. 3 березня 1561 р. взяв участь у Варшавському синоді, де розглядалося питання направлення польських делегатів на Тридентський собор. Восени 1561 р. став учасником з'їзду, скликаного королем у Ломжі, де король вирішив направити Гербурта на Тридентський собор. Повертаючись з Італії, Валенти Гербурт заїхав 16 січня 1564 р. до Варшави, і відтоді розпочалася його тісна співпраця з папським нунцієм Коммендоне. На заклик нунція 25 листопада 1564 р. Валенти Гербурт прибув до Радимна і вів перемовини з ним про церковні справи. Був вираженням противником народного собору в Польщі й дуже критично ставився до наміру примаса Уханського шукати порозуміння з іновірцями. Противник реформації, він вважав, що у боротьбі з іновірцями необхідно спиратися на сенат і королівських урядників. Рішуче заперечував гарантування релігійної вільності іновірців. Прихильник контрреформації. Вважав за необхідність закладення єзуїтських колегіумів. Велику бібліотеку, складену зі старих стародруків, дарував перемишльській катедрі [6, с.453].

За свідченням архівних матеріалів, Ян Гербурт був власником міста Мостиська [6, с.440]. Владислав Ягайло, надаючи Мостиськам титул міста і магдебурзьке право, захотів тут збудувати парафіяльний костел. Первісний привілей загубився, і на прохання власника міста Яна Гербурта його відновив лише у 1537 р. король Сигізмунд I Старий. Цей привілей починається словами «Ми, Сигізмунд I, сповіщаємо: оскільки нам представлено з боку мостиського плебана, що, залишаючись під нашим опікунством, костел св. Яна Хрестителя в місті Мостиська надав надійні й доказові документи на привілей, який колись мав на закладення і забезпечення, але під час нападу турків у минулі роки в пожежі втратив, просили нас, аби ми новий привілей надали» [7, т. 6, с. 693]. У Мостиськах діяв також монастир і костел Домініканів, заснований Владиславом Ягайлом у 1406 р. Добродійником монастиря був також Ян Щасний Гербурт, який його утримання підвищив ланом ріллі близько 1611 р. [7, с.693]. Греко-католицька парафія і парафіяльна церква виникли 1604 р. відповідно до привілею Яна Щасного Гербурта. За львівським літописом, побудовано церкву в Мостиськах 1611 р. [7, с.700].

Канцлер коронний, Ян Замойський, гетьман великий коронний, син Станіслава Замойського й Ганни Гербурт, розбудував родинний маєток у Замості (Польща).

Обійнявши після смерті батька (1572 р.) чисельні маєтки, він вирішив закласти в долині річок Замостя, яке стало його резиденцією. У 1580 р. він видав привілей на заснування міста. Для людей різних національностей тут виникли святині. Крім парафіяльного костелу, засновано церкву східного обряду. З давніх храмів до наших часів збереглася катедра Воскресіння Господнього і св. Томаша, споруджена при закладенні міста. Будівля кафедрального собору обширна, складається з трьох нав, але без розкоші. Біля великого вітваря на стіні Войцехом Рерсаном намальовані портрети Яна Замойського і його сина Томаша [7, т. 14, с.377].

Біля підніжжя другого сусіднього узгір'я (469 м) у Добромилі, званого сьогодні Хомцем (Хомець), видніється забудова монастиря отців базиліанів. Допускається: перші монахи прибули на терени Добромиля в 1611–1613 рр. зі Закарпаття. Вони мешкали у печерах по сусідству з оборонним замком Гербуртів, що гарантувало їм безпеку. В 1613 р. Ян Щасний Гербурт разом із дружиною Ельжбетою Заславською надали базиліанам землі при Холмцю, «щоби католицьку, римську, як і грецьку віру, помножували», дозволяючи одночасно будівництво церкви і монастиря [7, т.2, с.72].

Від давніх часів існував усний переказ про облогу татарами замку Гербуртів. Коли вичерпалися всі запаси боротьби, захисники почали роздумувати, чи не здати фортецю. Вирішено, проте, вдатися до останньої можливості. Виставили на мурах замку образ Матері Божої, й усі почали ревно молитися. Трапилося неймовірне: татари, перемога котрих була безперечною, несподівано відступили, а замок разом із людьми вцілів. Мабуть, цей чудовий образ Матері Божої Утішної зберігається тепер у святині Марії в Йодловці біля Ярослава. Певні відомості на цю тему мав перший проборщ парафії Олександр Павловський, який стверджував, що образ Матері Божої Утішної з'явився в околиці Йодловки у період татарських воєн разом із вояками Речі Посполитої зі замку Гербуртів із Добромиля [7, т. 2, с.73].

Отже, представники роду зробили значний внесок у розбудову релігійного життя на українських землях Галичини та Поділля. Передусім вони були, за окремим винятком, надзвичайно толерантними людьми. Завдяки зусиллям представників роду налагоджено міжконфесійні відносини у Кам'янець-Подільському, Дрогобичі, Самборі, Перемишлі.

Велику роль у розбудові релігійного життя на українських землях відіграла їхня добродійна діяльність. Унаслідок тієї діяльності постали церковні святині в багатьох містах і селах Галичини. У розбудові релігійного життя вони дотримувалися принципу: «той святий король Сигізмунд I Старий перші руські церкви так само будував і багатив, як і католицькі костьоли» [9, с.95]. Окремі з цих святинь радують людське око дотепер, зберігаючи пам'ять про Гербуртів з покоління у покоління.

Список використаної літератури

1. *Abraham Wl.* Zalozenie biskupstwa lacinskiego w Kamiencu Podolskim / Wl.Abraham.– Lwow, 1912. – 490 s.
2. *Laszczyńska O.* Rod Herbortow w wiekach srednich / O.Laszczyńska. – Poznan, 1948 – 145 s.
3. *Lozinski W.* Pomnik grobowy Mikolaja Herburtu / W.Lożinski. – Lwow, 1905. – 3 s.
4. Materiały do dziejow sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. – Cz. 1: Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodstwa ruskiego / red.naukowy J.K.Ostrowski. T.1-5. – Krakow, 1993-1997. – T.2. – 199 s.
5. *Matricularum regni Poloniae. Summaria.* Wyd. T. Wierzbowski. T.I–V. - Warszawa, 1905–1912. - T–IV. –1845 s.
6. *Hawelka A.* Polski slownik biograficzny / A.Hawelka, T.Heryng. – Wroclaw; Warszawa; Krakow, 1961.– T.– IX. –1250 s.
7. *Slownik geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich* T.I–XV.– Warszawa, 1880–1902. – T.II. –1315 s.
8. *Stefanski S.* Sanok i okolice / S.Stefanski. – Sanok, 1991. – 315 s.
9. *Z dziejow Ukrainy. Ksiega pamiatkowa.* – Kyjow, 1912. –292 s.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

PARTICIPATING OF HERBURTS IN THE DEVELOPMENT OF THE RELIGIOUS LIFE OF GALYCHINA IN XVI – BEGINNING OF XVII CENTURIES

Oleh Tsebenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of International Relations,
Sichovykh Striltsiv str., 19, , 79000, Lviv, Ukraine*

Bohdan Fedirko

*Pultusk Academy of Humanities after Aleksander Gieysztor
Institute of Political Science,
Daszyńskiego str.,17, Pultusk, Poland, 06-100*

In the article is considered the activity of the Herburt's genus representatives in the context of the religious forming tolerance in Galychyna in XVI – beginning of XVII centuries. The attention is paid to the eleemosynary and building activity of family. Sights of monumental and sacral art are analyzed, which confirm the role of this family in that time spiritual and art life of edge.

Key words: religious tolerance, monumental and sacral art, the eleemosynary activity.

УЧАСТИЕ ГЕРБУРТОВ В РАЗВИТИИ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ ГАЛИЧИНЫ XVI-НАЧАЛА XVII В.

Олег Цебенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
факультет международных отношений
ул. Сечевых Стрельцов, 19, м. Львов, Украина, 79000, тел. (0322) 394-132*

Богдан Федирко

*Гуманитарная Академия имени А. Гейштора,
факультет политологии
Ул. Дашиńskiego. 17, г. Пултуск, Польша, 06-100*

Рассматривается деятельность представителей рода Гербуртов в контексте формирования религиозной толерантности в Галичине XVI – начала XVII в. Акцентируется на благотворительной и строительной деятельности рода. Анализируются сохраненные достопримечательности монументального и сакрального искусства, что подтверждают роль этого рода в духовной и художественной жизни края.

Ключевые слова: религиозная толерантность, монументальное и сакральное искусство, благотворительная деятельность.

УКД: 66.4

УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ: СУТЬ І ГОЛОВНІ ОЗНАКИ

Вікторія Буник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
буль. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: vik-ka04@ukr.net*

Проаналізовано специфіку співвідношення понять «глобалізація» й «універсалізація». Названо перелік та головні ознаки всіх періодів універсалізації в історії людства. Визначено роль конфлікту в глобалізованому світі та процесі універсалізації.

Ключові слова: універсалізація, глобалізація, теорії конфлікту, зіткнення інтересів.

Термін «універсалізація» для політичної науки відносно нове; воно постає із ширшого – «глобалізація». Універсалізація належить до напрямів глобалізації разом з поляризацією й інтеграцією, що характеризує розвиток людини і мереж, груп та сфер ідентичного в одній розширеній мережі соціальних й політичних зв'язків. Цей процес характеризується постійною інтенсифікацією феноменів універсалізації, поляризації та інтеграції закріплений на комунікаційному і технічному рівнях.

Аналогія між термінами «глобальне» й «універсальне» вводить в оману. Універсалізація пов'язана з правами людини, свободою, культурою та демократією. Натомість глобалізація торкається технології, ринку, туризму, інформаційного середовища. Глобалізація здається незворотним процесом, а універсалізація перебуває поза ним. Кожна культура, яка стає універсальною, втрачає сингулярність і гине. Це те, що трапилося з усіма тими культурами, котрі знищили, примусово асимілювавши [1].

Поняття «універсалізації» для політичної науки важливе в теоретичному, і в практичному сенсі. Походить воно від слова «Універсум» – «дім», в якому живе людство. Явище універсалізації – ціннісно навантажене, бо створені ним норми, принципи, процеси претендують на роль всеохопних. Універсалізація тотожна поняттю стандартизації, оскільки, незважаючи на безконечні можливості сучасного світу, всі входять до системи єдиних загальних цінностей, потреб та умов. Перебудова суспільства у взаємопов'язану мережу інтересів та взаємодій спричиняє трансформацію суспільства, а зміна структури сама собою означає руйнування або навіть відмирання певних елементів економіки, культури, політики, соціальної сфери.

Універсалізація – процес, що об'єднує суспільства ідеалом або еталоном. Вона пропагує різноманітність поглядів та можливостей, універсалізує суспільство в розвитку «в одному руслі» й часто нав'язує зовсім не той еталон, якого прагне досягнути те чи інше суспільство, реалізуючи свою політику. Неправильно вважати, що універсалізація

стосується лише великих транснаціональних корпорацій або міцних міжнародних структур. Вона позначається на індивідуальності, диктує свої цінності, потреби та шляхи їхнього досягнення. Дуже часто такий процес стихійний. Тоді й спрацьовує принцип «виживає сильніший», коли такими «сильнішими» виявляються великі багаті держави та корпорації. Доля ж інших спільнот залежить саме від здатності універсалізуватися в процесі глобалізації. Політична сфера найчастіше і найперше повинна володіти такою здатністю, адже політичні принципи також стають універсальними. Суспільно-політичні процеси мають бути вигідними для внутрішньої та зовнішньої політики держави і стабільності світової політики загалом.

Європейський стиль життя став універсальним, мрією багатьох менш впливових країн. Учений І. Валлерстайн зазначав: у Європі універсалізм має три мети: 1) захист прав та свобод громадян і співпраця в середовищі, яке називають демократією; 2) утримання позиції світового гегемона (це відгук «Зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона, бо ще раз підтверджується думка, що західна цивілізація лідирує серед інших, використовуючи універсальні цінності й істини); 3) верховенство ринку [10].

Вагоме значення для посилення процесу універсалізації належить США. Однак американізація суттєво його змінила. Найчастіше термін застосовують у негативному контексті, прирівнюючи його до втрати традиційної культури та звичаїв. Особливості американізації в галузі культури полягають в «ірраціоналізації раціональних матриць», спрямованості на кількісні показники (комерціалізації), готовності до споживання та підтримки певного рівня якості [8]. Масова культура, стиль життя, бізнес-моделі, політика й навіть мова стали універсальними для усього світу. Стримуючим елементом тут постає лише цивілізаційна ідентичність.

Ретроспективний погляд на історію суспільства, сучасні тенденції засвідчують: універсалізму опонує різноманітність соціокультурної сутності сучасного світу. Теоретичний і практичний інтерес становить пошук закономірностей у відносинах між різноманітністю й універсалізмом [9]. Глобалізація підриває модель національної держави, успадковану з часів американської боротьби за незалежність і Великої французької революції. Першою відчула наслідки глобалізації та змушене до неї адаптуватися Американська держава. Дуже цікава з цього приводу думка Дж. Ная. З одного боку, він розглядає американську потугу, аналізує її чинники. З іншого – реалістично оцінює глобалізацію та її наслідки для економіки й політики США. «Глобалізація (зростання всесвітньої взаємозалежності) така стара, як історія людства, – констатує він, звертаючи увагу на помилковість тези про зародження глобалізації в Північній Америці. – Проникнення християнства на нові континенти на багато століть випередило відкриття Голівудом методів комерційного поширення фільмів, знятих на біблійні теми» [цит.: за 7].

Виокремивши етапи розвитку людства, можна простежити основні акти універсалізації, які турбували суспільство. Саме тому правильно вважати, що універсалізація – це своєрідний процес вивчення, запозичення, пропагування, відкриття

нового, навіть насаджування тих ідей, принципів і цінностей, котрі стали ключовими у відповідний період історії.

Універсалістські уявлення про соціальні регулятори міфологічного та ранньорелігійного періодів виникли у додержавних і доправових спільнотах. Згідно з ними, в основу всього соціального життя (його регулятивних засобів, інститутів та под.) покладено загальне надприродне (божественне) начало, що надає цілісність, загальність, безумовну універсальну значущість і обов'язковість існуючому соціальному порядку. До прикладу, в Стародавній Греції та Стародавньому Римі виникають глобальні ідеї свободи й рівності всіх людей від природи, розробляють універсалістські вчення про право й державу природно-правового характеру. Вони у різних варіаціях дійшли до наших днів і становлять засади сучасних універсалістських державно-правових поглядів. Тобто, ідеї свободи, рівності й чеснотливості універсальні ще з епохи Античності. Уже тоді виявляють взаємозв'язок розвитку ціннісного світу людини та розвитку світу загалом, що є актом універсалізації.

Інший такий акт, який став ключовим у добу Середньовіччя, – релігія. Вона об'єднувала людей ідеалом віри. Такий процес універсалізації описує Ф. А. фон Гаск: «Універсалізація як адекватна «відповідь» на черговий цивілізаційний «виклик» збігається з основною тенденцією соціально-історичного розвитку людства. Вона розширюється через устрій людського співробітництва», в ході якого відбувається не тільки процес обміну, а й процес утворення взаємозв'язку, коли вороги перетворювалися на друзів». Найяскравіший вияв релігії як акту універсалізації – Хрестові походи. Це військово-релігійні походи західноєвропейського лицарства до країн Близького Сходу під гаслом боротьби «за визволення Святої Землі від невірних». Тут йдеться про насаджування цінностей. Саме в середньовічний період і через Хрестові походи, на нашу думку, постає конфлікт глобального (універсального) та локального (одиночного).

Деформація потреб здійснює постійний «зсув» суспільства до всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції, уніфікації. Хоча не завжди таке зближення має на меті співпрацю. Потрібно зважати на те, що універсалізація означає утвердження та перероблення суспільством певних цінностей та ідеалів.

Універсалізація набула іншого значення у період Нового часу. На перший план висувалися не духовні цінності, а раціональне розуміння світу, політичні процеси, створення політичних систем та інституалізація політичної влади, науково-технічний прогрес і капіталістична універсалізація. Новий час як культурно-історичну епоху визначаємо через такі ознаки: світське раціоналістичне мислення, що виробилося на протигагу богословсько-бароковому і стало підґрунтям для розвитку науки і техніки, тобто для індустріального суспільства; новий статус знання систематизує і перетворює розуміння істини – на відміну від двох, попередніх епох у цей період універсалізація уособлює зв'язок природи та мислення; ідея прогресу розвивається у філософських системах і політологічних теоріях; уперше універсалізація виявляється в політологічному сенсі.

У період Нового часу констатуємо остаточне виокремлення цивілізації та культури. Політична соціалізація стала актом універсалізації. Через процес соціалізації

політичної сфери, освоєння суспільством раціональності й технічності світу розширилися взаємозв'язки та взаємозалежності країн світу, і ці зв'язки стали надто тісними і пізніше склалися в єдину глобалізовану систему. З'явилися нові поняття у політичній системі світу, котрі виявилися ключовими для розвитку прогресу та збагачення держав. Головною прерогативою став політичний, економічний і технічний прогрес, що дав змогу вийти на політичну арену новим державам-гегемонам.

Універсалізація, як і глобалізація, означає гомогенізацію життя: ціни, продукти, якість охорони здоров'я, рівень доходів, відсоткові банківські ставки на світовому ринку вирівнюються. Універсалізація сприяє й тому, що формується глобальна система взаємозалежності, набуває сили процес, який генерує трансконтинентальні й міжрегіональні потоки. Виникнення ринкових відносин у світі створює єдину систему світової економіки. Відмінність між взаємозалежною економікою і глобалізованою економікою – якісна, оскільки йдеться не про зростання об'ємів торгівлі, а про світовий ринок у вигляді ринку єдиної держави» [4].

Концепція універсалізації у період Нового часу проявляється через ринкові економічні відносини, але на цьому етапі вона реорганізувала спосіб виробництва. Головні ознаки універсалізації політичної та економічної сфери на шляху до глобалізації такі: взаємопроникнення промислових підприємств через державні кордони; розширення фінансових ринків; збільшення частки прямих іноземних інвестицій до економіки країн, що розвиваються; удосконалення глобального ринку праці; поширення технологій, міжнародних комунікацій; всесвітня культурна інтеграція розповсюдження споживацьких товарів; масові переміщення населення. Однак варто розглянути й проблему виникнення конкуренції – невід'ємну складову економічного розвитку. В політичному середовищі посилюється конкуренція між державами за місце гегемона на світовій арені. Цей процес у суспільно-політичному процесі визначає властивості явища універсалізації в епоху науково-технічного прогресу. Під універсалізацією розуміють нові сутнісні проблеми в соціально-політичній сфері – інтенсифікацію економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків. Історичний період, який наступив після завершення «холодної війни», визначили трансформація світової економіки, тріумф американської системи цінностей, ортодоксальна ідеологія, технологічна революція, нездатність національних держав розв'язати глобальні проблеми.

Важливим серед актів універсалізації у період науково-технічного прогресу стала інституалізація влади. Вона – новий чинник взаємозалежності політичних процесів світу. Тобто з'являється потреба організації політичних процесів та політичної діяльності, який здійснюється за допомогою інституалізації влади. Політичні інститути – спосіб організації політичного життя суспільства, що втілює політичні норми, зумовлені конкретною історичною ситуацією, вимогами політичної реальності. Політичними інститутами, по суті, стають політичні установи (сукупність політичних партій, органів суспільного громадського самоуправління та под.), котрі визначає спільнота людей; вони мають особливі повноваження й виконують спеціальні функції в політичному житті

суспільства (військові комітети, комісії), здійснюють конкретну діяльність (президентське правління). Отже, виникають суттєво нові цінності глобалізації й акти універсалізації.

Проаналізувавши розвиток людства, зазначимо: універсалізація – явище, притаманне всім етапам. У процесі розширення своїх можливостей суспільство почало більше взаємодіяти, відшукувало нові шляхи пізнання й утвердження власної позиції перед іншими. На сучасному етапі розвитку універсалізація стала синонімом понять «узагальнення» та «поширення». Відповідаючи на власне запитання, людина нав'язувала його іншим для того, щоб одночасно утвердити свою позицію та зрозуміти цінності інших. Так відбувався обмін інформацією, який потребував взаємозв'язків і взаємозалежностей. Універсалізація – процес засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин; згодом їх закріпили нормативно у національному праві й на міжнародному рівні. Отже, універсалізація фактично тотожна процесові становлення та розвитку людини і суспільства [3].

Однак зауважимо: універсалізація – ключова, але не єдина тенденція розвитку спільноти. Низка авторів цілком обґрунтовано стверджують, що поряд із тенденцією до універсалізації має місце партикуляризація (регіоналізація). Зосередження суспільства вважають процесом формування стандартів, ідентичності людини, яка б відповідала традиції та культурі регіональних утворень. Партикуляція – вкрай необхідна для подолання національних кордонів, адже впровадження загальних стандартів під час регіоналізації відбувається зі збереженням культурних та духовних особливостей регіону. Це – з одного боку. З іншого – не всі суспільства можуть стрімко трансформуватися від регіонального до глобального, універсального виміру. Це спровоковане боязню втратити ідентичність, національність і традиції суверенних держав через гегемонів глобалізованого світу.

Універсалізація світу супроводжувалася численними конфліктами етнічного, національного, релігійного, загарбницького та визвольного характеру. Тобто, універсалізації цінностей протидіяло небажання спільноти продовжувати власний розвиток поза його межами. Дихотомія виявляється у конфлікті між всезагальними (універсальними) інтересами та потребами партикулярними (одичними, груповими). Феномен конфліктів – один із найдавніших в історії, з'явився задовго до виникнення держав та систем міждержавних відносин. Після закінчення «холодної війни», для якої були характерні регіональні суперечки під «наглядом» наддержав, світ зіткнувся з безліччю ускладнень, котрі мали зазвичай етнічне забарвлення. Почали розглядати зміну природи конфліктів, їх перехід від міждержавного до внутрішньодержавного масштабу, Досліджень суперечностей – безліч: вивчати причини їхнього виникнення та розвитку, перехід у збройну стадію, технології врегулювання конфліктів і вирішення. На початку XXI ст. з'явилися нові сутички, детерміновані не стільки етнічними, скільки конфесійними та цивілізаційними параметрами [5]. Чи існує «єдина складова» всіх цих конфліктів? Такого запитання не озвучують. Принципи розвитку конфліктів пояснюють три підходи. Перший ґрунтується на теорії конфлікту цивілізацій С. Гантінгтона, висловленій ще 1994 р. Дослідники наголошують, що зараз йдеться про сутичку

християнської і мусульманської цивілізацій, застерігають від екстремістської спрямованості ісламу.

Другий напрям пояснення конфліктів акцентує на розриві між «глобальним Півднем» і «глобальною Північчю», який, на думку прихильників неомарксизму, триває, а з огляду на низку параметрів – і посилюється. Так звана напівпериферія поряд з периферією виявляється ділянкою, де зароджується протест. Особливо болісно «відставання» від Заходу сприймає арабський світ. «Глибоке розчарування і фрустрація, – вважає Г. Мирський, – спричинені тим, що мусульманська «спільнота обраних», прихильників єдиного правильного вчення, опинилася на маргінесі, зазнає занепаду, змушена безсило спостерігати, як «невірні» визначають долі людства і правлять світом. Передусім це стосується арабських країн. Адже колишня слава й могутність арабів не відповідають їхньому теперішньому становищу» [6].

Нагадаємо: якщо С. Гантінгтон, зауважуючи на цивілізаційний протиріччя, проблему вбачає у незбігу цінностей, то неомарксистичні дотримуються економічного детермінізму. Важливо те, що соціально-економічну нерівність, стверджує Ж.-М. Гуен, можна послабити шляхом компромісів через перерозподіл, а ціннісний конфлікт узагалі відкидає компромісні рішення [11]. За природою ціннісний конфлікт – зіткнення з нульовою сумою. Можна і в соціально-економічній сфері бачити непримиренне протистояння, наприклад, класових цінностей або цінностей різних соціальних груп. У цьому випадку суперечка також стає конфліктом з нульовою сумою.

Третє пояснення причин виникнення конфліктів зводиться до односторонньої політики США, яка зумовлює невдоволення й відповідну реакцію іншої частини світу.

Певною мірою всі названі причини впливають на розвиток і появу конфліктів, але повністю їх пояснити не можуть. Для всіх гіпотез спільним є те, що науковці торкаються одного поля, в якому розвивається суперечка, і це поле – глобалізація. Х. Булл зауважував: у міжнародній системі є всі елементи: боротьба за владу між державами, війна, транснаціональна солідарність, конфлікт, співробітництво і регулятивні правила відносин між державами. Учений визначає специфіку глобалізованих конфліктів – це процеси в «анархічному суспільстві», адже держави не лише втягнені в боротьбу чи протиборство, вони обмежені загальними правилами й інститутами суспільства, сформованими моральними й правовими нормами [2]. Тобто, йдеться про ту ж універсалізацію цінностей.

Американський конструктивіст О. Вендт також розробив системний дослідницький проект, в центрі якого – держави, які діють в анархічному середовищі. Він акцентує на соціальному характері міжнародних відносин. Особливу увагу науковець звертає на процеси взаємодії акторів, котрі створюють соціальну реальність. Міжнародна система може трансформуватися та діє лише через інтеракцію акторів. Дослідник надає акторам і структурі однаковий онтологічний статус, зазначає їхню взаємообумовленість в соціальному процесі, цим і характеризує глобальну взаємодію між політичними акторами в світі. Отже, структура постає не як матеріальний, а як соціальний феномен. Значення

матеріальних чинників – «сили й інтересу» – О. Вендт не відкидає, але стверджує: їхня впливовість залежить від соціальної структури системи [12].

Соціальне розуміння структури передбачає, що актори беруть до уваги погляди один одного. Соціальні структури в межах конструктивізму розуміють як розподіл ідей та цінностей. Певних таких ідей дотримуються всі актори, інших – ні. Загальні ідеї як частина соціальної структури становлять культуру, що засновується на структурі ролей. Натомість, ролі – атрибути структури системи, а не її елементів. Структура і тенденції анархічних систем залежать від того, яка із ролей домінує. Відповідно анархія – те, що з неї робить держава. На відміну від політичного реалізму, конструктивізм розуміє структурні зміни не як зміну полярності, а як зміну власне культури. Вона і спричиняє протиріччя між акторами, оскільки цінності й культура – атрибути системи, а не ознаки її елементів, і якщо їх порушують, то руйнується ціла система, й елементи починають суперечити одне одному.

Принципово важливим є розв'язання проблеми інтересів та ідентичностей агентів. З погляду політичного реалізму, вони не змінюються через взаємодію між акторами, структура системи змінює тільки поведінку акторів. Конструктивістське розуміння конфлікту в глобалізованому світі передбачає, що структура впливає на інтереси й ідентичності учасників, інтереси та ідентичності стають залежними змінними. Зміна структури ролей веде до їх зміни, а ця зміна – явище конфліктне.

Тертю, яке постає у вигляді причини або наслідку глобалізації, властива масштабність ознак, адже воно стосується політичної, соціальної, економічної та культурної сфер життя суспільства. Проте конфлікт у глобалізованому світі – це передусім зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів, прагнень, гострих суперечностей, що призводить до боротьби. Суперечність інтересів держав, зіткнення їхніх цілей – об'єктивна передумова конфліктності на міжнародній арені, де кожний суб'єкт відносин відстоює власні інтереси, ресурси й ідеї. Конфлікт можна визначити так: відносини між двома й більше сторонами (учасниками міжнародних відносин), яким властива суперечність, розбіжність або цілковита протилежність цілей, вартостей та позицій, коли кожна зі сторін прагне реалізувати інтереси за рахунок іншої, нейтралізувати, ослабити, контролювати або знищити суперника.

Учені дослідили та назвали причини міжнародних конфліктів (окрім зіткнення інтересів):

- несумісність цілей, вартостей (тобто критеріїв, на основі чого визначають інтереси суб'єктів) та позицій (того, як учасники формулюють свої інтереси в прагнення, та заявляють про них);
- швидкість дій учасників міжнародних відносин;
- суб'єктивне сприйняття інтересів як протилежних, хоча об'єктивно вони такими можуть не бути;
- соціально-психологічні чинники, пов'язані з особистісними характеристиками лідерів держав;
- економічні фактори (суперечності, боротьба за розподіл світових ресурсів), сфери впливу;

– структурне розбалансування, тобто невідповідність високого становища держави в одній системі координат (скажімо, в фінансовій) нижчому становищу в іншій (наприклад, у дипломатичній, політичній площині), або коли ресурсний потенціал держави суперечить місцю, що вона посідає в структурі міжнародної системи або не відповідає її міжнародній ідентифікації;

– неоднорідність світової глобальної системи, розподіл її на групи країн центру та периферії, розвинуті й нерозвинуті країни, багаті та бідні (конфлікт Південь – Північ, Схід – Захід).

Хоча дослідження конфлікту своєрідні, ґрунтуються на різних підходах і ціннісних установках, вони все-таки взаємопов'язані в загальному сенсі та специфікою, оскільки світ визначають як стан або порядок (усередині суспільства і/або між спільнотами, організованими в національні держави), що насправді відкидає війну як можливий вид конфліктної поведінки.

Дослідник Я. Пітерс запропонував низку парадигм, котрі пояснюють глобалізацію та універсалізацію через конкретні поняття:

– «зіткнення цивілізацій» – фрагментація світу через цивілізаційні відмінності, які опираються на культурну диференціацію;

– «макдональдизація» – гомогенізація культури, яку пропагують транснаціональні корпорації під прапором модернізації (вестернізації, європеїзації, американізації);

– «гібридизація» – широкий спектр міжкультурних взаємодій, котрі сприяють взаємозбагаченню [3].

Універсальність у контексті глобалізації розуміють результатом ускладнення цивілізаційних зв'язків. Вона полягає в рівності партнерів цивілізаційного розвитку, можливості ведення «рівноправного діалогу». З погляду універсалістського мислення, можна вирішувати конкретні глобальні проблеми. Інша вагома ознака універсальності – ціннісність, адже процес універсалізації завжди супроводжує певна мета, яку підтримує суспільство.

Отже, доходимо висновку, що універсалізація – самостійне явище, яке не обов'язково залежить чи походить від ширшого поняття «глобалізація». Варто детальніше дослідити принципи явища та можливі механізми його впливу на суспільство.

Список використаної літератури

1. *Бодриар Ж.* Насиліе глобального [Електронний ресурс] / Ж. Бодриар // Режим доступу: <http://www.dglobal.narod.ru/violence.htm>
2. *Булл Х.* Анархическое общество: исследование проблемы порядка в мировой политике / Х. Булл // Антология мировой политической мысли: в 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2: Зарубежная политическая мысль XX века. – С.802–805.
3. *Васечко Л. О.* Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації / Л. О. Васечко//Форум права. – 2010. – №4. – С.121–126.

4. *Воронкова В. Г.* Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpvgvzdia/2008_35/pdf_35/VISNIK_35_2.pdf;
5. *Лебедева М.М.* Рефлексія конфліктов: новое качество «старых» ситуаций / М.М. Лебедева // Экономика и политика в современных международных конфликтах ; под ред. А. Д. Богатурова. – М: МГИМО, 2008. – С.108–118.
6. *Мирский Г.* Цивилизация бедных [Электронный ресурс] / Г. Мирский // Отечественные записки. – 2003. – №5 // Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?numid=14&article=641#prsfm#prsfm>
7. *Наумкіна С.* Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу [Електронний ресурс] / С. Наумкіна // Режи доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=46&c=966>
8. *Нерсесянц В.С.* Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В.С. Нерсесянц // Государство и право. – 2005. – №5. – С. 3–15.
9. *Рябова М.* Поиск логики между разнообразием и универсализмом современного общества / М. Рябова // Общество и глобализация. – 2008. – №12. – С. 42–49.
10. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2006. – 571 с.
11. *Guehenno Jean-Marie.* Globalization and International System of Democratic / Jean-Marie Guehenno// Journal of Democracy – 1999. – № 7. – P. 22–38.
12. *Wendt A.* Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // International Organization.–1992. – № 2.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

UNIVERSALIZATION: ESSENCE AND MAIN FEATURES

Victoria Bunyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: vik-ka04@ukr.net*

Specific character of relationship between the concepts of «globalization» and «universalization». Named the list and the main features of all periods in the universalization of human history. The role of conflict in a globalized world and in the process of universalization.

Key words: universalization, globalization, conflict theory, conflict of interests.

УНИВЕРСАЛИЗАЦИЯ: СУТЬ И ГЛАВНЫЕ ПРИЗНАКИ

Виктория Буник

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: vik-ka04@ukr.net*

Проанализирована специфика соотношения понятий «глобализация» и «универсализация». Названы перечень и главные черты всех периодов универсализации в истории человечества. Определена роль конфликта в глобализованном мире и в процессе универсализации.

Ключевые слова: универсализация, глобализация, теории конфликта, столкновения интересов.

УДК 32.019.51.930

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА СПРОБА НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ” У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НОВОГО ЧАСУ

Петро Параняк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: paranyak@gmail.com*

Будь-яке поняття має свою історію становлення, що впливає з обов'язкового професіоналізму та історичності самої реальності. Складний і неоднозначний, можливо найбільш суперечливий і трагічний шлях свого затвердження в понятійному і онтологічному сенсі здійснила толерантність як принцип людського життя і як сам понятійний факт. Тому, з нашої точки зору, слід більш глибоко зупинитися на дослідженні основних аспектів історичного становлення в науковій системі знань форм розуміння і трактування цього складного феномена протягом усіх основних етапів формування європейської традиції раціональності та адекватної їй онтологічної форми прояву в політичній бутті – демократичної норми регулювання політико-владних відносин.

Ключові слова: Declaration of indulgence, толерантність, Просвітництво.

Ми маємо на меті розглянути, насамперед, особливості ранньобуржуазної інтерпретації поняття толерантності, вивчаючи англійський досвід другої половини XVII ст. За декілька десятків років тут з'явилися правові та філософські розвідки у галузі толерантності. Звісно, Англія – не єдиний простір формування новоевропейського смислу ідеї терпимості (й у правовому, й у теоретичному сенсі). Логічно згадати надання толерантності Ризи магістром Лівонського ордену Вальтером фон Плеттенбергом (1525), Аугсбурзький релігійний мир (1555), Варшавський пакт (1573), Нантський едикт Генріха IV Наваррського (1598), Акт релігійної толерантності, прийнятий у Меріленді (1649), Едикт про толерантність (*Toleranzpatent*) імператора Йосифа II (1781), акти Великої французької революції (починаючи з Декларації прав людини та громадянина 1789) та інші документи і теоретичні напрацювання.

Англійський досвід розмежування терпимого-відторгненого здатен збити з пантелику кожного дослідника, який мислить у категоріях прогресу та поступового руху від “темної” нетерпимості Середньовіччя до новоевропейського ідеалу загального порозуміння. Скажімо, найширшу терпимість тут виявив диктатор Кромвель, проголосивши у своєму програмному документі “Знаряддя уряду” (1653), що держава допускати різні віросповідання у своїх межах. Створені в новоевропейському ліберальному дусі проекти мирного співіснування конфесій підготували Стюарти доби Реставрації, які на “суді історії” отримали “двійку”.

Королі династії Стюартів другої половини XVII ст. видали низку заяв про

поблажливість, тобто декларацій попуску, потурання, намагаючись надати різним християнським конфесіям (передовсім католицькій) законний статус в англіканській Англії. Надання конфесіям права на існування зовсім не мислилося як визнання їхньої рівноцінності (це необхідна складова модерного розуміння толерантності). Саме таке попускання – публічна відмова від знищення неприйнятної явища.

Варто зауважити: “маргінесці”, що *заяви про поблажливості* так і не набули чинності, а залишилися пам’ятками теоретичної думки. Королі декілька разів намагалися “протягнути” питання свободи сумління в законодавче поле, але парламент навіть не вважав за потрібне обговорювати питання толерантності. Проаналізуємо поняття толерантності в документах короля Якова II, за правління якого напруження в конфесійному питанні досягло апогею.

Складність ситуації полягала в тому, що, маючи офіційну протестантську релігію, держава опинилася під владою короля-католика. Тому в документах цього періоду стосовно відносин між конфесіями дуже ретельно обґрунтовано принципи підтримки чи відторгнення тієї чи іншої групи. Проблема простежуємо в документах доби Якова II – надзвичайно важливому джерелі для дослідження історичних змістів поняття толерантності.

У лютому 1687 р. Яків II прийняв Шотландську декларацію толерантності [8, с. 403]. Зазначимо що терміни *толерантності та поблажливості* використовують тут як абсолютні синоніми. Хто ж постає в цьому документі об’єктом толерантності та й чому? Король згоден надати поміркованим пресвітеріанам, у випадку, коли вони не висловлюються проти блага та спокою королівства, можливість організування релігійних зібрань у приватних помешканнях. Толерантність надається також квакерам – вони можуть молитись у місці, відведеному державою. Так ставляться саме до *небажаного* явища: з ним чомусь треба миритись, але необхідно якнайбільше обмежити його поширення (дозволити молитися вдома, щоб не дратувати їхнього сумління, але й не давати можливість пропагувати).

Настільки ж чітко окреслюються й ті, хто під дію толерантності не підпадає. Радикальні пресвітеріани (*Field-Conventioners*) ніколи не матимуть підтримки в своєму зібранні, бо коли його неможливо проконтролювати (воно діє у полі), тут обов’язково зріє зрада.

Наголосимо: у питанні зарахування (чи відмові у цьому) до простору терпимого *зміст* релігійних переконань англійців узагалі не береться до уваги. Важливою є позиція до держави, причому навіть не продекларована вірність, а надання їй змоги контролювати свою діяльність.

Англійську *Declaration of indulgence* було прийнято 4 квітня 1687 р. [6, с. 400]. Хоча у назві документа є слово “*indulgence*”, в преамбулі король декларує надання підданам свободи сумління (*liberty of conscience*) – ще один синонім того ж поняття у ранньомодерні часи.

Сферу нормального в цьому документі (як і в попередньому) для Якова II заповнює католицизм. Король зауважує: він хотів би бачити всіх підданих католиками,

але розуміє, що це неможливо. Тобто, надає право на існування іншим конфесіям проти своєї волі. Дуже чітко простежуємо тут сенс поняття “*indulgence*”.

Кому документ надає *indulgence*? Яків II декларує негайне призупинення всіх законів, що карають за нонконформізм: кожна людина отримує право сповідувати віру в той спосіб, який вона вважає правильним, лише в тому випадку, коли цей спосіб служіння не відчужує серця від короля й уряду, а їхні релігійні зібрання є мирними, відкритими, публічними й не примушують до участі в них.

Хто конкретно опиняється в рядах терпимих? На першому місці постає *Church of England* – державна церква. Король гарантує її представникам можливість вільного сповідання релігії, як це встановлено законом, а також вільне і повне володіння своїм майном. Представники державної церкви є грішниками в очах католика, проте заради спокою держави він готовий терпіти.

Текст Декларації додає декілька істотних ознак для визначення специфіки розуміння толерантності. Отже, ціллію законодавця постає не лише припинення чвар між громадянами, а економічний розквіт держави. Частково цей момент пояснює аби підлеглі могли “жити в легкості та спокої”, для розвитку торгівлі й підтримки іноземців.

Щоби зрозуміти кінцеве пояснення смислу, який англійські Стюарти вкладали в поняття толерантності, звернемося до аналізу останньої *Declaration of indulgence* Якова II, виданої 27 квітня 1688 р. [6. с. 400].

Текст попередньої Декларації тут повністю повторюється, але король додає декілька показових коментарів про сенс власної політики. Наведемо із змістом: “*We must conclude, that not only good Christians will join in this, but whoever is concerned for the increase of the wealth and power of this nation*” – Не лише добрі християни підпадатимуть під дію декларації, а всі, хто пов’язаний зі збільшенням добробуту та сили цієї нації. Чи стосується це представників інших релігій? Вірогідно, маючи на увазі, що питання про співіснування з євреями “висіло у повітрі”, принаймні, з часів Кромвеля. Натомість абсолютно прозоре питання про підвалини розуміння поняття *indulgence*: згодні терпіти будь-кого, хто сприяє процвітанню держави.

Пам’ятаючи про традиційну стратегію реакції парламенту на подібні ініціативи короля, не обов’язково мати розвинуту уяву, аби передбачити розвиток подій. Протистояння Якова II і парламенту цього разу закінчилося скиненням короля з престолу та переходом влади до Вільгельма Оранського.

Початок нової політичної ери знаменувався прийняттям нового документа про відносини між конфесіями: 1689 р. був прийнятий Акт толерантності (*Toleration Act*) [8, с.400]. Одразу уточнюємо: цей документ не лише розроблений, а й набув чинності. Він прийнятий задля об’єднання *протестантських* підданих їх Величностей: терпітимуть лише протестантів. *Church of England* у документі не згадується – як офіційна, вона не потребує толерантності. Мабуть, саме з метою не залишити жодної лазівки для відступників, текст починається з опису того, що залишиться поза межами терпимості: об’єктом безперечного відторгнення стане кожна група людей, котра не належить до *Church of England*, причому вона збиратиметься для релігійного служіння в будь-якому місці за закритими дверима (титул V). Титул XVII уточнює: бенефіції в жодному випадку

не надаватимуться папістам, а також людині, що заперечує в своєму служінні чи писаннях доктрину Святої Трійці.

Хто ж може стати об'єктом толерантності? Це людина, котра не належить до *Church of England*, але дотримується певних вимог. Представники нонконформістського духовенства і викладачі продовжуватимуть діяльність за умов прийняття відповідної присяги (VIII). Кожен, хто хоче користуватись перевагами толерантності, має здійснювати всі церковні виплати, яких вимагає *Church of England* (VI). За цих умов людина отримує право обіймати державні посади (VII). Держава обіцяє “заплющити очі” на певні конфесіональні особливості нонконформістів. Наприклад, терпітимуть сумніви стосовно хрещення немовлят (X), святкування неділі (XVI) або можливості присягати (XIII). В останньому випадку людина має не присягати, а підписати відповідну декларацію вірності. Представників нонконформістського духовенства, котрі визнали всі необхідні статті й дали необхідні клятви, за їхнього бажання можна звільняти від виконання обов'язків присяжних, церковних наглядачів, наглядачів за бідними (XI).

Щоби не обманюватись стосовно використання терміна “*толерантність*” у назві документа (нібито раніше було лише “потурання”, а зараз, хоча й серед протестантів, – але взаємне визнання), у тексті окреслено розміри сплати за приналежність до нонконформістської конгрегації. Причому штраф сплачують офіційній особі, яка відповідає за збереження спокою в державі (*clerk of peace*). Тобто характер небезпеки, що постає від нонконформістів, детермінується питаннями суспільної безпеки – він не відсилає до змісту переконань. Текст наведеної в Акті декларації вірності (*Declaration of fidelity*) робить цей висновок ще вагомішим. Дисентер має урочисто поклястися у вірності королю Уільяму, королеві Марії та проголошенні нечестивою і еретичною доктрину, згідно з якою правитель, відлучений від церкви Папою Римським, може бути скинутим чи вбитим підлеглими. Дисентер має, крім того, поклястися, що він не проголосить можливості існування й поширення іноземної сили (правителя, особи, прелата, держави) на території цього королівства. Текст урочистої клятви не залишає сумнівів: державу бентежить передусім саме можливість бунту та відступу від англіканської доктрини, пасивного підкорення владі. Символ віри містить найзагальніші постулати християнства, з котрими погоджувався практично кожен християнин (його і католик міг би підписати, якщо б йому дали): “Вірую в Бога Отця, і в Ісуса, Його вічного Сина, Бога істинного, і в Духа Святого, Бога єдиного у віки віків, та визнаю Святе Письмо Старого та Нового Заповіту як дане Божим натхненням”.

Можна виявити спільні ознаки розуміння толерантності в згаданих документах: відторгнення чекає на тих, хто становить небезпеку для королівської влади. Коли ж людина довела власну нешкідливість для держави та в найзагальніших рисах визнала християнський символ віри, то відчуватиме терпимість держави, якими б неприйнятними не були би переконання з офіційного погляду.

Тобто, толероване та нетерпиме опиняються на одному боці від межі нормального: в їхньому спільному полі опиняється все неприйнятне. Відрізняються вони лише за ступенем відторгнення – поміркованого (толерантність) чи граничного

(нетерпимість). Теоретичні розвідки XVII ст. уточнюють для нас цю ситуацію. Так, Дж. Локк зазначає, що держава інколи відмовляється боротись з окремими явними пороками (наприклад, жадібність, неповага до батьків і под.). Причому навіть Бог інколи припускає, аби його закони пристосовувались до людських: його закон забороняє порок, а людський закон установлює для пороку допустиму міру. Наприклад, в окремих державах крадіжку не вважали злочином [4, с. 76]. Отже, толерантність може бути спрямована лише на щось непридатне: в очах Бога це, безперечно, порок, але Бог погоджується припустити існування пороку. Хоча поблажливість Бога (та правителя) не є необмеженою. Навіть той правитель, який міг допускати крадіжку, все-таки ніколи не зробить законним клятвoporухення чи зраду, оскільки вони руйнівні для людського суспільства.

Доходимо в такий спосіб висновку, що смисл поняття “*толерантність*” у ранньомодерній теорії трактується загалом так само, як і в Середні віки: певні явища нам неприємні, але знищення у зв’язку з вищими інтересами виявляється не завжди виправданим. Коло об’єктів толерантності змінюється, однак основоположний принцип залишається – толерантність спрямовується на неприйнятне. Толерантність постає пом’якшеним варіантом відторгнення.

Залишковість середньовічних принципів, що поклалися в основу трактування поняття «толерантність» змінюються в добу Просвітництва, адже його зміст наповнюється новим сенсом, в основу якого покладаються категорії політики, права, соціальних відносин. Найчастіше витокі сучасного сенсу поняття толерантності містяться у політичних деклараціях доби Великої французької революції та визріли на міцному підґрунті філософії Просвітництва. Описи природи політичної влади в працях Ж.-Ж. Руссо, міркування про толерантність Вольтера та Д. Дідро створили ту ментальну конфігурацію, в контексті якої були сформульовані основні положення прав людини, актуальні загалом і до сьогодні.

Толерантність у контексті французької просвітницької думки починає розумітись дзеркальною опозицією нетерпимості. Релігійні переслідування – це погано, отже, терпимість, навпаки, – добре. Релігійні переслідування ґрунтовані на невігластві й нерозумінні факту другорядності відмінностей між людьми. Показова фраза Д. Дідро про сутність нетерпимості: “Священик нетерпимий уже за своїм становищем: він перетворив би власний культ на ніщо, коли б визнав, що й інші культу приємні Богові” [3]. Отже, не визнаючи рівної істинності всіх релігій, людина однозначно нетерпима. Терпимою вона стане в тому випадку, коли щиро відкине сутність своїх переконань як другорядне. До цієї тези ми ще повернемося.

Другим внеском XVIII ст. у сучасний зміст поняття толерантності є синонімія термінів прав людини і толерантності. Той факт, що саме Декларація прав людини та громадянина 1789 р. відкриває добу модерної толерантності, зараз майже аксіома. Документ насправді фіксує новий вимір відносин між конфесіями – проблеми, яка вже декілька століть описувалась поняттям толерантності (*tolerantia, toleration, indulgence*). Проблема постає не в контексті милості правителя, що може однаково бути толерантним чи нетолерантним, а в ракурсі *права* людини вільно відправляти обраний нею культ і декларувати свої переконання в будь-якій сфері. Формується уявлення про універсальну

основу всіх людських переконань та другорядність відмінностей – Отже, розуміння власної недосконалості змушує нас визнавати право іншого на відстоювання його переконань, нам незрозумілих. Це щось на кшталт визнання права на помилку.

Однак у відомих текстах документів Великої французької революції слово “*толерантність*” не використовується. І це не дивно: йдеться не про толерантність, а про права людини. Ми вводимо Декларацію прав людини та громадянина в історію толерантності, бо документ описує принципи правового регулювання сфери, котра традиційно була парафією толерантності. Але ж тут ми маємо уявну додатковість – Декларація не продовжує традиції західноєвропейської толерантності, а лише описує інший феномен. Звернувшись до дуже близьких за часом документів, присвячених толерантності (наприклад, *toleranzpatent* імператора Йосифа II, 1781), ми простежимо той самий підхід, який описано в англійських документах XVII ст.: імператор дає згоду на існування того, що йому не подобається, і чітко описує межі, в котрих толероване може існувати.

Отже, внеском доби Просвітництва та Революції до сучасного змісту поняття толерантності стає описання толерантності як негативного відповідника нетерпимості та синонімізація понять толерантності й прав людини. Творці правових документів доби Революції не докладали зусиль до такого переосмислення толерантності, переймаючись максимально універсальним описанням прав людини. Однак ідеологія лібералізму, що розквітла в наступному столітті, зробила за попередників цей крок, максимально наблизивши таку інтерпретацію толерантності, яка подана в Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО.

В історії Європи проблема толерантності висвітлювалася по-різному, залежно від умов прогресування наукової системи знань у її соціально-гуманітарному контексті та від стану розвитку самого суспільства, внутрішніх суперечностей, процесійних зламів, переходів його на інший рівень досконалості. Тому, перш ніж розглянути ліберальний доробок, зупинимось на німецькій класичній філософії, що додала декілька ознак до модерного розуміння толерантності.

У кантівських лекціях з етики толерантність згадується в контексті чемності, бажання чи небажання протистояти думці інших людей. “Поступливість – це неприйняття сварок та протистояння з думками інших... Терпеливим вважають того, хто приймає навіть те, що здається йому потворним, лише для того аби уникнути сварки. Терпеливий є толерантним... Звідси випливає, що терпимість – загальний людський обов’язок. Усім людям притаманні дійсні й позірні недоліки і тому один повинен ставитись з терпінням до недоліків іншого. Терпимість з релігійного погляду полягає в тому, що один може без ненависті сприймати недосконалість та помилки релігії іншого, хоча й відчуває незадоволення” [4, с.207].

Знову спостерігаємо знайому схему сприйняття толерантності: допускається існування меншого зла (людські недоліки) заради збереження більшого блага (спокій соціуму). Причому І. Кант зовсім не закликає до всеїдності. Бажання терпіти все поспіль, утрачаючи власне обличчя ради запобігання сварки за будь-яку ціну, І. Кант називає

синкретизмом. “Це дуже шкідливе, бо той, хто власні переконання розчиняє в переконаннях інших, не має ані того, ані іншого. Якщо люди мають здатність судження, їх краще залишати помилятися, хоча вони все-таки можуть позбавитись помилки” [3, с.207]. Безмежна терпимість, отже, шкідлива.

Трактування І. Канта істотно відрізняється від розглянутих раніше середньовічних чи ранньомодерних трактувань визнанням толерантності загальним людським *обов'язком*. У кантівській інтерпретації толерантність постає необхідністю терпіти те, що не вкладається в наше уявлення про норму задля збереження мирних відносин між людьми.

Г.В. Гегель повертає концепцію толерантності зі сфери міжособистісних контактів до політичного простору. Тема толерантності окреслюється в контексті проблеми відношення держави до релігійних переконань громадян. Учений зауважує: держава, власне, має “вимагати від усіх підлеглих, аби вони належали до церковної громади, причому до будь-якої, отже, за змістом, оскільки вона (держави) належить до внутрішньої сторони уявлення, держава займатися не може. Держави, що має розвинуту організацію та внаслідок цього є сильною, може (...) терпіти в своїх межах такі громади (звісно, зважаючи на кількість їхніх членів), які через свої релігійні переконання не визнають навіть власних обов'язків стосовно держави” [1, с.298]. У примітці до наведеного пасажу мислитель роз'яснює думку на прикладі становища окремих сект: “До цих сект держава виявляє терпимість у повному сенсі цього слова, бо, оскільки вони не визнають своїх обов'язків стосовно неї, вони не можуть претендувати на те, щоби бути її членами. Коли одного разу на Північноамериканському конгресі настирливо вимагали скасування рабства негрів, депутат із південних штатів влучно заперечив: “Поступитесь нам неграми, поступимось вам квакерами”. Лише внаслідок своєї сили держава може не зважати на такі аномалії та терпіти їх...” [1, с. 297]. У Г.В. Гегеля, отже, поняття толерантності повертається до свого традиційного в середньовічному сенсі речіща політичної концепції: держава здатна (не зобов'язана, а саме здатна!) не звертати уваги на певну кількість інакомислячих на своїй території, причому ступінь її терпимості визначають рівнем власної стабільності. Дослідник тут дещо розвиває думку Дж. Локка, який намагався пояснити собі, чому періодично виникають переслідування певної групи, котра нічим не завинила перед суспільством. Дж. Локк вбачає суть проблеми у тому, що політична влада може бути впевнена у правильності своєї стратегії лише тоді, коли умонастрої громадян піддаються її контролю. Невелика кількість інакомислячих не зашкодить державі, але якщо кількість інакомислячих досягає критичного рівня, держава переходить у наступ на джерело дисбалансу. “...Їх приборкують не за те, що вони дотримуються тієї чи іншої думки або віросповідання, констатує Дж. Локк, а тому, було б небезпечно мати таку кількість інакомислячих” [4, с.78].

Отже, І. Кант і Г.В. Гегель, по суті, окреслюють дві лінії новоевропейського розуміння толерантності. Одна – терпимість міжособистісна, що ґрунтована на визнанні недосконалості кожного та необхідності терпіти один одного заради загального спокою. Інша – толерантність політична, вона передбачає властивість держави інколи не звертати увагу на існування непідконтрольних елементів. Це також є варіантом бажання

знехтувати неприємною дрібницею заради стабільності держави.

Загалом же найбільш повно та соціально, політично заангажовано поняття толерантності в його сучасному розумінні досягло розквіту в XIX ст. у теорії лібералізму. Напевно, найвідомішим теоретиком толерантності став Дж. С. Мілль, перу якого належить яскрава апологія індивідуалізму, людського розуму та критика нетерпимості. Толерантність у його теорії постає синонімом свободи, тобто вчений доводить лінію Просвітництва до логічного завершення, подолавши певний песимізм попередників переконливою вірою у прогрес та перемогу розуму. Попри те, що людська історія переобтяжена дурницями, ми рухаємося у слушному керунку, долаючи помилки та забобони за допомогою розуму. Дж. С. Мілль вірить у здатність людства виправляти свої помилки, встановлюючи розумні погляди та розумну поведінку [7]. Така позиція може здаватись наївною, але лише з висоти історичного досвіду XX – початку XXI ст. Дев'ятнадцяте століття, століття швидкого технічного розвитку та переможного поступу демократії, мало цілковите право широко вірити у краще майбутнє людства і в те, що сліпа нетерпимість є тільки пережитком темного минулого, яке ми поступово виштовхуємо з нашого життя. Досвід та дискусія (всяка основа переконань, окрім розуму, відкидається) є найкращими шляхами подолання нетерпимості.

Ця позиція не була суто теоретичним надбанням, але стала певним переконанням XIX ст., сповненого вірою у людські сили і розум. Проілюструємо цей ліберальний підхід до толерантності прикладом з художнього твору, що, мабуть, краще демонструє і сильні, й дуже дражливі його аспекти. Роман Г. Мелвілла “Мобі Дік”, побачивши світ за вісім років (1851) до написання есея Дж. С. Мілля “Про свободу” (1859), засвідчує специфіку інтерпретації толерантності в “добу розуму”. Однією зі значущих тем роману постає суворочоловіча дружба між мужнім американським ковбоєм Ісмаїлом та не менш мужнім людожером Квікегом. Запрошений Квікегом до участі в ритуалі пошани поганському ідолу, Ісмаїл запитує себе: “Але що означає поклонятися Богу? Виконувати його волю, чи не так? А в чому полягає воля Божа? У тому, щоб я поводився з ближнім так, як би мені хотілося, щоби він поводився зі мною, – ось у чому полягає воля Божа. Квікег – мій ближній. Чого б я хотів від цього Квікега? Ну, звісно, я хотів би, щоби він прийняв мою пресвітеріанську форму пошани Богу. Отже, я маю прийняти його форму, *ergo* – я маю стати ідопоклонником. Тому я підпалив стружки, допоміг встановити бідолашного безпорадного ідола, разом з Квікегом пригощав його горілим сухарем, двічі чи тричі чолом йому віддав, поцілував його в ніс...” Ісмаїл неодноразово наголошує на щирій повазі до будь-якого релігійного переконання, але коли починає спостерігати “нерозумні” медитативні вправи людожера, терпець Ісмаїлу уривається. Наш герой намагається роз’яснити Квікегові безглуздість його способу служіння вищим силам. Типовий приклад толерантної поведінки: абстрактні міркування чудові, але перетворюються на вперте бажання довести свою правоту за найменшого зіткнення з незрозумілою релігійною практикою. Я настільки прогресивний, каже собі носій ідеї толерантності, так поважаю переконання інших, що, безсумнівно, саме я якнайкраще бачу, наскільки неправильно розуміють проблему ті, нетерпимі. Досвід та розумна дискусія повинні довести

неістотність розбіжностей між переконаннями для мислячої людини – ось лейтмотив проствітницько-ліберального розуміння принципу толерантності.

Той сенс поняття толерантності, який ми простежуємо у Дж. С. Мілля, дуже привабливий (бо дає надію та гордість), але й одразу розкриває свої слабкі місця. Пошуки виходу з *практичної* ситуації (в теорії все дуже зграбно) розкривають неминучість втрати власних переконань під час демонстрації толерантності в ліберальному розумінні. В есеї «Про свободу», до речі, є дуже показовий пасаж: “Великі письменники, котрим світ зобов’язаний релігійною терпимістю, визначали свободу совісті як невід’ємне право. Однак на практиці релігійна свобода навряд чи реалізується, крім тих випадків, коли люди байдужі до релігії та не хочуть засмучувати власний спокій теологічними сварками” [7]. Ось він – ключовий момент: толерантність у ліберальному сенсі може існувати саме у вимірі байдужості. Дж. С. Мілля сподівався, що це минеться, і люди знайдуть істину через раціональні спори та накопичення досвіду. Але нас зараз цікавить не ймовірне майбутнє людства, а еволюція поняття толерантності, пришвидшена встановленням ліберальної системи цінностей.

Список використаної літератури

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 298 с.
2. Дидро Д. О нетерпимости [Электронный ресурс] /Д. Дидро – Режим доступа: <http://philosophy.allru.net/perv277.html>
3. Кант И. Лекции по этике / И. Кант; пер. с нем.; общ. ред., сост. вступ. ст. А.А. Гусейнова. – М.: Республика, 2005. – 431 с.
4. Локк Дж. Опыт о веротерпимости / Дж. Локк // Сочинения: в 3 т. – М.: Мысль, 1988. –Т. 3. – С. 66–90.
5. Scottish Declaration of Toleration, February 12, 1687. [Электронный ресурс] // The Jacobite Heritage. – Режим доступа: <http://www.jacobite.ca/documents/index.htm>
6. Declaration of Indulgence of King James II, April 27, 1688. // English Historical Documents, 1660-1714. Edited by A. Browning. – London: Eyre&Spottwoode, 1953. – 400 p.
7. Mill Jh. S. On Liberty / Jh.S. Mill [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.utilitarianism.com/ol/one.html>
8. Toleration Act, 1689 // English Historical Documents, 1660-1714; ed. by A. Browning. – P. 400–403.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

**STATEMENT OF THE PROBLEM AND ATTEMPT A SCIENTIFIC
UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF TOLERANCE IN THE PHILOSOPHICAL
AND POLITICAL THOUGHT IN MODERN TIMES**

Peter Paranyak

*Lviv National University. Franko
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
1 University Street, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: paranyak@gmail.com*

Any notion has a history of development, arising from mandatory professional and historicity of the reality. Complex and ambiguous, perhaps the most controversial and tragic way his assertions in conceptual and ontological sense made tolerance as a principle of human life and how he conceptual fact. Therefore, in our view, is to stay more deeply into the study of fundamental aspects istorichnoho formation in the scientific system of knowledge forms of an erstanding and interpretation of this complex phenomenon only during the main stages of the formation of the European tradition of rationality and an adequate ontological form of her expression of being political – democratic norms regulating political and power relations.

Keywords: Declaration of indulgence, tolerance, Education

**ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ И ПОПЫТКА НАУЧНОГО ОСМЫСЛЕНИЯ
ПОНЯТИЯ «ТОЛЕРАНТНОСТЬ» В ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ
НОВОГО ВРЕМЕНИ**

Петро Параняк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: paranyak@gmail.com*

Всякое понятие имеет свою историю становления, что следует из обязательного профессионализма и историчности самой реальности. Сложный и неоднозначный, возможно наиболее противоречивый и трагический путь своего утверждения в понятийном и онтологическом смысле осуществила толерантность как принцип человеческой жизни и как понятийный факт. Поэтому, с нашей точки зрения, следует более глубоко исследовать основные аспекты исторического становления в научной системе знаний форм понимания и трактовки этого сложного феномена в течение всех основных этапов формирования европейской традиции рациональности и адекватной ей онтологической формы проявления в политическом бытии – демократической нормы регулирования политико-властных отношений

Ключевые слова: Declaration of indulgence, толерантность, Просвещение.

УДК 1(43)(09):18

**ДІАЛОГІЧНІСТЬ ПОЛІТИКИ І ЕСТЕТИКИ У СВИТОГЛЯДНІЙ ПАРАДИГМІ
ЦИВІЛІЗАЦІЙ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ****Євген Ланюк**

*Львівський національний Університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: yevhenlaniuk@gmail.com*

З'ясовано історико-культурний зміст поняття «стародавні східні цивілізації», місце політико-державного й естетичного начал у світоглядній парадигмі цивілізацій Стародавнього Сходу. Визначено значущість державної влади як духовно-світоглядного осердя цивілізацій Стародавнього Сходу та її естетику. Розкрито специфіку й межі взаємодії політичного і естетичного начал цивілізацій Стародавнього Сходу.

Ключові слова: стародавні східні цивілізації, естетика, політика, мистецтво, влада.

Цивілізації Стародавнього Сходу – Єгипет, Межиріччя та Китай – колоси, котрі вражають своєю величчю, масштабами і силою. Водночас – це колиска усієї людської культури: їхня поява стала межевим етапом в історії людства, що засвідчив перехід від первіснообщинного ладу до державної організації та початок ери безперервного поступу, який триває дотепер. «Без перебільшення можна стверджувати, що аж до наших часів людство йде тими шляхами розвитку, які були напрямлені та з чималими складнощами визначені великими цивілізаціями Давнього Сходу, й у цьому полягає їхнє важливе всесвітньо-історичне значення», – зазначає російський історик В. Кузищин [3].

Термін «цивілізація» вперше ввів у науковий обіг французький просвітник О. І. Мірабо (1749–1791), розуміючи під ним суспільство, ґрунтоване на засадах розуму і справедливості. У працях американського антрополога Л.-Г. Моргана (1818–1881) цивілізація трактується як кінцевий етап розвитку суспільства, що настає після дикості й варварства. У науковому доробку істориків-теоретиків «цивілізаційного» підходу – М. Данилевського (1822–1885), О. Шпенглера (1880–1936), А. Тойнбі (1889–1975) та інших – цивілізації постають як історико-географічні матриці людського буття, котрі характеризуються стійкими, тривалими та самодостатніми ознаками. В основу цивілізації, згідно з даним підходом, покладено єдність світогляду її носіїв, що виявляється у політиці, мистецтві, культурі й побуті. Розглядаючи суспільства давніх Єгипту, Межиріччя та Китаю, доцільно об'єднати ці підходи до цивілізації – стадійного (Мірабо, Морган) та матричного (Данилевський, Шпенглер, Тойнбі). Адже тут перед нами постає і новий етап у розвитку людства, який настає після первіснообщинного, і окремі суспільства, локалізовані в часі й просторі, зі своїм специфічним світоглядом.

Історики, досліджуючи ознаки цивілізації як наступного, після первіснообщинного ладу, етапу розвитку людської спільноти, зазвичай виокремлюють такі її основоположні ознаки: наявність державної організації, що має чіткі кордони та постійно діючі політичні інститути під керівництвом військової або духовної еліти; розмежування соціальних класів, у тому числі виокремлення панівного та підлеглого; економічна спеціалізація (розподіл господарських функцій на сільськогосподарську, ремісничу й торгівельну); розвиток мистецтва, зокрема архітектури, писемності й відокремлення інтелектуальної праці від фізичної [11, с. 27].

Чи не найважливішою особливістю давніх Єгипту, Китаю та Межиріччя було розташування на берегах річок, чиї плодючі долини стали ідеальним місцем для розвитку іригаційного землеробства. Копання каналів виявилось справою, що можна було здійснити лише внаслідок узгодження зусиль величезної кількості людей. Виникла, отже, потреба в силі, яка б узгоджувала та координувала ці зусилля. На думку німецького історика К. Віттфогеля, складність і масштабність організаційних завдань, котрі постали перед людьми тієї епохи, посприяла формуванню прошарку фахових управлінців, котрі стали першою бюрократією, чия влада здійснювалась уже на відмінних началах, ніж влада старійшин родово-племінних суспільств. Починаючи з III тис. до н. е. ці управлінці формують окремий клас – керівну еліту. Очолив цю еліту цар, зосереджуючи виконавчу, законодавчу й судову владу. Задля легітимації свого статусу він проголошував себе чи то Богом, чи слугою божества. Інтенсифікація господарської діяльності зумовила й небачений злет духовних можливостей людини: розвивалося абстрактне мислення, виникала писемність, відбувалось становлення математики й астрономії. Основним завданням релігії стало освяченням відносин влади й підпорядкування. Удосконалення методів ведення сільського господарства дало змогу виробляти більше продуктів, ніж необхідно для безпосереднього споживання. З'явилася можливість спрямувати частину ресурсів на створення об'єктів, котрі не мають прямої утилітарної користі (наприклад, палаців і храмів), а також на утримання людей, зайнятих інтелектуальною працею (жерців, митців, чиновників). Вагоме досягнення переходу до цивілізації – поява міст як адміністративних, культурних та економічних стрижнів розвитку території.

Отже, великі цивілізації Нілу, Тигру та Янцзи ознаменували новий етап у поступі людства з розвитком іригаційного землеробства та переходом від родово-племінного до державного устрою. За словами американського історика Ч. Старра, «щоб збагнути певну епоху, історикові недостатньо лише описувати факти, а потрібно проникнути в розум і світогляд людей» [11, с. 27]. Для встановлення принципів взаємодії мистецтва й політики епохи не вистачає самих фактів, мистецьких артефактів і знань про політичні перипетії на двох континентах – Африці й Азії – впродовж кількох тисячоліть. Необхідно також установити основні ознаки світогляду будівничих перших цивілізацій. Саме у такий спосіб зможемо дійти висновків про основні форми взаємодії мистецтва і політики в епоху стародавніх східних цивілізацій.

Головні ознаки світогляду цивілізацій древнього Єгипту, Межиріччя та Китаю.
Незважаючи на те, що давні Єгипет, Межиріччя та Китай – зовсім різні цивілізації, а їхні

світоглядні особливості не лише відрізняються, а й часто суперечать одна одній, ми все-таки можемо виокремити їхню спільну світоглядну основу, яка впливає із факту зародження іригаційного землеробства й переходу від первіснообщинної до державної організації. Ця основа і дає змогу класифікувати цивілізації Давнього Єгипту, Межиріччя та Китаю єдиним феноменом у світовій історії та протиставляти його, наприклад, Стародавній Греції чи європейському Заходу. Причому розглянемо ті аспекти цього світогляду, котрі важливі в контексті предмета дослідження – взаємодії мистецтва і політики.

Услід за розшаруванням суспільства на правлячий та підлеглий класи, трансформації зазнав і світогляд, що мав на меті закріплення нового суспільного порядку як вічного і необхідного. Найважливішим новотвором стала релігія – система вірувань у богів, котрі персоніфікують природні сили. Релігія як домінуюча форма світогляду змінила міфологію. Німецький філософ В. Вундт стверджує: основна відмінність релігії від міфології в тому, що релігія – це вірування в богів, які персоніфікують природні сили, а міфологія – віра в духів людей, демонів і тотемів, котрі уособлюють єдність племені. Подібну думку висловлює й угорський філософ І. Тренчені-Вальдапфель. Згідно з ним, головна відмінність міфології та релігії в тому, що релігія підпорядковує людину потаємним і могутнім силам природи, а міфологія – це спосіб образно-алегоричного пізнання людиною світу на основі одухотворення природи [6].

На відміну від міфології, в основу якої покладена ідея єдності людини з її родом, предками та природою, релігія постулює глибоку й непрохідну дистанцію між індивідом і зовнішніми силами, котрих символізують боги (тут ми розглядаємо релігії Стародавнього Сходу, а не сучасні світові релігії, зокрема християнство, що долають безодню між індивідом та Богом). В ієрархії трансцендентних сил особливе місце посіла держава, яку американський філософ Л. Мемфорд порівняв із «мегамашиною». Після появи іригаційного землеробства значення держави у вигляді сили, що упорядковує й організовує суспільні відносини, стало не менш вагомим у житті тогочасної людини, за її власним сприйняттям, ніж природних сил. Володар в епоху стародавніх східних цивілізацій вважався Богом (Єгипет), слугою богів (Межиріччя) чи «сином Неба» (Китай). Проголосивши нікчемність людини порівняно з природними силами, котрих персоніфікували боги, релігія у ранзі цих самих сил увічнила й державу, ставши, по-суті, першою політичною ідеологією.

Інша особливість світогляду стародавніх східних цивілізацій – усвідомлення особливого онтологічного статусу людини й людського соціуму в ієрархії природного буття. Суспільна кооперація у формі держави-«мегамашини» значно розширила ступінь незалежності людини від природи. На відміну від наскальних рисунків кам'яної доби, де переважають зооморфні мотиви (зображення тварин мало на меті магічно допомагати під час полювання), лейтмотивом мистецтва Стародавнього Сходу стає людина і суспільство. Паралельно з цим утверджується погляд на людське суспільство як особливий феномен у природному космосі, чий закони функціонування відрізняються від природних. Його головна особливість полягає ось у чому: коли у природі діє закон необхідності (наприклад, пори року, фази Місяця чи час сівби та жнив з необхідністю змінюють один

одного), то у суспільстві ця необхідність порушена й виникає, отже, потреба в силі, яка б постійно спрямовувала його на належні шляхи функціонування. У давній китайській філософії закон вселенської необхідності називався «лі». За цим законом, не лише відбуваються усі природні явища, а й здійснює владу правитель. Давньокитайський філософ Сунь-цзи (313–238 до н. е.) писав: «"Лі" – це те, що в'яже Небо і Землю; те, що заставляє Сонце і Місяць світити; те, що спонукає пори року чергуватися в незмінному порядку й зорі не відхилятися від своїх шляхів; те, що заставляє ріки текти; те, що тамує гнів та відводить радощам і печалі їхнє належне місце; те, за допомогою чого нижчі класи підкоряються, а вищі керують. Коли хтось порушить "лі", то вмиє буде знищений. Хіба це не найкращий з усіх принципів?» [12, с. 33].

Суперечність між незмінністю законів у природному світі й можливістю сваволі у людському соціумі була не єдиною суперечністю, яка турбувала мешканців стародавніх східних цивілізацій. Ще одна нерозгаданою таємниця – суперечність між вічністю Всесвіту й короткочасністю людського життя. Смертність, скінченність існування переповнювали серця тогочасних людей жахом. Коли єдиним повноправним володарем у світі є смерть, то й морально-етичне життя втрачає зміст, а його смыслом стає задоволення гедоністичних, миттєвих бажань:

*Хто, о друзі [сказав Гільгамеш], вищий за смерть?
Тільки боги вічні під Сонцем,
Що ж до людей, то полічені їхні дні,
Усе їхнє життя – всього лишень вітер* [11, с. 79].

Хоча погляди, подібні на ці міркування з месопотамського «Епосу про Гільгамеша», інколи трапляються серед пам'яток цивілізацій Стародавнього Сходу (інший відомий приклад – давньоєгипетська «Пісня арфіста» епохи Середнього Царства, де сказано: «Радій, щоб заставити забути своє серце про час, коли тебе поховають. Йди за своїм серцем, поки живеш» [8, с. 131]) доміантною рисою їх світогляду було, навпаки, прагнення подолати тлінність й досягнути вічність. Релігія утвердила погляд на життя як підготовку до трансцендентної вічності: тут людину, залежно від її поведінки на землі, чекатиме або вічне блаженство, або вічні муки. Метою пірамід, зикуратів і храмів стало намагання матеріалізувати вічність і унаочнити її для сучасників. Вічність – це онтологічний фундамент, на котрому постали і впродовж кількох тисячоліть існували цивілізації Стародавнього Сходу. Це – принцип, який вносив у життя тогочасних людей гармонію і спокій, адже тільки віра у вічність долала релятивізм земного буття й надавала йому смислу. Втілювати вічність для сучасників була покликана держава – сила, що забезпечує в суспільстві порядок і скеровує його на незмінні шляхи природної необхідності. Про давньоєгипетську деспотію фараона четвертої династії Хуфу (2551–2528 до н. е.) досі нагадує споруджена на його честь гігантська піраміда, яка уже чотири з половиною тисячі років височіє у Гізі біля Каїра.

Наступний принцип світогляду давнього Єгипту, Межиріччя та Китаю – колективізм та ієрархія. Хоча суспільства тієї доби досягли вищого ступеня незалежності від природи, ніж люди кам'яної епохи, кожен член общини глибоко залежав від іншого. Виживання було можливе лише внаслідок спільної праці за керівництва фараона, царя, імператора. Усе життя давнього єгиптянина, шумера чи китайця пронизувала залізна дисципліна. У жорстко ієрархічній, регламентованій системі людині не залишалось простору для свободи. Кожен член суспільства – або високопоставлений чиновник, або простий робітник – мав коритися старшому та невідступно виконувати покладені на нього завдання. Залізний порядок стародавніх цивілізацій чи не найкраще символізує застигле в камені, монументальне мистецтво Стародавнього Єгипту. Як зазначає О. Шпенглер, «життя єгиптянина було життям *подорожнього*; уся образна мова його культури слугує ілюстрацією цього єдиного мотиву. Його від самих початків існування прагнуло втілити мистецтво фараонів. Урочисто крокуюча попереду статуя, галереї пірамід-храмів IV династії, алеї сфінксів, цикли барельєфів на стінах храмів, – усе це символи, котрі втілюють залізну необхідність єгипетської долі, застиглої в граніті й діориті» [10, с. 242].

Підсумовуючи, можемо ствердити: перед людьми в епоху великих цивілізацій Стародавнього Сходу відкрилися суперечності й таємниці буття – між вічністю природи і швидкоплинністю людського існування, між незмінними і сталими законами природи й недосконалістю людської природи, схильної постійно збиватися на манівці. Розв'язати ці парадокси була покликана релігія, яка відповідала на фундаментальні питання світобудови у спосіб, що водночас закріплював і освячував політичний апарат гноблення. Мешканці Стародавнього Єгипту, Китаю та Месопотамії усвідомили себе силою, що вже не тотожна природі й творить власний штучний космос – культуру. Закони існування цього світу відрізняються від природних: його мозком стала держава, а дух матеріалізувався у мистецтві. Людство, отже, зійшло на нову ступінь розвитку – політичну організацію. Мистецтво в ту епоху осягнуло небачені висоти, піднявшись з печерних рисунків до колосальних пірамід, статуй і храмів. Між цими двома великими досягненнями людства існує безпосередній зв'язок.

Політичне начало у цивілізаціях Стародавнього Сходу. Зі загальних рис світогляду стародавніх східних цивілізацій можна дійти висновку про принципову важливість політичного начала у житті стародавніх східних цивілізацій. Релігія сакралізувала владу, а правителя піднесла до рангу божества. У чому причини такої важливості політичного начала в житті тогочасних людей і його специфіка порівняно з іншими моделями політичної організації в стародавньому світі?

Характеризуючи політичні режими давніх східних цивілізацій, дослідники часто називають їх деспотичними. Слово «деспотизм» походить із давньогрецької мови й під ними зазвичай розуміли володаря або правителя невільної держави [4, с. 192]. Деспотична влада – жорстока і свавільна влада, яка ґрунтується на гнобленні й страху та вимагає цілковитої рабської покорності. Вперше цей термін простежуємо в Арістотеля: він, розглядаючи форми влади, що не спираються на закон, розрізняв деспотизм і тиранію. На відміну від тиранії – узурпованої, нестабільної влади, яку здобувають силою, деспотизм, за Арістотелем – це постійна і стабільна влада; вона залежить від згоди

народу й часто єдина, котру знає народ [4, с. 192]. У хрестоматійному творі західної політичної думки «Про дух законів» (Ш.-Л. Монтеск'є, 1748 р.) деспотизм трактується владою, яка не спирається на закон; її принципом є страх. Отже, обидва класики дотримуються думки, що деспотизм існує там, де відсутній закон. Очевидно, йдеться не про відсутність закону як такого (згадаймо, для прикладу, кодекс законів вавилонського царя Хамурапі чи ідеї давньокитайської школи «Фа-цзя»), а про те, що закон є лише допоміжним засобом здійснення влади правителем й не обмежує самого правителя. Найчастіше поняття «деспотизм» застосовують в історичному контексті, позначаючи ним політичні режими, котрі існували в древності й середньовіччі. Які, проте, ознаки мав деспотизм у стародавніх Єгипті, Межиріччі та Китаї, що відрізняли його від деспотизму, скажімо, тирана Сиракуз Діонісія чи імператора Риму Нерона?

На думку російського дослідника Л. Васильєва, політична надбудова цих цивілізацій впливає із соціально-економічних особливостей їх функціонування. Головна особливість економіки цих цивілізацій – відсутність розвинутого ринково-приватновласницького господарства і, натомість, цілковите домінування адміністративно-командного начала. Основна мета державної влади – не регулювання цивільно-правових відносин між індивідами, а управління ресурсами спільноти; за таких умов влада була невіддільна від власності. «Верховна власність правителя-символа, який уособлював колектив, – констатує Л. Васильєв, – походила від реального володіння надбанням колективу і безумовного права розпоряджатися його ресурсами. Влада і власність, отже, нероздільні. Перед нами – феномен влади-власності» [1, с. 68]. Централізований розподіл ресурсів і організація спільних робіт, нерозвинутість товарно-грошових відносин та інституту власності, консервативність технологій (на чергову технологічну інновацію інколи треба було чекати тисячі років; колесо, наприклад, появилось в Стародавньому Єгипті аж в епоху Нового Царства), – усі ці чинники сприяли закостенінню влади й перетворенню її на деспотію. За словами вченого, «потужна централізована структура складалася в неєвропейських цивілізаціях упродовж тисячоліть. Командно-адміністративно-розподільча форма суспільних відносин абсолютно пригнічувала приватну власність, а боязкий східний ринок, що обслуговував її, не мав ні прав, ні гарантій. Влада була першоосновою й тяжіла над людиною абсолютно, а відносини власності, необхідні для регулювання суспільства, були явищем похідним, вторинним щодо влади» [1, с. 78]. В античних суспільствах, навіть у часи, коли в політиці домінувало свавілля, як, скажімо, за часів римського імператора Нерона, продовжувала діяти ринкова економіка й орієнтовані на неї норми права. Саме тому, на відміну від суспільств Сходу, деспотизм в античному світі – радше виняток, аніж закономірність. Деспотизм давніх східних цивілізацій, навпаки, корінився в самій соціально-економічній структурі суспільства і становив єдину адекватну їй форму влади.

Продовжуючи розуміння терміна «деспотизм» Арістотелем і Монтеск'є як влади, не обмеженої законом, зауважимо: в аналізованих нами суспільствах у дихотомії «влада-закон» первинною є влада, що визначає закон, а не навпаки. Суспільства Стародавнього Сходу з політичного погляду можна визначити як колективістські спільноти, у котрих

державно-адміністративне начало в умовах несформованого інституту приватної власності, повністю домінувало над індивідом. Окремі людські одиниці неначе розчинялися в єдиному колективному організмі, який матеріалізувався в державі й стрижнем якого був правитель.

Естетичні основи мистецтва стародавніх східних цивілізацій. Розкриваючи місце мистецтва і загалом естетики в епоху стародавніх східних цивілізацій, наголосимо передусім на синкретизмі їхнього світогляду. На відміну від людей модерної доби, мислення котрих ґрунтується насамперед на здатності аналізувати і виокремлювати різні грані дійсності, що є основоположною підставою раціональної філософії та науки, мешканці стародавніх східних цивілізацій сприймали світ недиференційовано. Їхнє мислення формувалося не стільки на здатності розрізняти, скільки емоційно переживати дійсність як єдине ціле (О. Шпенглер називав цю здатність «душею культури»). Усе духовне буття Стародавнього Сходу зливалось в єдину світоглядну парадигму, кожна грань котрої підпорядковувалась загальній картині світу й поєднувалась з нею численними семантичними зв'язками. Російська дослідниця Н. Померанцева, розкриваючи цю тезу на прикладі цивілізації Стародавнього Єгипту, зазначає: «Внаслідок сакрального характеру давньоєгипетської культури, внаслідок її недиференційованості ми не можемо говорити відокремлено про такі її галузі, як філософія, релігія, література та мистецтво. Ці галузі становили в єгиптян єдину сферу пізнання світу: філософія та наука наближалися до нашого уявлення про мудрість, література – про словесність. Під їх осмислення не була підведена теоретична база, а із конкретних явищ практичної діяльності ще не було виведено певних узагальнюючих правил» [7, с. 7].

Краса як основоположна категорія мистецтва трактувалась іманентною характеристикою людини або речі. У синкретичному світогляді стародавніх східних цивілізацій краса не виокремлювалась у предметну сферу, призначену передусім для естетичного споглядання (цю сферу ми нині називаємо «мистецтвом»), а була якістю, притаманною певною мірою кожній практичній речі. На таке розуміння краси вказує, зокрема, давньоєгипетське слово «нефер» – полісемантичне поняття, пов'язане зі сприйняттям прекрасного. «Цей термін ще з епохи Давнього Царства відносився до людського обличчя чи якої-небудь частини тіла й образу загалом; до красивої дівчини або жінки, до майстерно виготовлених речей, а також до сонця і небесних світил, - констатує Н. Померанцева. – В цьому контексті слово «нефер» постає в значенні «прекрасного», яке рівнозначне поняттю досконалого, гармонійного, тобто якості, що присутня у вічно існуючих світилах, причетних до акту божественного творення» [7, с. 15]. У цьому контексті в кожній створеній людиною речі виявляється особлива якість – краса, а в людей, у свою чергу, – здатність сприймати та насолоджуватися красою – естетика. Краса характеризує й увесь створений богами світ, який вважався також ніби мистецьким твором, проте вищого порядку. «Давні єгиптяни розглядали мистецтво одним з актів діяння богів, тому воно вважалось божественним і священним», - стверджує вчена [7, с. 10]. У природі як «божественному мистецтві» містився і світ людської культури. За словами В. Толстого та Ю. Швидковського, в основу мистецтва стародавніх східних цивілізацій покладено «бажання висловити в предметно-відчутній формі уявлення

людини про цілісність світу, місце у ньому людини та її відношення до вищих сил. Художньо-організоване середовище існування, що появилось у такий спосіб, мало зазвичай релігійний зміст та виділялось із природи» [10, с. 9].

Отже, доходимо висновку: у стародавніх східних цивілізацій з'являється уявлення про красу як іманентну властивість природи загалом та кожної створеної людиною речі зокрема. Ця властивість має божественне походження, а людина, виражаючи цю властивість у своїх творах – мистецтві, стає співпричетною до акту божественного творення. Мистецтво, однак, не творило окремої самодостатньої ділянки, призначеної виключно для естетичного споглядання, а втілювало красу, яка була мірою кожної створеної людиною речі.

Принципи діалогічності мистецтва і політики в епоху стародавніх східних цивілізацій. У який спосіб, за таких умов, відбувалась діалогічність між політикою та мистецтвом? По-перше, коли краса – це іманентна характеристика речі, що промовляє сама за себе, то у творах мистецтва (як штучно створеної краси) немає сенсу зображати природу (природа створена богами, і такий акт був би втручанням у сферу божественного промислу; зрештою намальована людиною ріка чи дерево ніколи не може бути красивішою за справжню ріку чи дерево). На відміну від наскальних рисунків кам'яної доби, котрі з магічними цілями зображували природу (рослини і тварини), в епоху стародавніх східних цивілізацій квінтесенцією мистецтва стає людський світ. На погляд Н. Померанцевої, «давньоєгипетське мистецтво, звеличуючи богів, віддавало належне і людині. Усе мистецтво пронизане образами людей. Масштаб людської особистості ще не співмірний з реальною земною людиною; людина ще не є «мірою усіх речей», як це було в давній Греції, однак вона вже індивідуальність, хоча й пластично замкнута» [7, с. 9].

По-друге, як уже зазначалося, основою суспільного буття, що в епоху стародавніх східних цивілізацій стало лейтмотивом мистецтва, стала держава. Культура стародавніх східних цивілізацій мала синкретичний характер, де політика, мистецтво та релігія були невіддільними один від одного. Звідси впливає політизованість стародавнього мистецтва: його семантика спрямовувалась на возвеличення царської влади та уособлення єдності суспільства. Єгипетські піраміди та колосальні статуї царів, вавилонські зикурати, асирійські шекду (могутні крилаті бики з головою царя), гробниці китайських імператорів, – усе це мало на меті пригнобити індивідуальну волю та викликати в ній почуття нікчемності порівняно з безмежною могутністю держави. З арсеналу естетичних засобів впливу на людські почуття, таких як величне, прекрасне, гармонійне, комічне і под., мистецтво стародавніх східних цивілізацій освоїло насамперед першу з них – величне. Перше, з чим асоціюються великі цивілізації давнини – Єгипет, Межиріччя та Китай, – це простота форм їхніх величних кам'яних пам'ятників, котрі можна образно порівняти зі стародавніми деспотичними державами, перетвореними на камінь. Ідеологічно-естетичне призначення давньосхідних монументів чи не найкраще передають слова французького вченого, учасника походу Наполеона Ф. Жомара: «Коли ви підходите до підніжжя великої піраміди, вас охоплює глибоке і сильне хвилювання, відчуття глибокого потрясіння та пригніченості, які викликають велич і

простота форм, різкий контраст між людиною та творінням її рук; око не може охопити його, думці важко збагнути його» [2].

По-третє, одним з головних призначень політичного начала у давньосхідних цивілізаціях була координація спільної діяльності. Їхні царі мали змогу керувати величезними масами людей, мобілізуючи їх на громадські роботи. З переходом від родово-племінного до політично-організованого суспільства з'являється новий вид мистецтва, який потребував саме масової організації – монументальна архітектура. Незважаючи на те, що, за словами Н. Померанцевої, «в давньому мистецтві не існувало принципової різниці між творами великих і малих форм, оскільки всі предмети і речі – чи скульптури, чи амулети – були вирівняні в межах єдиного світосприйняття» [7, с. 40], найбільш «політичним» мистецьким жанром в епоху цивілізацій Стародавнього Сходу була саме архітектура. Масштабні форми царських гробниць і храмів чи не найкраще передавали ідеї могутності держави, слугуючи ідеологічним осердям спільноти. Крім того, важливим був сам процес їх спорудження, який мобілізував народ і давав змогу тримати його у стані субординації. Давньосхідна деспотія винайшла монументальну архітектуру та першою поставила її собі на службу. В XX ст., до речі, цей досвід перейняли тоталітарні держави, в чиїх естетичних концепціях монументальній архітектурі також відводилось ключове місце (згадаймо проект Палацу Рад Б. Іофана у Москві (1934 р.) заввишки 415 м. або берлінський Зал Народу А. Шпеєра, що мав би вміщувати 180 тис. осіб).

По-четверте, до ключових ознак мистецтва в епоху стародавніх східних цивілізацій належав консерватизм і незмінність його естетичних основ упродовж багатьох століть. Художня творчість здійснювалася лише в межах *канону*. З позиції О. Лосева, канон – це «кількісно-структурна модель художнього твору такого стилю, який, будучи виразником певних соціально-історичних показників, інтерпретується як принцип створення множини творів» [5, с. 144]. Канонічність естетичних принципів мистецтва стародавніх східних цивілізацій виражала водночас незмінність його світогляду та політичних засад буття. Їхній синкретичний світогляд, за словами О. Шпенглера, був «застиглий у граніті й діориті». Світ мислився як раз і назавжди облаштований, і всілякі спроби його реформування – чи в сфері політики, чи естетики – тлумачилися недозволеним актом свавільного втручання у сферу космічного порядку. Саме так давні єгиптяни зустріли масштабні реформи фараона Аменхотепа IV (роки правління 1372 – 1354 до н.е.), що, прагнучи ослабити жерців та укріпити власну владу, здійснив масштабну релігійну реформу, проголосивши єдиним богом сонячний диск Атон, а себе – його пророком. Аменхотеп IV, прибравши собі ім'я Ехнатона (улюбленця Атона), у межах цієї реформи прагнув докорінно змінити самі світоглядні основи давньоєгипетської цивілізації (здавна єгиптяни ховали мертвих на західному березі Нілу, де заходило сонце і який вважався «країною мертвих»; Ехнатон же в Ахет-Атоні звелів ховати мерців на східному березі, а житлові приміщення будувати на західному). Заторкнула його реформа і давньоєгипетське мистецтво. Епоха правління Ехнатона, його дружини Нефертіті та сина Тутанхамона увійшла в історію як мистецтво Амарнського періоду. Його особливість – порушення всіх попередніх канонів: замість велично-стилізованих поз,

членів царської родини зображували максимально натуралістично – з відвислими животами й видовженими потилицями. В історії давньоєгипетського мистецтва – це єдиний випадок відступу від канону, що наочно ілюструє нерозривність політики та мистецтва в межах єдиного синкретичного світогляду. Під час правління Тутанхамона, сина Ехнатона, владу в Єгипті знову взяли жерці, які зруйнували Ахет-Атон, знищили більшість творів мистецтва (ті, котрі дійшли до нас, походять із дивом збереженої гробниці Тутанхамона, відкритої у 1922 р. Англійським археологом Г. Картером) і доклали всіх зусиль, аби його ім'я назавжди було стерте з історії. Світ повернувся на свої одвічні кола: єгиптяни знову стали ховати мертвих на західному березі ріки, фактично владу отримали жерці, а мистецтво – свої усталені канони. У навіки облаштованому світі ніщо не може бути змінено: перша й одна з найвеличніших в історії людства державна реформа не пережила свого творця.

Отже, естетична парадигма стародавніх східних цивілізацій відображала особливості їхнього політичного устрою. Вона стала першим в історії прикладом політизованого мистецтва, естетики деспотії та використання мистецтва для ідеологічних цілей. Через 2,5 тис. років аналогічні естетичні концепції використовують вожді тоталітарних імперій ХХ ст.

Список використаної літератури:

1. *Васильев Л. С.* История Востока / Л. Васильев. – М.: Высш. шк., 2001. – 512 с.
2. *Искусство Древнего Египта* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://arthic.ru/eg/7.htm>
3. *История Древнего Востока* [Электронный ресурс]; под. ред. В.И. Кузицина; 3-е изд., перераб. и доп. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Departments/Ancient/01.htm>
4. *Короткий оксфордський політичний словник*; пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
5. *Лосев А. Ф.* Диалектика художественной формы / А. Лосев. – М.: Мысль, 1995. – 261 с.
6. *Мифология и религия* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://abc.vvsu.ru/Books/filosofia/page0003.asp>
7. *Померанцева Н. А.* Эстетические основы искусства Древнего Египта / Н. Померанцева. – М.: Искусство, 1985. – 255 с.
8. *Шпенглер О.* Закат Европы / О. Шпенглер. – М.: Искусство, 1993. – 663 с.
9. *Францев Г. П.* У истоков религии и свободомыслия / Г. Францев. – М.: Наука, 1972. – 446 с.
10. *Художественные модели мироздания* / под. общ. ред. В. П. Толстого. – М.: Наука, 1999. – 366 с.
11. *Starr, G. Chester.* A History of the Ancient World / Chester G. Starr. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 742 p.

12. *Donald Munro. The Concept of Man in Early China / Donald Munro. – Stanford: Stanford University Press, 1969. – 251 p.*

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

A DIALOGISM OF POLITICS AND AESTHETICS IN THE WORLDVIEW PARADIGM OF ANCIENT ORIENTAL CIVILIZATIONS

Yevhen Laniuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: yevhenlaniuk@gmail.com*

The historical and cultural meaning of the concept of ancient oriental civilization is defined. The place of political and aesthetic principles of in the worldview paradigm of ancient oriental civilizations is determined. The significance of political power as a spiritual and philosophical core of civilizations of the ancient East is found and its aesthetic is described. The specific interaction and limits of political and aesthetic principles of the ancient civilizations of the East. The specificity and boundaries of interaction between political and aesthetical principles of ancient oriental civilizations are revealed.

Key words: ancient oriental civilization, aesthetics, politics, art, political power.

ДИАЛОГИЧНОСТЬ ПОЛИТИКИ И ЭСТЕТИКИ В МИРОВОЗРЕНЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ ЦИВИЛИЗАЦИЙ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

Евгений Ланюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: yevhenlaniuk@gmail.com*

Выясняется историко-культурный смысл понятия «древние восточные цивилизации», место политико-государственного и эстетического начал в мировоззренческой парадигме цивилизаций Древнего Востока. Выявлено значимость государственной власти как духовно-мировоззренческую сердцевину цивилизаций Древнего Востока и ее эстетику. Раскрыто специфику и границы взаимодействия политического и эстетического начал у цивилизациях Древнего Востока.

Ключевые слова: древние восточные цивилизации, эстетика, политика, искусство, власть.

УДК: 32.01:81'4

СЛОВО ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Соломія Кривенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail:ssolowka@gmail.com*

Проаналізовано особливості слова як семантичного елемента політичного дискурсу, специфіку його тлумачення та використання в політичному дискурсі. Розкрито суть і функції наукових термінів, які використовують в інституційній комунікації, а також кодів, що застосовують політики в публічному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, слово, ключові слова, семантика політичного дискурсу.

У європейській традиції слово вважають базовою одиницею мови. Списки слів, оформлені в словники, – її основа. Інші лінгвістичні одиниці утворюють за допомогою особливих процедур розкладання чи комбінування. Так, морфемі виникають унаслідок морфологічного аналізу слова, а речення – через застосування правил комбінування слів, які становлять граматику відповідної мови. Тобто можна сказати, що слово існує з самого початку, інші мовні знаки виникають за його посередництва [8, с. 125]. Це ж стосується семантичного значення слова: значення морфемі встановлюють унаслідок семантичного аналізу слів, які її становлять, значення речень – з використанням спеціальних правил семантичного комбінування (значенням складних виразів є функція значень його частин та синтаксичних правил, які їх поєднують) [8, с. 125].

У кожному соціумі існують загальноприйняті універсальні правила спілкування, які об'єднують модальний, прагматичний та комунікативний компоненти. Причому загальноновживану політичну лексику та політичні терміни також можна зарахувати до мовних універсалій. Усі політики апелюють до загальнолюдських цінностей, вони використовують терміни й лексичні одиниці, які допомагають змінити психологічний стан аудиторії чи досягти певного психологічного ефекту. Незамінним інструментом такого впливу є політичний дискурс – тематична мережа текстів, що в свідомості слухача піддається інтерпретації, яку детермінують ситуація політичного спілкування, прагматичні, соціологічні, психологічні, культурні, лінгвістичні й інші обставини. Слово – його елементарна частинка. Отже, знання загальноновживаної політичної лексики та термінів дає змогу аудиторії розуміти та правильно інтерпретувати політичні статті, промови, звертання і под. [12].

Загальноживана політична лексика та популярні політичні терміни – своєрідні концепти. Вони, на думку Д. Ліхачова, реалізують свої потенційні смисли в межах певного контексту. Сукупність концептів, які об'єднують лексикон людини, є концептосферою особистості, а сукупність стійких концептів, що індукує лексичний склад мови загалом, становить концептосферу національної мови, яка є концептосферою національної культури. Продовжуючи цю думку, Ю. Степанов стверджує: концепт як згусток культури в свідомості людини існує в слові й словосполученні [див. 12]. З огляду на це, політичні концепти, які циркулюють у суспільстві потрібно вивчати, щоб зрозуміти не лише політичну ситуацію, а й політичну культуру спільноти загалом.

Аби існувала системність лексичних значень слова в політичному дискурсі, необхідне існування єдиної метамови – мови, якою говорять про мову-об'єкт [3]. Власне ця метамова і є політичним дискурсом. Коли існує природна мова, яка тільки передає дослівний сенс, то метамова вже має конотаційне навантаження. Семантика напрацювала декілька методик виявлення значення відповідного слова: через набір семантичних компонентів, тлумачення та прототипний опис.

Компонентний аналіз розробляли Л. Ельмслев, Р. Якобсон, американські лінгвісти А. Греймас, Дж. Лайонз, Ю. Найда, Б. Поттє, Дж. Катц та П. Постал. Процедура розкладання сенсу передбачає наперед заданий набір елементарних семантичних компонентів, які не підлягають подальшому розкладанню. Такі частинки називають семантичними множниками, або семами (започаткований погляд ще Л. Вітгенштайном). Коли встановлюють зв'язок між ними, тоді визначають значення складніших поєднань. Існує два варіанти компонентного аналізу: 1) правило надлишковості (людина – отже, жива, одружений – отже, дорослий); 2) визначення бінарних ознак типу (чоловік – жінка, день – ніч, батько – син); зіставлення слова зі всіма можливими мінімальними парами дає змогу визначити його достатньо повно [8, с. 134].

Інший тип визначення значення слова – тлумачення. Так, Ю. Апресян визначив чотири вимоги для правильного тлумачення слів:

- 1) нетавтологічність, аби уникнути кола в тлумаченні;
- 2) необхідність і достатність: треба перелічити всі семантичні компоненти відповідного слова;
- 3) послідовність: одиницю, що підлягає тлумаченню, варто представити у вигляді більших семантичних блоків;
- 4) експліцитність: тлумачення повинне містити всі семантичні компоненти, з якими взаємодіє значення інших лексичних і граматичних одиниць висловлювання [8, с. 136].

Отже, можна сформулювати дві принципово протилежні позиції. Перша ґрунтується на поглядах аналітичної школи філософії (Б. Рассел, Л. Вітгенштайн) про те, що семантика мови зводиться до невеликої кількості атомарних (неподільних) одиниць. Друга відстоює думку: не атомарні одиниці визначають значення слова, а його співвідношення з іншими значеннями.

Для пояснення, чому не існує єдиного правильного тлумачення, вчені вводять поняття семантичної валентності. Воно позначає змінну в тлумаченні слова, яка

відображає його здатність вступати в семантичні відношення з іншими словами, тобто семантична валентність описує семантичну взаємодію слів [8, с. 138].

Простий опис значення часто не пояснює всього смислового навантаження слова, тлумачення – це лише одна з частин семантичного опису слова, до якої (крім нього) належать конотація (або семантична асоціація) та внутрішня форма слова.

Визначення термінів «денотація» і «конотація» запропонував Л. Ельмслев і популяризував Р. Барт: конотація – це вторинне, або похідне, значення, що виникає внаслідок і залежно від того, в який спосіб позначається (або денотується) значення первинне [6]. За Р. Бартом, конотація – це елемент, який пов'язує текст з реальністю, оскільки не Логос визначає скерування повідомлення, а його контекст, прихований за межами первинного позначення [2]. Згідно з У. Еко, конотація – додаткове значення, можливе лише в свідомості людини [7]. Саму конотацію розглядають через сукупність трьох елементів: емотивності, експресивності й оцінності [11]. Емотивність – іманентно притаманна мові семантична властивість виражати емоційність як факт психіки через систему своїх засобів [9]. Емотивне наповнення може бути не лише у фразеологізмі, а й у слові, реченні, тексті, які функціонують у певній політичній системі. Поняття «оцінність» позначає ставлення людини до відображених у мовленні предметів і явищ об'єктивної дійсності. Скажімо, О.М. Вольф вважає «оцінність» та «емотивність» синонімами, адже в більшості випадків емотивність як аспект оцінки не відокремлюють від позначення властивостей об'єкта, від ставлення суб'єкта до об'єкта як до позитивного чи негативного [5, с. 5].

Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає «експресивність» у вигляді сукупності семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність поставати в комунікації засобом суб'єктивного ставлення мовця до змісту або адресата повідомлення [10]. Таке визначення дає змогу дійти висновків про синонімічність експресивності й емотивності, але експресивність більше вказує на здатність слухача приймати повідомлення, а емотивність є ознакою автора, стиль викладу повідомлення.

Щоб зрозуміти політичний дискурс, потрібно усвідомити його семантичну парадоксальність, яка полягає в накладенні одна на одну цілком різних площин – управлінської та особистої. У політичній сфері поряд із цілком раціональними та обґрунтованими вимогами об'єктивної політичної реальності крокує система внутрішніх стимулів і мотивів не лише політика як актора, а й маси як слухача та дійової особи на політичній сцені.

Окрім конотації та тлумачення, потрібно зауважити й внутрішню форму слова. Таку теорію розробляв А. Потебня, у чомусь подібну до теорії мотивації Ю. Маслоу. Вона полягає в тому, що в мові відбувається словотворення через додавання елементів мови, наприклад, слово «підберезник». Для кожної мови – це специфічний процес; внутрішню форму слова, як і конотацію, можна обіграти в тексті [8, с. 140]. Додавати слова і частини слів можна дуже вдало й ефективно; але тоді, коли семантичний зв'язок між елементами слова перестають усвідомлювати слухачі, зв'язок втрачається.

Специфічний підхід до вивчення значення слова запропонував американський учений Е. Рош у теорії прототипу. Вона цікава з погляду політичної психології чи дискурсивної психології. Він довів: будь-яка категорія має внутрішню структуру – центр (прототипу) і периферію. Причому прототип – шаблонний елемент категорії, де втілені найхарактерніші її ознаки [8, с. 141]. Щоб описати слово, відповідно до цієї теорії потрібно зіставити слово з прототипом, наділеним кластером семантичних ознак. Периферія прототипу – це відхилення від прототипу. З погляду політичного дискурсу, така теорія могла би бути методологічною основою для дослідження стереотипного уявлення про політичні гасла і того, що люди розуміють під різними концептами, зокрема демократією, свободою, рівністю, благополуччям.

Отже, відмінності в типах лексичного тлумачення зумовлені: об'єктом опису; методом і властивостями лексеми, яку тлумачать; теоретичним підходом та метамовою, а в політичному дискурсі – ще й інтересами політика.

Слова в політиці використовують у двох площинах: фаховій та нефаховій. У першому випадку йдеться про використання термінів, у другому – про слова в політичному протистоянні, тобто слова у вигляді кодів. Оскільки політична комунікація здійснюється в набагато ширшій сфері, ніж наукова, тут відбувається змішання фахових та загальномовних елементів. Професійні слова в політиці можна розподіли на такі, що описують: політичний досвід (голосування, термін повноважень, порядок денний); політичні завдання (захист конституції, фінансова політика); інститути (парламент, фракція, комітет); політичних акторів (президент, пем'єр-міністр); нормативну базу (основний закон, державний договір, підзаконні нормативно-правові акти) [14, с. 18].

Коли йдеться про непрофесійне застосування слів у політичному дискурсі, передусім мають на увазі використання ключових слів. Мова в політиці, як і мова взагалі, – це засіб інформування, механізм самопрезентації автора тексту. Автор демонструє себе через обраний лінгвістичний стиль, у тому числі – через вибір слів. Навіть той, хто не переміг на виборах, ще має запас таких висловів, які б повернули результати йому на користь. Політична мова – стратегічна зброя. Лінгвістична стратегія полягає в тому, щоб покращити власну позицію й одночасно послабити позицію опонента, здискредитувати його. У реалізації цієї стратегії ключові слова – оптимальний інструмент, адже вони впливають на думки та почуття слухачів у непомітний для них спосіб.

Для слів, які застосовують у конкретному мовленнєвому комунікативному акті, властиве актуальне значення. Воно може й не дорівнювати мовному значенню такого слова. Лінгвістичне значення та мовний зміст розглядають як інваріантні властивості свідомості. Мовний зміст розкривається лише в контексті; він виокремлює комунікативно значущі сенси мовної одиниці. І ключовими слова є мовні знаки, які активуються в певному контексті, враховують притаманні для слова ціннісні відтінки, які присутні у соціальній пам'яті [12].

Термін «ключове слово» використовують з XIX ст. [13]. Подекуди ним послуговуються, щоби виразити гнів з приводу безглузких висловлювань політиків, позначити те, що вони розкидаються «пустими словами». У цьому випадку «ключове слово» позначає порожній звук або балаканину.

На відміну від розмовного значення існує лінгвістичний термін «ключове слово» – вираз, який використовують у публічних дебатах для пропаганди політичних програм [1]. Ключові слова поширюють вимоги та програму політиків поміж потенційними виборцями. Вони скорочують ці програми так, що ті поміщаються в одному слові. Відомий приклад ключових слів (їх комбінації) – гасло Великої французької революції «свобода – рівність – братерство». Йому симпатизують, але коли попросити кількох людей його пояснити, на першому плані опиняться зовсім інші вимоги, ніж ці три категорії. І взагалі, навряд чи натовп міг би відрізнити всі три поняття одне від одного. Зауважимо: вимога, щоб зміст ключового слова в політичному дискурсі відповідав його науковому значенню, відсутня.

Немає слів, які самі собою є ключові. Вони такі, коли опираються на середовище. Обов'язковим для такого середовища є публіка, яка ці слова споживає та використовує. Ключове слово потрапляє в публічний дискурс одразу після озвучення, його починають застосовувати дуже часто. Коли воно пристосовується до духу часу й програма, яку воно містить, переходить межі партії та знаходить багато прихильників, тоді розпочинається «боротьба за слово» (або семантична конкуренція): представники різних груп видають гасло за власне, «завойовують» його. Це помітно на прикладі з гаслом «захист навколишнього середовища»: консерватори спочатку не брали активної участі в публічних дебатах з цього приводу. Проте, коли тема була в усіх на вустах і не залишилося політиків, які би могли оминати її, всі політичні партії почали переконувати, що охорона довкілля була однією з головних пунктів їхньої програми від самого початку [13].

«Боротьба за слово» виявляється в двох аспектах: конкуренція за дескриптивне значення (інтерпретацію); конкуренція за деонтичне значення (онтологічне значення, оцінювання) [14, с. 24]. Ключовими словами часто стають ідеї, що мають позитивну конотацію: мир, свобода, демократія, права людини. Існує безліч інших – фінансова криза, знищення лісів, жорстоке поводження з дітьми – ними спонукають дистанціюватися від позначуваного, його побороти та якомога швидше викоринити. Зрештою, багато ключових слів оцінюють зовсім по-різному залежно від політичної ситуації: для одних соціалізм – політична батьківщина, де панує «приблизно справедливість», для інших – це гноблення та безгосподарність. Така ж ситуація зі словами «націоналізація», «приватизація», «глобалізація».

Як уже зазначали, значення ключового слова – нетотожне словниковому значенню слова, що стало в певний момент ключовим. Змінюється семантичний спектр його значення. Політичні партії намагаються зробити слова своїми знаменами, при цьому – відмежувати їх від інших значень, наділяти їх власними перспективами. Тому політики починають використовувати слово лише в певному контексті чи з одними й тими ж пояснювальними додатками. Ці ознаки ключових слів описують суть політичної семантики.

Розрізняють позитивні ключові слова й негативні – гасла й ярлики (клеймо, стигми). Останні використовують, щоб дискредитувати ідеї політичного опонента. Для

прикладу, в період «холодної війни» у Федеративній Республіці Німеччині ізолювали політичних опонентів лівого спектра (комуністів) і переносили їхні політичні ідеї до східнонімецької політики. Не уникали лайливих слів: «фашисти», «нацисти» і под. [13]. Такі самі слова нині використовують на пострадянському просторі, щоб досягти того ж ефекту – проігнорувати певну політичну силу.

Як і модні, ключові слова діють певний час. Згодом багато з них втрачають вплив та інтегруються до «нормального» словника, або їх поступово забувають. Так, у публічній дискусії 60–70-х років ХХ ст. домінували ключові слова «секс-революція», «залізна завіса»; сьогодні вони втратили вагомість у політичному дискурсі.

Користуватися впливовістю ключових слів у публічній комунікації – норма для політичного дискурсу. Цю стратегію використовують і люблять усі учасники політичного процесу. Проте існує й інша стратегія – звинуватити конкурента в зловживанні ключовими словами. Тут, знову ж таки, апелюють розмовним значення «ключове слово» – пуста обіцянка – і запевняють публіку в тому, що супротивник маніпулює волею виборців. У цьому випадку ключові слова називають небезпечною зброєю, яка керує масами.

Проте використання мови як інструменту впливу в політиці є легальним. Ретельний аналіз ключових слів може розкрити різні політичні інсценування [13].

Отже, ключовим словам властиві такі ознаки [14, с. 20-24]:

- «вибуховість» – вони є ключовими лише певний період;
- прив'язаність до дискурсу: як тільки змінюється стиль чи тема дискурсу, змінюються центральні ключові слова;
- онтологічна спрямованість: вони оцінюють щось;
- суперечливість: складність і гнучкість слова; їх по-різному визначають політичні сили; їхнє тлумачення неоднозначне; вони позначають суперечливе явище, ставлення до якого може бути і позитивним, і негативним;
- об'єднують групи людей: стають знаменом прихильників партії чи політика;
- діють у конкретному семантичному полі.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що властивості ключових слів закладені в чотирьох площинах:

- 1) політично-суспільній: визначають предмет публічного дискурсу;
- 2) дискурсивній: змінюються разом зі зміною дискурсу;
- 3) онтологічній: вони визначають ставлення до того чи іншого явища, предмета, особи чи події;
- 4) площині групи: ключові слова об'єднують прихильників певної політичної сили, виражають думку спільноти [14, с. 24].

Отже, слово як семантичний елемент політичного дискурсу потребує детального вивчення. Воно допоможе краще розуміти політичну культуру та політичну психологію спільноти.

Список використаної літератури

1. *Алефиренко Н.Ф.* Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. *Барт Р. Б.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика [Электронный ресурс] / Р. Б. Барт; пер. с франц. сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989 – 616 с. – Режим доступа: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/bart-all.htm>
3. *Барт Р.* Миф сегодня [Электронный ресурс] / Р. Б.Барт // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс; Универс, 1994. – С. 72–130. – Режим доступа: <http://lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt>
4. *Вітгенштайн Людвіг.* Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
5. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
6. *Женетт Ж.* Работы по поэтике. Стиль и Значение: *Stilus Et Significatio* [Электронный ресурс] /Ж. Жаннетт; пер. с франц. Е. Васильевой, Е. Гальцовой, Е. Гречаной, И. Иткина, С. Зенкина, Н. Перцова, И. Стаф, Г. Шумиловой. – М.: Изд. им. Сабашниковых, 1998. – Режим доступа: <http://www.niv.ru/doc/zhenett-raboty-po-poetike/stil-i-znachenie.htm>
7. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко; пер. А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 252 с.;
8. *Кронгауз М. А.* Семантика: учебник для вузов. / М. А. Кронгауз. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.
9. *Кузнєцова Т.* Аксиологія медіатексту: уточнення категоріальних понять [Електронний ресурс] / Т. Кузнєцова. – Режим доступа: http://journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n9-2/tele-and_radio_journalism-9-2-36.pdf
10. Лингвистический энциклопедический словарь [електронний ресурс] / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686 с. – Режим доступа: <http://tapemark.narod.ru/les/591a.html>
11. *Попова О. В.* Емотивність як складова конотативної структури слова [Електронний ресурс] / О.В. Попова. – Режим доступа: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2737>;
12. *Сотников А.В.* Ключові слова в політичному дискурсі [Електронний ресурс] / А. В. Сотников // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/ltaoeq6>;
13. *Niehr Thomas.* Schlagwörter / Thomas Niehr // Bundeszentrale für politische Bildung. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/n63kefh>;
14. *Schröter M.* Vom politischen Gebrauch der Sprache.Wort, Text, Diskurs / Eine Einführung / Melani Schröter Melani, Björn Carius. – Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009. – 144 s.

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014*

WORD AS SEMANTIC ELEMENT OF POLITICAL DISCOURSE**Solomiia Kryvenko**

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ssolowka@gmail.com*

The article analyzed the features of the word as a semantic element of political discourse. Contains the specifics of interpretation of the word and use in political discourse. Disclose the nature and function of scientific terms that are used in institutional communication, as well as codes that apply policies in the public discourse. The specificity of the keywords in the political discourse.

Key words: political discourse, the word, keywords, political discourse semantics.

СЛОВО КАК СЕМАНТИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА**Соломия Кривенко**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: ssolowka@gmail.com*

Анализируются особенности слова как семантического элемента политического дискурса, специфика толкования слова и использования в политическом дискурсе. Раскрывается сущность и функции научных терминов, что используют в институциональной коммуникации, а также кодов, которые политики применяют в публичном дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, слово, ключевые слова, семантика политического дискурса.

УДК 329.01:[321.7:316.323.72"713"]

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ МІЖПАРТІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В УКРАЇНІ

Ірина Хомин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: irynakostiv@mail.ru*

Проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені становленню та функціонуванню політичних партій у посткомуністичних суспільствах, зокрема в Україні. Визначено проблеми, які потребують подальших досліджень нових процесів та явищ в партійній сфері, актуалізованих у суспільно-політичній практиці сьогодення, а також взаємодію партій, принципи комунікацій між ними в посткомуністичних суспільствах.

Ключові слова: політичні партії, демократія, трансформація, міжпартійна взаємодія, партійна система, багатопартійність.

Внутрішнім виміром перехідного періоду є системна трансформація, тобто перехід до нової якості суспільної організації. Невід'ємна складова суспільних трансформацій, що забезпечує демократизацію суспільства, – становлення й інституціоналізація політичного плюралізму: формування багатопартійної системи, в межах якої кожна з партій змушена виборювати владу в умовах конкуренції. Ця ситуація кардинально відрізняє посткомуністичні партії від їхніх попередників — тоталітарних або авторитарних партій, що такої конкуренції не знали, незалежно від шляху, яким вони прийшли до влади – парламентським чи збройним. Прищеплення морально-психологічної установки демократичного світогляду, котра полягає у тому, що виборці реально обирають і владу, і завтрашні соціально-економічні умови власного існування, – одна з ключових проблем становлення громадянського суспільства, самої політичної системи держави. Формування багатопартійності в посткомуністичних суспільствах, зокрема в Україні, актуалізує дослідження міжпартійних взаємодій та інституціоналізації принципів та процедур комунікації політичних партій.

Метою статті є з'ясувати стан вивчення міжпартійної взаємодії у розвідках українських і зарубіжних науковців, особливостей цих взаємодій в країнах, які трансформуються.

Після проголошення незалежності України з'явилися дослідження, котрі дають певне уявлення про розвиток партієтворення у пострадянський період. Серед праць українських політологів, що безпосередньо стосуються проблеми нашого дослідження, вирізнимо монографії, підручники і статті В. Андрущенко, А. Білоуса, І. Варзара, С. Вовканича, Є. Головахи, М. Головатого, О. Гриніва, В. Журавського, В. Зайцева, А. Колодій, О. Красівського, В. Кременя, М. Кугутяка, В. Полохала, В. Потульницького,

© Хомин І., 2014

А. Романюка, М. Слюсаревського, М. Томенка, В. Трипольського, В. Хмелька, Н. Черниш, Ю. Шаповала, Ю. Шведи, Л. Шкляра, О. Якуби та ін. Ці праці дають змогу сформуванню уявлення про витоки процесів становлення багатопартійності в Україні, роль політичних партій у політичній системі суспільства перехідного періоду. Трансформаційні перетворення українського суспільства, пов'язані зі становленням нової політичної системи, досліджуються на загальнонаціональному і на регіональному рівнях.

У трансформаційних суспільствах політичні процеси особливо динамічні. З одного боку, автократія чи тоталітаризм (наприклад, СРСР) передбачає практичну відсутність інституціалізованої політичної конкуренції, боротьби ідей, суперництва харизматичних партійних лідерів і под. З іншого боку – усталена демократія також не характеризується активним партієтворенням, висуненням партійних лідерів, творенням нових союзів і блоків між політичними силами. Багато старих демократій узагалі мають біпартійну систему (США, Велика Британія), що, безсумнівно, також стримує динаміку політичного процесу. Трансформаційні суспільства мають інші характеристики. Наприклад, у посткомуністичній Польщі упродовж 90-х років ХХ ст. виникли понад 200 політичних партій. Число зареєстрованих партій в Україні також уже впевнено перевищує 180.

Водночас не всі трансформаційні суспільства характеризуються демократичністю й активним партієтворенням. Низка пострадянських держав, котрі цілком можна зарахувати до трансформаційних (перехідних), засвідчують антидемократичний шлях розвитку, і процеси впливу незалежних партійних структур та їхніх лідерів на політичні процеси різко обмежені. Такий шлях проходять колишні радянські республіки Середньої Азії та Закавказзя, трансформаційні суспільства на Близькому й Середньому Сході.

Сучасна дискусія стосовно процесу і механізмів трансформації суспільств ведеться у рамках численних наукових форумів. Вагомий внесок у розуміння сутності та механізмів посткомуністичних перетворень вносять теорія трансформаційної структури Т. Заславської (трансформація соціальної структури; передбачає зміну, перетворення її істотних рис; для з'ясування особливостей трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві необхідно зіставити їх із попереднім станом суспільства), концепція залежного пострадянського розвитку Д. Старка і Л. Брюста (ідея неминучості великих інтеграційних процесів; підкреслювалось значення «старих цінностей», відтворюваних за допомогою соціокультурних мереж та здатних змінити вектор постсоціалістичної трансформації), теорія хаотичного капіталізму Д. Лейна, діяльнісно-структурна парадигма класотворення О. Куценко [4, с. 82–83]. Ці концепції визначають поле дослідження процесів у трансформаційних суспільствах, визначаючи основні компоненти теоретичного й емпіричного аналізу. Серед таких компонентів одним із центральних, на погляд вітчизняної дослідниці С. Бабенко, є поняття «соціального механізму» трансформації тієї рушійної сили, яка забезпечує інтерфейс (взаємодія та взаємне структурування агентів і структур) структурних можливостей і обмежень суспільства й акторів (групових та індивідуальних суб'єктів суспільного процесу), а також поняття «соціокультурний потенціал», що становить соціокультурне джерело функціонування соціального механізму трансформації [9, с. 24].

Як вияв організованого політичного плюралізму багатопартійність є одним з найбільш раних елементів демократичного інституційного дизайну в перехідному суспільстві [10]. Проте інтенсивність і швидкість реальної інституціалізації партій і партійних систем (це не одне й те саме) має суттєві відмінності в різних перехідних суспільствах і на різних етапах демократичної трансформації.

Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні, їхня роль у становленні в нашій державі громадянського суспільства вивчає О. Гейда [5], комплексно аналізуючи сукупність законодавчих актів (законів і підзаконних актів), котрі регламентують діяльність політичних партій на всіх етапах її існування та становлять правові основи взаємодії партії та держави, партії й інших суб'єктів політичної системи. Особливу увагу автор присвячує політичним партіям у посттоталітарних країнах, які сприяють розвитку громадянського суспільства, утвердженню прав і свобод людини та громадянина. В Україні, де відбуваються складні й суперечливі процеси політичної трансформації у напрямі будівництва демократичного державного ладу, багатопартійність і породжена нею політична конкуренція – необхідна умова та гарантія нормального функціонування демократичних механізмів влади, забезпечення конституційних прав громадян. За таких умов Українська держава мусить надавати законодавчу підтримку партіям, тобто створювати найсприятливіший режим правового регулювання їхньої діяльності, залучати заохочувальні засоби державної підтримки та ін. Зазначені автором положення актуалізують проблему правового регулювання діяльності політичних партій в Україні.

Питання партієтворення в політичній системі перехідного періоду нашої держави стали предметом аналізу дисертаційного дослідження В. Базіва «Партії в політичній системі перехідного періоду: українська практика і світовий досвід». На основі значного фактологічного матеріалу архівів і державної статистики, а також праць вітчизняних і зарубіжних учених проаналізовано особливості партій в умовах тоталітарного і демократичного режимів, генеза нинішніх політичних партій в Україні. Запропоновано їхню типологізацію. Автор вважає: результати парламентських виборів за змішаною виборчою системою в загальнодержавному і регіональному масштабах не сприяли оптимізації партійної структуралізації парламенту, оскільки це потребує адаптації досвіду інших держав [3]. На думку вченого, дослідження проблеми партієтворення в Україні зумовлене ще й тим, що воно залежить від особливостей історичного розвитку різних регіонів, наслідком чого є неоднаковий рівень національної свідомості населення. Для прикладу В. Базів зазначає: у Східному регіоні більшість населення схиляється до комуністичного варіанта виходу з кризового стану, а в Західному – певну підтримку має протилежна, національна орієнтація, бо в людей ще збереглася пам'ять про національно-визвольну боротьбу в період війни та перші повоєнні роки, сталінські репресії, від котрих постраждала значна частина населення.

Партійна комунікація становить невіддільну частину процесу партієтворення та розвитку партійних сил у будь-якій демократичній країні. Проблематика партійної і

міжпартійної взаємодії й комунікації перебуває у полі зору таких науковців В. Бебика, Ю. Ганжурова, О. Гриценка.

Партійна система безпосередньо пов'язана з виборчою системою. Короткий Оксфордський політичний словник визначає: «Партійна система — це сукупність усіх значущих партій у країні, їхня взаємодія і (часом) виборча система та прихильність виборців, які формують її». У цьому плані дуже важливим для України є науково доведена принципова несумісність багатопартійної системи пропорційного представництва з президентською (дещо меншою мірою — президентсько-парламентською) формою державного режиму. Відомий американський дослідник М. Уоллерстайн сформулював наслідки чотирьох можливих варіантів сполучення форм правління в державі, партійної та виборчої системи [13]. До дієздатних і таких, котрі гарантують політичну стабільність, він зарахував:

1. Парламентську форму правління з мажоритарною системою – варіант, що забезпечує існування сильного уряду, але слабкої партійної системи. За такого сполучення мажоритарна система, на думку вченого, обмежує кількість конкуруючих партій, надає найвпливовішій з них значно більшу (порівняно із набраними на виборах голосами) кількість місць у парламенті.

2. Президентську форму правління та мажоритарну виборчу систему, які передбачають слабкість партій і партійних систем і сильну виконавчу владу, за якої партії обраного президента не обов'язково одночасно мати більшість у парламенті (такий варіант працює лише в двох сучасних країнах світу – США та Філіппінах).

3. Парламентську форму правління з використанням пропорційної виборчої системи, що обумовлює сильну багатопартійну партійну систему й найчастіше приводить до влади коаліційні уряди, відтак визнається найдемократичнішою через забезпечення політичного представництва у владі навіть невеликим суспільним групам і прошаркам.

Грунтовно дослідила структурні елементи партійної системи Л. Дунаєва. До таких елементів вона зарахувала партії, формальні правила взаємовідносин між ними й іншими суб'єктами партійно-політичного життя:

- партії пов'язані механізмами присвоєння, наступності, розподілу і здійснення державної влади та впливу на її діяльність;
- відносини між суб'єктами партійної системи й особливо між правлячою партією (коаліцією) і опозиційною партією;
- сукупність політичних і правових норм, котрі регулюють відносини у партійній системі, а також на всьому партійно-політичному полі [6].

Водночас, порівняно з політичними партіями, власне інститут партійного лідерства поки що не знайшов комплексного розкриття у фундаментальних дослідженнях. Серед основних причин вказаного виокремимо відносно незначний період часу, упродовж якого існує партійна система України. Крім того, чимало дослідників вивчали партійне лідерство насамперед у контексті лідерства політичного. Серед них – В.В. Корнієнко, І. Д. Похило, В. В. Добіжа, Н. Ю. Ротар та інші науковці. Хоча зауважимо: більшість політичних партій в Україні – лідерські, орієнтовані на особу та бренд лідера, тому відображення цієї проблеми в політологічних дослідженнях є

важливим елементом української партології. Тенденції структуризації вітчизняних політичних партій і процеси активного партієтворення в умовах політичної конкуренції та парламентаризму відображені в публікаціях з питань саме партійного лідерства. Безперечно, цей процес буде мати тенденцію до динамізації. З-поміж існуючих досліджень ролі партійних лідерів у політичних процесах в Україні вирізняються статті Е. Іпатова, В. Павловського, М. Мораря, навчальний посібник «Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації» за редакцією Е. Афоніна [12]. У РФ 2001 р. вийшло друком описове дослідження Російського інституту стратегічних досліджень «Політичні партії та лідери у Верховній Раді України (1998–2000)».

Перше десятиріччя XXI ст. увійшло в історію як час активного становлення багатопартійної політичної системи в Україні. Формування партій у нашій державі пов'язане з динамічним розвитком громадських організацій і рухів, метою котрих є участь у системі управління суспільством та взяття на себе відповідальності за результати цієї діяльності. Відповідно до положень Конституції України, політичні партії та їхні лідери відіграють дедалі помітнішу роль у суспільно-політичному житті країни. Основний Закон визначає засади організації та діяльності політичних партій. Зокрема, стаття 15 Конституції України встановлює принцип політичної й ідеологічної багатоманітності суспільного життя в Україні. Вона також гарантує свободу політичної діяльності, не заборону Конституцією і чинними законами України. Ст. 36 Основного закону передбачає і гарантує право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених державою в інтересах національної безпеки і збереження громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Ця ж стаття визначає головну мету діяльності партій: сприяння формуванню та вираженню політичної волі громадян, зокрема участь у виборах.

Взаємообумовленість партійних лідерів розглядається як взаємний вплив одних лідерів політичних партій на інших. На думку вітчизняних дослідників, зокрема Е. Афоніна, джерела такої взаємообумовленості очевидні й відповідають сутності політичного процесу, що передбачає тісні контакти різної інтенсивності між усіма політичними силами [14, с. 278]. Отже, жоден партійний лідер не може перебувати в ізоляції (керівники «правлячої партії» – не виняток) від впливів лідерів інших партій. Це підтверджує практично вся історія парламентських коаліцій в Україні — і коаліція лівих сил 1998 р., і «помаранчева коаліція» зразка 2004–2005 рр., і «стабілізаційна коаліція», яка існувала від літа 2006 до осені 2007 рр. Партійні лідери змушені погодитися на перемовини, знаходити певні спільні принципи й узгоджувати свою тактику.

Наслідком взаємообумовленості партійних лідерів та їхніх організацій є створення партійних систем, котрі становлять сукупність стійких зв'язків і відносин партій різного типу одна з одною, а також з державою й іншими інститутами влади [9, с. 88]. До чинників впливу на формування партійних систем, передовсім, зараховують:

характер соціальної структури суспільства, чинне законодавство (насамперед виборчі закони) та соціокультурні традиції. Так, традиційно в Україні значний відсоток населення становили жителі сільської місцевості. У зв'язку з цим характерним виявилось активне формування аграрних партій та взаємообумовленість діяльності їхніх лідерів із представниками партій лівих ідеологій (соціалісти, прогресивні соціалісти, комуністи тощо). Наразі в Україні, попри економічні негаразди, із різною динамікою формується середня верства. Тому на часі консолідація партійних лідерів тих політичних організацій, котрі представляють його інтереси.

Взаємообумовленість партійних лідерів передбачає наявність певних спільних принципів. Загалом принцип можна визначити як норму поведінки, що може бути загальною (моральною) і приватною (особливою).

На нашу думку, іноді партійному лідерові доцільно чітко дотримуватись певних політичних принципів, а за необхідності – зберегти політичну єдність тоді, коли певні принципи стимулюють відцентрові тенденції. Якби політичні принципи зберігалися б у незмінній формі, ймовірним результатом було б сектантство, оскільки виявилася б була б лише невелика частина «правовірних» партійців, що підтримують політичну практику, засновану на такого роду «непохитних» принципах [9, с. 111]. Для того, щоб уникнути подібної ситуації, партійний лідер повинен мати свободу у трактуванні того, як політичні принципи сформульовані, інтерпретуються та фактично застосовуються.

Отже, політична інтеграція зазвичай потребує комбінації твердої принципової позиції й політичної гнучкості в такій пропорції, щоби поведінка партійного лідера була морально послідовною. Зауважуючи необхідність використання особливостей політичного моменту, лідерові потрібно мати відповідну мотивацію і ґрунтувати діяльність на чітких принципах.

Аналіз основних засад функціонування та співробітництва українських партійних лідерів допоміг нам виокремити такі принципи їхньої взаємообумовленості: політична й ідеологічна багатоманітність; конкурентність; толерантність; системність.

Принцип політичної й ідеологічної багатоманітності вимагає від партійних лідерів передбачення можливості налагодження такого формату відносин з іншими партійними структурами, який би ґрунтувався на позаідеологічній платформі. Безперечно, партійні союзи зазвичай формуються на підставі схожості ідеологій. Водночас партійні лідери, згідно з принципом багатоманітності, не можуть відкидати налагодження контактів, проведення перемовин, «круглих столів» з представниками партій іншого ідеологічного спектра. Упродовж останніх років це має місце і в Україні, де у Верховній Раді на постійній основі здійснюються консультації всіх парламентських фракцій, а до опозиції після президентських виборів 2010 р. потрапляють партійні сили найрізноманітнішого ідеологічного спрямування.

Принцип конкурентності передбачає неодмінну наявність політичної конкуренції різних форм, видів і гостроти між представниками різних партійних сил [11, с. 166]. На думку німецького дослідника В. Зульцбаха, саме конкуренція (між політичними партіями також) – найбільш характерна для країн, котрі обрали демократичний шлях розвитку суспільства [8]. Залежно від особливостей відносин між партійними лідерами,

конкурентний характер їхньої взаємообумовленості визначається переліком тих питань («проблемних вимірів»), які стають джерелом політичних розбіжностей між ними. У сучасній політологічній науці вирізняють 7 типів проблемних вимірів, до котрих належать: культурно-етнічні проблеми; суперечності між державою й церквою; містом і селом; соціально-економічні протиріччя; проблеми, пов'язані з підтримкою режиму; зовнішньополітичні та, відносно нові, проблеми поширення постматеріальних цінностей [4, с. 117].

Принцип толерантності передбачає сприйняття та взаємне визнання один одного лідерами різних політичних партій. Він виявляється істотно залежним від характеру структури суспільства. Якщо соціальна структура суспільства пронизана полярними суперечностями між тими або іншими стратами, то й відносини між партійними лідерами різних ідеологій матимуть конфліктний характер, лише підігриваючи напруженість суспільних відносин. Але тоді, коли соціальні групи орієнтуються на єдину систему цінностей та ідеалів, то й партійна система та відносини між її лідерами буде характеризуватися м'якшими і толерантнішими формами міжпартійних і партійно-державних відносин. Додамо: у суспільствах із розмаїтістю культур і мов, численними каналами й інститутами вираження соціальних, національних, релігійних та інших інтересів зазвичай існує більше передумов для реалізації принципу толерантності у відносинах всередині багатопартійної системи.

Принцип системності виявляється у тому, що партійні лідери, як уже зазначалося, під час взаємодії з іншими політичними силами прагнуть до встановлення з ними певного виду систем відносин. Основна мета зазначеного – завоювання й утримання електоральної підтримки. Такі партійні системи, на думку французького дослідника М. Дюверже, складаються з перевагою гетерогенної (означає боротьбу партій за різні сегменти електорату) або гомогенної (передбачає їхнє змагання за ті самі прошарки електорату) конкуренції [7, с. 223]. Отже, залежно від характеру міжпартійної конкуренції, зміст партійних систем формується під впливом:

– різного типу ситуативних союзів, тобто короткострокових об'єднань партій для розв'язання лише певних завдань, коли головну роль беруть на себе партійні еліти, а думка рядових членів не враховується (були популярні в українському парламенті під час невдалого формування «демократичної коаліції» від квітня до липня 2006 р.);

– блоків, тобто ієрархічних союзів, де взаємодіють три види партнерів: гегемони, котрі нав'язують іншим членам блоку свої головні цінності, інтереси й цілі; партії «другого плану», що входять у ці союзи, блоки на умовах лідерів; «партії-реле», які залежніші від основних «гравців» і надають союзу масштабнішого характеру;

– коаліцій, тобто довгострокових об'єднань, сформованих на засадах раціональних уявлень про можливості партнерів забезпечити подальші політичні успіхи (в українському політикумі таких довгострокових об'єднань ще не існує).

Зазначимо також: тактика вітчизняних партійних лідерів значно пов'язана з організацією їхніми політичними силами передвиборчих кампаній. Тому є підстави виокремити передвиборчу тактику партійних лідерів, яка безпосередньо пов'язана з

політичним становищем партії, встановленими нею цілями та політичною ситуацією, що визначає політичну кон'юнктуру в момент виборів. Окрім того, названа тактика партії обумовлена переважно її політичною історією і не може довільно змінюватися від одного виборчого циклу до іншого тільки залежно від політичної кон'юнктури.

Водночас багато дослідників стверджують про все ще існуючу недосконалість виборчого законодавства України у цій сфері [1; 4]. Відповідно принципи й тактика партійних лідерів під час передвиборчих кампаній і після них здійснюється насамперед на ґрунті політичної доцільності, певних кон'юнктурних і суб'єктивних міркувань і в значній мірі не закріплені законодавчо. Відтак для того, щоб остаточно усталити основні принципи й засади взаємодії партійних лідерів України, їхніх політичних сил і також вирішити більшість проблем недосконалості українського виборчого законодавства, наша держава потребує розроблення й прийняття Виборчого кодексу України. У процесі його підготовки і могли б реалізувати перелічені принципи, котрі мають взаємообумовлювати діяльність сучасних партійних лідерів нашої держави.

Однак відомо, що реальний формат взаємодії вітчизняних партійних сил подекуди, на жаль, унеможливує наявність будь-яких принципів, а тактика політичної боротьби та політичного протистояння вирізняється відсутністю принципових засад толерантності, конкурентності, рівних можливостей та інших положень демократичного політичного процесу, що призводить до появи інших суб'єктивних принципів, котрі не мають нічого спільного із засадами цивілізованої конкуренції та парламентаризму (псевдопринципи виправданого свавілля, корумпованості, лобізму тощо).

Отже, складові тактики українських партійних лідерів, на наш погляд, такі:

- побудова коаліції;
- розширення мережі;
- контроль за прийняттям рішень у коаліції.

Загалом перспективи використання результатів дослідження взаємообумовленості тактики і принципів керівників політичних партій (в сучасному, минулому та прогнозованому майбутньому України), на нашу думку, полягають у:

– залученні їх до творення довгострокових прогнозів вітчизняного партієтворення та партійного співробітництва, які можуть розроблятися вітчизняними аналітичними центрами;

– застосуванні під час формулювання та розроблення принципових засадничих положень програмних документів нових і традиційних партій українського політикуму, особливо у частині впливу взаємодії організації із зовнішнім партійним середовищем;

– врахуванні у процесі перемовин між партійними лідерами задля вироблення спільних принципів і основ діяльності; між ідеологічними противниками – партіями лівого/правого крила, а також конкурентами на одному електоральному полі.

Здійснений нами аналіз дає підстави дійти висновку, що на сьогодні відчувається нестача теоретичних узагальнень щодо власне міжпартійної взаємодії у суспільствах, що трансформуються, і в Україні зокрема. Практично відсутні дослідження особливостей побудови партійних союзів і коаліцій у нашій державі і, чинників мотивації об'єднання й принципів їхньої взаємодії та комунікації. За ретельнішого вивчення цієї тематики і

вироблення певної схеми ефективної взаємодії між партіями можна було б сподіватися на позитивні зрушення в політико-правовій системі України.

Список використаної літератури

1. *Адашис Л. І.* Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу на виборах народних депутатів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Л. І. Адашис. – Хр., 2010. – С. 20.
2. *Ашкеров А. Ю.* Основы теории политических партий / А. Ю. Ашкеров, С. Е. Заславский (ред.). – М. : Европа, 2007. – 261 с.
3. *Базів В. А.* Партії в політичній системі перехідного періоду: українська практика і світовий досвід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. А. Базів. – Л., 1999. – 18 с.
4. *Білоус А. О.* Політико-правові системи: світ і Україна / А. О. Білоус. – К. : АМУПП, 1997. – 200 с.
5. *Гейда О. В.* Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук / О. В. Гейда. – Хр., 2005.
6. *Дунаєва Л. М.* Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна : дис. канд. політ. наук. / Л. М. Дунаєва. – К., 2001. – 191 с.
7. *Дюверже М.* Политические партии / М. Дюверже : пер. с франц. – М. : Академический Проект, 2002. – 234 с.
8. *Зульцбах В.* Основы образования политических партий / В. Зульцбах. – М. : Европа, 2006. – 297 с.
9. *Іпатов Е. Ф.* Реалії та суперечності партійного лідерства в українському суспільстві: політологічний аспект / Е. Ф. Іпатов, В. В. Павловський // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наук. праць. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 1 (5). – С. 13–17.
10. *Колодій А. Ф.* Багатопартійність і демократизація в Україні: висхідні на низхідні тренди в роки незалежності : доповідь на міжнародній науково-практичній конференції «Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» 24–25 листопада 2011 / А. Ф. Колодій. – Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 2011.
11. *Морарь М. В.* Порівняльний аналіз понять «політичний лідер» та «партійний лідер» / М. В. Морарь // Дні науки філософського факультету-2010: Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року): матеріали доповідей та виступів. – К., 2010. – Ч. ІХ. – С. 74–77.
12. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації : навч. посіб. / Е. А. Афонін, Ю. С. Ганжуров, О. І. Крюков, А. Ю. Мартинов, В. В. Лісничий, О. В. Радченко; Нац. акад. держ. упр. при

- Президентів України, Укр. т-во сприяння соц. інноваціям. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – 416 с.
13. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность / М. Уоллерстайн // Полис. – 1992. – № 6. – С. 156–162.
14. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем : Навч. посібник / Ю. Р. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

THEORETHICAL ASPECTS OF ANALYSIS OF INTER-PARTIES` INTERACTIONS IN UKRAINE

Iryna Chomyn

*Lviv national university of Ivan Franko
Philosophical faculty, department of theory and history of political science,
Universytets`ka str. 1, 79 000, Lviv, Ukraine
e-mail: irynakostiv@mail.ru*

The works of domestic and foreign researchers dedicated to the establishment and functioning of political parties in post-communist societies and Ukraine in particular are analyzed. Some issues requiring further research of new processes and occurrence in the parties` area, updated in the social and political practices of the presence are defined. The interaction of parties, the principles of communication between them in post-communist societies are highlighted as well.

Key words: political parties, democracy, transformation, inter-party cooperation, the party system, the multiparty system.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА МЕЖПАРТИЙНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ В УКРАИНЕ

Ирина Хомин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, м. Львов, Украина
e-mail: irynakostiv@mail.ru*

Анализируются труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные становлению и функционированию политических партий в посткоммунистических обществах, в частности в Украине. Определяются проблемы, которые нуждаются в последующих исследованиях новых процессов и явлений в партийной сфере, актуализированных в общественно-политической

практике настоящего, а также взаимодействие партий, принципы коммуникаций между ними в посткоммунистических обществах.

Ключевые слова: политические партии, демократия, трансформация, межпартийное взаимодействие, партийная система, многопартийность.

УДК.323.212

ЧИННИКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ КРАЇН ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ

Тетяна Бессараб

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: btv.120390@mail.ru*

Проаналізовано процес трансформації країн Латинської Америки. Досліджено основні чинники та фактори, які сприяли трансформації та проведенню змін на континенті. Визначено зовнішні та внутрішні чинники трансформації, а також виокремлено ситуаційний чинник, як беззмінний фактор, що посилює цей процес.

Ключові слова: Латинська Америка, трансформація, зовнішні чинники, внутрішні чинники, ситуаційний чинник.

На Заході зі 70-х років ХХ ст., у тому числі в регіоні Латинської Америки, розпочався активний перехід до суспільства нового типу. Так, глобалізація світового розвитку не лише не стирає в міжнародних відносинах регіональну специфіку, а й породжує, на перший погляд, свою діалектичну протилежність – стратегічний регіоналізм. Багато науковців убачають тісний взаємозв'язок між ним та зміною матеріальних і духовних основ розвитку сучасної цивілізації. Значним поштовхом для сучасної трансформації стала технологічна, інформаційна революції. Адже суспільство нового типу – феномен складний та багатогранний, що формується під впливом технологічної революції, де достатньо складно зрозуміти перевагу тих чи інших процесів. Однак попередній світовий розвиток заклав певні основи та його принципи. Тому особливо зацікавлює комплекс принципів та засад, що вплинули на процес трансформації Латинської Америки через вивчення регіональних особливостей. У цьому контексті цікавими є праці Ф.К. Шміттера, Т.Л. Карл, Д. Растоу, С. Гантінгтона, А. Пшеворського, А.М. Тахер Лафти, В.І. Бортнікова, В.В. Акулов–Муратова та інших вітчизняних й іноземних науковців. Але недостатньо дослідженими залишаються соціокультурні, зовнішні та ситуаційні причини трансформації регіону Латинської Америки. Аналіз передумов та чинників трансформаційних процесів в Латинській Америці є метою цієї статті.

Для сучасної світової спільноти великого значення набуває новий, трансформований, характер людської цивілізації. Серед основоположних базис глобальних трансформацій вчені вирізняють:

- демократизацію;
- глобалізацію;

- модернізацію;
- гуманізацію[13].

На процеси суспільно-політичних трансформації та змін Латиноамериканського континенту також вплинула низка чинників. Проте, насамперед, необхідно детальніше розглянути саме поняття трансформації, й лише згодом виявити чинники, які слугували рушієм цих процесів. Як зазначає О.Є. Подольська, трансформація – це дія або процес зміни форми, вигляду, природи або характеру суспільства чи окремої структури [9]. Отже, трансформація означає перетворення сутнісних компонентів соціуму, всіх сфер суспільного життя, але не передбачає вектора змін. Вони можуть бути і прогресивними, і, як у випадку Латинської Америки, – регресивними. Головна особливість трансформації – у змінах і форми, і змісту суспільного життя, його інституційної сфери, людських цінностей, ментальності та інших соціокультурних ознак. Скажімо, В.Ф. Солдатенко дає таке визначення явища “трансформації”: історично зумовлений процес подолання суспільних, політичних і структурних суперечностей та проблем певної системи через її вихід за рамки власної соціальної організації, що передбачає кардинальну зміну напрямів її розвитку, способу мислення на рівні всього суспільства, характеру діяльності його суб’єктів [13]. Трансформація стосується не тільки політичної системи, а й її інститутів, вона змінює політичну культуру суб’єктів політики, соціуму загалом. Перетворення та зміни, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній, духовній площинах життя суспільства тісно корелюють із політичними подіями (тобто вони можуть як прискорювати, так і пригальмовувати політичні процеси всередині країни).

Оскільки змін торкаються усіх сфер життя, багато науковців оперують поняттям “системна трансформація”, розуміючи її як поетапне перетворення суспільних структур, в межах котрих можливе співіснування і нових, і старих елементів, і практик життя суспільства [9].

Для кращого розуміння явища трансформації Латиноамериканського континенту, пояснення зміни напрямів його політик необхідно вирізнити чинники та передумови, які сприяли таким змінам. Досвід різних країн засвідчує, що зусилля, спрямовані на формування засад демократичного режиму та його консолідацію, можуть зазнати невдачі. Провал демократичних трансформацій імовірний тоді, коли не існує відповідних умов для її побудови у всіх сферах життя держави: у функціонуванні політичних структур, в економіці, в духовному житті, соціальній сфері. Так, Ф.К. Шміттер і Т.Л. Карл стверджують: демократія не має чітко визначеного набору інституцій. Натомість існують різноманітні типи демократій, котрі мають власні неповторні особливості, що спричиняють такі ж особливі наслідки [4]. Своєрідні шляхи переходу до демократії властиві й країнам латиноамериканського континенту. Проте перш ніж розглянути та визначити чинники трансформації у Латинській Америці коротко розглянемо, як науковці їх класифікують. Так, Р. Даль у праці “Про демократію” ці чинники поділяє на дві категорії:

– першочергові чинники (контроль над збройними силами – армією, міліцією; демократичні уподобання та політичну культуру; самостійність держави на міжнародній арені, тобто відсутність залежності від іншої країни);

– сприятливі умови для демократії (наявність сучасної, ринкової, економіки й суспільства; мало виражений субкультурний плюралізм).

Засновник транзитології Д. Растоу ще до початку “третьої хвилі” вважав, що єдина умова трансформації та демократизації – існування національної єдності [11]. Це означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів чи робити уявних застережень стосовно того, до якої політичної спільноти вони належать [11]. Учений відкидав необхідність певного мінімального економічного рівня та розвитку та соціальної диференціації.

Однак розуміння процесів трансформації та переходу до демократії згодом дещо змінилось. Велике значення мала практика переходів від авторитарних режимів до демократичних під час “третьої хвилі”, в процесі якої, власне, ми спостерігаємо такі процеси і в Латинській Америці. Саме демократизація країн “третьої хвилі” дала змогу по-новому глянути на процеси трансформації і зрозуміти, що це явище є складніше і непередбачуваніше, ніж це здавалося на перший погляд. Багатий досвід демократизації „третьої хвилі” зосередив увагу науковців Г. О’Доннелла Ф. Шміттєра, С. Гантінгтона, А. Пшеворського на пошуку загальних закономірностей і чинників переходу до демократії. Тепер увага акцентувалась не на структурних, а на процедурних чинниках, пов’язаних із діяльністю провідних політичних сил суспільства та їх здатністю виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціоналізації демократичних відносин [12]. У транзитології поступово закріпилася думка, що „кінцевий результат залежить від шляху” [10]. До важливих чинників трансформації С. Гантінгтон зараховує: взаємозв’язок демократизації з релігією; економічний вплив на демократизацію. Учений також окреслює і зовнішні чинники процесу трансформації: вплив зовнішніх акторів; ефект «снігової кулі» [16].

Країни Латинської Америки пройшли непростий шлях до формування демократичних режимів та інтеграційних об’єднань. Вплив спільного історичного минулого, мовна і культурна близькість, схожість економічних процесів стали тим підґрунтям, на основі якого після Другої світової війни активно розгортались демократичні та інтеграційні процеси в Латинській Америці. Зміни глобального масштабу останніх двох десятиріч минулого ХХ ст. ще більше інтенсифікували процеси регіональної інтеграції в Латинській Америці. З-поміж таких дослідники особливо виокремлюють:

- посилення конкуренції та зростання доходів від використання нових технологій, інвестицій, що потребувало створення більших і відкритіших ринків для збереження темпів розвитку;
- лібералізацію південноамериканськими країнами зовнішньої торгівлі;
- радикального перегляду механізмів інтеграції в регіоні;
- демократизацію політичного життя в регіоні [5].

Аналіз чинників демократичних транзитів з урахуванням особливостей розвитку Латинської Америки дає змогу вирізнити їхні основні групи, що визначально вплинули на трансформаційні процеси на цьому континенті – *соціокультурні, зовнішні й ситуаційні чинники*. До внутрішніх соціокультурних чинників зараховуємо, по-перше, зміни, зумовлені *переходом від авторитарних воєнних режимів до демократичних форм правління*. Ця обставина, на нашу думку, стала чи не ключовою у формуванні власної політики усєї Латинської Америки та розвитку інтеграційних об'єднань. На межі 80-х років у цьому регіоні відбулася криза військово-диктаторських режимів. Почали швидко наростати страйки та демонстрації трудящих з вимогами зміни соціальної й економічної політики, припинення репресій, відновлення демократичних свобод. Суб'єктами та рушійною силою до боротьби за демократичні зміни стала середня верства та дрібні підприємці; активізувалися правозахисні організації, церковні кола. Крім того, розпочалось активне відновлення діяльності політичних партій й профспілок.

Процеси демократизації в Латинській Америці прискорили повалення диктатури Л. Сомоси й перемогу в 1979 р. революції в Нікарагуа. У цьому ж році в Еквадорі (правління – Р. Лари) і в 1980р. у Перу (правління Ф.М. Бермудеса) помірковані військові режими передали владу конституційним урядам, а у жовтні 1982 р. повалено 78-денне правління генерала Г.В. Кальдерона і відновлено конституційне правління в Болівії. Унаслідок чого до влади у Болівії прийшов уряд коаліції лівих сил із участю комуністів. Згодом військові режими були ліквідовані також в Аргентині (режим Л. Гальтєрі, 1983р.), Бразилії (правління Ж.Б. Фігейреди, 1985р.), Уругваї (правління Г. К. Альвареса, 1985р.), Гватемалі (правління генерала М. Виктореса, 1986р.), Гондурасі (правління Р.С. Кордови, 1986р.), на Гаїті (правління Ж.-К. Дювальє, 1986р.). У 1989р. через військовий переворот було повалено найдовговічніша в регіоні диктатура А.Стресснера в Парагваї (1954–1989рр.). Найтривалішою у Південній Америці виявилася диктатура А. Піночета в Чилі, але й там під натиском опозиції 11березня 1990р. військовий режим генерала передав владу цивільному уряду.

По-друге, суттєвим чинником трансформацій у Латинській Америці стала *спільна ідентичність та культурна близькість*. Суттєвим чинником, який кристалізує ідентичність латиноамериканських народів і впливає на трансформаційні процеси в даному регіоні, безперечно, є *географічне*, а звідси і *геополітичне розташування Латинської Америки*. Обставину, яку не можна не врахувати, доцільно назвати стратегічно небезпечне геополітичне розташування і територіальну близькість Латиноамериканського континенту до світового лідера США. Ця обставина спричинила достатньо вагомий вплив на трансформацію Латинської Америки. Як уже зазначалось, США тривалий час здійснювала політичний та економічний тиск на країни Латинської Америки, чим блокувала розвиток, зміцнення й утвердження власної політики континенту.

Латиноамериканська цивілізація уособлює у собі мозаїку культур, досвіду та мистецтва не лише індіанців, а й рабів-африканців, переселенців із Європи, Азії, арабських країн. Її минуле необхідно розглядати через призму принципів та моделей

побудови її майбутнього, яке вони намагаються створити, та через цілісність континенту, не розділеного жодними кордонами із людьми різних рас та культур, об'єднаних спільною ідеєю створення континентальної нації. Для латиноамериканської ідентичності характерним є її орієнтація на майбутнє, на те, якою хочуть бачити Латинську Америку латиноамериканці. Латинська Америка прагне сформувати власні, ні на кого не схожі, правила поведінки та принципи розвитку, своє майбутнє [2]. Безумовно, весь континент об'єднують спільні й подібні мови спілкування: іспанська і португальська, що зумовлено тривалим колоніальним пануванням на цій території Іспанії та Португалії.

По-третє, *єдина релігія*. Не менш важливим чинником, який об'єднує латиноамериканців, є те, що більшість (80–95%) населення Латинської Америки сповідує католицизм. Решта сповідує протестантизм (лютеранство (німці у Бразилії), англіканство, баптизм, пресвітеріанство). Корінні ж мешканці зберігають залишки традиційних вірувань, а багато вихідців з Індії та їхніх нащадків продовжують дотримуватися індуїзму, проте їх налічується мало [6].

До ідентичності належить і спільне історичне минуле латиноамериканських народів. Дані археологічних досліджень засвідчують: на Американському континенті людина з'явилася близько 25 тис. років тому. Через Берингову протоку монголоїдні племена розпочали населяти Північну, Центральну та Південну Америку. Далекі предки корінних жителів Південної Америки, котрих згодом стали називати індіанцями, поступово просувались у південному напрямку. Тривалий процес історичної еволюції сформував численні індіанські племена та народи, що досягли різного рівня суспільного і культурного розвитку. Деякі з них встигли створити високі цивілізації, інші перебували на тій чи іншій стадії первіснообщинного ладу і вели вельми примітивний спосіб життя. На межі XV–XVI ст. самобутній процес розвитку народів Америки перервали європейські завойовники-конкістадори. Завоювання та колонізація Америки, що мали фатальні наслідки для її корінного населення, були зумовлені складними соціально-економічними процесами, котрі відбувалися в європейському суспільстві [1]. Визначальною подією в історії Латинської Америки, яка сприяла консолідації народів цього регіону, стала війна 1789–1826 рр. за незалежність континенту, внаслідок чого латиноамериканські колонії було звільнено від панування Іспанії та Португалії та створено самостійні держави. Можна вважати, що ці події стали зародженням власної незалежної політики на континенті [3].

По-четверте, важливим соціокультурним чинником трансформації ми вважаємо *ідею латиноамериканської єдності й латиноамериканізму*.

Перші наукові концепції латиноамериканізму з'явилися ще у 20-х рр. XIX ст. Скажімо, Симон Болівар двічі озвучував ідею латиноамериканської єдності. На його думку, її можна втілити в життя через залучення в широку конфедерацію всіх іспаномовних держав Західної півкулі. Цією своєрідною моделлю могла стати так звана Велика Колумбія, створена ним держава, куди увійшли на добровільних засадах Венесуела, Нова Гренада (Колумбія), Панама і Еквадор. Хоча вона проіснувала лише з 1821 р. до 1830 р. [8] Початок державних переворотів, диктатур та поділ континенту на нові держави, латиноамериканська утопія не дали змогу втілитись ідеї національної

єдності у реальність [2]. Однак у ХХ ст. фрустрація латиноамериканців стосовно рівноправного співробітництва з США сприяла відродженню та поширенню ідеології “латиноамериканізму”, яка втілювалася в розробленні теоретичних концепцій, що пропагували створення власної політики, регіональної інтеграції в регіоні й позбавлення від “опіки” США [14]. Одним із таких напрямів стали філософські й практичні концепції марксистської теорії, вдосконалені та інтерпретовані аргентино-кубинським революціонером Ернесто Че Геварою. Концепція геваризму містила подальший розвиток ленінізму, специфічну інтерпретацію екзистенціалізму і в практичній частині – теорії маоїзму (відгалуження теорії марксизму, розвинуте та доповнене Мао Цзедунгом, яке застосовувалось як керівна політична військова доктрина та ідеологія Комуністичної партії Китаю) щодо ведення партизанської війни. Згідно з ідеєю Ернесто Че Гевари, у будь-якій бідній країні можна здійснити революцію за зразком Куби. Через загибель Ернесто Че Гевари геваризм не став цілісною системою, але його сприйняли та долучили до основних складових теорії нових лівих Латинської Америки.

Схожим змістом було наділено і поняття “кастроїзм”. Сучасні науковці часто замінюють його терміном “фіделізм”, що загалом відображав погляди Фіделя Кастро і згодом набув у Латинській Америці вагомого значення. Поняття “кастроїзм” (“фіделізм”) – це теоретична основа ведення партизанської війни у Латинській Америці. Кастроїзм не є сталою категорією, навіть тоді, коли розглядати форму, яку він мав у шістдесятих роках, оскільки йому притаманна мінливість. Проте дослідник Теодор Дрейпер коротко та лаконічно розкрив суть цього феномену: “В історичному сенсі кастроїзм є насамперед дороговказом у пошуках руху, рухом у пошуках влади, та владою у пошуках ідеології. Історію кастроїзму треба відрізнити від історії Фіделя Кастро. Рух не міг би існувати без цієї людини, але його і не можна цілком зводити до особистості Фіделя Кастро. Він існує в різних варіаціях і формах в усій Латинській Америці; його вплив поширився на Європу, Африку та на інші місця”. Кастроїзм оцінюють як різновид ленінізму, проте на відміну від сталінізму, маоїзму та інших подібних течій, це поняття не зобов’язане своїм походженням Комуністичному інтернаціоналу; воно виникло самостійно і незалежно від нього, і має латиноамериканське походження. Зміст марксизму-ленінізму можна перекласти на латиноамериканську площину й іспанську мову Латинської Америки, за якого оригінал був би достатньо модифікованим. Особливості кастроїзму проявляються у політичній спрямованості, стратегічно-тактичних концепціях, котрі називають “герілеризм” (ісп. *querrilla*, – партизанська війна, партизанський загін).

Загальна політична спрямованість кастроїзму – це продукт ідеології латиноамериканської інтелігенції, яка характеризується “волютаризмом”, “суб’єктивізмом”: воля рішучих революціонерів або їх невеликих груп ставиться вище від реального стану речей, а дії революційних суб’єктів – вище, ніж об’єктивна ситуація, революційна активність – ніж сама закінчена теорія. Його стиль вирізняється прямолінійним контрастуванням за принципом “чорне-біле”, що відкидає усілякі проміжні відтінки, котрі висувуються на противагу справжнім революціонерам, які борються за інтереси пригноблених мас, проти злочинних імперіалістів. Кастроїзму

притаманні три елементи: по-перше, антиімперіалістичний націоналізм, який багато в чому тяжіє до апостола кубинської свободи Хосе Марті; по-друге, типовий для Латинської Америки “каудилізм”, поняття, що приблизно можна передати як “принцип вождизму”, про який Фідель Кастро писав: “Обов’язковими передумовами будь-якої організації є ідеологія, дисципліна і керівництво. Всі три передумови важливі, але керівництву належить вирішальна роль”; по-третє, ідеологія, котру визначають як тоталітарний або героїчний гуманізм [7].

Прикладом об’єднуючої ідеї можна також назвати концепцію депентизму (від ісп. *dependencia* – залежність), започатковану бразильцем Теотоніу Дус-Сантусом. Він стверджував, що витoki теорії залежності сягають теорії імперіалізму, зокрема праць В.І. Леніна. Однак у нових умовах положення теорії імперіалізму повинні бути розширені й переформульовані. Т. Дус-Сантус критикує теорії модернізації, називаючи їх теоріями розвитку (*development*). Головний недолік він вбачає у лінійно-стадіальній їх особливості. Учений вважає: майбутні товариства не здатні досягти стадій, котрих досягли суспільства раніше [19], тому необхідним є створення нових теорій розвитку, які не зводили процес переходу до лінійного типу зміни від суспільств одного типу до іншого, а які змогли проаналізувати розвиток в масштабах всієї земної кулі [19]. Депентетики вважали, що залежність не повинна зводитись до проблем, які виникають лише у сфері зовнішньої торгівлі периферійних країн, оскільки залежність означає встановлення певних меж і можливостей розвитку залежних суспільств. Теотоніу Дус-Сантус ствержував: залежність – найважливіша ознака соціально-економічної системи слаборозвинутих країн, а міжнародне становище характеризується зростаючим взаємозв’язком національних економік за гегемонії одного або декількох домінуючих центрів, котрі трансформують розвиток периферійних країн унаслідок акумуляції багатства і влади на свою користь.

Пізніше виникла концепція залежно-асоційованого суспільства Ф. Кардозу й Е. Фалетто, які стверджують, що саме результатом експансії спочатку торгового, а згодом промислового капіталізму Заходу й залученням латиноамериканських країн до світового ринку стала їх недорозвинутість. Історична специфіка ситуації недорозвинутості виникає з відносин між “периферійними” і “центральною країнами” [17].

До зовнішніх чинників суспільно-політичних трансформацій латиноамериканських суспільств варто зарахувати:

По-перше, *загальносвітові глобалізаційні тенденції, зокрема інтенсифікацію інтеграційних процесів*. Інтеграційні процеси, котрі почали активно розвиватись у ХХ ст., набули глобального характеру. Внаслідок розвитку економічної глобалізації та стирання кордонів на шляху руху капіталу, зміцнення позиції транснаціональних корпорацій інтеграційні процеси набувають усе більше забарвлень. Сьогодні вже існує перевага континентальних і міжконтинентальних інтеграційних об’єднань як окремих гравців на міжнародній арені над окремими державами. Тому очевидно, що автономне існування латиноамериканських держав стало малоефективним і не вело до процвітання, сталого розвитку та зміцнення їхньої внутрішньої єдності, а лише було загрозою їх політичній та економічній стабільності. Перетворення на один із центрів сили та впливу, гідне місце в системі міжнародних відносин і рівноправної участі в процесах глобалізації належало до

вагомих завдань для південноамериканських країн [20]. Від того, наскільки успішно вони будуть розв'язані, залежить подальше існування регіону; його роль у міжнародних як політичних, так і економічних відносинах. Особливе місце для вирішення цих завдань має продовження розвитку процесу інтеграції на континенті, рушійною силою чого постає МЕРКОСУР (Спільний ринок південного конусу – інтеграційне об'єднання, створене в 1991 р. Аргентиною, Бразилією, Парагваєм і Уругваєм, до якого в 2006 р. приєдналася Венесуела), що має на меті створення тісного союзу держав Південної Америки, спрямованого на досягнення гідного рівня життя її народів[18].

По-друге, впливовий чинник суспільно-політичних трансформацій – *тривалий політичний та економічний тиск на латиноамериканські суспільства США*. Латинська Америка довгий час перебувала в економічній та політичній залежності від США. Її вважали сировинним придатком Північної Америки, передовсім США, яка з часом тільки загострювалась і набувала оборонного характеру. Врешті-решт це спонукало країн-лідерів Південної Америки до згуртування сил задля політичної та економічної свободи цього континенту. Так, США з початку XIX ст. під виглядом підтримки прагнення латиноамериканських країн до об'єднання сил у боротьбі за незалежність намагалися зміцнити свій вплив у Латинській Америці. Яскравий приклад – проголошена у 1823 р. урядом США доктрина Монро з основною суттю: «Америка для американців». Вона забороняла втручання європейських держав у справи американського континенту, і згодом її тлумачили як «Америка для США». З кінця XIX ст. США стали використовувати для здійснення експансії в Латинській Америці й витіснення з цього регіону інших капіталістичних країн, у тому числі Великої Британії). Крім того США проводила Міжамериканські конференції – перша Панамериканська конференція проходила в 1889–90 рр. В епоху імперіалізму США намагалися виправдати через заяви про «спільності інтересів» американських держав численні інтервенції на Кубі, в Мексиці, Гаїті, Нікарагуа, Колумбії, Панамі, Домініканській Республіці та інших латиноамериканських країнах. Особливо посилилася експансія США в Латинській Америці під прикриттям панамериканізму під час і після Другої світової війни. Прагнучи закріпити свої економічні та військово-політичні позиції в Латинській Америці, США брали активну участь у створенні в 1948 р. Організації американських держав (ОАД), а в 1961р. виступили з програмою «допомоги» країнам Латинської Америки, що отримала назву «Союз заради прогресу». Військово-політичний і економічний тиск США на латиноамериканські держави підкріплюється ідеологічним проникненням, яке здійснювалося, особливо після Другої світової війни, під виглядом боротьби проти «комуністичного втручання» у справи Західної півкулі. Виступаючи в ролі захисника країн Латинської Америки від «комуністичної загрози», США брали участь у підготовці вторгнення на Кубу контрреволюціонерів у 1961р. і провели виведення 1962 р. Куби з ОАД. Проте посилення антиімперіалістичного руху в країнах Латинської Америки і загальне спрямування міжнародної обстановки до розрядки і співпраці між усіма країнами все більше виявляють неспроможність концепцій панамериканізму та розхитують її підвалини

Під ситуаційними чинниками трансформаційних процесів ми розуміємо сукупність умов, явищ, подій та фактів, що супроводжують або спричиняють суттєві зміни, впливають на їх перебіг [15]. До них в контексті латиноамериканських реалій ми зараховуємо особливості співвідношення політичних сил у країнах Латинської Америки, зовнішні події, котрі інтенсифікували трансформаційні процеси.

Отже, можна дійти висновку: внутрішні й зовнішні чинники трансформації Латиноамериканського континенту взаємопов'язані, а ситуаційні чинники могли мати короткочасний, але, безсумнівно, прямий вплив на розвиток політичних процесів у досліджуваному нами регіоні. Тому в комплексі ці чинники зумовили процес трансформації політичного, економічного та інших аспектів життя країн латиноамериканського континенту.

Список використаної літератури:

1. *Альперович М.* История Латинской Америки (с древнейших времен до начала XX века) [Електронний ресурс] / *М., Альперович, Л. Слэзкин* // Режим доступа: http://www.indiansworld.org/Latin/latamerica_history2.html#U3Xnfo_t4A
2. *Акулов–Муратов В.* Латинська мозаїка. Частина друга. Ідеї колоніального розвитку та культурні основи боротьби за незалежність [Електронний ресурс] / *В. Акулов–Муратов, О. Будько* // Режим доступа: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/latinska-mozajika/>
3. *Акулов–Муратов В.* Латинська мозаїка. Частина третя. Війна за незалежність – історична основа політичних ідей і регіонального устрою сучасної Латинської Америки [Електронний ресурс] / *В. Акулов–Муратов, О. Будько* // Режим доступа: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/latinska-mozajika-1/>.
4. *Бортніков В.І.* Чинники та передумови демократичної трансформації. [Електронний ресурс] / *В.І. Бортніков* // Режим доступа: soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/bortnikov.doc
5. *Газін В.П.* Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 рр.): навч. посіб. / за ред. В.П. Газіна, С.А.Копилова. – К.: Либідь, 2004. – 624с.
6. Географіка. Географічний портал. Латинська Америка: населення. [Електронний ресурс] // Режим доступа: http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/ekonomichna_geografija_zarub_izhnikh_krajin/latinska_amerika_naselennja/64-1-0-941
7. *Гольденберг Б.* Фидель Кастро, Режи Дебре, Ернесто Че Гевара. [Електронний ресурс] / *Б. Гольденберг* // Режим доступа: <http://library.maoism.ru/guevarism.htm>
8. *Ларин Е.А.* Жизнь и борьба Симона Боливара [Електронний ресурс] / *Е.А. Ларин* // Режим доступа: <http://svitoc.ru/index.php?showtopic=1441>
9. *Подольська Є.А.* Соціологія: 100 питань 100 відповідей. [Електронний ресурс] / *Є.А. Подольська* // Режим доступа: http://pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsiologiya_100_pitan_100_vidpovidey_-_podolska_yea

10. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А.Пшеворский. – М.: РОССПЭН, 2000. – 319 с.
11. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1995. – № 5. – С. 5–15
12. Романюк О. Кінець транзитології” чи криза її первинної парадигми? / О. Романюк // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=69&c=1587>
13. Солдатенко В.Ф. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій/ В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, В.П. Горбатенко (кер.) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.
14. Тахер Лафта А.М. Политика США в Латинской Америке / А.М. Лафта Тахер // Политические изменения в Латинской Америке: научный журнал Воронежского государственного университета. Вып. 2013/13. – 100 с.
15. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uktdic.appspot.com/>
16. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
17. Cardoso F. H. Dependency and Development in Latin America / F.H. Cardoso, E. Faletto. – Berkeley etc., 1978.
18. Declaracion del Cusco sobre la Comunidad Sudamericana de Naciones, Capitulo 1 [Електронний ресурс] // Режим доступу: // <http://www.amersur.org.ar/Integ/Cusco04.htm>
19. Dos Santos T. The Crisis of Development Theory and the Problem of Dependence Latin America / Dos Santos T. // Underdevelopment and Development. The Third World Today; ed. by H. Bernstein. Harmondsworth, 1976. – P. 59–63.
20. Guimaraes S.P. El rol politico internacional del Mercosur [Електронний ресурс] / S.P. Guimaraes. – Режим доступу: // <http://www.amersur.org.ar/PolInt/Guimaraes.htm>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014

KEY SOCIO-POLITICAL FACTORS OF TRANSFORMATION IN LATIN AMERICAN CONTINENT

Tetyana Bessarab

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: btv.120390@mail.ru*

This article makes the analysis of the process of transformation of Latin America. The basic factors and the factors that contributed to the transformation and for change in the continent are explored. Defined external and internal factors of transformation and allocated circumstances as permanent factor that enhances this process.

Key words: Latin America, transformation, external factors, internal factors, situational factors.

ГЛАВНЫЕ ФАКТОРЫ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ СТРАН ЛАТИНОАМЕРИКАНСКОГО КОНТИНЕНТА

Татьяна Бессараб

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки, ул.
Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: btv.120390@mail.ru*

Проанализирован процесс трансформации стран Латинской Америки. Исследованы основные факторы, которые способствовали трансформации и проведению изменений на континенте. Определены внешние и внутренние факторы трансформации, а также выделен ситуационный фактор, как бессменный фактор, который усиливает этот процесс.

Ключевые слова: Латинская Америка, трансформация, внешние факторы, внутренние факторы, ситуационный фактор.

УДК 327:930

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХИ МОДЕРНУ ТА ПОСТМОДЕРНУ: ПІДХІД З. БАУМАНА

Оксана Кірієнко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: kyryenko@ukr.net*

З'ясовано методологічні підстави та сутність феномену ідентичності в концепції З. Баумана. Проаналізовано головні ознаки загальних життєвих стратегій епохи модерну та постмодерну через авторські метафоричні конструкції – «паломника», «гравця», «туриста» та ін. Досліджено основні проблеми побудови ідентичності індивіда, що детерміновані загальними життєвими стратегіями конкретної епохи.

Ключові слова: ідентичність, «тверда сучасність» (модерн), «плинна сучасність» (постмодерн), загальна життєва стратегія.

У сучасному світі самототожність індивіда, принципи її формування є вагомим чинником розуміння процесів розвитку суспільства, конструювання колективних політичних ідентичностей. В цьому контексті актуальними є звернення до наукового доробку польсько-британського мислителя З. Баумана, сфера наукових інтересів якого включає проблеми пов'язані з явищами глобалізації, антиглобалізму, альтерглобалізму, ідентичності, теоретизація та конструювання моделей функціонування суспільств у епоху модерну та постмодерну. Через синтез різних ідей його наукові погляди мають дещо еклектичний характер. Однак ця еклектика гармонізовано поєднується з еклектикою сьогодення. Саме тому його часто позиціонують не лише як дослідника-структураліста, а й як екзистенціаліста, «герменевтичного соціолога» та зрештою поета-інтелектуала. З точки зору З. Баумана, ідентичність постає як актуальна проблема сучасності, що постійно реконструюється та визначається заново. Відповідно, метою цієї статті є з'ясування сутності і особливостей стратегій побудови та підтримання ідентичності індивіда в епоху модерну та постмодерну, їхнього впливу на політичну ідентичність сучасних суспільств.

Досліджує науковий доробок З. Баумана широке коло науковців, серед яких – Р. Компані, Т. Блекшоу, М. Черлхеден, М. Девіс, М. Якобсен, М. Юнге, С. Маршмен, Н. Менсон, П. Подер, Д. Сміт та ін. В українській науковій літературі дискурс ідентичності займає все помітніше місце в політологічних дослідженнях, проте майже відсутні ґрунтовні роботи, присвячені аналізу поглядів З. Баумана на ідентичність індивіда як джерело суперечливих суспільно-політичних змін.

Істотною рисою творчих пошуків З. Баумана є постійний діалог з традиційними поняттями соціології та політології, своєрідна перманентна критика закостенілої

структури розуміння понять цих наук, об'єкт і предмет дослідження яких вимагають постійної динаміки. Одним із способів зменшити уже звичну статичність є застосування метафор. Такий підхід має неабияку цінність, адже здатен у декількох її словах ілюструвати досвід цілого покоління без зайвої теоретизації та обтяженості термінологією [6].

У своїх оцінках головних принципів побудови та функціонування ідентичності постмодерну – плинної епохи (за його визначенням), вчений відштовхується від аналізу її ознак у період модерну. Якщо модерна проблема ідентичності полягала у тому, як створити її та зберегти стійкою (головне занепокоєння викликає її довговічність), постмодерна ж, передусім, – у тому, як уникнути фіксації і зберегти свободу вибору. У сфері ідентичності – ключовим моментом «твердої» епохи (модерн) є «творення» (*creation*), плинної (постмодерн) – повторне використання (*recycling*). Суттєвим для розкриття відмінностей стратегій побудови ідентичності є порівняння модерну зі сталлю та бетоном, постмодерну – «біодеградуючим» пластиком.

Ідентичність, стверджує З. Бауман, є винаходом модерну. Індивід звертається до ідентичності в момент, коли існує невпевненість, щодо типів та моделей поведінки (і політичних також), котрі б зрозуміли оточуючі і таким чином обидві сторони мали б уявлення як потрібно діяти у присутності один одного. Саме «ідентичність» є способом подолання такої невпевненості, що має виключно онтологічний статус своєрідного проєкту. З. Бауман підкреслює, що ідентичність – це критична проєкція того, що варто знайти, чи уже знайдено, а точніше – опосередковане твердження недостатності та неповноти останнього. Ідентичність є компонентом свідомості та практики модерну як індивідуальна задача і використовується індивідом, що шукає вихід із окресленої «невизначеності».

На думку вченого, життя в період модерну набуло ознак своєрідного «паломництва». Сучасність надала нового значення цій християнській традиції. Для «паломників» істина завжди у іншому місці, істинне місце знаходиться завжди на певній відстані, певному часовому проміжку. Всюди де перебуває «паломник» в певний момент – це не те місце де він повинен і мріє бути. Якщо від початку історії християнства «паломники» вирушали у пустелю – далеко за власні домівки та міста, то протестанти принесли подібну пустелю у власну оселю через безликість (котра є досить значима) і виражає бажання бачити зовнішній світ як порожній дороговказ, із недостатньою кількістю змісту. В такому контексті модерного суспільства «паломництво» більше не є героїчним чи святим вибором способу життя, адже «паломництво» – це те, що кожен робить із необхідності не загубитись у пустелі, бути паломником означає не просто «йти», а «йти до чогось». Призначення, окреслюючи напрям руху «паломника», надає форму безформному, створює ціле із фрагментів, неперервність із епізодів. Таким чином, світ вимагає того, щоби життя проживалось як «паломництво». Оскільки, світ схожий на пустелю, без'якісну та невиразну, усі його значення та смисли формуються його «паломниками», а точніше їхнім рухом до фінальної межі, де знаходиться значення «паломництва». Подібне введення значення і є «побудовою ідентичності». «Паломник» та пустельний світ, по якому він рухається, набувають свого значення через один одного.

Існує відстань між метою (значенням світу та ідентичність «паломника» завжди ще не досягнуті, завжди в майбутньому) та теперішнім (стан паломника) [5].

Значення й ідентичність існують як проекти, відповідно існує і певна дистанція, що створює можливість їхньої реалізації. Те, що у суб'єктивних психологічних термінах означається як незадоволеність «тут-і-тепер», «об'єктивною» мовою простору З. Бауман означив дистанцією. «Дистанція» та «незадоволеність» мають один і той же референт. Обидва терміни набувають смислу в межах життя, що проживається за принципом «паломництва». Передусім, модерний «паломник» робить ставку на стійкість світу, яким він простує, адже світ у такій життєвій стратегії набуває рис лінійності та кумулятивності. Водночас, світ набуває і ознак гнучкості, таким чином, щоби ідентичність могла бути сформована «за бажанням», але систематично. Отож, головна проблема епохи модерну полягає не у побудові ідентичності, а можливості її збереження, зокрема у світі, що нагадує пустелю, де присутня стійкість, проте немає виразності [3].

Постсучасність втрачає власну стійкість, визначеність та безперервність. Світ створений із предметів довготривалого користування, замінюється предметами одноразового використання. Плинна сучасність демонструє радикальну індивідуалізацію на протигагу дисциплінованості, характерної для модерну. У плинній сучасності люди звільнені від культури в сенсі того, щоб бути підданими визначеному державою проекту гомогенізації. «Плинна» сучасність живе в умовах посткультури, де культура більше не означає культивування з певних визначених цінностей, проте дорівнює ринку культурного плюралізму (так як і решта соціальних сфер). У такому світі ідентичність може бути прийнята чи відкинута на зразок зміни костюма. Криза нової ситуації, зумовлена глобалізаційними трансформаціями, полягає у тому, що старанна робота спрямована на створення чогось (включно з ідентичністю) може виявитись марною, адже вибір завжди залишається відкритим. Отже, «паломництво» як життєва стратегія втрачає власне значення і стає малоуспішним.

У новій реальності правила продовжують змінюватись навіть під час гри. Керівним принципом раціональної поведінки стає вимога жити одним днем, у такий спосіб роблячи «гру» максимально короткою, остерігаючись довготермінових домовленостей та можливостей бути так чи інакше фіксованим. Тому необхідністю постає своєрідне відсікання «теперішнього» із обох кінців. З. Бауман підкреслює, що в нових умовах більше не постає завдання виявити, сформулювати та підтримувати індивідуальну ідентичність, адже головний наголос отримує дилема – яким чином убезпечити її від «застрягання», оскільки стійка ідентичність перетворюється з цінності у перешкоду. Отже, стрижнем постмодерної стратегії життя є не побудова ідентичності, а уникнення фіксації. Відбувається своєрідне дроблення на епізоди, де кожний є відрізанним від свого минулого та майбутнього, набуваючи ознак автономності та самодостатності [6].

Науковець доводить: «паломник», що переймається створенням ідентичності – найвдаліша метафора загальної моделі життєвої стратегії часів модерну. Для постмодерну такими метафорами є «гравець», «бродяга», «турист» і «той, хто проглюється». Базовим

рушієм цих життєвих стратегій, відповідно до котрих вибудовується ідентичність, постає страх зв'язаності й «фіксації». Причому жоден із перелічених типів не є суто винаходом постмодерну і був відомий ще задовго. Проте, аналогічно до модерних умов, які сформували фігуру «паломника», що успадкована з християнства, постмодерний контекст пропонує нову якість типам, котрі були відомі його попередникам, рухаючись двома шляхами. Перший – стилі, одного разу реалізовані маргіналами у маргінальних місцях і у маргінальні часи, тепер реалізуються більшістю у головний час їхнього життя та місцях, що є найважливішими для їх життєвого світу, створюючи основу для образу життя. Другий – для більшості ці стилі не є предметом вибору (або/або), адже через плінність постмодерну надто складно застосувати певну стійку раціональну модель до вибору. Кожний стиль становить лише частину історії, що не інтегрується у тотальну цілісність.

3. Бауман визначає першим типом життєвої стратегії постмодерну «того, хто прогулюється» (*flaneur*). Усі ознаки постсучасності з'єднуються у способі життя цього типу: опинитись серед незнайомців і бути незнайомцем відносно до них (бути у натовпі, проте не бути натовпом), епізодичні спостереження. Прогулянка, власне, і представляє повтор людської реальності як послідовності епізодів, котрі є подіями без минулого та без явних наслідків, тобто спостерігається повна фрагментованість. «Той, хто прогулюється», «ніби» практикує життя і «ніби» цікавиться життям інших. Він займає позицію між «видимістю» та «реальністю», частково зазнаючи усіх принад життя, але без супутніх йому мук. «Життя як прогулянка» – далеке відлуння «життя як паломництва»; те, що «паломник» робить зосереджено та серйозно, він фактично передражняє. Однак, у постмодерні прогулянка стає самим життям. Слово «*mall*» спочатку позначало алею для прогулянок. Тепер більшість «молів» – торгові центри, котрими прогулюються під час ходьби по магазинах і ходять по магазинах під час прогулянки. Торгові центри – світи, що проектувальники сконструювали на замовлення та по замірам «того, хто прогулюється». Місця випадкових епізодичних зустрічей, де теперішнє відірване від минулого і майбутнього. У подібних світах кожний є об'єктом впливу, що необтяжливо та непомітно (хоча суттєво). Відповідно і залучаються різні маскувальні механізми, внаслідок яких – приманка сприймається як щире бажання, тиск як намір, спокушання як прийняття рішення. Отже, в торгових центрах, в житті, де "роблять покупки, щоб прогулятися" і "прогулюються, щоб зробити покупки", залежність помилково приймається за свободу, а свобода тяжіє до залежності. Торгові центри – образ світів, що існують на поверхні, де все в тенденції та перетворюється на об'єкт пильної уваги. Унаслідок «прочитання» знаків на поверхні виникає можливість інтенсивнішої та динамічнішої емпатії «в» і «за межами» ідентичності.

«Бродяга» – тип життєвої стратегії, як наголошує З. Бауман, був лихом раннього модерну, що спонукало боротись із ним. Свобода пересування, непередбачуваність давали змогу уникнути «наслідків минулого» та контролю. В цьому типі життєвої стратегії не існує жодного чіткого маршруту, адже траєкторія є фрагментарною. Всюди, де зустрічається «бродяга» він чужий, тому найбільш адекватною його стратегією є плекання власної «відсутності місця». З. Бауман ще раз підкреслює, що «бродяга

раннього модерну блукав осілими місцями», осілими була більшість, «бродяг» – одиниці. Постмодерн вносить суттєві корективи у його поведінку – тепер бродяга обирає такий спосіб життя не через відразу до осілого способу чи труднощі, а у зв'язку з дефіцитом осілих місць (наприклад відсутності роботи та засобів до існування у країнах, що розвиваються). Для «бродяг» – індивідів вилучених із глобального процесу, він є в'язницею, зі жорсткими обмеженнями свободи пересування. Такими «бродягами» є претенденти на отримання політичного захисту, нелегальні мігранти та біженці (категорії, що найбільш безпощадно стикаються з наслідками «плинної» сучасності).

Подібно до «бродяги», «турист» також колись перебував на межі «соціальної» діяльності (тоді як «бродяга» був маргінальною особистістю, оскільки туризм був маргінальною діяльністю). «Турист» постійно перебуває в русі; його мета – новий досвід. Турист – свідомий і систематичний шукач досвіду, нового і різноманітного, досвіду різноманітності й новизни, адже радості буденного досвіду стираються та набридають.

На відміну від «бродяги», «турист» має дім, або, у всякому випадку, повинен мати. Найважливіше для «бродяги» – своєрідна частина туристичного набору безпеки: щоб подорож була безхмарною і дійсно захоплюючою необхідне домашнє і затишне, безумовно "власне" місце, аби повернутися туди, коли пригода закінчиться, або ж тоді, коли воля виявиться не настільки захоплюючим, як очікувалося. Проблема, однак, полягає в тому, що саме життя перетворюється в одну велику туристичну пригоду, і трансформує поведінку «туриста» у спосіб життя, а туристична позиція стає репутацією, нівелюючи розрізнення місць відвідування є «дому». Цінність власного дому для «туриста» полягає в тенденції завжди залишатися в майбутньому. Відтоді, як «туризм» перетворюється на спосіб життя, коли попередній досвід розпалює прагнення наступних вражень – можливість мрії про «будинок», навіть якщо вона коли-небудь здійсниться, лякає подібно як і можливість, що вона ніколи не стане реальною. Істотними є побоювання бути зафіксованим «вдома», бути пов'язаним місцем, закритим для виходу. "Дім" зберігається на горизонті життя туриста як дивна суміш укриття і в'язниці. Кредо «туриста» – «мені потрібно багато простору», проте простір – не та річ, яку можна знайти вдома.

Четвертим типом загальної життєвої стратегії індивіда плинної сучасності, що виводить З. Бауман, є «гравець». Світ гри – гнучкий і невловимий. Вправність гравця – єдина суттєва річ. Головна проблема полягає в необхідності передбачення та попередження ходів супротивника. Правила, за якими грає суб'єкт можуть мати виключно евристичний характер, а не бути алгоритмічними командами. Світ гравця – це світ ризику, інтуїції, обережності. Ті, хто відмовляються виконувати правила – не виступають проти гри, вони лише не беруть у ній участі і перестають бути гравцями, однак «гра триває». Кожна гра має початок і кінець. «Гравець» переймається тим, що кожна гра повинна дійсно починатися з початку, з «чистого аркуша», додатково потрібно бути впевненим, що гра має також очевидний, незаперечний кінець. Проте, жодна попередня гра не повинна давати привілеїв чи іншим чином впливати на гравців. Яким би гучним не був попередній результат – він не анулює поразки і не має надавати жодних

переваг. Знак постмодерної зрілості індивіда – готовність віддаватися грі щиро – як це роблять діти [5].

Отже, кожному з чотирьох окреслених типів притаманна певна амбівалентність, тому об'єднати їх в єдину цілісну модель способу життя, на думку науковця, видається неможливим.

Постійне апелювання до метафор З. Бауманом демонструють здатність науковця використовувати метафоричний арсенал для комбінування аналітичних цілей. Проте, щоб не перебільшувати поетичного значення його творчості та не применшувати наукового варто сказати, що його метафори є досить обережними і завжди містять відповідне політико-соціальне наповнення та обґрунтованість, спираючись на оцінку конкретних фактів та статистики.

В науковому доробку З. Баумана ідентичність постає як актуальна проблема сучасності, що реконструюється та визначається заново, перетворюючись на своєрідну гру, театральну виставу, що вільно обирається. Мислитель підкреслює, що базовою життєвою стратегією модерну постає «паломництво». Перш за все, модерний «паломник» робить ставку на стійкість світу, по якому він простує, адже світ у даній життєвій стратегії набуває рис лінійності та кумулятивності. Отож і головна проблема епохи модерну полягає не у побудові ідентичності, а у можливості її збереження, особливо у світі, що нагадує пустелю (де присутня стійкість, проте немає виразності). І навпаки в умовах плинної сучасності стрижнем постмодерної стратегії життя є не побудова ідентичності, а уникнення її фіксації. Відбувається своєрідне дроблення на епізоди, котрі є відрізними від свого минулого та майбутнього і набувають ознак автономності та самодостатності.

Науковець доводить: «паломник», що переймається творенням ідентичності є найвдалішою метафорою загальної моделі життєвих стратегій модерну. Для постмодерну такими метафорами є «гравець», «бродяга», «турист» та «той, що прогулюється». Базовим рушієм цих життєвих стратегій, відповідно до яких і вибудовується ідентичність виступає страх зв'язаності та фіксації.

Наголосимо: за задумом З. Баумана висвітлені стратегії життя більшою мірою, аніж бюрократичний режим управління і координації соціальних процесів, формують політичну та моральну орієнтації індивідів в епоху постмодерну. Серед спільних ознак цих життєвих стратегій – тенденція до фрагментарності й непостійності, через виступи проти прив'язаності та віддалених наслідків подібної взаємодії. Індивіди, у такий спосіб перешкоджають створенню тривалих контактів із взаємними зобов'язаннями, підтримуючи дистанцію між собою та Іншим. Відповідно Інший сприймається передовсім як об'єкт естетичної, а не соціально-політичної чи моральної оцінки, як справа смаку, а не предмет відповідальності. У результаті переведення індивідуальної автономії в опозицію до громадянських та моральних зобов'язань величезні до цього значимі області людських відносин маргіналізуються. Кожне суспільство встановлює власні межі життєвими стратегіями – в такому контексті постає проблемність втілення ідеї демократичного громадянства, адже визначені вище типи виключають існування взаємозв'язків у межах котрих могло б вільно функціонувати це поняття.

Отже, політична неспроможність індивідів епохи постмодерну є наслідком естетичної акцентуації (що є базовою у всіх чотирьох типах) і орієнтується виключно на атрибути суб'єкта стосовно об'єкта – інтерес, хвилювання, задоволення, при цьому риси та якості самого об'єкта ігноруються. Об'єкт та зміст стають байдужими; головне питання – наскільки вони «цікаві». Зосереджений на пошуках «цікавого», суб'єкт розмиває контури політичного світу – держави, її території, інститутів. Тому об'єкти помічені побіжно та поверхово не відформовуються у свідомості як сутності. Відтак, колективні ідентичності втрачають свою «прив'язку» до формальних політичних чинників, деієрархізуються і стають предметом постійних конструкцій та деконструкцій з боку денационалізованих політичних еліт.

Список використаної літератури:

1. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2004. – 188 с.
2. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: «Логос», 2005. – 390 с.
3. *Бауман З.* Плинні часи. Життя в добу непевності / Зигмунт Бауман; пер. з англ. – К.: «Критика», 2013. – 176 с.
4. *Бауман З.* Текущая современность / Зигмунт Бауман. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240 с;
5. *Bauman Z.* From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity / Z. Bauman // Questions of Cultural Identity.– London, 2000. – P. 18–35.
6. *The sociology of Zygmunt Bauman: challenges and critique / ed. by Michael Hviid Jacobsen and Poul Poder.* – Cornwall: Ahgate, 2008. – 420 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF INDIVIDUAL IDENTITY IN THE ERA OF MODERN AND POSTMODERN Z. BAUMAN'S CONCEPT**Oksana Kiriienko**

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: kyryenko@ukr.net*

It was found methodological basis and essence of the phenomenon of identity in the concept of Z. Bauman. Analyzed the basic features of common life strategies of modernism and postmodernism era through the author's metaphorical constructions - «pilgrim», «player», «tourist» and others. The basic problem of construction of individual identity, which determined the general life strategy of a particular era.

Key words : identity, «solid modernity» (modern), «fluid modernity» (posmodern), the overall life strategy .

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЭПОХИ МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА: ПОДХОД З. БАУМАНА**Оксана Кириенко**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: kyryenko@ukr.net*

Установлены методологические основания и сущность феномена идентичности в концепции З. Баумана. Проанализированы базовые черты общих жизненных стратегий эпохи модерна и постмодерна через авторские метафорические конструкции – «паломника», «игрока», «туриста» и др. Исследованы основные проблемы построения идентичности индивида, детерминированные общими жизненными стратегиями конкретной эпохи.

Ключевые слова: идентичность, «твердая современность» (модерн), «текущая современность» (посмодерн), общая жизненная стратегия.

УДК32.01:[141.78:141.82]

ПОСТМАРКСИЗМ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО: ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ

Юлія Мартиняк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: yuliyamartyniak@gmail.com*

Виокремлено межі розуміння постмарксизму. Проаналізовано взаємозв'язок постмарксизму з постмодернізмом, постструктуралізмом, культуральними студіями. Запропоновано низку тверджень, котрі ідентифікують ту чи іншу концепцію як постмарксистську.

Ключові слова: постмарксизм, постмодернізм, політичне, суб'єктність.

Розпад СРСР, теорії «кінця історії», глобалізація, глокалізація спонукають до переосмислення і суспільного, і політичного буття загалом. Постмодерний підхід у такому контексті видається достатньо широким, з одного боку, та гетерогенним – з іншого. Ми коротко окреслимо постмарксистський підхід до дослідження соціального та політичного, який, розміщуючись на перетині постмодернізму, постструктуралізму, критичних теорій, культуральних студій і власне марксизму, постає актуальним для дослідження політичного, але фактично не введений у вітчизняну науку, на відміну від англосаксонської та континентальної наукових шкіл.

У межах англосаксонської та континентальної наукових шкіл постмарксизм розглядається поряд із: а) критичними теоріями; б) постструктуралізмом; в) постмодернізмом. Характерними у такому контексті є праці «Ключові мислителі: від критичної теорії до постмарксизму» С. Торней і Ж. Тауншенда, «Автономія та гетерономія політики. Політичні мислителі між постмарксизмом та постструктуралізмом» Франкфуртської робочої групи політичної теорії та філософії, «Постмарксизм: інтелектуальна історія» С. Сіма. Цим питанням займається й відомий словенський учений С. Жижек («Піднесений об'єкт ідеології»). У США постмарксизм досліджують зазвичай у рамках культуральних студій.

На пострадянському просторі постмарксизм не лише фактично науково не осмислювався й не аналізувався, а й сам термін використовувався украй рідко. Так, коротко розглядають феномен російські дослідники М. Максимов (у межах інтерпретації політичної діяльності), В. Полікарпов і С. Полікарпова (як альтернативу концепції ліберальної демократичної політики), пов'язуючи останній фактично лише із Е. Лаклау та Ш. Муффа («Гегемонія та соціалістична стратегія»). В Україні постмарксизм постає об'єктом аналізу у М. Жеребкіна й А. Пипича. Перший у статті «Постмарксистська теорія дискурсу Ернесто Лаклау і Шанталь Муффа: новий погляд на політичні процеси у країнах

колишнього СРСР?» услід за російськими науковцями аналізує доробки Е. Лаклау та Ш. Муф, побіжно згадуючи послідовників заснованої ними Есекської школи дискурс-аналізу, другий пропонує теорію «соціального опосереднення» як альтернативу соціальній теорії марксизму в добу Постмодерну [9], зазначаючи вульгаризацію марксизму та необхідність його «перепрочитання». Така ситуація констатує необхідність розкриття й окреслення ключових поглядів розуміння феномену постмарксизму.

Більшість філософських напрямів кінця ХХ ст. мають приставку «пост» у контексті позначення заперечення безпосередніх попередників не через подолання старої форми, а радше через обмеження значення у зіставленні з іншими формами; це своєрідне означення зв'язку з певним змістом за: а) збереження змісту; б) можливості взаємозв'язку з іншими змістами; в) відкритості до перетворень; г) умовності системи. Науковець В. Кемеров зазначає, що це порядкове, комбінаторне заперечення, яке зберігає предметність актуальної філософської діяльності, причому змінюючи уявлення про ієрархію установок і методів [8]. Актуальним у такому контексті постає питання Аніла К. Джейна: Постмодерн – кінець чи закінчення модерну? [16]. Відповідь одного з найавторитетніших філософів сьогодення Ю. Габермаса на це питання така: для науковця буття розгортається у модерній темпоральності, адже теза про настання епохи Постмодерну необґрунтована – не змінилась структура духу часу; постмодерн – нова форма консерватизму, що подає себе як антимодерн [10]. Натомість *modernitas* кожного разу виражає свідомість епох, котрі співвідносять себе з минулим та усвідомлюють себе в такому контексті результатом переходу від «старого» до «нового». Він зазначає: упродовж ХІХ ст. виникає усвідомлення сучасності, яке звільняється від всіх історичних зв'язків і зберігає за собою лише абстрактне протиставлення традиції, історії загалом. Тобто сучасним у такому контексті вважається те, що «спонтанно сприяє об'єктивному вираженню актуальності духу часу, який спонтанно оновлюється» [10]. Французький філософ Ж. Бодрійяр висунув припущення, що постмодерн як ідеальна фаза модерну закінчився. Дискусія стосовно означення та місця постмодерну виходить за межі нашого дослідження. Ми ж зупинимось на визначальних ознаках останнього – йдеться про розпад на фрагменти залишків квазіхолістичної моделі суспільства, зникнення вертикального виміру влади, перетворення ліберальної рівності можливостей на рівність дійсностей, перехід від монізму, логоцентризму та телеологізму до поліцентризму й автономності, фрагментарність, маргінальність, осмислення дійсності через систему символів. У межах постмодерну існування політичного недетерміноване, натомість формальною підставою існування та функціонування політичних інститутів є легітимність як незаперечуваність з боку інших права на управління, а остання полягає у простому самовідтворенні політичної системи. Класична філософія хоч і визнавала за джерелом структури суспільства неантропний характер, але вищий принцип, моноцентризм, об'єднував людей в одне ціле, приводив їх до «божественного спільного знаменника» [3]. У постмодерні розуміння обернено пропорційне: зовнішнє джерело структури роз'єднує людей; окрім того, руйнує саму людину на частини, перетворюючи індивіда на «дивіда». Безпосередній зв'язок постмарксизму з історією постмодернізму констатує С. Сім. Він зауважує, по-перше, проблематичні для постмарксизму перспективи, у зв'язку з відходом

М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Бодрійяра, котрі тією чи іншою мірою вели діалог із марксизмом [18]; по-друге, констатує спільність ідеалів для постмарксизму та постмодернізму (у тому числі постструктуралізму), нівелюючи інтелектуальну традицію відчуття обмеження й авторитаризму, спонукаючи до політики плюралізму як констатації різниці й різноманітності на противагу системній маргіналізації. Дещо відмінний підхід спостерігаємо у межах культуральних студій. Так, К.-С. Чен досліджує постмарксизм крізь призму зіставлення культуральних студій, з одного боку, і постмодернізму, з іншого – йдеться про розрізнення постмодернізму на домінуючий, у розумінні моральної, естетичної, культурної критики, і критичний постмодернізм на ґрунті праць «пост-1968» року (М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Бодрійяр) як окреслення динаміки у межах тріади «історія – теорія – культурна політика» [13]. Власне, у межах протиставлення, порівняння та накладання двох форм постмодернізму й культуральних студій витворюється критичний простір тотально іншого порядку, а саме – постмарксистські культурні студії.

У найзагальнішому значенні приставка «пост» у рамках наукових напрямів, концепцій і підходів позначає критичне осмислення та переосмислення суспільства. Зауважимо: мається на увазі саме рефлексивна критика. У такому контексті постмарксизм постає критикою суспільства за Марксом та проти Маркса водночас. Ф. Енгстер констатує: «Після Маркса» означає не тотально за Марксом, а те, що може бути фрагментарно приєднаним до досвіду й історії марксизму «після Маркса» [14]. У такому розумінні крізь призму чи, радше, під впливом структуралізму та деконструкції до постмарксистських зараховують концепції та рухи фемінізму, антирасистську, антиколоніальну й антиімперіалістичну соціальну критику.

Учений К. Касторіадіс стверджує: у марксизмі історично співіснували дві складові: 1) революційна у трактуванні філософії не як засобу пояснення, а як інструменту перетворення життєвого простору; 2) складова, що «відновила у правах та зміцнила капіталістичне суспільство і його культуру в їх найглибших тенденціях, навіть тоді, коли це відбувалося внаслідок заперечення низки важливих аспектів капіталізму» [7] через поєднання соціальної логіки капіталізму та наукового позитивізму XIX ст. І саме реалізація положень другої складової на практиці привела до сцієнтистського позитивізму, індустріалізму й раціоналізму. У найзагальнішому вигляді в межах марксистського підходу виокремлюють такі концепції: власне марксизм К. Маркса (до речі, він відмовлявся визнавати себе марксистом), «ортодоксальний марксизм», неомарксизм; «західний марксизм» у різних його інтерпретаціях; постмарксизм.

Від Д. Лукача та К. Корша можемо розглядати виникнення метамарксистської концепції марксизму у розумінні вимоги застосування марксизму до самого ортодоксального марксизму. Неомарксистська концепція як окрема методологія чи підхід характеризується багатьма особливостями: є критичною теорією не лише в контексті сучасного суспільства, а й у контексті ортодоксального марксизму; виступає проти історичного об'єктивізму, оскільки вбачає у ньому одну з модифікацій позитивізму, що в межах політичного простору веде до індустріалізму, технократії та тоталітаризму;

позиціонує себе як альтернативу всім видам позитивізму та об'єктивізму; дистанціюючись від об'єктивістського економічного детермінізму в розумінні політичного, неомарксизм ґрунтується на суб'єктно-антропологічному підході до феномену політичного, а основними категоріями аналізу в такому контексті постають свобода, самовідчуження, деформація онтологічного виміру політичного, деформації природних для людини інстинктів у сучасному суспільстві; прагне навернення до ціннісного підходу та подолання емпіричної орієнтації політичного знання. На думку М. Хевеші, неомарксизм – це особливий напрям суспільної, в тому числі філософської, думки 50–60-х років ХХ ст. Тут йдеться не про нові дослідження Марксового доробку, а радше про теоретичне прагнення за допомогою марксизму знайти відповіді на актуальні питання сучасності [11]. Зауважимо французький напрям філософської антропології на основі синтезу екзистенціалізму та західного марксизму, а також концепцію ідеології Л. Альтюссера крізь призму психоаналітичного підходу (Лакан, Фройд).

За П. Андерсоном, марксизм є теорією, яка водночас претендує на те, аби бути історією теорії [2], а західний марксизм з'являється у вигляді метамарксистської концепції марксизму. Натомість у С. Торней та Ж. Тауншенда постмарксизм – це критичне осмислення критичної думки. Перш, ніж приступити до визначення постмарксизму, варто зазначити, що він, як загалом сучасні підходи з приставкою «пост», не може мати єдиної дефініції, будучи надто неоднорідним, з одного боку, та широким – з іншого. Для прикладу, Ф. Голдштейн взагалі заперечує розгляд постмарксизму як наукового напрямку чи школи, трактуючи останній теоретичним підходом [15]. Постмарксизм пов'язують насамперед із Е. Лаклау та Ш. Муфф, котрі піддали сумніву доречність і законність марксизму як ідеологічної та теоретичної практики. Для С. Торней і Ж. Тауншенда точкою відліку постмарксизму як повноцінного напрямку, поряд із постструктуралізмом, постмодернізмом, постіндустріалізмом, постфемінізмом, постгуманізмом, постфілософією, є Празька весна 1968 р., а для С. Сіма – праця «Гегемонія та соціалістична стратегія» (1984).

Ще більш неоднозначним постає питання зарахування тих чи інших учених (і відповідних наукових концепцій) до постмарксистів. У 80-х роках ХХ ст. до постмарксистів зараховували Х. Арндт, Т. Адорно, Ю. Габермаса, Р. Курца, критерієм чого була соціальна критика, що розвинулась на основі французької філософії постструктуралізму та деконструкції (Ж. Дельоз, А. Негрі, Ж. Дерріда, А. Бадью, А. Балібар, Дж. Рансьєр, Ф. Гваттарі та ін.) [14]. У межах порівняльного підходу до критичних концепцій у кластері «Марксизм, неомарксизм та постмарксизм» зараховують Л. Альтюссера, Р. Барта, П. Бурдьє, Ж. Бодрійяра, Ю. Габермаса, Ф. Джеймсона [19]. С. Торней і Дж. Тауншенд, аналізуючи постмарксистські концепції, вказують на концепції К. Касторіадіса, Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, Ж. Ліотара, Е. Лаклау та Ш. Муффа, Л. Геллнера, Ю. Габермаса, Ж. Дерріда а також постмарксистський фемінізм.

В Оксфордському словнику постмарксизм визначається так: 1. Це розвиток радикальних підходів до переосмислення марксизму з кінця 70-х рр. як відповідь на класичний марксистський матеріалізм, економізм, історичний детермінізм, антигуманізм та класовий редукціонізм під впливом постструктуралізму та постмодернізму, зокрема й

стосовно відмови від метанаративів (у тому числі й самого класичного марксизму). З 80-х років пов'язується також із фемінізмом та постколоніалізмом. Це антиесенціалістський підхід, за якого клас, суспільство й історія трактуються не унітарними, попередньо дискурсивними категоріями; плюральні суб'єктні позиції динамічно трактуються дискурсивними у зв'язку із класом, гендером, расою, національністю, що заперечують можливість єдиної класової свідомості. Постмарксизм пов'язаний із поняттям гегемонії А. Грамші; ідеологія та культура розглядаються як відносно автономні від економічного базису. 2. Посилання на відмову від марксизму багатьма колишніми марксистами, зокрема після краху комунізму радянського зразка у Східній Європі 1989–1991 рр., коли марксизм зазнав дезавування [12].

Має місце розрізнення між марксизмом та постмарксизмом [18]. Коли у першому випадку йдеться про відправну точку теорій так званої радикальної демократії як шляху лівих, то у другому – про антимарксистську позицію або критику, заперечення марксизму. Virізнюють такі підходи до розуміння постмарксизму: 1) переосмислення та перепрочитання ортодоксального марксизму; 2) апелювання до марксизму в найширшому значенні; 3) підхід, пов'язаний із виходом за межі марксизму в контексті історизму та, певною мірою, переосмислення онтологічних вимірів буття. Власне, останній підхід – основний для застосування постмарксизму в межах дослідження політичного у головних його вимірах. У такому контексті постмарксизм постає своєрідною академічною практикою на противагу революційному духу [18]. Тут можна стверджувати, що базовим, центральним елементом постмарксизму є, проте, знаходження у межах марксистської проблематики, навіть за умов заперечення потенціалу останнього в оновленні критики [20].

У найзагальнішому значенні можна виокремити такі головні передумови, чи, радше, проблемні вузли трактування постмарксизму: відмова від метанаративів (трактування історичного процесу в телеологічному розумінні «історія–ціль»), заперечення історичного детермінізму (такою формою можна вважати центральну роль партій); критика надмірного раціоналізму (марксистське вчення про етику), критика позитивізму, наслідком чого є хибне трактування ідентичності та суб'єктивності. У Е. Лаклау та Ш. Муффа, із котрими зазвичай пов'язують постмарксизм на пострадянському просторі, він постає, по суті, постметафізичною політичною теорією всезагальної еменсипації, де простором творення смислів є дискурсивне поле на противагу і холізму, і есенціалізму в розумінні політичного та соціального. Питання дихомії «суб'єкт – структура» знімається, кожен об'єкт тут – об'єкт дискурсу, а сам концепт суспільства, з погляду продукування метапозицій, заперечується. Натомість визначальним стає політичне як боротьба у сфері означуваного і в такому контексті – творення символічного [17]. По суті, мовиться про те, що С. Жеребкін виокремлює як невичерпність соціального, структурну невирішеність та радикальну випадковість [4]. За таких умов «пост» можна трактувати переходом від критики економіки у прямому значенні («робоча сила, капітал», «фінанси» і под.) до економіки структури, бажання, насолоди, мови, тексту, символу, дискурсу, тобто переходом від капіталістичного способу виробництва до виробництва

сенсів і структури суб'єктності, коли розуміння влади як володіння ресурсами поступається владі у вигляді репродукування структур, впливів, продукування значень та комунікацій.

Відомий дослідник марксизму С. Жижек вводить поняття «безсвідоме товарної форми», із чого випливає смисловий образ суспільного життя. Умовою його можливості, в свою чергу, є власне це безсвідоме як незнання його суб'єктів. Безсвідоме як незнання з боку суб'єкта С. Жижек позначає симптомом і пропонує такий логічний ряд: симптом – ідеологічний фантазм – віра – надлишкова насолода – Реальне (за Лаканом). У такому контексті автор трактує марксизм симптомом маніфестації повернення витісненого. Можливість судження про функціонування системи для С. Жижека ймовірна лише у межах діалектичного зв'язку між відтворенням системи, з одного боку, та її відхиленням від норми – з іншого. Учений зауважує парадокс: суспільство, сконструйоване як універсальне, це ж універсальне відхиляє і, власне, через таке заперечення та витіснення «позитивно» повертається до суспільства, але симптоматично та зміщено.

Ще одна проблема, що висуває постмарксизм – проблема суб'єктності й суб'єктивності. Проблема суб'єктивності започаткована вже у західному марксизмі й критичній теорії, котрі виявляли розрізнення у значенні наявності проміжків або розривів. Подолання капіталістичного суспільства і логіко-системним шляхом, і в значенні історичного розвитку або необхідності, унеможлиблює наявність діяльного революційного суб'єкта у межах такого об'єктивного стану, і саме тут суб'єкт постає пустою знаковістю, трактується у межах розривів. У співвідношенні об'єктивного та суб'єктивного постмарксизм вводить не просто революційного суб'єкта, а суб'єкта як такого. По суті, констатується: одним із визначальних позивів постмарксизму є такий – децентрація та деконструкція суб'єкта, що протиставляє себе як неосяжне та недоступне не лише об'єктові, а й самому собі. Власне, тут заперечується актуальність стосовно дихотомічної пари «економіка – політика», котру замінює розрізнення «політика – політичне». Таке розрізнення пов'язане насамперед із критикою репрезентації (те, що репрезентоване, і те, що не піддається репрезентації як універсальне, відкрите, ціле).

Отже, будучи пов'язаним із постмодернізмом, постструктуралізмом, культуральними студіями, постмарксизм можна окреслити своєрідним намаганням реонтологізації критики суспільства. Загалом ще раз коротко окреслимо головні положення, котрі ідентифікують ту чи іншу концепцію як постмарксистську: 1) рефлексивне критичне осмислення суспільства; 2) знаходження у межах марксистської проблематики, «за Марксом та проти Маркса водночас»: а) відмова від метанаративів; б) заперечення історичного детермінізму; в) критика надмірного раціоналізму; г) критика позитивізму, наслідком котрого є хибне трактування ідентичності та суб'єктності; 3) дослідження політичного як боротьби у сфері означуваного замінює дослідження дихомії «суб'єкт – структура»; 4) перехід від критики економіки у прямому значенні до економіки структури, бажання, насолоди, мови, тексту, символу, дискурсу; 5) у співвідношенні об'єктивного та суб'єктивного постмарксизм вводить суб'єкта як такого, децентрація та деконструкція суб'єкту, який протиставляє себе як неосяжне та недоступне не лише об'єктові, а й самому собі; 8) актуальність стосовно дихотомічної пари «економіка –

політика» поступається розрізненням «політика – політичне», пов'язаним із критикою репрезентації.

Список використаної літератури:

1. *Александров А.* Политика Постмодерна как симуляция Политического [Электронный ресурс] / А. Александров. – Режим доступа: <http://konservatizm.org/konservatizm/sociology/17111142902.xhtml>
 2. *Андерсон П.* На путях исторического материализма / П. Андерсон // Размышления о западном марксизме. – М.: Интер-Версо, 1991. – 272 с.
 3. *Бауман З.* Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социолог. журн. – 1994. – № 4. – С. 69–81.
 4. *Жеребкін М.* Постмарксистська теорія дискурсу Ернесто Лаклау і Шанталь Муфф: новий погляд на політичні процеси в країнах колишнього СРСР? [Електронний ресурс] / М. Жеребкін. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/Post_marxist_discourse_theory_Ernesto_Laclau_and_Chantal_Mouffe_a_new_perspective_on_the_political_processes_in_the_countries_of_the_former_USSR_17125.pdf
 5. *Жижек С.* Возвышенный объект идеологии / С. Жижек; пер. с англ. В. Софронова. – М.: Худож. журн., 1999. – 114 с.
 6. *Жуковский А.* Неомарксизм: возможности и результаты применения в политологии / А. Жуковский // Современные исследования социальных проблем: электронный науч. журн. – 2012. – № 1 (09).
 7. *Касториадис К.* Воображаемое установление общества / К. Касториадис; пер. с франц. – М.: Логос, 2003. – 418 с.
 8. *Кемеров В.* Философская энциклопедия / В. Кемеров. – М.: Панпринт, 1998. – 453 с.
 9. *Пипич А.* Соціальна філософія і наука у вирі суспільних перетворень / А. Пипич // Філософ. діалоги. – К., 2010. – Вип. 4, Ч. 1. – С. 263–270.
 10. *Хабермас Ю.* Политические работы / Ю. Хабермас; пер. с нем. – М.: Паксис, 2005. – 368 с.
 11. *Хевеши М.А.* Неомарксизм и его место в истории западной философии XX века. [Электронный ресурс] / М.А. Хевеши. – Режим доступа: <http://commune.narod.ru/marxism>
 12. *Chandler D.* A Dictionary of Media and Communication / D. Chandler, R. Munday. – United Kingdom: Oxford University Press, 2011.
 13. *Chen C.-H.* Post-marxism: between/beyond critical postmodernism and cultural studies / C.-H. Chen // Critical Dialogues in Cultural Studies. – London: Routledge, 1996. – 529 p.
 14. *Engster F.* Post-Marxismus: Zur Kritik der Politischen Ontologie [Електронний ресурс] / F. Engster. – Режим доступу: <https://dSPACE.sunyconnect.suny.edu/handle/1951/36175>
-

15. *Goldstein Ph.* Post-Marxist theory : an introduction / Philip Goldstein. – Albany: State University of New York Press, 2005. – 145 p.
16. *Jain Anil K.* Politik in der(Post-)Moderne – Reflexiv-deflexive Modernisierung und die Entpolitisierung des Politischen / Anil K. Jain. – München: edition fatal, 2000. – 680 s.
17. *Laclau E.* New Reflections on the Revolution of Our Time / E. Laclau. – London: Verso, 1990. – 280 p.
18. *Sim S.* «Post» or «Past»? Does Post-Marxism have any Feature? [Електронний ресурс] / S. Sim. – Режим доступу: <http://globaldiscourse.wordpress.com/contents/%E2%80%98post%E2%80%99-or-%E2%80%98past%E2%80%99-does-post-marxism-have-any-future-by-stuart-sim/>
19. *Simons J.* Contemporary Critical Theorists: from Lacan to Said / J. Simons. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004. – 293 p.
20. *Torney S.* Key Thinkers from Critical Theory to Post-Marxism / S. Torney, J. Townshend. – London: SAGE Publications Ltd, 2013. – 234 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

POST-MARXISM IN THE CONTEXT TO THE RESEARCH OF POLITICAL: AN APPROACH TO INTERPRETATION

Julia Martynyak

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy,
Department of theory and history of political science
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail:yuliyamartynyak@gmail.com*

Stand boundaries of understanding Post-Marxism. Examines the interrelation of Post-Marxism and postmodernism, poststructuralism, cultural studies. Offers a number of assertions that identify this or that conception as Post-Marxist.

Key words: Post-Marxism, postmodernism, political, subjectivity.

**ПОСТМАРКСИЗМ В КОНТЕКСТЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО:
ПОДХОДЫ К ИНТЕПРЕТАЦИИ**

Юлия Мартыняк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: yuliyamartyniak@gmail.com*

Выделяются границы понимания постмарксизма. Анализируется взаимосвязь постмарксизма с постмодернизмом, постструктурализмом, культуральными студиями. Предлагается ряд утверждений, которые идентифицируют ту или иную концепцию как постмарксистскую.

Ключевые слова: постмарксизм, постмодернизм, политическое, субъектность.

УДК 326

НАУКОВА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Святослав Мотрен

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: s.motren@gmail.com*

У статті запропоновано авторське розв'язання проблеми концептуалізації феномену глобальної демократії. Обґрунтовано евристичні перспективи конструктивістського підходу щодо забезпечення ідейного підґрунтя конструювання явища глобальної демократії. З'ясовано сутнісні аспекти цивілізаційного підходу, котрі подають підстави для практичної реалізації ідеї глобальної форми демократичної взаємодії.

Ключові слова: глобальна демократія, конструктивістський підхід, цивілізаційний підхід, відносини «Я – Інший», діалог, екзистенція.

За останні десятиріччя світ змінив свою основу, ансамбль одночасних перетворень у науково-технічній, економічній, політичній, соціокультурній сферах з усією очевидністю засвідчив глобальне існування планети. Глобалізація виступила основною тенденцією, що трансформувала світові цінності, проникла в чи не кожне суспільство, справила істотний вплив на різні його частини. Вона значно інтенсифікувала світові зв'язки, перетворила світ на єдиний економічний та інформаційний простір.

На протигагу ілюзорному уявленню про поверхову уніфікацію, продиктовану західними стандартами, структурно-функціональна система сучасного світу набуває виразного поліцивілізаційного характеру. Кожна цивілізаційна ланка є вільною і самостійною у своїй поведінці. Її власні традиційні ідейно-ціннісно-мотиваційні засади вирішально впливають на народи і держави, що проживають у її ареолі. В зв'язку з цим першочергове практичне значення має усвідомлення цивілізаційної ідентичності в масштабі сучасної глобальної макроцивілізаційної системи. Це відкриває виток для розвитку форм глобальної демократії

У публічній владі нинішньої епохи виявляється особливий сенс словосполучення *zoon politikon*, – роз'яснює своє бачення демократичного устрою О. Гьофе, видатний німецький філософ. Людині потрібне панування, але його суть полягає не в покріпаченні підлеглих, а в можливості вільної самоорганізації учасників [2, с.94].

Грецьке слово «демократія» (*demos – kratos* – народ – влада) стає засадничим для сучасної політичної науки – як форма глобального співжиття. Є воно частиною цілісного політично-філософського та етичного дискурсу, а також важливою складовою складного й багатовимірного процесу глобалізації, який охоплює всі найістотніші аспекти сучасного суспільного буття. Щодо перспектив легітимації демократії на міжкультурному рівні, не можна одразу дати вичерпної відповіді, спочатку необхідно концептуалізувати її суть.

Концептуалізація феномену глобальної демократії потребує, насамперед, чітко обраної методології. На наш погляд, найвідповіднішим для вибудування концепції глобальної демократії є застосування конструктивістського підходу як інструментального методу, що описує процес формування реальності, та цивілізаційного підходу як ідейного підґрунтя, що засвідчує доцільність формулювання певного ціннісно-нормативного наративу. Ці підходи необхідно підкріпити методологією новітнього філософського мислення, вираженою, зокрема у нашій розвідці, концепцією «Я-Інший».

В основу концепції «Я-Інший» ми покладаємо ідеї комунікативно-інтерактивної онтології, представлені діалогікою М. Бубера, М. Бахтіна та екзистенціальною комунікацією К. Ясперса. Поєднання їх із конструктивістським світоглядом, що підкреслює єдність філософсько-політологічної традиції, а також перегляд у межах, власне, новітнього філософського осмислення явища демократії, простежуємо в І. Нойманна, його інтерпретації залучення «Іншого».

Перш ніж приступити до характеристики названих підходів, вважаємо за необхідне визначити, що дає підстави для ствердження про можливість існування демократичного устрою в глобальному масштабі. По-друге, ми повинні наголосити, чи є глобальна демократія суто ідейно-теоретичним, абстрактним конструктом, чи має ознаки практичного втілення.

Унаслідок глибинних трансформацій та інтернаціоналізації міжнародного життя в останні десятиріччя ХХ – початку ХХІ ст. виявилася принципова поліцентричність світу, взаємна детермінованість рівнів зовнішньої і внутрішньої політики, що усвідомлюється як «пост міжнародний» стан світової політики. Можемо констатувати: формою організації світової системи у ХХІ ст. є глобальна павутина, її основна риса – це множинність суб'єктів. Такий стан речей спонукає до пошуків не лише форм оптимальної внутрішньо-суспільної взаємодії, а й способу самоорганізації в межах глобального співжиття.

До витворення історичного контексту, забезпечення процесуально-просторового тла, на якому може розгорнутися глобальна демократія, спричинилася низка чинників, найголовніші з-поміж котрих, це:

– глобалізація, зростання кількості учасників міжнародних відносин, насамперед недержавних, зниження контролю з боку національних урядів, посилення обсягу транснаціональних взаємодій, що проявилася у взаємопроникненні суспільств, зворотності впливів міжнародного і внутрішньополітичного середовища;

– розвиток засобів комунікації, формування єдиного глобального інформаційного простору як сукупності мереж комунікації між індивідами, відносно автономного від контролю іншими суб'єктами, зокрема державами;

– демократизація суспільств і міжнародної політики, збільшення кількості держав з демократичними формами правління, глобальний процес поширення цінностей та стандартів ліберальної демократії;

– нерівномірність розвитку, що, як ніколи, характеризується хаотичністю, динамічністю, непередбачуваністю змін, висока затребуваність індивіда нового типу – активного, освіченого, політично-компетентного;

– трансформація ідентичності, яка виступає структурним чинником сучасних суспільних і міжнародних відносин, криза традиційних форм ідентичності, пов'язаних з територіальними та державно-національними чинниками; у глобалізованому світі держава перестала бути «центром», який тримає усіх. Зв'язки та ідентифікація з традиційними великими та малими спільнотами зберігаються, проте під впливом глобалізаційних процесів формуються нові ідентичності, що виходять за їхні рамки. Відбувається одночасне поєднання старої реальності (національно-територіальної) і нової (глобальної, інформаційної);

– віртуалізація сучасних суспільств, життя в епоху суспільства образів і образів суспільств, інтенсивне становлення віртуальних індивідів, які формують глобальні спільноти, творять нову міфологію, цінності, впливають на реальність;

– плинна, ситуативна, пластична ідентичність, що позначає образ постмодерного світу;

– щільність міжкультурної комунікації, міграційні процеси, наукові та студентські обміни, туристичні подорожі, знайомство з іншими соціокультурними середовищами, що прискорюють процеси культурної та економічної взаємодії соціумів; безпосередній, «живий» контакт між індивідами, які представляють різні регіони, країни та континенти, сприяє екзистенціальному взаєморозумінню, емпатії, довірі, солідарності, надає значного потенціалу для гуманізації відносин між суспільствами [7, с.158–163].

Саме формулювання поняття «глобальна демократія» стало можливим на постнекласичному етапі розвитку науки. Постмодернізм відкрив нові методологічні грані, започаткував орієнтири, які по-новому дають змогу осмислювати образ світу, вивчати принципи його функціонування, пізнавати сутність, місце і значення суб'єкта. Потенціал суб'єкта розкривається мірою його залучення до системи складних глобальних взаємозалежностей. Недержавні суб'єкти вступають у взаємодію одне з одним за мінімального посередництва держави або навіть супроти її волі. У зв'язку з цим принципового значення набуває внутрішній світ суб'єкта, його цінності, інтегрованість у нові центри впливу. Це спонукає до переосмислення традиційних ідентичностей, аналізу наднаціональної, регіональної, місцевої, транснаціональної, корпоративної ідентичностей.

Саме з перспектив постмодерністського світобачення, у світлі виразного усвідомлення відмінностей ідентичності представників різних цивілізацій, котрі використовують глибинні культурні й етнопсихологічні позначення, а також ідеї комунікативного конструювання соціальної реальності, як центрального елементу конструктивістського підходу, можемо розуміти глобальну демократію як форму співжиття цивілізацій, а демократію загалом як спосіб взаємодії між суб'єктами.

Тепер перейдемо до означення обраних підходів, аби виявити методологічне підґрунтя, яке вони покладають в основу інтерпретування смислу демократії та способу її (само) проявлення з погляду третього тисячоліття.

Конструктивізм об'єднує низку методологічних напрямів, застосовуючи передусім ідеї неінституціоналізму, когнітивістики, постмодерної політичної філософії. На його становлення вплинули філософія комунітаризму, комунікативна теорія і концепція суспільства знань. Основоположною ідеєю є теза, що акцентує на значущості чинників людської свідомості у формуванні інтересів і спрямованості суспільної діяльності загалом. Вона виражає основну думку, згідно з якою суспільні відносини є конструктами «інтерсуб'єктивних» кредо – ідей, поглядів, вірувань, переконань, котрі поділяють багато суб'єктів. Структури спільного знання несуть в собі основний потенціал, який спричиняє певний *status quo*, вони ж обумовлюють вагомість матеріальних ресурсів та результативність їхнього застосування. Конструктивізм вирізняє несприйняття матеріалістичного детермінізму та теорії раціонального вибору [8, с.35–36].

Для витлумачення явища глобальної демократії найпридатніший напрям конструктивістського аналізу, що можна визначити як соціальний конструкціонізм. Він же найточніше відповідає положенням діалогічної філософії, екзистенціалізму, лінгвістичної філософії.

Виокремимо ознаки, котрі, на наш погляд, виражають головний зміст соціального конструкціонізму і створюють передумови для усвідомлення сутності глобальної демократії:

- визнання дискурсу й соціальних відносин як формотворчих чинників конструювання світу та власного «я» суб'єкта;
- відмова від увявлення про загальну абсолютну істину;
- заохочення до багатоголосся і взаємного збагачення дискурсів, а також демократизації та соціального перетворення свідомості людей.

Наголосимо також, що принциповою позицією соціальних конструкціоністів є переконання про соціальний характер конструювання знань і бачення навколишнього світу: «Ми конструємо світ не індивідуально в своїй свідомості, а спільно – в розмові, угодах, соціальних практиках» [8, с.38]. Вони акцентують на значенні колективних конструктів (авторами яких є спільнота і дискурс), відповідальних за остаточну цілісну побудову образу світу. «Все, що ми вважаємо дійсним, цінним, красивим... конструється за допомогою мови у відносинах з іншими людьми; конструкції світу тісно пов'язані з внутрішньогруповою згодою всередині різних спільнот», – думка, напрочуд близька до концепції діалогу М. Бахтіна як дзеркальних відносин Я і Ти, згідно з якою, поняття, котрі наділяють якістю, дають визначення, надихають щось живою сутністю, є поняттями суть-мовними. «Сам собою я ніякий, лише завдяки оцінкам і відношенням інших щодо мене я набуваю певної визначеності, стаю чимось» [3, с.18–19].

Тут доцільно розглянути аргументи Г. Гадамера на користь універсальності розуміння. На запитання, чому розуміння – явище суть-мовне, він відповідає: «...мова є тим, що несе у собі і забезпечує спільність світоорієнтації». Спілкування – це завжди взаємний процес, де обробляється спільне поле мовлення. Розмова являє собою діалог, що не є простим додаванням двох паралельних монологів, утвердженням однієї думки на протиположній, діалог – це ситуація солідарності, коли обидві думки преображаються, а

розбіжності, що існували між співрозмовниками до початку діалогу, уже не можуть зберегтися після того, як він відбувся. Сама суть того, що ми вважаємо правильним, додає Г. Гадамер, потребує спільності, яка досягається у процесі розуміння людьми одне одних. Після цього між ними встановлюється мовчазна згода, з мовчанням, що виражає зрозумілість і само-зрозумілість. Так, діалог є справді тим виміром, де витворюється між-людська спільність, а «те, що приховане від нас через сліпе дотримання своєї думки, саме в діалозі нам відкривається» [1, с.47].

Глобальна демократія – форма політичних відносин, яка потребує саме такої спільності, з урахуванням взаємних висловлювань і погодженням людей щодо визнання цінностей, загального застосування практик, свідомого виконання принципів. Досягти цього погодження між представниками різних духовних, соціальних, культурних світів можливо внаслідок взаємного доторкання дискурсів і злиття двох (кількох) голосів у багатоголосся.

Для соціального конструкціонізму є звичним оперування такими поняттями, як спільнота, між-людські відносини, соціальні конвенції, мова, дискурс, наратив, діалог, соціальні практики, що робить його надзвичайно затребуваним для дослідження форм рефлексії глобальної демократії. Зорієнтованість конструктивістської методології на якісний аналіз вивчення, визначення історичних коренів різних форм розуміння, дослідження діапазону мінливості суб'єктивних смислів в різних культурах дає змогу ефективно застосовувати підхід у галузі міжкультурних відносин, установлювати підстави для порозуміння між суб'єктами й концептуалізувати лад гармонійної, максимально відкритої і доброзичливої взаємодії – глобальної демократії.

Доповнимо тези, за допомогою яких ми доводили значимість соціального конструкціонізму для обґрунтування явища глобальної демократії, ще одним акцентом: ідеї та комунікація є центральними елементами конструювання соціальної реальності. Ідеї відображають світогляд, ідентичність акторів, комунікація ж робить ідеї спільними, переводить їх на рівень інтерналізованих норм. Логіка комунікативної дії є тим, внаслідок чого розрізнені актори починають вірити в цінність, обґрунтованість ідеї; так ідеї стають консенсуальними, що наділяє їх реальною владою. В нашому випадку, ідея демократії має стати консенсуальною для переважної більшості суб'єктів. Коли вони свідомо і сумлінно поділятимуть норми, виконуватимуть процедурні приписи, модель глобальної демократії дістане втілення.

Тепер обґрунтуємо, чому саме демократія є формою відносин, найпридатнішою для глобальної міжсуб'єктної взаємодії.

У третьому тисячолітті світ – це єдина, складна, ієрархізована система, якій властиві невпинна динаміка та нерівномірність поступу. Значення та перспективи конкретних держав і народів визначаються місцем розташуванням у цій системі. Це спонукає приділяти значну увагу цивілізаційній структурі сучасного світу, що має бути осмислена в світлі глобальних трансформаційних перетворень, пов'язаних з аспектами глобальної і регіональної інтеграції, становленням глобальної інформаційної економіки, проблемами ноосферного розвитку і формуванням планетарної свідомості.

Аналіз цивілізаційної проблематики можемо здійснювати з позиції трьох компонентів – концептуального, політичного й економічного. Концептуальний відповідає за конструювання ідейної платформи, яка відображала б соціокультурну цілісність цивілізацій і цивілізаційних світів, забезпечувала б опис їхньої структури, що складається з різноманітних соціоподілів людства, зокрема, етнічного і конфесіонального характеру, а також підтримується стійкими системами економічних відносин. Для цього вкрай важливо заповнити постідеологічний вакуум, що утворився після розпаду марксистської теоретико-методологічної системи, замінити діалектичні концепти глибинними розробленнями в площині діалогічних відносин. Політичний аспект особливо актуалізується у світлі загрози «зіткнення цивілізацій», що прийшла на зміну «протистоянню між соціальними системами». Його затребуваність визначається у зв'язку зі зміною глобального політичного сценарію, формуванням нового світового дискурсу, заснованого на принципах міжнародного права і справедливості, застосування м'якої сили, мирного співжиття і компліментарності. Економічний аспект підтверджує необхідність скорочення розриву між групою найрозвинутіших і найбагатших країн та групами країн середнього достатку, бідних і економічно відсталих, з аграрно-сировинними спроможностями й проблемними темпами розвитку. Передумови для цього уже склалися: через поєднання традиційної соціокультурної системи з новітніми продуктивними досягненнями в науково-технологічній сфері, трансформацію західного досвіду, адаптацію його до власних умов, цінностей, ментальності й традицій суспільства різної цивілізаційної ідентичності можуть досягти високого ступеня економічної ефективності, як це вже зробили країни Далекого Сходу.

Загалом цивілізаційний підхід подає модель поліцентричної глобальної соцістальної мережі, що відповідає очікуванням гармонійного співіснування, економічної сталості та процвітання. Дві згубні світові війни, понад 40 років напруженого протистояння від «холодної війни», численні національні конфлікти і регіональні сутички виробили стійке прагнення об'єднаної істинно демократичної світ-системи.

Сформувавши підставові уявлення про сутність і значення для концептуалізації глобальної демократії конструктивістського та цивілізаційного підходів, проведемо паралелі з напрямом, розробленим І. Нойманном, який він виводить у самостійний методологічний підхід – «східний екскурс». Нинішній етап наукового розвитку характеризується піднесенням інтересу до проблематики ідентичності. Особливо затребуваними є напрями, котрі досліджують і концептуалізують механізми її формування. Напрацювання у сфері колективної ідентичності можуть поглибити розуміння основ функціонування глобальної демократичної системи, а також надати онтологічного статусу різноманітним суб'єктам – як внутрішньої, так і світової політики.

Колективна ідентичність відрізняється від особистісної так само, як соціальні явища відрізняються від індивідуальних. На запитання, що таке ідентичність, можна отримати різні відповіді. Індивідуальна ідентичність залежить від емоційного сприйняття. Колективну ж визначає факт приналежності до соціальної групи. Отже, колективну ідентичність як соціальне явище повинні вивчати на соціальному рівні:

важливий не стільки індивідуальний життєвий досвід, скільки те, що індивіди сприймають як дещо спільне для всіх – мета, проблема, символ. Слід звернути особливу увагу, що колективна ідентичність значною мірою є уявним конструктом, виступає як стилізований соціальний феномен. Проте І. Нойманн зауважує: колективні ідентичності конституюються не лише уявним матеріалом, покладеним в їхню основу, але й матеріалом, що перебуває поза ними, з яким вони імпліцитно пов'язані. Зовнішньою конститутивною силою ідентичності є мережа «Інших».

Процес формування колективної ідентичності полягає у відділенні одних людей від інших за допомогою певних маркерів (показників). Колективна ідентичність – головна спонукка до дії. Через ідентифікацію людей як членів групи певного типу можна спонукати їх до відповідних дій, що виражатимуть характер цієї групи. Оскільки ідентичність паралельно проявляється і на індивідуальному, і на колективному рівнях, між ними може виникнути дисонанс. Способом його подолання є послідовне застосування методики навчання індивідів дисциплінованому виконанню скоординованих дій. Так колективна ідентичність набуде сили продукування, структуруючи соціальне поле, схилитиме виконувати саме такі дії, а не інакші [5, с. 14–15]

Аби зрозуміти, якими мають бути дії одного колективу по відношенню до іншого, потрібно охарактеризувати історико-методологічну площину, де розкривається специфіка відносин «Я–Інший». Такі відносини були ґрунтовно опрацьованими представниками чотирьох підходів – етнографічного, психологічного, напрямом «континентальної філософії» та «східним екскурсом». В той час як перші три підходи отримали інституалізовані форми продукування знання, «східний екскурс» розвивався на периферії академічної науки. Він охопив простір перетину всіх дисциплін, що сформувались у межах трьох напрямів, об'єднав маргінальні відгалуження, в результаті чого дістав багатоголосся, незалежність від єдиного центру генерування однозначних знань. Як припускає І. Нойманн, наслідком такого «підпільного» теоретизування став значний вплив «східного екскурсу» на три інші напрями, що зробило його основним каталізатором змін.

Шлях розвитку континентальної філософії, включно із етнографічним та психологічним напрямами, на початках торувала марксистська діалектика. Їхній підхід становився на суто реалістичних світоглядних засадах, які не передбачали глибинного осягнення сутності «Іншого»: в густині реальності перш за все виділялася реальність «Іншого», що фактично знімало проблему. Наслідком цього також стала недостатність теоретичного опрацювання чинника соціальної обумовленості, неспроможність оновлення бачень формування колективної ідентичності.

Загалом діалектика, покладена в основу континентальної філософії, поступово вела до асиміляції, натомість діалогічне мислення, опрацьоване в рамках «східного екскурсу», звернуло в іншому напрямі. «Східний екскурс» можна охарактеризувати як тропу модерності, для праць цього напрямку характерною є маргінальність стосовно магістрального шляху. Попри те, що автори, котрі першими приступили до діалогічного осмислення відносин «Я–Інший» уже стали класиками, посилений інтерес до них саме у світлі «східного екскурсу» активізувався лише в останні десятиріччя. Так, Г. Зімбель

розглядав значення маргінального елементу колективного «Я – чужого»: статус цього елементу поєднує одночасно розташування всередині групи як її частинки, розташування поза нею і зіткнення з нею. Наявність «чужого» стимулює само ідентифікацію «Я» і сприяє чіткішому усвідомленню, ким для нього є «Інший». Групи «чужих» слугують уособленням ліміарності. К. Шміт змістив акцент з вивчення маргінального простору між «Я» та «Іншим», на розрізнення «Я» й «Іншого» як автономних суб'єктів. Натомість Ф. Ніцше присвятив увагу аспекту нероздільності їхніх взаємин, закладаючи основи конструктивістського світобачення. Він наголошував, що світ формулюється внаслідок пізнавальної діяльності, виступає не як нерухомий фундамент, а як жива субстанція, тому «Я» пізнає «Іншого» і все докільля з позиції змінювання перспектив.

Ідеї цих мислителів ознаменували відхід від діалектичної традиції, остаточно ж від неї відступив М. Бахтін, котрий подав повноцінну альтернативу діалектичному розумінню. Він вважав свідомість «Я» невіддільно пов'язаною зі свідомістю «Іншого», а відносини між ними – можливими лише з взаємної ініціативи. Усі філософські напрацювання, особливо зроблені у ХІХ ст., на його думку, пронизані гносеологічною свідомістю, яка не допускає існування іншої свідомості поза собою, автономної і незлитної з нею. Звідси – неможливість розпочинати в принципі діалогічні відносини з будь-якою іншою свідомістю. Єдність становить його індивідуальну ознаку, поруч немає жодної незалежної від нього єдності, явленої в природі чи в іншій свідомості, наділеною власною, ним не визначеною долею.

Відсутність «Іншого» є основною помилкою гносеологічного світорозуміння, пояснює М. Бахтін, адже без «Іншого» суб'єкт насправді не може мати усвідомленого уявлення ні про себе, ні про світ, оскільки значення створюється в дискурсі, де присутні інші свідомості. Принципової вагомості тут набуває не лише гносеологічний, а й онтологічний статус «Іншого». Саме це розуміння проклало остаточно межу між «східним екскурсом», натхненим М. Бахтіним, і магістральним шляхом континентальної філософії.

Філософія діалогу прямо пов'язана з тим, як теоретичні розмисли М. Бахтіна про систему «Я–Інший» знову перетнулися з широким напрямом модерності. Яскравими представниками діалогічної концепції відносин Я–Інший є М. Бубер та К. Ясперс. Їхні погляди виражені відповідно у форматі філософії діалогу та екзистенціальної комунікації. Одиницею вимірювання у них виступає особистість, однак, те, що характерне для міжособистісних взаємин, може бути застосоване і стосовно суб'єктів на рівні великих людських колективів. У глибині людських відносин М. Бубер вбачає унікальну конструктивну ознаку – їх діалогічність, в якій розкриваються синхронічна інтерсуб'єктність та актуально-процесуальна взаємність, або двоголосся, за діалогічною онтологією М. Бахтіна. В суб'єктно-процесуальній перспективі структура будь-яких відносин ґрунтується на взаємодоповненості «від-ношень» і «при-ношень»: кожен момент «від-ношення» є відповіддю, відгуком на попередній момент «при-ношення», в свою чергу виступає закликом для подальших, нових «при-ношень».

Діалогічна інтенціональність як зверненість є двосторонньою інтенціональністю, тобто суб'єктно-інтерсуб'єктною, оскільки включає не лише суб'єктно-структурну сторону відношення, але й дієво-процесуальну сторону – а саме ставлення одного до іншого. Це трактування повністю відводить М. Бубера від класичної раціонально-логічної та монологічно-діалектичної традиції протиставлення суб'єкта і об'єкта. На відміну від протиставленості основних подвійнісних категорій «Я і Не-Я», «Я та Інший», «Я – Воно», філософ спостеріг і осягнув вирішальне значення взаємодоповненості і єдності цих категорій. Це заклало основи нової парадигми сприйняття людської реальності, розгорнуло сторінку діалогічного, екзистенційно-онтологічного мислення [10, с.132].

Для нашого дослідження трактування М. Бубера має ключовий сенс, оскільки конструктивізм спирається власне на інтерсуб'єктний, діалогічний принцип витворення реальності. Розглядаючи традиційне філософське запитання – що було спочатку, слово чи діло? – М. Бубер стверджує, що слово, віддаючи у такий спосіб перевагу свідомості над дійсністю. Слово стає витоком буття, способом здійснення буття і критерієм дійсності буття. Теза мислителя про те, що слово – це деміург буття, а саме буття – одна з реплік у нескінченному діалозі іпостасей і «голосів» Реальності, точно співвідноситься з конструктивістським розумінням реальності як результату обміну інтерпретаціями в процесі міжсуб'єктного діалогу.

Відштовхуючись від уявлення про первинність відносин, М. Бубер вважає їх передусім відносинами між Я і Ти: коли Я кажу Ти, я перебуваю у відносинах з Ти як з суб'єктом. Концепція Я-Ти власне втілює світ відносин, світ людського діалогу, утверджує інтерсуб'єктивно-інтенціональний образ людської реальності.

Відносини між Я і Ти характеризуються взаємністю, Я і Ти зустрічають одне одного, одне з одним вступають в взаємини. Світ, де відбувається зустріч, трактується як хронотопічний, подієво-ситуативний простір буття, а сама зустріч стає конститууючою підставою істинного діалогу.

М. Бубер обґрунтовує Я-Ти відносини як найповніші й найглибші життєві відносини. Розгортаються вони на межі між двома існуваннями, на перехресті двох життєвих траєкторій, тому завжди являють собою зустріч. Зустріч Я і Ти передбачає взаємну активність учасників діалогу, одночасно не відкидаючи акту дару чи милості одного по відношенню до іншого.

Одне без одного ні Я, ні Ти не здатні не усвідомити, не реалізувати себе як сутності. Без Ти я не здатний стати Я, собою я стаю лише, співвідносячи себе з Ти. Так діалогічна концепція М. Бубера виражає принцип *не злитності-нероздільності* Я і Ти. Зустрічаючи Ти я зустрічаю й себе.

Вкрай близьким до витлумачення відносин Я і Ти у М. Бубера є розуміння екзистенційної комунікації К. Ясперса.

Відповідаючи на запитання: чому виникає комунікація, чому я не можу бути самотнім? – К. Ясперс покликається на факт спільності людського буття: я існую в комунікації з іншими людьми, з ними об'єктивно та суб'єктивно вступаю в стосунки співробітництва та порозуміння [10, с.132–148].

Екзистенціальна комунікація є тим типом спілкування, коли учасники діалогу виступають один щодо одного як екзистенція стосовно іншої екзистенції. Такому становищу передують три рівні свідомості, кожному з котрих відповідає певний тип людського Я: емпіричне Я, яке має утилітарні цілі, ставиться до інших як до засобу забезпечення власних потреб; Я на рівні загальної свідомості, що усвідомлює себе носієм знання, мислить розсудливо, оперує науковими категоріями, підкорюється спільно встановленим нормам, вважається рівним щодо інших, комунікує з іншими, обмінюючись думками; Я на рівні духу, який усвідомлює себе часткою чогось цілого, але й також чимось особливим, відрізняється від всіх, але відчуває смисл свого зв'язку з іншими, формує з ними єдиний організм. Ці три рівні необхідні Я як особі біологічній, мислячій, соціальній. Утім жоден з них не охоплює всієї повноти людського ества. В погаємні глибини душі людини здатна проникнути лише екзистенція. Тому три рівні слугують сходишками для четвертого, найглибшого рівня – екзистенціальної комунікації [3, с.8–9].

З позиції К. Ясперса, екзистенція сама собою є необ'єктивованою, її суть виявляється лише з дотиканням до іншої екзистенції, початком взаємин: «Спілкування з іншими – єдиний спосіб виявлення моєї екзистенції; бути завжди значить бути з іншими». Так, комунікація є феноменом, що творить буття. Сутнісний елемент комунікації – свобода кожного з суб'єктів, оскільки самість Я нерозривно пов'язана з його свободою.

Комунікація будується на цілковитій безкорисливості стосунків. Екзистенції взаємно проникають одна в одну, співпереживають і сприймають одне одного як цінність за щось невлвиме, що існує понад усім, люблять і цінують одне одного, незважаючи ні на що і попри усе.

У процесі комунікації ірраціональна екзистенція поєднується з розумом. «Ми є тим, ким є, лише завдяки спільності взаємного свідомого розуміння». Взаєморозуміння і є функцією розуму, саме він обмальовує контури, просвітлює незбагненну екзистенцію. Коли я осягаю свою та іншу екзистенцію як цінність, я сам, з власної волі, обмежую своє свавілля стосовно інших і щодо себе.

Передумовою до екзистенціальної комунікації є наявність певної спільної ситуації – точки відліку, дечого інтерсуб'єктивного, яке задає єдині «координати розуміння». Пов'язано це з тим, що людина завжди існує не «взагалі», а у певній, конкретно-визначеній ситуації. Ця ситуація виникає на зламі природної і психологічної дійсності, що творять смислову дійсність. В її рамках суб'єкти переживають історично визначені одноразові ситуації, які забезпечують екзистенціальну комунікацію. Аналіз комунікації на міжособистісному рівні ставить питання про можливість і умови застосування філософії комунікації на макросоціологічному рівні. Як вирішити проблему взаєморозуміння людей, що належать до різних культур, ментальних, світоглядних атитюдів? Адже одні й ті ж ситуації вони можуть сприймати і переживати по-різному.

Замислюючись над розв'язком цього питання, К. Ясперс спершу припускає можливість існування «об'єктивного» знання про світ, яке б вписувалось в сукупність наукових, емпірично достовірних уявлень і могло б слугувати порукою для взаєморозуміння. Однак, як може виявитися, навіть за збігу таких уявлень люди все таки

лишатимуться чужими одне одному. Тоді дослідник звертається до понять «філософської віри» й осового часу. За їхньою допомогою уможливиться осмислення глобальної комунікації.

Філософська віра єдина для всіх розумних істот. Це знання про існування трансценденції – сфери надприродного і непізнаного. Світ, в якому ми існуємо, не вичерпує всього буття; є буття поза ним, яке ми не здатні охопити, ані дією, ані думкою. Це глибини, які завжди лишатимуться непізнаними для нас. Ми не знаємо, що є за тієї межею, навіть не знаємо чи є там щось, але ми віримо, що є. Ця віра – усвідомлення екзистенції в зв'язку з трансценденцією. Усі люди – рівні в незнанні. Ті ж, що свідомі свого незнання – готові до істинної комунікації. Як тільки хтось з них помислить себе носієм безумовної істини, екзистенціальна комунікація припиниться.

Філософська віра в екзистенціальному, духовному смислі і є об'єднувачим чинником для всіх спільнот. Її виникнення бере витоки з різних куточків планети: одночасно між 800-200 рр. до н.е. в Китаї, Індії, Персії, Палестині, Давній Греції відбувся перехід від міфологічного світосприйняття до мисленнєвої рефлексії, що позначило формування спільної історії людства – «вісі». Вона заклала підвалини духовної єдності між різними культурами та національностями з огляду на конечні запитання про сенс буття.

У сучасній ситуації комунікація, заснована на цих підвалинах, може слугувати порукою для конструктивних міжнародних відносин. К. Ясперс вбачає в ній засіб запобігання зіткненням, оскільки такий тип комунікації протидіятиме будь-чийм претензіям на винятковість і унеможливить будь-яку нетерпимість, окрім «нетерпимості проти нетерпимості» [3, с.12-13].

Описані положення філософії комунікації вкрай важливі для розуміння смислу глобальної демократії. Саме вона могла б стати тим типом відносин, що відповідають екзистенціальній комунікації в емпірично-політичному плані, розв'язала б питання взаємодії між індивідами у соціально-політичній площині, сприяла б установленню консенсусу між гравцями на міжнародній арені, за ключову цінність у відносинах між суб'єктами визнавала б свободу кожного.

Завдяки ж інструментарію філософії діалогу стає можливим усвідомити матрицю глобальної демократії, збагнути її «дух» і «тіло». Вона відкриває нам істинність суб'єкт-суб'єктних відносин, в яких один добровільно має йти на зустріч іншому і добровільно сприймати його волю. Більше цього, обидва взаємно повинні поділяти погляди одне одного, прагнути до ствердження спільної цінності, або істини. Перемога має бути взаємною, заснованою на солідарності: я борюся з тобою проти себе, а ти зі мною проти мене.

Список використаної літератури:

1. Гадамер Г.-Г. Язык и понимание / Г.-Г. Гадамер // Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – 368 с.
2. Гьофе О. / О. Гьофе // Демократія в епоху глобалізації. – К.: ППС-2002, 2007. – 436 с.
3. Демидов А.Б. Теоретические исследования / А. Демидов // Основоположения философии коммуникации и диалога. – Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1995.– №4. – С.5–35.
4. Дьяконов Г.В. Психологическая онтология отношения и обращения в диалогике М. Бубера Практична психологія та соціальна робота : науково-практ. та освітньо-метод. журнал . – 2010 . – №10 . – С. 61-67.
5. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн; пер. с англ. В.Б. Литвинова и И.А. Пильщикова, предисл. А.И. Миллера. – М.: Новое издательство, 2004. – 336 с.
6. Цивилизационная структура современного мира: в 3-х т. Глобальные трансформации современности / под ред. акад. НАН Украины Ю.Н. Пахомова и д-ра филос. наук Ю.В. Павленко. – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1. – 675 с.
7. Угрин Л. Суб'єктність індивіда в сучасних теоріях міжнародних відносин / Л. Угрин // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2012. – Вип. 2. – С.154–165
8. Улановский А.М. Конструктивизм, радикальный конструктивизм, социальный конструкционизм: мир как интерпретация / А.М. Улановський // Вопросы психологии. – 2009. – №2. – С.35–45.
9. Ясперс К. Комунікація як джерело діалогу / К. Ясперс // Першоджерела комунікативної філософії; пер. з англ. Ситниченко Л.А. – К.: Либідь, 1996. – С.132–148.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс // пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014

SCIENTIFIC CONCEPTUALIZATION OF THE GLOBAL DEMOCRACY PHENOMENON

Sviatoslav Motren

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy,
Department of theory and history of political science
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: s.motren@gmail.com*

The article proposes authors reflection upon scientific conceptualization of global democracy issue. Heuristic principles of constructivist approach concerning supplement of idea's basis for constructing of global democracy phenomenon are substantiated. Essential aspects of civilizational approach which serves as the background for practical implementation of global form of democratic interaction are cleared out.

Key words: global democracy, constructivist approach, civilizational approach, Me-Other relations concept, dialogue, existence.

НАУЧНАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ФЕНОМЕНА ГЛОБАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ

Святослав Мотрен

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: s.motren@gmail.com*

В статье предложено авторское решение проблемы концептуализации феномена глобальной демократии. Обоснованы эвристические принципы конструктивистского подхода касательно обеспечения идейного основания конструирования явления глобальной демократии. Выявлены сущностные аспекты цивилизационного подхода, на которых зиждутся предпосылки практической реализации идеи глобальной формы демократического взаимодействия.

Ключевые слова: глобальная демократия, конструктивистский подход, цивилизационный подход, отношения «Я – Другой», диалог, экзистенция.

УДК 81'272-13:061.1ЄС

**ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОСОЮЗУ:
МУЛЬТИЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ****Тамара Козак**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин, кафедра іноземних мов,
бул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: palm1330@ukr.net*

Висвітлюється основний зміст сучасної мовної політики Європейського Союзу, головним напрямом практичного здійснення якої є завершення принципів багатомовності. Розкривається сутність мультилінгвізму та його значення для поглиблення євроінтеграції. Зазначено об'єктивну потребу впровадження мови міжнародного спілкування у лінгвістичний простір ЄС. Підкреслюється суперечливість деяких програм мовної політики ЄС.

Ключові слова: мультилінгвізм, мовна політика, Євросоюз, англійська мова, євроскептицизм, лінгвістичний імперіалізм.

Процес європейської інтеграції передбачає її поширення не тільки на політичну та економічну сфери, але й на гуманітарний простір об'єднаної Європи. На концептуальному базисі універсалізму формуються загальноєвропейські стандарти принципів та форматів розвитку сфер культури, освіти, науки тощо. Інтеграція у гуманітарній сфері передбачає створення та композиційне оформлення єдиного інформаційного простору в Європі, що актуалізує проблеми визначення та легітимізації загальноєвропейських засобів міжнаціональної комунікації. Саме тому питання мовної політики набирають великої ваги в інтеграційній діяльності Європейського Союзу. Адже, за словами голови німецької місії в Євросоюзі В. Шонфельда, «немає більш гострої ситуації в ЄС, аніж питання мови» [5]. А відомий британський лінгвіст Р. Філіпсон розглядає проблему мови в Європі як надзвичайно «вибухонебезпечну». [4, р. 206]. У Євросоюзі, який є наддержавним утворенням, з особливою гостротою проявила себе потреба у законодавчому регулюванні міжнаціональних мовних взаємовідносин, у подоланні лінгвістичних бар'єрів між народами.

Для гармонізації мовних інтересів народів ЄС європейські владні інституції вважають найбільш прийнятною політику мультилінгвізму, тобто багатомовності. В свою чергу, мультилінгвізм виступає складовою частиною загальної політики мультикультуралізму, офіційно проголошеної в програмних документах Євросоюзу.

Лінгвісти, що вивчають проблеми мовної політики, розглядають мультилінгвізм як «можливість співтовариств, інститутів та громадян володіти на постійній основі більше ніж однією мовою і застосовувати їх у повсякденному житті» [3, с. 153]. Безумовне визнання одержала думка про те, що мультилінгвізм має велике політичне

значення, оскільки оптимізує безконфліктне, гармонійне співіснування різних мовних співтовариств на спільній географічній або геополітичній території, а також в межах певного політичного утворення (зокрема – Європейського Союзу). Саме тому стратегічною метою мовної політики Євросоюзу виступає збереження лінгвістичного різноманіття загальноєвропейського співтовариства, що водночас означає і розвиток традиційних національних культур країн, що входять до складу ЄС.

Слід однак зауважити, що процес практичного впровадження у реальне життя країн та народів Євросоюзу принципів мультилінгвізму має надзвичайно суперечливий, навіть парадоксальний характер. Оскільки до складу Євросоюзу входить багато країн, остільки правовою основою їхніх взаємовідносин є рівноправність всіх держав та народів у інституційних межах ЄС. Цей принцип поширюється і на статус національної мови кожної конкретної держави, офіційно представлені у Євросоюзі. На сьогодні в ЄС 23 мови мають статус офіційних, однак реальна рівноправність всіх цих мов ніколи не обговорювалась в європейському співтоваристві. Хоча цілком очевидно є та обставина, що конкурентоспроможність різних мов країн ЄС у ринковому лінгвістичному середовищі Євросоюзу не може бути однаковою: адже попит на мальтійську або естонську мови ніколи не буде дорівнювати попиту на англійську або німецьку. Тому різні національні мови країн ЄС ніколи не будуть відігравати паритетної ролі в інтеграційних процесах.

Однак задекларований загальноєвропейськими законодавчими актами офіційний принцип рівності мов зобов'язує розглядати їх у статусі повністю рівноправних засобів комунікації на теренах Євросоюзу. Так, наприклад, всі 23 офіційні мови ЄС повністю рівноправні під час сесій Європарламенту, причому право депутатів виступати на засіданнях на рідній мові розглядається як принципово важливе. Громадяни країн-членів Євросоюзу мають право звертатися у різноманітні європейські інстанції й одержувати відповіді на свої запити рідною мовою.

Формальна рівність мов всіх країн, що входять до складу Співтовариства, створює багато труднощів у діяльності всього Євросоюзу, зокрема значно знижує оперативність та ефективність прийняття відповідальних рішень загальноєвропейськими владними інституціями. Так, наприклад, принцип рівноправності вимагає перекладу документів ЄС на всі 23 офіційні мови країн-членів Співтовариства, що потребує великих організаційних, часових та фінансових витрат. Тільки синхронний переклад з однієї мови на 23 інших офіційних вимагає зусиль 506 перекладачів. Такий стан речей створює досить складну ситуацію у сфері мовної комунікації співробітників різних інституцій, установ та комітетів Євросоюзу. Так, експерти в галузі лінгвістичної політики ЄС зазначають, що спілкування євровичовників найчастіше відбувається на англійській, німецькій або французькій мові, а вся діяльність допоміжних служб (секретаріатів, груп референтів та експертів) взагалі здійснюється тільки за допомогою англійської мови [6]. Оскільки процес євроінтеграції передбачає розвиток міжособистісних контактів громадян європейських країн, остільки проблема мультилінгвізму набирає в ЄС особливої актуальності на інституційному рівні. Про актуалізацію значення мовної політики свідчать суттєві зміни в структурі Єврокомісії: якщо раніше мовні питання знаходились у

віданні комісара ЄС з освіти, культури та мультимедіуму, то з 2007 р. для їхнього вирішення було запроваджено посаду окремого комісара з мультимедіуму.

У відповідності до політичних принципів мультимедіуму офіційні інституції ЄС заохочують громадян до вивчення іноземних мов. Слід зауважити, що в деяких країнах ЄС володіння тільки рідною мовою виявляється недостатнім для ефективного функціонування громадян в інтегрованих межах Євросоюзу. Тому вже зараз в Данії, Люксембурзі, Нідерландах, Швеції та деяких інших країнах ЄС близько 80% населення володіють іноземними мовами (переважно – англійською) [6]. Адже володіння саме англійською мовою надає людині широкі комунікативні можливості у галузі бізнесу, освіти, науки, забезпечує їй просування по соціальних та кар'єрних сходах.

В сучасних умовах сприяння вивченню іноземних мов громадянами Європи проголошено важливим політичним завданням Євросоюзу. Так, мовна політика стала пріоритетною в нових програмних документах ЄС на 2007–2013 рр. Один із перших документів, що визначав головні напрями політики європейського мультимедіуму, мав назву «Загальноєвропейські компетенції володіння іноземними мовами: вивчення, викладання, оцінка». Ще раніше було затверджено проект «Вивчення мов в контексті європейського громадянства» [1, с. 73].

Слід зауважити, що громадяни об'єднаної Європи активно підтримують політику мультимедіуму. Так, за інформацією Євробарометру, 67% європейців вважають політичним пріоритетом освіти вивчення іноземних мов, а 29% населення Європи розглядають володіння іноземними мовами як абсолютну необхідність. 84% громадян Євросоюзу переконані в тому, що кожна людина в ЄС повинна володіти як мінімум однією мовою окрім своєї рідної [2].

Ще у 2002 р. на Барселонському саміті Європейської ради голови держав та урядів країн-членів ЄС оголосили про впровадження в національні освітні системи принципу «рідна мова плюс дві іноземні», що передбачає вивчення двох іноземних мов за раннього віку в усіх навчальних закладах Європи. У відповідності до цього рішення Єврокомісією був затверджений план дій «Сприяння вивченню іноземних мов і лінгвістичному різноманіттю в 2004–2006 рр.». Цей план акцентував увагу європейської освіти на її трьох стратегічних завданнях: вивчення іноземних мов протягом життя, вдосконалення викладання іноземних мов, створення сприятливого середовища для вивчення цих мов. Вже зараз реалізація цього плану дає свої позитивні наслідки: за останніми даними, кількість європейців, що володіють принаймні однією іноземною мовою, в 2001–2005 рр. зросла з 47% до 56% [3, с. 158].

Неоднозначність становища, що склалося в мовній сфері об'єднаної Європи, висунула на порядок денний суспільного обговорення питання про пошук та запровадження універсальних засобів міжнародного спілкування.

Найбільш прийнятною формою розв'язання цього питання може бути надання статусу мови міжнародного спілкування одній із найпоширеніших європейських мов. Причому англійська мова здатна висунути найпереконливіші аргументи на користь надання такого статусу саме їй. Основним аргументом є те, що в умовах глобалізації

міжнародних відносин англійська мова вже фактично виконує функції загальноновизнаного засобу інтернаціонального спілкування, тобто різні національні суспільства вважають, що саме ця мова є найпоширенішою у світі. Про це переконливо свідчать статистичні дані: англійською мовою як рідною (13%) або як іноземною (38%) володіє 51% європейців, а 90% учнів середніх шкіл в усій Європі вивчають саме англійську мову як іноземну [2].

Однак домінування англійської мови в лінгвістичному просторі Європи далеко не у всіх її народів викликає позитивну реакцію та схвалення. У країнах ЄС багато політиків та суспільних діячів не безпідставно вважають, що агресивне поширення англійської мови суперечить політиці мультилінгвізму та створює відчутну загрозу не тільки повноправному застосуванню, але й самому існуванню національних мов (особливо малих народів). Так, Р. Філіпсон пише, що «ЄС фінансує різні мовні політики, що суперечать одна іншій. З одного боку, він декларує перехід до багатомовності та лінгвістичного різноманіття. З іншого боку, така практика і політика зміцнює позицію англійської мови за рахунок інших мов» [4, р. 167].

Особливе неприйняття англійської мови як універсального засобу інтернаціонального спілкування виявляють європейські консерватори та націоналісти, погляди яких ґрунтуються на засадах євроскептицизму. Будучи прихильниками традиційних цінностей, євроскептики виступають за збереження та розширення сфери застосування власних національних мов. Поширення англійської мови в європейському середовищі вони розглядають як вияв англосаксонського «лінгвістичного імперіалізму», намагання уніфікувати та стандартизувати засоби міжнародних мовних взаємовідносин за рахунок звуження сфери застосування інших мов. Зауважимо, що позиції євроскептиків дістають все більшої підтримки європейських національних співтовариств, що переконливо засвідчили вибори в Європарламент у травні 2014 р.

Водночас національні еліти деяких країн ЄС (в першу чергу – Німеччини та Франції) також висловлюють незадоволення тією обставиною, що поширення англійської мови витісняє їхні власні мови із сфери загальноєвропейського лінгвістичного обігу. Так, наприклад, в 1970 р. 60% всіх офіційних документів ЄС було написано французькою мовою, а 40% – німецькою. Однак вже в 2006 р. 72% всієї документації Євросоюзу було оформлено на англійській мові, на французькій – тільки 14%, а на німецькій – взагалі лише 3%. (Незважаючи на те, що англійська тільки у 1972 р. стала робочою та офіційною мовою ЄС). Звичайно, що такий стан речей не задовольняє ані вимоги євроскептиків, ані прагнення представників німецької та французької євробюрократії. Він тільки підкреслює всю складність мультилінгвістичної ситуації, що склалась у галузі практичного здійснення мовної політики Європейського Союзу.

Отже, мовна політика Євросоюзу характеризується нестійким балансом політичних намірів та декларацій. Формально проголошена рівність мов всіх країн-членів ЄС, офіційне визнання мультилінгвістичного принципу побудови мовної політики Євросоюзу знаходиться у конфронтаційних відносинах із об'єктивною необхідністю запровадження єдиного засобу спілкування європейських народів, на статус якого цілком аргументовано претендує саме англійська мова.

Список використаної літератури:

1. *Коржакова М.А.* Мультилингвизм в образовательной политике Евросоюза / М.А. Коржакова // Образование и воспитание. – 2010. – № 9. – 72–75 с.
2. *Мансилла П.У.* Общевропейские компетенции владения иностранным языком: пилотный образец межкультурной стратегии [Электронный ресурс] / П.У. Мансилла, А.М. Рьехосэ. – Режим доступа: http://logosbook.ru/educational_book/pdf/2-3_07/08.pdf
3. *Смирнова Т.П.* Основные тенденции развития европейской языковой политики и пути её реализации / Т.П. Смирнова // Политическая лингвистика. – 2 (40). – 2012. – С.153–156.
4. *Phillipson Robert.* The new linguistic imperial order: English as an EU lingua franca or lingua frankensteinia? / Robert Phillipson // Unions: past–present–future. – Journal of Irish and Scottish Studies. – 2008. –Vol.1. – Issue 2, p. 189–203.
5. *Schonfeld Willgelm.* Suddeutsche Zeitung. –2005, 1 April.
6. *Wright S.* Language Networks in Europeans Parliament: the Rise of English / S. Wright // The 15th Congress of Applied Linguistic. Multilingualism: Challenges and Opportunities. – Essen, 2008.

*Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014
Прийнята до друку 20.06.2014*

**PECULIARITIES OF LANGUAGE POLICY IN THE EUROPEAN UNION:
MULTILINGUISTIC CONTEXT****Tamara Kozak**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of International Relations, Department of Foreign Languages,
st. Sichovykh Striltsiv, 19, Lviv 79000, Ukraine,
e-mail: palm1330@ukr.net*

The essence of modern foreign language policy in the EU is highlighted, the main direction of its practical implementation is the establishment of "founding" and "basic principle of the EU – multilingualism. The essence of multilingualism is revealed and its role for expanding the European integration. The objective necessity for introducing the language of intercultural communication in the linguistic space of the EU is stressed upon. The controversy of certain programs of language policy is pinpointed.

Key words: multilingualism, языковая политика, language policy, European Union, English, euroscepticism, linguistic imperialism.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОСОЮЗА: МУЛЬТИЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Тамара Козак

*Львовский государственный университет имени Ивана Франко,
факультет международных отношений, кафедра иностранных языков,
ул. Сечевых Стрельцов, 19, г. Львов, 79000
e-mail: palm1330@ukr.net*

Освещается основное содержание современной языковой политики Европейского Союза, главным направлением практического осуществления которой является утверждение принципов многоязычия. Раскрывается сущность мультилингвизма и его значение для углубления евроинтеграции. Отмечена объективная потребность введения языка международного общения в лингвистическое пространство ЕС. Подчеркивается противоречивость некоторых программ языковой политики ЕС.

Ключевые слова: мультилингвизм, языковая политика, Евросоюз, английский язык, евроскептицизм, лингвистический империализм.

УДК 321.1.01

ПРАГМАТИЗМ ЯК МЕТОД ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Марко Сорокопуд

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: markosorokopud@gmail.com*

Виявлено філософсько-методологічні засади сутнісних характеристик прагматизму. Визначено ключові ознаки прагматизму в Ч. Пірса, У. Джеймса, Дж. Дьюї, Р. Рорті й ознаки раціонального вибору в теорії прагматизму І. Бентама. Проаналізовано концептуальні положення теорії суспільно значущого вибору Дж. Бюкінена. Визначено значення корисності певної дії в соціальному процесі у межах економічного підходу Чиказької школи до раціонального вибору.

Ключові слова: прагматизм, ефективність, корисність, політична діяльність, політична дія, політичне рішення, істина, раціональність, раціональний вибір, суспільно значущий вибір.

Термін «прагматизм» у найзагальнішому розумінні означає дію, діяльність. Відповідно прагматизм передусім є філософською течією, заснованою на практиці як категорії істини та змістовності. Необхідно зауважити, що у філософському розумінні практика передбачає різноманітну діяльність людини, але оскільки ця течія виникла в Північній Америці, то за основу передбачається і політична діяльність. Тому чимало принципів філософського прагматизму введені у політику. Основні представники прагматизму – Ч.С. Пірс, У. Джеймс, Дж. Дьюї та Р. Рорті (останній – представник неопрагматизму).

У філософії принцип прагматизму полягає у формуванні питання: що змінилося б у світі, якби з конкуруючих поглядів був правильним той або інший? Коли не існує нічого, що могло б змінитися, то ця альтернатива не має жодного сенсу. Інакше кажучи, якщо обидві конкуруючі точки зору означають практично одну й ту ж річ, то немає необхідності пошуку відповіді на питання, яка з них є кращою. Оскільки політика є практичною діяльністю, то критерії оцінки дещо інші, але принцип прагматизму вказує на необхідність пошуку альтернативи кожному політичному рішенню й оцінку їх ефективності.

Прагматисти наводять такий приклад: коли я хочу дізнатися, як потрапити додому, правильною буде кожна відповідь, яка допоможе мені розв'язати поставлене завдання. Коли пізніше у мене буде інше завдання, та сама відповідь може виявитися хибною. Разом зі зміною завдання та способів його вирішення змінюються й властивості істини. Відповідно прагматичною є та діяльність, яка вигідна людині чи групі, котру вона представляє залежно від ситуації. Однак інша теза прагматизму є не та, що істина – стабільна, а та, що все залежить від ситуації. Це радше виправдано, а не істинно: «Істина

є абсолютною, заяви «правильно для тебе, але не для мене» чи «справедливо для твоєї культури, але не для моєї» – туманні й невизначені. Такий вислів як: «правильно колись, але не зараз». Краще сказати, що фраза на кшталт «краще вірити в це і це» – еквівалент терміна «виправдано», а не «істинно».

Перший представник філософії прагматизму – Ч. Пірс. Саме він увів у науковий обіг термін «прагматизм». Зміст основної тези мислителя полягає в тому, що істинними є ті дії, які приносять практичний успіх, а проблема народжується тоді, коли ми зазнаємо поразки. Для вченого тверде переконання важливіше ніж істинність, тобто нас цікавить думка про те, що ми вважаємо за істинне. Відповідно: «істина є не більше і не менше, ніж та характерна особливість твердження, яка полягає в тому, що віра в це твердження, за достатнього досвіду і роздуму, привела б нас до такої поведінки, котра сприятиме задоволенню тих бажань, які у нас тоді будуть» [6]. На основі такого твердження можна дійти висновку: істинним вважається те, в що вірить політик. Проте, необхідно зазначити: «Зі сумніву боротьба розпочинається і з припиненням сумніву закінчується» [6]. Тобто кожне політичне рішення потребує пошуку альтернативності для подолання сумніву, що саме це політичне рішення – найефективніше.

У зв'язку з цим, для дослідника прагматизм – це готовність діяти особливим способом, який спирається на віру, прагнення до емоційного спокою, психологічне задоволення від подолання сумніву з метою забезпечення зацікавленому суб'єктові його цілеспрямованої діяльності. Він вважає: усі явища, події, факти, рішення ми оцінюємо з властивостей, котрі нам корисні; це і є наше враження про них, а основу прагматичної діяльності становить те, що потребується оцінка; які наслідки, котрі взагалі могли б мати практичне значення, буде, за нашим уявленням, мати об'єкт, що ми розглядаємо. Ч. Пірс наголошує: «Проблема полягає в тому, як закріпити віру не лише в індивідуумі, а й у співтоваристві» [6]. Тобто тоді, коли політик має безсумнівне прагнення, головним його завданням є переконання інших індивідів у правильності цього прагнення.

Ще одна цікава особливість названого дослідника – вирізнення методів, за допомогою яких можна визначити істинні прагнення. Першим таким методом є метод науки: «Його основна гіпотеза ... така: існують реальні речі, властивості котрих зовсім не залежать від наших думок про них; ці реальності впливають на наші почуття відповідно з постійними законами; і хоча наші відчуття так само різні, як різні наші відносини до об'єктів, ми можемо за допомогою міркування встановити, котрі речі - істинні» [6]. Мається на увазі, які саме речі зі зовнішнього світу нам необхідні, й доцільні у використанні, які саме засоби необхідно використати для ефективної політичної діяльності.

Ч. Пірс вважає: «Метод авторитету завжди буде керувати масою людства» [6]. І формулює його так: «Найбільші уми людства ніколи не сміють і не наслідують тепер вимовляти вголос усі свої думки. Тінь сумніву *prima facie* позначається на кожному судженні, яке може мати значення для громадської безпеки. Людині, за природою миролюбної та відкритої, важко чинити опір спокусі підпорядкувати свою думку авторитету влади» [6]. До речі, що саме більшість людства і підпорядкуватиме власні думки авторитеті влади, що формулює ті думки, на основі котрих твориться комунікація і

прийняття політичних рішень та законів, які вже безпосередньо впливають на реальний, діючий світ.

Інший дослідник, чії ідеї сформували філософію прагматизму, – У. Джеймс. На його думку, прагматизм це: «певна генетична теорія того, що ми називаємо істиною» [2]. Основою його теорії істини є думка: політик має право вірити та приймати кожну ідею, коли вона може принести йому користь: «Для прагматиста істинні твердження не є істинними в тому значенні, що вони відповідають реальності» [2]. Учений стверджував: корисність знання збігається з його істинністю. Для нього істинність будь-якої теорії полягає в її здатності працювати на людину, сприяти успіху. Істина – синонім доцільності, корисності, успішності. Саме У. Джеймс наголошував: прагматизм не передбачає фундаментальних теорій чи ідеологій, тому не є самодостатнім; це лише метод, до якого необхідно вдаватися, коли це корисно. Для прагматизму критерій істинності становить діяльність, котра відповідає практичній успішності дії. Хоча мислитель зауважує: корисність є істинністю, але те, що корисне одній людині, не обов'язково є корисне для іншої. Істина – індивідуальна та суб'єктивна.

Основним прагматичним твердженням У. Джеймса є твердження про віру в Бога: «Мало обходить питання, існує чи не існує Бог насправді. Якщо ідея має практичне значення, то цим самим стверджується реальність її об'єкта» [2]. Специфіка цього погляду відображає сутність прагматизму. Справді, коли людина вірить у релігійну гіпотезу, а вона виявиться помилковою, то людина нічого не втратить і не перебуватиме в гіршому становищі, ніж атеїст. Коли ж вона виявиться істинною, то людина буде у виграві, оскільки забезпечить собі порятунок. Адже Бог потрібен конкретній людині як надійна опора для подолання тяжкості життя, страждання, самотності, зла та хаосу. Релігія обов'язково має бути присутня у суспільстві. Коли Бога немає, тоді нічого поганого в тому, що ми в нього віримо також немає. Це – основа прагматизму, діяти так, аби не нашкодити самому собі бездіяльністю. Цікава теза про те, що світ – царство випадку. Це ще раз наголошує: істина, корисність є відносними, стосовно моментів, які виникають і потребують іншої поведінки.

Ще один представник американського прагматизму – Дж. Дьюї розглядає категорію дії через призму ефективності й доцільності. Мета прагматизму – створення світогляду, який забезпечить людину методом, що буде корисним за нестійких і непередбачуваних ситуацій. Ідея Дьюї полягає саме в тому, аби метод, який виправдав себе в науці, застосувати до людських, соціальних проблем, щоб рішення цих проблем визначалося не випадком, не авторитетом, не афектами, не індивідуальними інтересами, а розумом, інтелектом. Метод наче гуманізується, оскільки має доцільність і виправдовує свою істинність лише тоді, коли сприяє індивідуальному успіхові, самореалізації, досягненню нових цілей, розширенню досвіду. Суть прагматизму Дж. Дьюї полягає в тому, що саме завдяки розуму необхідно навчитися діяти залежно від того, чого вимагає ситуація, навіть тоді, коли немає певного досвіду: «плюралізм мінливих, індивідуальних благ і цілей. А також визнання того, що принципи, критерії і закони є інтелектуальними інструментами для аналізу індивідуальних і унікальних ситуацій»[3].

Основою неопрагматичної концепції прагматизму Р. Рорті є мова як засіб комунікації та пошуку істини. Мова – всеосяжна форма людського досвіду, вона всюдишуца. Людина розглядається творчою істотою, виявляє себе в текстах. Істина – це така ситуація, коли внаслідок мовного спілкування певна теорія приймається культурним співтовариством. Учений стверджує: потрібно не лише бути лібералом, а ще й вагатися, сумніватися у всьому – тільки так можна захистити суспільство від тоталітаризму. Отже, Р. Рорті наголошує на комунікації та діалогу як основах прагматичної діяльності. Мислення розглядається у вигляді способу пристосування організму до окремого середовища. Відтак існує ставлення до мислення як до ефективного засобу для досягнення успіху.

Ідеї теорії раціонального вибору надійшли в гуманітарні науки з економіки. Першими, хто заклав підвалини теорії раціонального вибору, вважаються представники шотландської школи філософії – Ф. Хатчінсон, Д. Юм, А. Сміт. Вони одними з перших сформулювали тезу про те, що кожна людина діє відповідно до своїх особистих інтересів. Окрім того, значно впливали на становлення теорії раціонального вибору й представники утилітаризму, зокрема І. Бентам, який акцентував на важливості моральних оцінок індивіда під час прийняття рішення.

Аналізуючи розвиток теорії раціонального вибору зауважимо: на початках становлення вона використовувалася для аналізу економічних процесів, а найактивніше її використовували під час дослідження особливостей ринкових відносин. З часом теорію раціонального вибору почали застосовувати й у соціальних науках, у тому числі в політології, для того, щоб пояснити особливості колективної й індивідуальної поведінки особистостей у процесі прийняття рішень.

До головних понять, яке найчастіше простежуємо і в літературі, й у буденному житті, належить «раціональність». І в нашому випадку варто зазначити: «Суб'єкт ніколи не вибере альтернативу Х, коли в цей самий час існує певне альтернатива Y, яка буде, з його погляду вигіднішою ніж Х» [5]. Визначивши поняття раціональності, можна дати чітке пояснення такому типу поведінки. По-перше, прийняття кожного рішення відбувається лише на основі індивідуальних оцінок конкретної ситуації, причому не звертаючи увагу на те, що це може бути менш корисно для інших членів групи, до якої належить індивід. По-друге, це жорстка обмеженість, оскільки індивід у змозі вибирати лише з декількох альтернатив, йому запропонованих. Окрім того, важливим залишається і той факт, що прийняття рішень особистістю обмежене у часі, тому має бути спрямоване на те, аби не максимізувати можливу вигоду, а лише досягти певного рівня задоволення потреб, достатнього для індивіда у цей момент. Фактично, можна говорити про те, що індивід має діяти так, аби задовольнити власні бажання в конкретний момент.

Часто людина, приймаючи рішення, спирається не тільки на інтуїцію та поради інших людей, а й на власний досвід і практику, які набуті за роки життя. Такі рішення можуть бути успішними для людини, та принести очікуваний результат. Такий тип поведінки і є реальним втіленням принципу раціональності під час прийняття рішення. Однак зауважимо, що наявність лише досвіду недостатньо для розв'язання глобальних та складних завдань, які можуть постати не тільки перед урядом чи організацією, а навіть і

перед індивідом. Згідно з цим була розроблена велика наукова методологія, яка дає змогу пояснювати та прогнозувати поведінку відповідно до принципу раціональності.

Існує чітка модель, що допомагає використати принцип раціональності під час прийняття рішення. Отже, передусім необхідно визначити мету, якої необхідно досягти, а потім – усі можливі альтернативи, котрі можна застосувати для досягнення поставленої цілі. Згодом треба визначити наскільки кожен з варіантів задовольнятиме ту потребу, яку покладено в основу поставлених цілей. Крім того, тут потрібно розуміти, наскільки певна альтернатива може бути реалізована: «Відповідно до отриманих даних відбувається аналіз співвідношення цілей і можливостей, після чого всі варіанти необхідно розташувати в послідовності за пріоритетом. І вже у кінцевому підсумку приймається рішення на основі оптимальнішої альтернативи» [4].

У теорії раціонального вибору існує декілька теоретичних підходів, дещо відмінних між собою. Найцікавіші в цьому контексті – Чиказька та В'єрджинська школи.

Порівнюючи політику та економіку, представники Чиказької школи зауважують: прийняття рішень в цих сферах має одну кардинальну відмінність, яка полягає в тому, що політичні рішення обумовлюються функціонуванням великої кількості різноманітних соціальних інститутів, повага до котрих є ознакою кожного суспільства: «Політика – це складна система обміну між індивідами, в якій останні намагаються колективно досягти своїх власних цілей, оскільки що не можуть їх реалізувати шляхом звичайного ринкового обміну» [1].

Отже, розглядаючи обмін як одну з основ політичної діяльності, зазначимо: особисто індивід не може брати повноцінну участь у цьому процесі, адже він повинен враховувати інтереси інших елементів суспільства та норм, які йому характерні. Крім того, необхідно звернути увагу на те, що пояснення участі людей у політиці заради вищих ідеальних цілей є неприйнятним. Фактично, можна констатувати, що індивід бере участь у політиці лише заради того, аби реалізувати власні цілі, які іншим способом не можуть бути досягненні.

У зв'язку з цим доходимо висновку: рішення, які приймаються колективно, спрямовані на досягнення суспільних цілей спільних для більшості людей. Так, політичні партії з метою реалізації власних інтересів – участі в парламентській та урядовій діяльності – мають діяти в інтересах своїх виборців, реалізуючи відповідні програми та приймаючи необхідні закони. Уряди для свого переобрання мають здійснювати політику, яка б задовольняла більшість людей, адже в іншому випадку вони зазнають невдачі.

Важливий елемент теорії раціонального вибору – концепція К. Ерроу під назвою «теорія неможливості Ерроу». Насамперед звернемо увагу на те, що, відповідно до ідеї дослідника, існують декілька загально визнаних умов, за котрих приймаються політичні рішення. По-перше, умовою прийняття рішення є той факт, що вибір треба робити у тій же системі, в якій запропоновані всі альтернативи. Адже у процесі обрання депутата до парламенту необхідно оцінювати його потенціал як політика, здатного реалізовувати найкорисніші загальнодержавні програми: «Водночас не можна обирати людину на основі інших ознак: популярності, зовнішнього вигляду, особистих досягнень в інших

сферах» [7]. По-друге, коли вподобання певної групи суспільства почнуть змінюватися, це аналогічно буде відображатися і на суспільному виборі.

Вагома умова демократичного шляху прийняття політичного рішення – відсутність будь-яких зовнішніх чинників, котрі б могли вплинути на процес його прийняття. Тут людина має визначитися зі своїм вибором, а присутність будь-яких елементів, що можуть вплинути на її особисті переконання, – неприйнятна.

Крім того, важливою умовою прийняття рішення, за К. Ерроу, є відсутність такого індивіда, чий переконання мають важливіше значення, ніж інші. Суть цього принципу полягає в тому, що всі люди, які приймають рішення, однаково впливають на нього, бо в іншому випадку таке рішення вже матиме диктаторський характер. Згодом, представники Чиказької школи дещо переглянули свої теоретичні розробки та уточнили власні принципи.

Отже, К. Ерроу стверджує: за наявності трьох і більше альтернатив груповий вибір не може відповідати цим умовам, оскільки він не буде відображати всі індивідуальні інтереси. Таке рішення задовольнятиме особисті інтереси лише тоді, коли процес його прийняття має диктаторський або маніпулятивний характер.

Проаналізувавши теорію неможливості Ерроу, доходимо висновку: основна ідея полягає в неможливості співвіднесення суспільних та індивідуальних інтересів під час прийняття будь-якого політичного рішення демократичним шляхом. У зв'язку з цим можна констатувати, що кожна суспільна група намагається прийняти рішення найоптимальніше для неї, але велика кількість таких груп та інтересів призводить до того, що всі вони не можуть бути реалізовані.

Отже, прагматизм розкривається через такі поняття як «ефективність», «доцільність», «дія» та «корисність». Залежно від ситуації потрібно використовувати інші засоби політичної діяльності, а також наголошувати на суб'єктивізмі політика, покликаною здійснювати політичну діяльність від імені групи, чий інтереси він представляє.

Список використаної літератури

1. *Пирс Чарльз*. Начала Прагматизма / Чарльз Пирс. – СПб.: Алетейя, 2000. – 318 с.
2. *Джеймс В.* Прагматизм / В. Джеймс. – К.: Альтернатива, 2000. – 146 с.
3. *Дьюи Дж.* Реконструкция в философии / Дж. Дьюи. – М.: Мысль, 2001. – 263 с.
4. *Нейман Дж.* Теория игр и экономическое поведение / Дж. Нейман. – М.: Центрполиграф, 1970. – 342 с.
5. *Швери Р.* Теория рационального выбора: универсальные средства или экономический империализм? [Электронный ресурс] / Р. Швери // – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/284/697/1219/L1_1.2.pdf
6. *Грязнов А. Ф.* У истоков прагматизма [Электронный ресурс] / А. Ф. Грязнов // – Режим доступа: <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/711/57711/27820/page6>
7. *К. Arrow* Social Choice and Individual Values [Электронный ресурс] / К. Arrow . – Режим доступа: <http://cowles.econ.yale.edu/P/cm/m12/>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

PRAGMATISM AS A METHOD OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF POLICY DECISIONS

Marko Sorokopud

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: markosorokopud@gmail.com*

The philosophical and methodological foundations of the essential characteristics of pragmatism were studied in this article. The key features of pragmatism were defined in Charles Peirce's, William James's, John Dewey's and Richard Rorty's researches. The author determined features of rational choice of J. Bentham's pragmatism theory. Also the conceptual tenets of the socially meaningful choice theory of J. Bukinen were determined here. The utility value of certain actions in the social process within the Chicago school economic approach to the rational choice of an individual was studied by the author.

Key words: pragmatism, efficiency, utility, political activity, political action, political decision, truth, rationality, rational choice, socially meaningful choice.

**ПРАГМАТИЗМ КАК МЕТОД ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ****Марко Сорокопуд**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: markosorokopud@gmail.com*

Выявляются философско-методологические основы сущностных характеристик прагматизма. Определены ключевые признаки прагматизма в теориях Ч. Пирса, У. Джеймса, Дж. Дьюи, Р. Рорти и признаки рационального выбора в теории прагматизма И. Бенгама. Анализируются концептуальные положения теории общественно значимого выбора Дж. Бюкинена. Определены значения полезности определенного действия в социальном процессе в рамках экономического подхода Чикагской школы к рациональному выбору.

Ключевые слова: прагматизм, эффективность, полезность, политическая деятельность, политическое действие, политическое решение, истина, рациональность, рациональный выбор, общественно значимый выбор.

УДК: 328.32

MODELS OF FORMATION OF PUBLIC POLICY

Olena Chaltseva

*Donetsk National University
Department of Political Science
str. Universitetska, 24, 83001 Donetsk, Ukraine
e-mail: helenchaltseva@mail.ru*

Models of formation of public policy existing in modern science explain specifics and order of making political decisions in the states. Depending on goals authors of these models focus attention on various aspects of development of political process. Models have the generalized character that gives the chance to apply them to the analysis of various systems, but considering contextual features of considered cases.

Key words: public policy, political strategy, model of political process, system.

The public policy tends to expansion and inclusion in process of formation of a large number both state, and non-state actors. Mechanisms of development of public policy thereby become complicated and it is shown more and more modern requirements to its implementation. In democratic systems planning and the realization of public policy is enabled under close attention of civil control which is differently presented in the state practice, but has one purpose is a social audit of all decisions made by the authorities. For the systems, which are in process of transformation formation of public policy gets special sense. Especially this question is particularly acute for modern Ukraine, which is in deep political crisis. The sharp and painful changes happening in the Ukrainian policy, caused by various internal and external conditions in combination with unstable political institutes, the collapse of legal system split by civil society and existence of external threat, demand a new format of public policy. Definition of possibility of application of existing models of formation of public policy for the analysis of transitional systems is a research objective of this article.

In political science there is some approaching to the description of models of development of political strategy and political programs which are based on allocation of subjective, standard, procedural, target and causing factors and their interrelation [2, p. 23]. Originally the idea of ideal model's formation of a political cycle was developed by the American political scientist Harold Lasswell. His model was rather ordering and standard, instead of descriptive and analytical. It included seven stages of strategic process: investigation, advance, instruction, request, application, end and assessment. In spite of the fact that this sequence was challenged on many points, in particular, as regards end arrives before an assessment, nevertheless, the model was very successfully used as the main structure for later researches and became a starting point for a set of scientific development and found the application in the theory of decision-making and the management theory [10]. Later this model was used in the versions of public political process: G. Brewer and P. de León (1983) [6], D.

Anderson (1975) [3] and others.

Models of development of political strategy existing in political science and political programs, are based on allocation of its subject, standard, procedural, target and causing factors of their interrelation. Thus, according to the right remark, L.V.Smorgunov has impact on creation of models, whether the researcher professes the theory of a rational choice or not [2, page 23]. Authors seek to consider all stages of process in generalizing model that on the one hand conducts to simplification of understanding of formation of policy, but with another gives the chance to understand logic of this process.

The generalizing administrative model was presented by Terence Morrison in the book "to Actionable Learning: A Handbook for Capacity Building Through Case Based Learning" where I devoted one of heads to a case of formation of public policy. Process of development of policy by it included the following provisions:

1. Forward Looking. Process of development of policy includes clearly certain results, which the policy tries to reach and where it is possible, considers future effects of policy.

2. Outward Looking. Process of development of policy takes the contextual and influential factors, which are out of the state jurisdiction and control into consideration.

3. Innovative, Flexible and Creative. Process of development of policy is innovative and flexible when in it the established ways of the solution of problems are called into question and new and creative ideas are developed. Whenever possible, process is open for criticism and for offers from other actors. Risks are defined and actively cope.

4. Evidence Based. Councils and decisions in the course of development of policy are based on the best available information from various sources, and all significant people are involved in process at the earliest possible stage of a formulation of the purposes.

5. Inclusive. Process of development of policy takes influence into consideration and reacts to needs of all people directly or indirectly influencing policy.

6. Joined Up. Process of development of policy includes the complete look leaving for an institutional framework of governmental strategic objectives, and is based on moral, ethical and legal factors of policy. Mutually being crossed purposes, which are clear, and the organizational structures necessary for a guarantee of their implementation, are considered in the beginning.

7. Review. The existing and already developed politicians as well as new political initiatives are subject to continuous control to provide realization in them the most effective and changeable.

8. Evaluation. Systematic estimation of efficiency of policy is built in process of its development.

9. Learns Lessons. Process of development of policy is constructed on ways and processes of continuous studying of introduction of policy and processes of its formulation [11, p. 205–206].

T. Morrison suggests considering formation of public policy, using relevant criteria for this process. Legality: feasible strategic alternative, which shouldn't break existing laws or the structures established by the law. Political acceptability: the pursued policy has to be politically accepted. Reliability: strategic alternatives have to be adequate to political reality.

Possibility of improvement: the good policy has to be flexible, i.e. capable to high-quality improvement through practice, instead of to be locked in initial design.

Practical realization of formation of public policy assumes the following steps:

The first step. This step demands that were defined and analysed the maintenance of policy (realized or estimated). For this purpose it is necessary: to identify main goals of policy, to define the mechanism, which is intended to achieve each objectives, which is on the agenda. The second step, assumes definition of key players and their roles in political process. Own position of actors in policy, their interests, imperious opportunities, consequences, network and coalition configurations is analyzed. The third step: opportunities and obstacles. This step includes an assessment of opportunities and obstacles on policy introduction. The fourth step: strategy. It includes design of strategy. At this stage the help of expert community for improvement of feasibility of political strategy is offered. The fifth step: influence. This step includes an assessment of impact of strategy concerning provisions, the power and interests of the mobilized players identified earlier. The program allows to estimate the current and future programs of implementation of political decisions [11, p. 222] through comparison.

T. Morrison's model has the general more likely technical character therefore it can be applied not only to theoretical judgment, but also in practice considering contextual features of that political system which is taken for the analysis and realization of political process.

One of basic models of political process – "the model of open systems", was created by Richard Hofferbert. The model constructed on idea "causality funnels" assumes consecutive transition from wider and uncertain conditions to concrete politically choice of elite issued in political decisions. Political process includes consecutive components of a chain: historical and geographical conditions – socioeconomic structure – mass political behavior – governmental institutes – behavior of elite in the course of the issued discussion of policy – the developed policy [7]. This model received popularity at researchers of public policy though in the course of application demands correction of components of a chain and inclusion in the analysis of country specifics.

In the 80th years of the XX century the model of "political streams" gained distribution, making John Kingdon is considered process of development of policy by which author [9]. It includes the description of three "streams", first of which, consists of information on real problems and results of the previous governmental activity. The second flow - "community" of researchers, experts, representatives of NPO, journalists, etc., which analyze problems and formulate various alternative versions of their decision. The third stream - "political" consists of elections, activity of politicians, the competition during adoption of laws, etc. When three streams unite, then there is a window of "opportunities" for adoption of political decisions. This model finds application for the analysis of formation of public policy in different systems and allows to investigate questions of bad realization of this policy, to reveal problems in decisions of political actors, to analyze and introduce amendments through operating windows of "opportunities" in the political agenda. Model restriction at an explanation of public policy consists in the absence of attention to a problem of participation of the public in this process. Thus, considering the vertical characteristic of formation of public

policy, there is a restriction at research horizontal the practice that doesn't give the chance to consider this process fully.

One of the most demanded models in political science was presented by P. Sabaty and H. Jenkins-Smith in works 1988, 1993, 1999гг. They represent the synthesized model of "the competing protecting coalitions" (Advocacy Coalition Framework (ACF)), which is focused on public policy in dynamic systems, i.e. change of a political policy and a choice of the new. Replacement of a new course with another is carried out under the influence of three main sets of factors: 1) interaction of the competing coalitions in subsystem of a choice of policy; 2) external changes in relation to the first subsystem; 3) rather stable public parameters. The subsystem of the competing coalitions consists of the actors representing many public and private organizations at all levels of management who divides a set of basic ideas and beliefs (political goals, opinions, feelings) and who tries to manipulate rules of various administrative institutes for achievement of political goals over time. The conflict between the coalitions is mediated by "political brokers", i.e. actors who are connected more likely with conditions of system stability, than with actually political goals. External changes in relation to coalition system include motions in social and economic conditions, changes in ruling coalition, the decisions resulting from other areas of policy. It can be goods prices and services, changes of the general economic environment in the market, the new elections, the made decisions in the field of social policy which influence economic strategy, etc. Stable system parameters include basic social structures and the constitutional rules. They limit actions of actors and influence their resources [8, p. 27–28]. Model of the coalitions is successfully applied together with the network analysis, at research of problems of a web-formation and interaction of participants of political process on the basis of their resource interdependence [13]. However at all advantages of this model to apply it at research of transitional and unstable systems it is problematic. The reason for that is the third component of this model (rather stable public parameters) which in the transformational states constantly is in a condition of change. First of all it concerns legal and valuable parameters. The constitutional bases are exposed to systematic reforming. Political values have the changeable nature and depend from socializing the practice of the concrete state.

Within a neo-institutional paradigm the American researcher Eleanor Ostrom developed with colleagues model of "an institutional rational choice". On the basis of the analysis of collective use of natural resources of mountain meadows in Switzerland and Japan, water use systems on Philippines and in California, fishery in Canada and Turkey, Eleanor Ostrom showed effective mechanisms of management of the public benefits [12]. The model based on individual conditions and conditions of decision-making of actors, represents the interconnected chain of actions of development of policy. Individual conditions include values and the resources of individuals allowing them to influence process of development of the purposes. The situation of decision-making is presented as set of the conditions connected with institutional rules, the nature of the corresponding benefits and characteristics by communities (social and economic conditions and public opinion). Under "institutes", E.Ostr understands a set of the working rules used for establishment of the one who and at what level is competent to make the decisions, what actions are admissible and what are limited, what rules of aggregation

will be used, what procedures will need to be followed, what information has to be provided and what - No, as well as for what actions will be rewarded individuals. Rules can coincide with the legal laws adopted in the state, and can be actual, but legally not issued. Thus they share on operational rules (rules of decision-making actors), collective rules (the collective norms, operating agents), the constitutional rules (the constitution operating a choice of collective norms) [1, p. 111–112]. Thanks to mediation of institutes, there is a choice of political priorities individuals who depending on a situation will act differently. Success of such action is achieved not due to the state or market strategy, and at the expense of a combination of activity of the voluntary organizations and the public management, which are carrying out functions of self-organization, self-government and supervision of implementation of decisions [1, p. 121–198]. On the example of concrete cases of use of natural resources it proved that public character of institute "smoothes" individual preferences. As this model is presented rather as a set of conditions, instead of as universal model therefore its use is possible as some kind of reference point on the general idea of cooperation and the public management.

Since the 90th of XX century development of models of formation of public policy without use of the theory of a rational choice begins. The model of "fluctuating balance", developed by Frank Baumgartner and Brian Jones, differently called by model of "political changes" can serve one of such examples. It is obliged by the origin to the biological theory of quantum evolution. Model essence that after the long periods of stagnation inevitably there are fast changes in political life of society which are caused by various conditions of institutional and cultural and valuable character [4]. Complexity of application of this model consists in not developed concrete criteria of political changes.

Out of the theory of a rational choice the model of "strategic innovative distribution" was developed. This model not monolithic, and represents the whole complex of models which give the chance to study practice of innovative changes in area of public policy. It enter: model of regional distribution, model of the leader – lagging behind, isomorphism model, model of internal determination, etc. One of authors of model of "strategic innovative distribution" Francis Stokes Berri and David Berri, using existential categories, raise in research questions: "What combination (1) it is state – political, economic and socio-demographic a determinant, and (2) interstate factors make models of strategic decision-making?" [5]. On the example of decision-making by separate states in America it was proved that the regional governments make innovative solutions when their political, economic, social environment is favorable.

Concerning the states, the authors leaning on this model, came to a conclusion that the rich, economically developed countries, with a big share of urban population, a high education level, and the developed electoral system (assuming alternativeness of a choice) carry out innovative strategy quicker. Such option of model of innovative strategy can be applied at research of the countries with favorable economic conditions and stable parameters of social and political-right character. The regional model of distribution which attributes strategic innovations of the state strategic behavior it geographically the next neighbors can be useful to transitional systems.

Thus, the developed models of formation of public policy are more generalizing. Authors place emphases on institutional or subject characteristics, and also at stages of this

process. The above-considered models can't be applied to the analysis of public policy of transitional political systems in full volume and without changes. It is explained by instability of many components of system character, the conflictness on different stages of development of decisions, lack of practice of regulation of contradictions in society, unavailability of participants of public process to dialogue. However, correction of the presented models taking into account national contextual features of the considered states, with specification of criteria and the indicators allocated for research is quite possible.

The list of the used literature

1. *Остром Э.* Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Э. Остром; пер. с англ. – М.: ИРИСЭН: Мысль, 2010. – 447 с.
2. *Сетевой анализ публичной политики* / под ред. Л.В. Сморгунова. – М.: ПГ-Пресс, 2013 – 320 с.
3. *Anderson James E.* Public Policymaking: An Introduction. Boston / James E. Anderson. – New York, 2003. – P. 16–27.
4. *Baumgartner Frank.* Agendas and Instability in American Politics. F. Baumgartner, D. J. Bryan. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 298 p.
5. *Berry Frances Stokes.* State Lottery Adoptions as Policy Innovations: An Event History Analysis / Frances Stokes Berry, William D. Berry // American Political Science Review.– 1990. – Vol. 84(2). – p. 395–415.
6. *Brewer, Gary D.* The Foundations of Policy Analysis / G. Brewer, P. de Leon/ – Homewood, IL: Dorsey Press, 1983.
7. *Hofferbert R.* The Study of Public Policy. Policy Analysis Series / R. Hofferbert/ – Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1974. – 275p.
8. *Jenkins-Smith Hank C.* Evaluating the Advocacy Coalition Framework / H.Jenkins-Smith, P.Sabatier // Journal of Public Policy // Vol. 14. – Issue 02. – 1994. – P. 175–203.
9. *Kingdon J.W.* Agendas, alternatives and public policies / J.W Kingdon; 2. ed. – University of Michigan, 2003.
10. *Lasswell H.* Power and Personality / H. Lasswell/ – New York, 1948. – 262 p.
11. *Morrison T.* Actionable Learning. A Handbook for Capacity Building Through Case Based Learning / T. Morrison/ – Tokyo: Asian Development Bank Institute, 2002. – 515p.
12. *Ostrom E.* Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom // Understanding Institutional Diversity Princeton paperbacks Princeton University Press, 2009. – 376 p.
13. *Zahariadis N.* The multiple streams framework: structure, limitations, prospects N. Zahariadis // Theories of the policy process: edited by Sabatier Paul. – Colorado: University of California., 2007. – 235 p; *Zahariadis N.* Ambiguity and Choice in Public Policy: Political Decision Making in Modern Democracies / N.Zahariadis. – Georgetown University Press, 2003 – 198p.; *Henry A.* Ideology, Power, and the Structure of Policy Networks / A.Henry // Policy Studies Journal .– Vol. 39. – Issue 3. – 2011. – P.361–383.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Олена Чальцева

*Донецький національний університет,
історичний факультет, кафедра політології,
вул. Університетська, 24, 83001, м. Донецьк, Україна
e-mail:helenchaltseva@mail.ru*

Моделі формування публічної політики, які існують сьогодні в сучасній політичній науці, пояснюють специфіку і послідовність ухвалення політичних рішень у державах. Залежно від поставлених цілей, автори цих моделей акцентують увагу на різних аспектах розробки політичного процесу. Моделі носять узагальнений характер, що дає змогу застосовувати їх для аналізу різних систем, але з урахуванням контекстуальних особливостей кейсів, що розглядаються.

Ключові слова: публічна політика, політична стратегія, модель політичного процесу, система.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ПУБЛИЧНОЙ ПОЛИТИКИ

Елена Чальцева

*Донецкий национальный университет
Исторический факультет, кафедра политологии,
ул. Университетская, 24, 83001, г. Донецк, Украина
e-mail:helenchaltseva@mail.ru*

Существующие в современной науке модели формирования публичной политики объясняют специфику и последовательность принятия политических решений в государствах. В зависимости от поставленных целей авторы этих моделей акцентируют внимание на различных аспектах разработки политического процесса. Модели носят обобщенный характер, что дает возможность применять их для анализа различных систем, но с учетом контекстуальных особенностей рассматриваемых кейсов.

Ключевые слова: публичная политика, политическая стратегия, модель политического процесса, система.

УДК 32.001

«РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ»: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Андрій Ткачук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: aa_tkachuk@ukr.net*

Проаналізовано суть поняття «революція». Використовуючи приклади дослідження етапів реалізації революційних ідей на основі «революції гідності», визначено конкретизованіше розуміння цього терміна. За допомогою експлікації поняття сформовано суть завершеної та незавершеної революції.

Ключові слова: революція, аналіз, термінологія, політична криза, політична еволюція.

«Революція гідності» – саме так називається тримісячний період в історії України з 21 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р. Під час подій, котрі супроводжували революційний процес, багато експертів, політологів та критиків формували дискурс стосовно того, чи насправді масові протести в Україні можуть відповідати термінові «революція». Априорі проблематика фундаментально закладалася в розумінні самого поняття, його теоретичного і практичного насичення.

Наша мета – етимологічне дослідження поняття революція та подій української «революції гідності». Основне завдання – з'ясування суті революції, її відповідності енциклопедичним стандартам розуміння терміна "революція", а також на прикладі «революції гідності» продемонструвати понятійний спектр розуміння поняття «революція». Для реалізації мети і завдань ми використали конфліктологічний метод аналізу проблеми революції в Україні, а також емпірико-теоретичні методи синтезу, розгляду та порівняння під час вивчення суті поняття.

Передусім зауважимо, що назва подій в Україні з листопада 2013 р. до лютого 2014 р., має назву «революція гідності», адже ці процеси розглядають як морально-етичний злам у свідомості українців. Усенародні обурення, котрі охопили країну, ґрунтувалися на потребі соціальної справедливості, за яку вийшли боротися українці.

Аналізуючи термін, тобто порівнюючи різні підходи розуміння до нього і в контексті галузі знань, і окремого науковця, зазначимо, що більшість учних дотримується того, що революція – це певна зміна, докорінний переворот у конкретній галузі, в нашому випадку – політична зміна системи.

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає найпростіший зразок експлікації поняття, за яким революція – це докорінний переворот у житті суспільства, що приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивного [1, с. 1020]. У Політичному енциклопедичному словнику, революція загалом визначається як, знову ж таки, глибинна та якісна зміна віджилого

політичного режиму, що виникає на підґрунті суперечностей в еволюційному процесі системи [4, с. 561]. Але значне зауваження простежуємо в енциклопедичному словнику українського партолога Ю. Шведа. Автор стверджує: революція – це корінний переверт у суспільному та політичному устрої, який означає повалення старого й утвердження нового суспільного ладу [5].

Отже, виокремимо першу понятійну парадигму встановлення суті революції, яка ґрунтується на етимологічному дослідженні поняття, тобто революція є революцією, лише тоді, коли вона приводить до суттєвих змін у політичній системі або ж її повної зміни. Аналізуючи працю американського політолога Дж. Голдстоуна, «До теорії революції четвертого покоління», формуємо не настільки категоричну позицію до суті поняття «революція», а саме таку, що подає автор. За ним, революція – це спроба перетворення політичних інститутів і легітимація політичної влади, супроводжувана формальною чи неформальною масовою мобілізацією і неінституціалізованими діями, котрі розхитують існуючу владу [2, с. 61].

Схожої позиції дотримується і російський науковець С. Цирель. Характеризуючи події «Арабської весни», визначив загальну концепцію революції та на основі положень провідних теоретиків сучасності, зокрема і Дж. Голдстоуна, вивів власне розуміння суті революції. Для С. Циреля революція – це успішна або близька до успіху спроба повалення існуючого політичного режиму, фундаментального перетворення політичних інститутів і легітимації політичної влади, здійснення чи стимулювання якої протизаконними й / або насильницькими діями народних рухів хоча б частково відповідає висунутим ними вимогам [3, с.176]. По суті, автор акцентує на певних принципових позиціях стосовно розуміння сутності революції у вигляді політичного феномену. Власне цю версію доцільно зараховувати саме до другої понятійної парадигми. Адже вчений не сприймає позицію конкретики та категоричності, допускаючи в межі свого поняття надзвичайно широкий спектр подій, котрі можна означити терміном «революція». С. Цирель стверджує, що революція – це або зміна ладу, або і не зміна, часто використовуючи в одному підході два протиставлення результату, він або не негативний або позитивний. Надзвичайно велика кон'юнктура в позиції науковця практично дає змогу, до прикладу, зарахувати до революції події «Конституційної кризи» в Росії 1993 р., навіть партизанську війну в будь-якій з країн, захоплених А. Гітлером під час Другої світової війни. Хоч автор і констатує, що його визначення потребує змін політичних інститутів і способу їхньої легітимізації, а не зміни всіх персоналій, усе-таки його позиція занадто широка, під неї можна підвести велику кількість подій, котрі не мають відношення до революції [3, с.176].

Аналізуючи першу хвилю реформації політичних інститутів в Україні станом на березень 2014 р., українські події якісно відповідають термінові С. Циреля: хоч і відбувається спроба легітимізувати нові політичні інститути, але персоналії практично не змінені. Розглядаючи суть та концепцією революції на Сході («Арабська весна»), учений зазначає, що Східні деспотії мають стійкіший механізм впливу на маси, а сам наслідок революції може бути лише з реставраційним характером [3, с.176]. У зв'язку з цим ми

доходимо висновку: це трактування абсолютно не підпадає під розуміння суті революції класичною парадигмою.

Авторитетний підхід Дж. Голдстоуна, який він обґрунтував у розвідці «До теорії революції четвертого покоління», містить чіткий аналіз різноманітності революційних подій і, власне, засвідчує, що його визначення цілком може відповідати терміну революція. Однак, досліджуючи два якісних підходи до термінології, ми вважаємо: у будь-якому випадку революція має приводити до якісних змін. На першому її етапі є зміна влади, а на другому – здійснення нею якісних соціально-економічних реформ, котрі виведуть державу на еволюційно новий рівень.

Тому ми наголошуємо: визначати події в системі, революцією варто лише за чітким алгоритмом причинно-наслідкових зв'язків, що ґрунтується на попередній тезі, оскільки революція може бути завершеною і незавершеною. Лише таке трактування може пояснити події в Україні сьогодні та загалом у світі. Наприклад, розпад Радянського Союзу необхідно розглядати як завершену революцію. Це підтверджує й те, що тоді змінилася не лише влада, а й повністю система, особливо в балтійських країнах і країнах центральної Європи, котрі якісно усунули комуністичний лад. Натомість події «помаранчевої революції» чітко виявляють сутність незавершеної революції. Для повного розуміння термінологічної концепції варто саме так підходити до розуміння революції як такої. Категоричніший підхід класичної парадигми пояснює революцію саме у вигляді завершеної. Водночас гнучкіший підхід деяких окремих відповідає рисам і завершеної, і незавершеної революції. Тому в контексті нашого аналізу ми розуміємо поняття незавершеної революції як зміну політичних інститутів з метою якісної та докорінної трансформації діючої державної системи, що містить усі сфери існування (політичну, соціальну, економічну, культурну і под.). Тобто події такого типу належать саме до революції, оскільки існує перемога над певним режимом та владою. Хоча вони не стали завершеною революцією, серед низки чинників котрих може бути досягнення власних інтересів нової влади, яка стала нею завдяки умовам, створених революцією.

У контексті виокремлення за результатами революції двох її типів, розглянемо регламентовані умови зарахування революційних подій до завершеної або незавершеної революції.

Як уже зазначалося, революція здійснюється у два етапи: перший – це зміна влади, другий – зміна політичної системи цією ж владою. Тому на початковому етапі революція має абсолютно ідентичний загальним алгоритм розвитку, незалежно від того, буде вона завершеною чи незавершеною

За нашим баченням, для того, щоб відбулася революція, яка зможе досягнути першого етапу, потрібно лише дві умови. Перша й основна умова виникнення революції складається з таких ознак: делегітимізація влади та визнання це масами. Чітке розуміння делегітимізації влади подає С. Цирель – влада визнається нелегітимною, не тільки тоді, коли народ повністю втрачає віру в існуючу владу, а й тоді, коли вже не існує законних методів її покращення [3, с.179]. Причин виникає багато: від політичних провалів – до розростання корупції та зловживання владою. Однак ми наголошуємо на тому, що ознака

делегітимізації має бути визнана народом. Коли це визнає хоча б один з існуючих у країні класів і яскраво це демонструє, то ситуація має всі підстави, аби перерости у революцію.

Мобілізація може відбуватися головними методами – *структурним* та *неформальним*. Перший полягає в піднятті мас організованим способом на базі формальних організацій та структур, політичних партій, громадських організацій, політичних рухів, народних об'єднань. Тобто сама суть процесу мобілізації покладається на вже створені структури, котрі завдяки формальним видам організації, можуть згрупувати велику кількість людей, які вважають владу нелегітимною та готові висловити свою позицію задля політичних змін. Структурний метод має декілька типів мобілізаційних структур:

— *політичний* (політичні партії, політизовані громадські організації та народні рухи), тобто структури, що беруть активну участь у реалізації владних повноважень у державі, як це часто трапляється, будучи суб'єктами політичних відносин;

— *професійного розмежування*; суть полягає в мобілізації профспілкових організацій, котрі виступають проти конкретного рішення влади, яке стосується членів організації; зазвичай цей тип має форму страйку, але не виключено, що може стати початком революції;

— *стратифікаційної розмежованості*; виступи класів; процес мобілізації – найважчий, адже це надзвичайно широка група людей; такий процес окремого суспільного класу можливий лише тоді, коли всередині нього сформована чітка мережа структур та організацій, оскільки зазвичай економічні вимоги набувають ознак політичного характеру.

Неформальний метод мобілізації полягає в залученні мас до хвиль народного обурення на засадах особистих зв'язків. Він виникає переважно на основі відсутності структури, яка може сформувати необхідний спосіб для організації громадян, і значно пов'язаний зі стратифікаційним типом структурної мобілізації через важкий процес залучення класів. Сьогоднішній неформальний метод мобілізації входить на новий якісний рівень, у зв'язку з великим відсотком користування населенням соціальними мережами та мережею Інтернет загалом, засобами масової інформації.

Зауважимо також, що до процесу мобілізації належать декілька важливих суспільних чинників, за допомогою котрих ми можемо вплинути і на метод, і на самий процес мобілізації. Це – регіональний, релігійний та ідеологічний фактори, здатні об'єднувати всі типи мобілізації та відігравати важливу роль у революційному процесі.

Саме на основі методу мобілізації мас формується наступна умова у вигляді пошуку альтернативи, тобто наявність політичної опозиції до або ж після початку революційних процесів. Зазвичай ця альтернатива є організаційним чинником революційного процесу (скажімо, жовтневий переворот у Росії). Її легко визначити, враховуючи, який метод мобілізації мас переважає під час революції. Однак існує й інша ситуація, коли події починаються з народних повстань, після чого з мас постає енергійний суб'єкт певного політичного дійства, що бере на себе відповідальність і стає тією ж опозицією.

Саме за наявності таких умов можна розглядати питання про повноцінну революцію. Ми повністю відкидаємо умову збройного протистояння, адже революція може перемогти і стати закінченою на основі мирних протестів, як це відбулося в Грузії.

Дві названі умови реалізують перший етап революції, що й буде завершеною. Хоча ті умови не є гарантією перемоги революції. Вона може бути придушена збройним втручанням або ж і контрреволюцією, в аспекті великої кількості підтримки діючої влади. У такому випадку – це придушена революція.

Подальший етап, який зможе задекларувати революцію у вигляді закінченої не має єдиного алгоритму дій. Адже його основу становить якісне насичення реформами, котрі можуть змінити систему. Вони залежать уже від політичної сили, що взяла на себе відповідальність вивести країну та суспільство з кризи, яка зумовила життєву необхідність революційних змін.

Здійснюючи політологічний аналіз громадянсько-політичних процесів у нашій державі (кінець 2013 р. – початок 2014 р.), що отримав назву українська «революції гідності», зауважимо: на сьогодні її слід вважати незавершеною. Вона перемогла, але не закінчилася.

З перших днів усенародних виступів можна стверджувати: це була революція, оскільки такі процеси повністю виконали першу умову – делегітимізацію влади та мобілізацію мас. Кабінет Міністрів України на своєму засіданні 21 листопада прийняв розпорядження, згідно з яким розпочалась підготовка до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Саме вечір 21 листопада став початком революції. Хоч у той момент перебіг подій нагадував нечисленний процес проти рішення влади, але саме це започаткувало делегітимізацію тодішньої влади. Студентське віче у Львові 22 листопада стало процесом усенародної мобілізації. До речі, саме студентство під час революції виокремилось у своєрідний прошарок, який організувався на засадах двох методів мобілізації. За допомогою чіткої структури в університетах міста і неформальних процесів, котрі уможливились через широке використання соціальних мереж, студентський протестний рух дав старт українській революції. Надалі процеси мобілізації мас відбувався усіма ймовірними формами, що й ускладнило вирішення конкретної політичної альтернативи.

Після розгону студентів на Майдані Незалежності, опозиційні політичні партії взяли на себе відповідальність за розвиток революції. Однак відсутність плану дій і чітких рішень, котрі б могли змінити ситуацію в державі, знижували відсоток довіри народу до опозиції. Розвиток подій надав декілька можливостей радикально втрутитися в ситуацію, й таку відповідальність на себе взяла громадська організація «Правий сектор». Знову ж таки відсутність чіткої структури цієї організації та владних ресурсів не дала їй змоги стати альтернативою, яку потребувала ситуація. Тому, аналізуючи події, ми зазначаємо, що остаточне виокремлення альтернативи відбулося в останні дні революції. Після повалення режиму Віктора Януковича, а саме – після його втечі з держави, Верховна Рада України, 21 лютого 2014 р. повертається до Конституції зразку 2004 р., а 22 лютого 328 голосами народних депутатів усунула Віктора Януковича з посади

Президента України. Також були звільнені найвищі високопосадовці. І, власне, тоді, взявши на себе владні повноваження політична опозиція стала альтернативою.

Саме через складний процес визначення політичної альтернативи ускладнює процес реалізації другого етапу революції. У зв'язку з цим доходимо висновку, що українська «революція гідності» має характер незакінченої революції. Лише після прийняття українським урядом рішучих кроків до стабілізації економічного становище країни можна констатувати про перехід до другого етапу революції. Однак тільки після проведення президентських виборів, і виборів до Верховної Ради може бути мова про аналіз результатів другого етапу революції.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. *Голдстоун Джек*. К теории революции четвертого поколения [Электронный ресурс] / *Джек. Голдстоун*. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/56/06.pdf>
3. Ойкумена: альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / рук. проекта В.П. Семеновенко; науч. ред. А.А. Фисун. – Х., 2011. – Вып. 8. – 256 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
5. *Шведа Ю.Р.* Політичні партії. Енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Ю. Р. Шведа. — Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

"DIGNITY REVOLUTION": POLITICAL ANALYSIS**Andriy Tkachuk**

*Lviv National University named after Ivan Franko
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Str. University 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: aa_tkachuk@ukr.net*

This paper analyzed the essence of the concept of revolution. For example, the research stages of revolutionary ideas based on "Dignity Revolution" formed more concrete understanding of the concepts. Through the explication of the concept formed the essence of completed and unfinished revolution.

Key words : revolution , analysis , terminology, political crisis , political evolution.

«РЕВОЛЮЦИЯ ДОСТОИНСТВА»: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**Андрей Ткачук**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра политологии,
ул. Университетская 1, 79000, Украина
e-mail: aa_tkachuk@ukr.net*

Анализируется сущность понятия «революция». Используя примеры исследования этапов реализации революционных идей на основе «революции достоинства», определяется более конкретизированное понимание этого термина. С помощью экспликации понятия формируется сущность завершенной и незавершенной революции.

Ключевые слова: революция, анализ, терминология, политический кризис, политическая эволюция.

УДК 321.64:001

АВТОРИТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
бул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

Необхідність теоретично послідовного та емпірично адекватного аналізу авторитарних політичних режимів вимагає формування ефективної дослідницької стратегії. З огляду на це, у статті проаналізовано і систематизовано головні підходи до концептуалізації авторитарних режимів. На цій основі виокремлено індикатори, які дають змогу ідентифікувати належність того чи іншого режиму до категорії авторитарних.

Ключові слова: автократія, тиранія, деспотизм, диктатура, авторитарний політичний режим, обмежений плюралізм.

У 1989 році з хвилею «оксамитових» революцій у Центральній Європі, а особливо після розпаду СРСР у 1991 році, в інтелектуальних колах усього світу стали поширеними настрої, які згодом отримали назву «демократична ейфорія» – віра в остаточну глобальну перемогу ліберальної демократії, яка, як здавалось тоді, не матиме жодних конкурентоспроможних ідеологічних проєктів. Однак вже за декілька років соціально-економічний та політичний розвиток так званих «молодих демократій» засвідчив якщо не повну їхню відірваність від ліберально-демократичних стандартів, то, принаймні, частковість або половинчастість у їхньому впровадженні та дотриманні.

На сьогоднішній день авторитарні політичні режими не втрачають своєї популярності у всьому світі. Так, за даними організації «Freedom House» у 2014 р. лише 88 країн світу (45% від загальної кількості країн) належить до категорії вільних (демократичних) режимів, тоді як решта 107 (55%), у тім числі й Україна, – до категорії невільних або частково вільних [7]. Усе це зумовлює необхідність та актуальність дослідження авторитаризму як типу політичного режиму, зокрема означення його характерних ознак.

Здавалося б, у цьому нема нічого складного: головне визначити індикатори демократичного режиму, а той політичний режим, який не відповідатиме їм, вважатиметься авторитарним. Однак такий підхід був би надто простим, однозначним та помилковим розв'язанням досить складної проблеми – що є протилежністю демократії. Більш логічно було б назвати той політичний режим, який не відповідає індикаторам демократичного режиму, недемократичним. Однак, це поняття не є чітким, оскільки зазвичай отожднюється з недемократичними формами та методами реалізації політичної

влади, що небагато пояснює, не говорячи навіть про те, що це є тавтологією [1, с. 100]. Справу також ускладнює й те, що в літературі зустрічаємо різноманітні назви для окреслення цього типу режиму.

Так, за словами Дж. Сарторі, коли ставимо питання, чим, або яка, є «добра протилежність» демократії, то маємо великий вибір відповідей: тиранія, деспотизм, автократія, абсолютизм, диктатура, авторитаризм та тоталітаризм. На його думку, саме автократія є безперечно правильною (в семантичному плані) протилежністю демократії. Це поняття містить у собі елемент привласнення влади (як протилежність її передавання в процесі конкурентних виборів), а також її трактування як невід'ємної власності [5, с. 73].

Щодо авторитаризму, то ця категорія, за словами дослідника, доти не може бути доброю протилежністю для демократії, доки не розібратися з «авторитетом», оскільки надзвичайно широке та подвійне поняття авторитету розмиває поділ на системи демократичні та авторитарні. Водночас Сарторі не заперечує того, що авторитаризм є протилежністю демократії. Він лише зауважує, що це – не досить вдалий варіант такої протилежності. За його словами, наскільки авторитаризм можна з певністю означити як протилежність демократії, настільки треба уникати тлумачення цього поняття як її заперечення. Авторитаризм він визначає як політичну систему, що залишає мало (або взагалі не залишає) місця для свободи, яка найкраще підкреслює це поняття. Адже саме в контексті авторитету та свободи можна найкраще визначити «авторитаризм» як протилежність демократії [5, с. 84]. Відтак прийняття поняття «автократія» у якості повної та беззаперечної симетрії в дихотомії чи альтернативи демократії не змінює того факту, що їй також протиставляють авторитаризм та тоталітаризм.

На нашу думку, треба погодитись з тим, що хоча поняття авторитаризму дуже наближене до таких категорій, як тиранія, деспотизм, автократія, абсолютизм, диктатура, водночас воно має дещо відмінні конотації, які виникають з його іншого походження та характеру застосування.

Так, за словами американського дослідника А. Перлмуттера, у випадку з авторитаризмом скоріше йдеться про сутність влади та способи її реалізації, тоді як у варіанті з автократією та тиранією – про сутність правителя. Крім того, на відміну від цих форм урядування, авторитаризм виявляється передусім у сучасній епосі [3, с. 231]. Тобто, авторитаризм є сучасною формою тиранії або автократії. До речі, Дж. Сарторі також зауважує, що абсолютизм та автократія ввійшли до політичного лексикону (попри свої латинські або грецькі корені) лише від вісімнадцятого століття, тоді як авторитаризм та тоталітаризм є новими мовними втворами, які з'явилися напередодні Першої світової війни. Тому, за його словами, коли сьогодні виникає питання, що є протилежністю демократії, то відповідаємо: тоталітаризм або авторитаризм. Хоча зазвичай приймаємо, що саме тоталітаризм є найбільш повним запереченням демократії [5, с. 76].

Отже, не відкидаючи можливості аналітичного виокремлення автократії у якості «найкращої протилежності» демократії, ми зупинимось на дихотомії демократія – авторитаризм, де авторитаризм постає, зокрема, як сучасна форма автократії. Водночас треба погодитись з тим, що авторитаризм не є запереченням демократії, яким є ще одна її

протилежність – тоталітаризм. Це вимагає в контексті аналізу авторитаризму виділення тих критеріїв, які відрізняють його від тоталітаризму.

Як справедливо зазначає Дж. Меллой, як і багато інших категорій сучасної політичної науки поняття авторитаризму є достатньо контроверсійним. Воно має тривалу та досить заплутану історію в літературі з політичних досліджень [3, с. 229]. Предтечею доктрини авторитарного режиму прийнято вважати Наполеона Бонапарта [6, с. 121]. Однак, фактично, авторитарні режими були сформовані в Європі після Першої світової війни. Саме в працях деяких з лідерів цих режимів ми знаходимо нариси теорії авторитаризму, зокрема, в А. Салазара (Португалія) та Е. Дольфуса (Австрія).

Так, наприклад, австрійський канцлер представив в 1933 році свою концепцію авторитаризму, яка ґрунтується на шести тезах: 1) уряд як репрезентація держави повинен характеризуватися авторитетом; 2) метою авторитарного уряду є уніфікація різноманітних духовних та матеріальних народних інтересів; 3) авторитарне керівництво, яке здійснюється урядом, репрезентує цілу державу; 4) авторитет – це впорядкована влада, а не свавілля чи диктатура; 5) державна система повинна бути ієрархічною; 6) підтримка суспільства для державних інститутів має виростати з широкої сфери духовної свободи, а не з однорідного світогляду [6, с. 125]. Як бачимо, ця концепція має скоріше позитивну вимову, оскільки акцентує увагу на позитивних характеристиках авторитарної системи, яка постає у вигляді, свого роду, панацеї від різноманітних суспільних, політичних, економічних та культурних проблем.

І тут, звертаючись до історії виникнення авторитарних режимів в Європі, особливо у міжвоєнний період, на наш погляд, треба погодитись з Х. Лінцем, який, зокрема, зазначав, що авторитарні режими, створені після періодів активної демократичної участі, яка опинилась перед невіршеними суспільними проблемами, скеровують до аполітизму та апатії, що сприймаються змученими труднощами попереднього періоду громадянами з полегшенням [2, с. 304].

Сучасні підходи до концептуалізації авторитарних режимів вперше оформились у політичній науці в рамках теорій розвитку та модернізації, яка досягла популярності у 1950–60-х рр. у результаті роботи провідної групи політологів, об'єднаних у Комітет порівняльної політики Ради досліджень соціальних наук (*Committee on Comparative Politics of the Social Science Research Council*). Використовуючи структурно-функціональний підхід, ці теоретики розглядали всі суспільства як такі, що перебувають у стані транзиту від традиціоналізму до модерну. З цієї перспективи «демократія» є сучасною (модерною) системою правління, якій відповідає суспільство, що досягло певного рівня економічного та соціального розвитку. Тобто таке, де всі необхідні соціальні передумови для демократії були виконані. Згідно з цим підходом, політичні проблеми теоретичного та практичного плану з'являються саме тоді, коли суспільства перебувають в стані транзиту від традиційних до сучасних способів державної організації. Протягом перехідного періоду суспільства у своєму розвитку можуть відхилитися у негативні типи режимів – в певні види авторитаризму чи тоталітаризму. Треба зауважити, що у межах цього підходу негативний режим визначено передусім в

контрасті до позитивного типу – демократії. Тож, негативні типи режимів також пов'язані з модернізацією: тоталітаризм розглядався як негативний вияв сучасності, а авторитаризм – як вираз традиціоналізму, який мав поступово зникнути по мірі модернізації суспільств [3, с. 235].

Крім того, треба звернути увагу на те, що в основі цієї теорії лежить лінійний рух до сучасності (модерну), кінцевим пунктом якого може бути або позитивний (демократія), або негативний (тоталітаризм) полюс. Авторитаризм же став залишковою категорією режиму, що характеризував стан, в якому суспільства були змушені вийти з процесу модернізації в результаті їхньої неготовності, у тому числі економічної, до сприйняття та підтримки демократичних структур, які їм були штучно прищеплені. Як тоталітаризм, так і демократія розглядались в якості ідеальних типів, тоді як авторитаризм став категорією, якою позначали ті режими, що не відповідали жодному з ідеальних типів. До того ж різноманітні типи авторитарних урядів не піддавались аналізу у своїх власних категоріях, а скоріше розглядались як побічний продукт патологій демократії, які виявлялися на різних етапах транзиту [3, с. 236].

Однак вже у 1964 р. Х. Лінц у статті «Авторитарний режим: випадок Іспанії» піддав критиці такий підхід та висунув аргументи, які кинули виклик біполярному континууму, кінцями якого були демократія та тоталітаризм, а також обґрунтував необхідність осмислення специфічного типу режиму – авторитаризму. На основі аналізу іспанського досвіду Х. Лінц запропонував таку дефініцію авторитаризму, яка відрізняла цей режим від багатьох характерних ознак демократії та тоталітаризму: авторитарні режими – це політичні системи з обмеженим, невідповідальним перед суспільством політичним плюралізмом, без розробленої та провідної ідеології (але з характерною ментальністю), а також без інтенсивної та екстенсивної політичної мобілізації (за винятком окремих періодів свого розвитку). Це системи, в яких лідер або мала група здійснюють владу в межах формально нечітко визначених, але в дійсності цілком передбачуваних обмежень [2, с. 306]. Як бачимо, вчений вирізняє найсуттєвіші критерії, за допомогою яких можна ідентифікувати авторитарний режим. Відтак його визначення вважається найпридатнішим для емпіричних досліджень авторитаризму.

З огляду на те, що праця Х. Лінца справила великий вплив на подальші дослідження авторитарних політичних режимів, а його дефініція авторитаризму вважається класичною, зупинимось на детальнішому аналізі його підходу.

Тож, за словами дослідника, найхарактернішою ознакою авторитарних режимів є наявність плюралістичного елементу. Однак при цьому треба мати на увазі таке застереження: наскільки для демократії характерним є майже необмежений плюралізм, який знаходить своє вираження в інституціоналізованому політичному плюралізмі, настільки у випадку з авторитаризмом маємо справу з плюралізмом обмеженим. Причому ці обмеження можуть бути формальними або звичаєвими, нав'язаними менш або більш ефективно, звуженими виключно до політичних груп або ж розширеними на групи інтересів. Водночас важливим фактором є існування таких груп, що не були створені державою або їй підпорядковані, а які справляють певний вплив на політичні процеси. У цьому контексті Х. Лінц звертає увагу на те, що деякі режими заходять у цьому плані

настільки далеко, що інституціоналізують політичну участь обмеженої кількості груп або організацій, а іноді навіть стимулюють їхнє виникнення. Однак жодному сумніву не підлягає той факт, що кінцеве рішення про умови існування таких груп належить правлячій еліті.

Пояснюючи свою тезу про відсутність відповідальності політичного плюралізму в авторитарних режимах, дослідник наголошує, що правляча еліта не стає за посередництвом цих груп, навіть тоді, коли відстоює їхні інтереси, формально або/і фактично, відповідальною перед громадянами. Це є прямою протилежністю демократичних урядів, у яких політичні сили формально залежні від підтримки виборців. До того ж в авторитарних режимах наділені владою особи, репрезентуючи погляди різних груп та організацій, завдячують своїй позиції не стільки їхній підтримці, скільки довірі, яку має до них лідер правлячої еліти. Отже, вони мають свій електорат, який Х. Лінц називає потенційним, але, водночас, це не є ні єдиним, ні навіть найважливішим джерелом їхньої сили. Саме постійний процес докооптації лідерів є тим механізмом, завдяки якому різні сектори або організації стають учасниками системи [2, с. 315].

Наступним важливим критерієм дефініції Х. Лінца, який дає змогу не тільки ідентифікувати авторитарний режим, але й чітко відрізнити його від тоталітаризму, є відсутність в його рамках ідеології та наявність певного типу ментальності. В своєму розрізненні цих двох понять вчений посилається на німецького соціолога Т. Гейгера, згідно з позицією якого ідеології є розумовими системами, в більшому або меншому ступені інтелектуально доробленими та систематизованими, часто в писемній формі, інтелектуалами чи псевдоінтелектуалами, або, принаймні, за їхньої участі. Ментальні ж типи є способами мислення та відчуття більш емоційного, ніж раціонального плану. Вони є джерелом неписаних правил реагування на різні ситуації. За словами Х.Лінца, складно уявити ментальність як форму, яка зобов'язує, вимагає прийняття з боку правлячих та підлеглих. Певну ментальність складніше поширити серед мас та тлумачити її як тест лояльності владі, складно включити її до всезагальної системи освіти, вона рідше, ніж ідеологія, входить у конфлікт з релігією або наукою [2, с. 320].

З огляду на це, принциповим питанням для дослідника авторитарних режимів є: які властивості структури влади в таких режимах запобігають формуванню ідеології? На думку іспанського дослідника, складна коаліція сил, організацій, інтересів, політичних традицій, яка становить елемент обмеженого плюралізму, вимагає застосування з боку правлячої еліти спільного мінімального символічного пункту віднесення тієї коаліції. У такий спосіб відбувається нейтралізація максимальної кількості потенційних опонентів в процесі набуття влади (в ситуації відсутності сильно мобілізованих прибічників). Окрім того, розпливчаті межі ментальності стирають лінії поділів в рамках самої коаліції, забезпечуючи вищому керівництву лояльність з боку різних її груп. Відсутність конкретних та безпосередньо сформульованих вимог також полегшує адаптацію до несприятливого оточення, особливо у випадку авторитарних режимів, які перебувають у сфері впливу західних демократій.

Однак за відсутність ідеології ці режими, за словами Х. Лінца, платять певну ціну: це обмежує їхню здатність до мобілізації з метою створення психологічної атмосфери та емоціональної ідентифікації мас з режимом. Легітимізацією влади, таким чином, є сила, а від підлеглих вимагається лише уникнення будь-яких дій скерованих проти правителів. Тож, на відміну від тоталітарного режиму, який вимагає активної участі підлеглих у своїй підтримці, політична участь в авторитаризмі є не тільки обмеженою, а й непотрібною. Це знову ж таки виникає через відсутність вимоги ідеологічної ідентифікації, що зменшує кількість потенційних активних прибічників та опонентів [2, с. 317].

Щодо опонентів, то обмежений плюралізм авторитарних режимів та змінний вплив, який толеровані плюралістичні компоненти системи справляють на його політику в різні періоди, призводять до виникнення складних взірців напівопозиції та псевдоопозиції щодо режиму. Іноді в межах деяких авторитарних режимах створюються також умови для виникнення паралегальної опозиції, яка служить прикриттям для опозиції нелегальної. Існування такого роду опозиції, а також відносно велика автономія різноманітних організацій в умовах обмеженої свободи, призводить, як зауважує Х. Лінц, до складних процесів з далекосяжними результатами для суспільства та його політичного розвитку. Лібералізація авторитарних режимів може зайти далеко, але без зміни природи режиму, без інституціоналізації політичних партій вона може виявитися неповною. Саме тому треба пам'ятати, що обмежений плюралізм, процеси лібералізації, а також існування толерованої опозиції, за відсутності інституціоналізованих каналів політичної участі та впливу опозиції на маси, дає змогу чітко розмежувати режими авторитарні та демократичні [2, с. 323].

У подальшому в науковій літературі, у тому числі під впливом праць Х. Лінца, склалося щонайменше три основні підходи до дослідження авторитарних режимів: культуральний, економічний та політичний.

Перший з них розглядає авторитаризм як результат неприйняття суспільством, з огляду на традиції, культуру, цінності, чужих демократичних структур, які були штучно йому нав'язані. Однак один із головних недоліків цього підходу, на думку Дж. Меллоя, фіксується у питанні: якщо всі традиційні культури були переважно авторитарними, то як вийшло, що сьогодні деякі з них є модернізованими формами авторитаризму, інші – неопатрімоніальними, а треті – демократичними [3, с. 237]?

Економічний підхід підкреслює соціо-економічні фактори, які лежать в основі розуміння та пояснення різних форм тоталітарних та авторитарних режимів. У цьому плані найбільш систематичною та теоретично багатою роботою вважається праця Г. О'Доннелла «Модернізація та бюрократичний авторитаризм: дослідження політики Південної Америки» (1973), в якій він обґрунтовує тезу про те, що успішна модернізація в контексті залежного капіталістичного розвитку продукує високомодернізовану форму авторитаризму, а не демократію.

У рамках суто політичного підходу розрізняють декілька підтипів. Один з них бере початок від праці С. Гантінгтона «Політичний порядок в суспільстві, що змінюється» (1968). Вчений розглядає «кризу транзиту» від традиційного до модерного

суспільства як джерело «політичного занепаду» традиційних інститутів, що призводить до «преторіанської ситуації», за якої соціальні конфлікти залишаються нерозв'язаними. Така «гоббсівська» ситуація створює візію необхідності залучення військових до влади та створення режиму орієнтованого на силове впровадження порядку. Ще один підтип цього підходу фокусує увагу переважно на таких питаннях: чому демократичні або квазидемократичні режими перетворюються на авторитарні. У цьому контексті Х. Лінц та А. Степан наголошують, що необхідно зосередитись на суті вибору, який в момент кризи зробили (чи не зробили) політично важливі індивідууми або групи. У межах іншої варіації зазначеного підтипу обгрунтовано тезу, щоправда з посиланням переважно на приклад Латинської Америки, про те, що президентська система правління підвищує ймовірність виникнення авторитарного режиму. І саме тому наголошено на перевагах парламентської системи, яка запобігає авторитарним тенденціям [3, с. 242].

Попри існування декількох різних підходів, у рамках яких увага зосереджена на тих чи інших факторах, які сприяють виникненню авторитарних режимів, більшість дослідників сходяться на тому, що для авторитаризму характерна принципова відмова від концепції демократичних та регулярних виборів. У результаті вища влада в державі опиняється не у парламенту, а в інших руках, що, фактично, означає домінацію виконавчої влади над законодавчою. Громадяни практично позбавлені інструментів нагляду та контролю над діяльністю державного апарату, оскільки всі призначення на державні посади відбуваються або за партійною приналежністю (якщо існує домінуюча або єдина партія подібна до тоталітарної монопартії), або за критерієм відданості авторитарному центру влади (переважно в тих випадках, коли домінуючої партії або взагалі не існує, або приналежність до неї не приносить великої користі). Тож, свавілля авторитарного правителя або правлячої групи та відсутність будь-якого реального контролю над іншими державними органами є найхарактернішими ознаками авторитарного режиму [4, с. 85].

Окрім того, авторитаризм характеризується тим, що політичні рішення дуже часто ухвалюються без правових підстав. Тобто, нормативні рішення приймаються лише після індивідуальних рішень авторитарного керівництва, наділеного багатьма особистими прерогативами, які дають їм можливість впливати на внутрішню та зовнішню політику. Відтак за авторитарного режиму правління реалізується за допомогою наказів, системи санкцій та застосування засобів безпосереднього або опосередкованого примусу.

Для цього такі режими володіють розбудованим апаратом терору, який, щоправда, не є настільки репресивним щодо своїх громадян, як у випадку режимів тоталітарних, але також виконує схожі функції, зокрема здійснює нагляд над всіма виявами суспільної активності, особливо тоді, коли вона може переродитись у формування «деструктивної» опозиції. І тут важливо відзначити, що до цього апарату входять не лише поліція, спецслужби та армія, а також і судові органи, які повністю залежать від виконавчої влади на чолі з авторитарним правителем. Отже, у результаті ігнорування принципу поділу влад, вона опиняється в руках однієї людини або невеликої групи осіб, які розцінюють її як свою власність та найвищу цінність (відбувається її

привласнення). Саме на цей аспект звертає увагу А. Перлмуттер, який визначає «сучасну авторитарну модель» як «централізовану політичну організацію з обмеженим доступом, яка складається та перебуває під владою олігархічної політичної еліти» [3, с. 241].

У загальному плані достатньо повно основні характеристики авторитарних режимів відобразив у своєму визначенні Дж. Меллой, за словами якого, в широкому значенні сучасні авторитарні режими визначають як заперечення позитивних характеристик процедурних обмежень, які існують в рамках конституційних демократичних режимів. Наприклад, в теорії права країн Латинської Америки сучасні авторитарні режими є «режимами факту» та «заперечення». Без правових, процедурних або демократичних обмежень авторитарні режими є командними системами, в яких урядова влада реалізується переважно в довільних і тому непередбачуваних стилях. Такі режими зазвичай зосереджуються на сильній виконавчій владі, реалізуючи її разом з картелем політиків, військових, бюрократів та іншою елітою (підприємницькою, робітничою тощо), які формулюють політичний курс держави та диктують його значно більшій частині суспільства. За своєю структурою авторитарні режими розтягнулись в діапазоні від високоперсоналізованих неопатрімоніальних режимів до високоорганізованих режимів, заснованих на військовій, бюрократичній та іншій інституційній базі [3, с. 244].

Отже, розглянувши основні підходи до концептуалізації авторитарних режимів та означивши їхні характеристики, ми можемо виокремити індикатори, які визначають приналежність того чи іншого політичного режиму до категорії авторитарних: 1) відсутність регулярних, вільних та конкуренційних виборів, у результаті чого відбувається привласнення влади однією людиною або невеликою групою осіб; 2) наявність сильної виконавчої влади, що виявляється у її домінації над законодавчою (в тих режимах, в яких існують парламенти) або у наділенні її всіма законодавчими функціями (там, де парламентів нема); 3) практика ухвалення політичних рішень на основі волі вищого керівництва, а не згідно з існуючою правовою базою. Нормативні обґрунтування рішення або з'являються постфактум, або ця воля стає основою для її подальшого перетворення у закони чи інші нормативно-правові акти; 4) призначення на всі вищі державні посади відбувається за рішенням головного центру влади на основі або особистої відданості кандидатів цьому центру, або партійної приналежності (до домінуючої партії (в умовах формальної багатопартійності) чи до монопартії (у разі заборони діяльності інших партій)); 5) громадяни позбавлені не тільки реального впливу на формування державної політики, а й інструментів нагляду та контролю над діяльністю державного апарату; 6) наявність обмеженого плюралізму, який інституціоналізується через існування відносно незалежних від держави політичних організацій, партій та/або груп інтересів, які певним чином впливають на політичні процеси. Однак кінцеве рішення про легалізацію, умови існування, межі впливу цих організацій та груп належить правлячій еліті; 7) існування в умовах обмеженого плюралізму семі-, та псевдоопозиції, яка виникає на основі дозволеного, а іноді і заохочувальної владою, «конструктивного» критицизму. Водночас забороняється та карається існування тих опозиційних груп та організацій, критику яких влада розцінює як «деструктивну», що насправді означає

наявність з їхнього боку реальної загрози позиціям правлячої еліти; 8) заборона та закриття опозиційних засобів масової інформації, що позбавляє громадян права доступу до альтернативної інформації, а опозицію – інституціоналізованих каналів впливу на маси; 9) реалізація влади, зокрема, забезпечення виконання її наказів в суспільстві, переважно відбувається не на основі авторитету, а за допомогою системи санкцій та застосування засобів примусу. Легітимізацією влади є не авторитет, а сила; 10) армія, поліція, спецслужби та судові органи позбавлені громадського контролю та перебувають у прямій залежності від правлячої еліти, яка використовує їх у якості інструментів для боротьби з політичними конкурентами та забезпечення виконання своїх наказів у суспільстві; 11) відсутність політичної відповідальності з боку як самої правлячої еліти, так і тих організацій та груп, вплив яких на політичний процес країни дозволяється владою; 12) відсутність ідеології та наявність певного типу ментальності, яка становить мінімальний символічний пункт віднесення прибічників режиму та є основою для їхньої консолідації; 13) культивування режимом пасивно-підданської політичної культури, однією із характерних ознак носіїв якої є аполітичність.

Список використаної літератури

1. *Antoszewski A. Reżim polityczny / A. Antoszewski // Studia z teorii polityki / pod red. A.W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – Tom I. – S. 89–104.*
 2. *Linz J. Totalitaryzm i Autorytaryzm / J. Linz // Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki // pod red. J.Szczupaczyńskiego. – Warszawa: Scholar, 1995. – S. 303–326.*
 3. *Malloy J. Contemporary authoritarian regimes / J. Malloy // Encyclopedia of Government and Politics // ed. by M. Hawkesworth and M. Kegan. – London–New York, 1992. – P. 229–246.*
 4. *Roeder P.G. The Rejection of Authoritarianism / P.G. Roeder // Postcommunism and the Theory of Democracy; ed. by R.D. Anderson, Jr., M.S. Fish, S.E. Hanson, P.G. Roeder. – New Jersey: Princeton University Press, 2001. – P. 78–96.*
 5. *Sartori G. Teoria demokracji / G. Sartori; przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg. – Warszawa: PWN, 1994. – 641 s.*
 6. *Szumlik B., Żmigrodzki M. Autorytaryzm i Totalitaryzm/Wprowadzenie do nauki o państwie//Pod red. B. Szumlika i M. Żmigrodzkiego. – Lublin, 2002. – S.119–131.*
 7. *Freedom in the World 2014 [Електронний ресурс] / Freedom House's annual report on political rights and civil liberties. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2014#.U7VUcJR_sqN*
-

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TOWARDS
CONCEPTUALIZATION OF AUTHORITARIAN POLITICAL REGIME****Gennadiy Shipunov**

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

The necessity of theoretical consequential and empirically adequate analysis of authoritarian political regimes requires the formation of an effective research strategy. Working on this premise the main approaches towards conceptualization of authoritarian regimes have been analyzed and systematized. The main indicators identifying a certain regime as belonging to the category of authoritarian ones have been distinguished.

Key words: autocracy, tyranny, despotism, dictatorship, authoritarian political regime, limited pluralism.

**АВТОРИТАРНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ РЕЖИМ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ****Геннадий Шипунов**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

Необходимость теоретически последовательного и эмпирически адекватного анализа авторитарных политических режимов требует формирования эффективной исследовательской стратегии. Исходя из этого, в статье проанализированы и систематизированы основные подходы к концептуализации авторитарных режимов. На этой основе выделены индикаторы, которые дают возможность идентифицировать принадлежность того или иного режима к категории авторитарных.

Ключевые слова: автократия, тирания, деспотизм, диктатура, авторитарный политический режим, ограниченный плюрализм.

Правила для авторів

1. Для публікації в журналі “Вісник ЛНУ. Серія: Філософсько-політологічні студії” редколегія приймає раніше неопубліковані статті з філософії, політології обсягом 0,5 д. а. (20–20,5 тис. знаків).
2. До статті потрібно додати рекомендацію кафедри, на якій виконано роботу; для аспірантів та асистентів – рецензію кандидата чи доктора наук, а також повну інформацію про автора та електронну пошту.
3. Виклад тексту має бути чітким, лаконічним, без зайвих історичних екскурсів та загальновідомих положень і повторень. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, назв і власних імен.
4. Стаття подається українською мовою в електронному варіанті на 3,5* дискеті (або електронною поштою), а також її роздрукований варіант у двох примірниках. Сторінки пронумерувати олівцем у верхньому правому куті. Формат паперу А4, поля з усіх боків – 2 см.
5. Текст набирати шрифтом Times New Roman (10 pt) довільної версії з одинарним міжрядковим інтервалом.
6. Стаття обов’язково має мати паспорт окремим файлом (зразок додається, див. наступну сторінку).

Вимоги ДАК України

Наукова стаття має включати: постановку проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки дослідження і перспективи подальшої розвідки в цьому напрямку.

Оформлення статті

1. На першій сторінці у лівому верхньому куті вказується шифр УДК.
2. По центру (через один інтервал) великими потовщеними літерами – назва статті, нижче – потовщеними літерами ім’я та прізвище автора, далі курсивом – назва організації, в якій виконана робота з повною адресою та електронною поштою. Цю ж інформацію треба подати в кінці статті після списку літератури англійською мовою.

3. Анотацію треба подати двома мовами: українською на початку, відразу після адреси, і англійською – в кінці статті, теж після адреси. Англійський варіант анотації має відповідати за змістом українському. Анотація має якомога повніше розкривати зміст статті. Після анотації подаються ключові слова (4–7 понять) українською та англійською мовами. Обсяг анотації разом із ключовими словами – 400–450 знаків.
4. Список літератури подається за абеткою в кінці статті. Посилання на літературне джерело у тексті оформляється в квадратних дужках, де вказується номер у списку та сторінка – [5, с. 101].
5. Бібліографія оформляється згідно з вимогами ДАКу: прізвище та ініціали авторів, назва праці, місце видання (або ставити Б.м. – без місця видання), видавництво (або Б.в. – без видавництва), рік, кількість сторінок для монографій і статей. Зарубіжна література подається мовою оригіналу.

Редколегія відхиляє статті, які оформлені з порушенням цих правил, а також не повертає рукописи авторам.

Редагування статей здійснюється із залученням коштів авторів.

Паспорт до статті українською, російською та англійською мовами (12 шрифт)

1. У запропонований зразок вставити дані своєї статті та оформити його окремим файлом (прізвище-джерело)
2. У готовому паспорті пояснення у круглих дужках стерти!

ЗРАЗОК

Z

11. укр.

12. Рижак Л. В. (автор)

14. Самодостатня особа як ідеал постнекласичної моделі освіти (назва статті)

15. 44-58 (сторінки статті) **Увага! Цей рядок залишити пустим.**

16. 12 (список використаної літератури)

17. Розглянуто трансформацію світоглядно-ціннісних засад освіти та утвердження постнекласичної парадигми її розвитку. Досліджено феномен самодостатньої особи, яка найповніше відповідає запитам інформаційного суспільства в умовах глобалізаційної інтеграції. З'ясовано, що концептуальні відмінності в інтерпретації ідеалу самодостатньої особи, зумовлені плюралізмом філософсько-методологічних підходів. (анотація)

18. Самодостатня особа, постнекласична парадигма, інноваційна освіта, філософія конструктивізму, комунікативна філософія. (ключові слова)

19. 13:37.3+17.1 (УДК)

21. Рижак Л.В.

23. Самодостаточная личность как идеал постнеклассической модели образования

24. Рассмотрено трансформацию мировоззренчески-ценностных оснований образования и конституирование постнеклассической парадигмы его развития. Исследовано феномен самодостаточной личности, которая наиболее полно соответствует запросам информационного общества в условиях глобализационной интеграции. Установлено, что концептуальные отличия в интерпретации идеала самодостаточной личности обусловлены плюрализмом философско-методологических подходов.

25. Самодостаточная личность, постнеклассическая парадигма, инновационное образование, философия конструктивизма, коммуникативная философия

41. Ryzhak L. V.

43. A Self-sufficient Person as an Ideal of the post-nonclassical model of education

44. A transformation of the world-valuable principles of education and confirmation of the post-nonclassical model (paradigm) of its development are considered. A phenomenon of a self-sufficient person which, to the most extent, corresponds to the requests of the informative society in the conditions of a global integration is investigated. It is found out in the interpretation of the ideal of a self-sufficient person, conditioned by a pluralism of a philosophical-methodological approaches.

45. A self-sufficient person, a post-nonclassical paradigm, innovational education, philosophy of constructivism, communicative philosophy.